ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2026

№ 1 (140)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 11 від 27 березня 2026 р.)*

**Видавничий дім
«Гельветика»
2026**

УДК 34+35
Н 34

Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2026. № 1 (140). 318 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпровський державний університет внутрішніх справ • Ідентифікатор медіа – R30-02605 (рішення Національної ради від 08.08.2024 № 2574) • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 50 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.edu.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах
(https://visnik.dduvs.edu.ua/?page_id=405):
Електронний архів (репозитарій) Дніпровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТІ). Реєстр наукових видань України; Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; BASE; ERIHplus.

***DOI**: 10.32782/2078-3566*

Містить наукові статті науково-педагогічних та наукових працівників, здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання системи МВС і системи інших центральних органів виконавчої влади України, працівників правоохоронних органів України та іноземних дослідників. Розглянуто питання правоохоронної діяльності, зокрема її науково-методичного, законодавчого та кадрового забезпечення, висвітлюється закордонний досвід у цій сфері.

Для науковців, здобувачів вищої освіти, працівників правоохоронної галузі та всіх, хто виявляє інтерес до наукових проблем правозастосування.

Редакційна колегія:

д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН,** *голова* (Дніпровський державний університет внутрішніх справ);
к.ю.н., доц. **Сергій ШЕВЧЕНКО,** *заступник голови* (Дніпровський державний університет внутрішніх справ);
к.ю.н., доц. **Вікторія РОГАЛЬСЬКА** (Дніпровський державний університет внутрішніх справ);
к.ю.н., доц. **Дмитро САНАКОЄВ** (Дніпровський державний університет внутрішніх справ);
д.ю.н., доц. **Олександр БАБІКОВ** (Національний університет «Київський авіаційний університет»);
д.ю.н., проф. **Олег КИРИЧЕНКО** (ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»);
д.ю.н., проф. **Олександр МОРГУНОВ** (ГУНП в Луганській області);
д-р філос-ї **Максим РОМАНОВ** (Головне слідче управління Національної поліції України);
д.ю.н., проф. **Олександр ТОРБАС** (Національний університет «Одеська юридична академія»);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮХНО** (Харківський національний університет внутрішніх справ);

іноземні члени редколегії:

Ph.D. **Міндаугас БІЛІУС** (Університет Вітовта Великого, Литва);
Ph.D. **Гедимінас БУЧУНАС** (Університет Міколаса Ромеріса, Литва).

ISSN 2078-3566

© ДДУВС, 2026
© Автори, 2026

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Віта Кононець, Maryana Kachynska, Олег Пархоменко
Участь Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» у відсічі збройній агресії рф та реалізація пріоритетів діяльності в умовах воєнного стану 6

Євген Курінний
Адміністративна відповідальність як складова частина протидії дезорганізації Національної поліції України 15

Марія Красій
Механізм правозастосування як ключовий елемент зовнішньої кримінально-правової політики України: від теорії до практики міжнародного співробітництва 22

Майкл (Майк) Антонів, Станіслава Миронюк, Ірина Дрок
Діяльність міжнародних волонтерських організацій як запорука Національної безпеки України 29

Сергій Даценко
Досвід провідних європейських країн щодо кримінологічної діяльності підрозділів поліції особливого призначення 38

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Тетяна Боднар
Охорона державою дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування 45

Олег Андрухів
Трансформація соціального контракту і довіри до держави в контексті прав людини та доброчесності влади 54

Наталя Пасічник, Ренат Ріжняк, Дмитро Хитровський
Баланс публічного інтересу і прав людини у діяльності правника: конституційно-деонтологічний підхід 61

Кирило Гориславський
Ретроспективний аналіз оперативно-бойової діяльності під час радянсько-німецької війни та у повоєнний період 71

Любомир Ілин
Історична пам'ять і принцип тяглості права у західноєвропейській правовій традиції .. 78

Оксана Ільїна, Ангеліна Пучко
Аналіз національних механізмів захисту прав національних меншин в Україні 87

Валентина Чернобук
Реалізація ветеранської політики: досвід США 94

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Вікторія Рєзнікова, Валентин Щербина
Судовий контроль як елемент ефективності господарського судочинства (проблеми законодавчого регулювання)..... 101

Євгенія Булат
До питання принципу справедливості як фундаментального принципа цивільного права... 110

Лілія Золотухіна
Факультативні умови трудового договору як механізм балансу інтересів працівника і роботодавця 117

Кристина Резворович, Андрій Павлюк
Допустимість скріншотів, месенджерів і електронних листів як доказів у цивільному процесі: огляд судової практики 124

Олег Рєзнік, Надія Горобець
Дозвільно-процедурні механізми забезпечення зеленої конкурентоспроможності у період дії воєнного стану: особливості правового регулювання 132

Дарія Лазарева
Що варто знати про фіктивне банкрутство: наукові та законодавчі добірки..... 139

Ігор Магдаліна
Реалізація освітньої функції держави шляхом надання освіти в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання 149

Анастасія Токунова, Вадим Рошканюк, Олександр Бай
Щодо доступу до засобів правового захисту в інвестиційній співпраці України та ЄС в розрізі питань бізнесу та прав людини..... 158

Ірина Бордиченко-Стеблюк, Володимир Киян
Щодо окремих питань оплати праці в Україні під час воєнного стану 165

Софія Данилюк
Правові проблеми відновлення та використання земель в умовах воєнного стану в Україні.... 172

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Богдан Телефанко
До проблеми кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення .. 178

Євген Хайнацький
Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виконання покарань: чи потрібна декриміналізація? 184

Вадим Хашев
Деякі аспекти кримінологічної характеристики жорстокого поводження з тваринами... 190

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Олександр Ганжа
Стан наукової розробленості проблем взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії одержанню неправомірної вигоди 198

Руслан Степанюк, Станіслав Перлін
Система цифрової криміналістики як розділу криміналістичної техніки 206

Роман Бараннік
Оцінні поняття в прокурорській діяльності на досудовому провадженні:
межі суб'єктивного судження та судовий контроль 216

Елучка Казарян
Правові та етичні аспекти використання штучного інтелекту під час складання
процесуальних документів 225

Ігор Малюк, Борис Лук'янчиков, Данило Скоробогатько
Генеративний ШІ в реконструкції місця кримінального правопорушення:
можливості та ризики 233

Максим Смирнов
Інтеграція України в глобальну архітектуру міжнародного правосуддя:
процедурні аспекти передачі осіб до міжнародного кримінального суду 240

ФАХОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Євген Зеленський, Марія Хлівна
Окремі аспекти вогневої підготовки майбутніх працівників поліції
з огляду на умови сучасності 250

ТРИБУНА АСПІРАНТА

Артем Амельченко
Урахування ознак воєнного стану під час криміналізації окремих суспільно
небезпечних діянь: сучасні тенденції 255

Володимир Богоніс
Особливості реалізації повноважень Національною поліцією України
в умовах воєнного стану 262

Вікторія Гальченко
Міжнародно-правовий досвід використання електронних доказів
як засобу доказування у кримінальному провадженні 270

Ірина Гребененко
Окремі аспекти адміністративно-правової характеристики суб'єктів
адміністративних правопорушень, передбачених ст. 210-1 Кодексу України
про адміністративні правопорушення 276

Артем Євлампієв
Новітні цифрові технології у системі спеціальних інформаційних операцій 282

Катерина Ізотенко
Цифровізація досудового розслідування:
виклики для захисту персональних даних та прав людини 290

Богдан Кондратенко
Забезпечення стабільності трудових відносин під час воєнного стану:
практичні аспекти, пропозиції змін до законодавства 298

Микола Новак
Генезис правої охорони атмосферного повітря в Україні 305

Довідка про авторів 311

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 342.95
DOI

Віта КОНОНЕЦЬ
доктор юридичних наук, професор
(ДПОП «Об'єднана штурмова бригада
Національної поліції України «Лють»)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4433-3731
0675631677@ua.fm

Maryana KACHYNSKA
доктор PhD
(Нортумбрійський університет, Велика Британія)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7319-4470
maryana.kachynska@northumbria.ac.uk

Олег ПАРХОМЕНКО
головний інспектор
(ДПОП «Об'єднана штурмова бригада
Національної поліції України «Лють»)
dpoposhblut@police.gov.ua

УЧАСТЬ ДЕПАРТАМЕНТУ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ «ОБ'ЄДНАНА ШТУРМОВА БРИГАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ «ЛЮТЬ» У ВІДСІЧІ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ РФ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРІОРИТЕТІВ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Досліджено питання участі Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» у відсічі збройній агресії рф та особливостей реалізації пріоритетів діяльності підрозділу в умовах правового режиму воєнного стану. Проаналізовано нормативно-правові засади функціонування підрозділу, його адміністративно-правовий статус, а також специфіку виконання бойових (спеціальних) завдань у складі сил оборони держави.

Зазначено, що в умовах повномасштабної збройної агресії відбулася трансформація ролі Національної поліції України та її спеціалізованих підрозділів, які інтегрувалися до системи сектору безпеки й оборони. Практична діяльність бригади «Лють» охоплює виконання штурмових і оборонних завдань, інженерне облаштування позицій, здійснення розвідувально-аналітичної роботи, а також формування комплексної системи протидії безпілотним літальним апаратам противника із застосуванням засобів радіоелектронної боротьби та вогневого ураження.

Обґрунтовано позицію, що вдосконалення правового та організаційного забезпечення діяльності підрозділу є необхідною умовою підвищення його ефективності в умовах воєнного стану. Зокрема, потребують уточнення нормативні засади участі спеціальних підрозділів поліції у бойових операціях, регламентація застосування БпЛА та засобів РЕБ, а також стандарти міжвідомчої взаємодії, технічного оснащення й спеціальної підготовки особового складу.

Сформульовано висновок, що діяльність Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» є важливим елементом

© В. Кононець, 2026
© M. Kachynska, 2026
© О. Пархоменко, 2026

забезпечення національної стійкості та обороноздатності держави. Подальший розвиток нормативної бази, інституційних механізмів управління та ресурсного забезпечення сприятиме зміцненню спроможностей підрозділу та ефективній реалізації завдань із захисту суверенітету й територіальної цілісності України.

Ключові слова: *воєнний стан, Національна поліція України, штурмова бригада, бойові завдання, радіоелектронна розвідка, БпЛА, адміністративно-правове забезпечення, сектор безпеки й оборони, ведення активних бойових дій.*

Постановка проблеми. Забезпечення та гарантування прав і свобод людини і громадянина становить фундаментальну функцію держави, реалізація якої покладається на систему правоохоронних органів, ключове місце поміж яких посідає Національна поліція України. Як центральний суб'єкт підтримання публічної безпеки та правопорядку Національна поліція України відіграє визначальну роль у стабільному функціонуванні суспільства й держави, запобіганні та протидії кримінальним та іншим правопорушенням, а також у захисті прав і законних інтересів особи, суспільства і держави. Створена у 2015 р. на підставі Закону України «Про Національну поліцію», вона інституційно замінила міліцію та започаткувала нову модель правоохоронної діяльності, що ґрунтується на сучасних принципах публічного адміністрування, підзвітності й сервісної орієнтації. Така трансформація зумовила формування якісно нового адміністративно-правового статусу поліції, зокрема в частині реалізації повноважень у сфері забезпечення публічної безпеки й порядку [8].

В умовах воєнного стану та відсічі збройній агресії російської федерації особливої актуальності набуває дослідження особливостей адміністративно-правового статусу структурних підрозділів Національної поліції України, зокрема Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють», як суб'єктів забезпечення публічної безпеки й правопорядку в особливий період. Аналіз завдань, повноважень, організаційно-правових засад діяльності та гарантій функціонування зазначеного підрозділу дасть змогу комплексно окреслити його роль у системі національної безпеки та реалізації пріоритетів державної політики в умовах збройного конфлікту.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Від моменту запровадження воєнного стану в Україні проблематика функціонування органів Національної поліції України в особливий період набула підвищеної актуальності та стала предметом активних наукових пошуків. Теоретико-правові та організаційні аспекти діяльності поліції в умовах збройної агресії досліджували такі вчені, як О. Безпалова, Є. Гіденко, А. Іванов, В. Іваха, М. Ковалів, Н. Медведенко, С. Медведенко, А. Нікітін, А. Новіченко, Р. Пінчук, В. Синенький та ін.

Водночас питання участі Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» у відсічі збройній агресії рф та реалізації пріоритетів діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану потребують подальшого наукового осмислення. Сучасні безпекові виклики, розширення функціонального навантаження та поєднання правоохоронних і бойових завдань зумовлюють необхідність поглиблення досліджень у цій сфері та вироблення практично орієнтованих рекомендацій щодо вдосконалення нормативного й організаційного забезпечення діяльності Департаменту.

Мета статті полягає у комплексному науково-правовому аналізі участі Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» у відсічі збройній агресії російської федерації, визначенні особливостей реалізації його адміністративно-правового статусу та повноважень в умовах воєнного стану, а також у з'ясуванні пріоритетних напрямів діяльності підрозділу в системі сектору безпеки й оборони.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

– дослідити нормативно-правові засади функціонування підрозділу в особливий період;

– проаналізувати організаційно-управлінські механізми його діяльності в умовах бойового застосування;

– узагальнити практичний досвід виконання бойових (спеціальних) завдань;

– сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового та організаційного забезпечення діяльності підрозділу в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила суттєву трансформацію функціонального призначення, змісту та форм діяльності органів Національної поліції України. В умовах дії правового режиму воєнного стану окремі структурні підрозділи поліції інтегровані до системи оборони держави та залучаються до виконання бойових (спеціальних) завдань у тісній міжвідомчій взаємодії зі складниками сектору безпеки й оборони. Така зміна характеру діяльності зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу нормативно-правових засад, організаційно-управлінських механізмів і ресурсного забезпечення їх функціонування, а також оцінки результативності реалізації визначених державою стратегічних пріоритетів у сфері національної безпеки [7, с. 222; 11].

Сучасний безпековий простір України характеризується розширенням спектра загроз, зокрема гібридного характеру, що поєднують воєнні, інформаційні, диверсійні та інші деструктивні впливи. Водночас наявні інституційні механізми забезпечення національної безпеки виявили обмежену спроможність до оперативної адаптації в умовах динамічних трансформацій безпекового середовища та нетипових викликів [6, с. 6].

У цьому контексті актуальності набуває дослідження практичного досвіду Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють», підрозділи якого виконують завдання безпосередньо в районах ведення активних бойових дій. Ідеться про поєднання правоохоронної функції з елементами військово-оперативної діяльності, що зумовлює специфіку правового статусу, порядку застосування заходів примусу, а також особливості командування та підпорядкування [3, с. 42].

Згідно зі ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», органи поліції беруть участь відповідно до покладених на них повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі його введення на всій території України або в окремій місцевості. Водночас ст. 24 цього Закону визначає додаткові повноваження органів поліції під час уведення воєнного стану, а саме: органи поліції беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану [5].

Під повноваженнями поліцейських варто розуміти визначені нормами адміністративного права юридично закріплені права та обов'язки щодо вчинення дій із метою реалізації завдань держави у сфері забезпечення правопорядку й оборони. Вони виконують регулятивну, охоронну та оборонну функції, сприяючи ефективному публічному адмініструванню. Юридично такі повноваження закріплено в Конституції України, законах і підзаконних актах, а законні вимоги поліцейських є обов'язковими до виконання. Функціонально вони реалізуються через превентивну діяльність, застосування заходів примусу та надання поліцейських послуг. Процедурний складник забезпечується адміністративними процедурами, визначеними законодавством, а ієрархічна – статусом Національної поліції України як централізованого органу виконавчої влади [4, с. 409].

Г. Муляр під визначенням «забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану» пропонує розуміти такі заходи, як:

1) посилений режим охорони публічного порядку та безпеки:

2) боротьба з диверсійно-розвідувальними силами:

3) охорона стратегічно важливих об'єктів і комунікацій життєдіяльності:

4) забезпечення взаємодії суб'єктів територіальної оборони;

5) сприяння діяльності військової адміністрації, судів, прокуратури, судових органів у період дії воєнного стану [2, с. 131].

Нормативно-правову основу діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в особливий період, зокрема в умовах запровадження воєнного стану, становить комплекс актів різної юридичної сили. Визначальне місце поміж них посідає Конституція України, що закріплює засади організації та функціонування публічної влади. Спеціальне правове регулювання забезпечується, зокрема, законами України «Про правовий режим воєнного стану», «Про оборону України» та «Про національну безпеку України». Правові підстави безпосереднього запровадження воєнного стану встановлено Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» та Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». Окрім того, велике значення мають рішення Ради національної безпеки і оборони України, зокрема Рішення «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні» від 26.11.2018 № 0012525-18.

Організаційні аспекти реалізації заходів правового режиму воєнного стану деталізуються підзаконними нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України, зокрема Порядком залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 № 753, а також Порядком здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 573 [1, с. 5].

У межах реалізації планових документів Національної поліції України та визначених пріоритетних напрямів діяльності в особливий період підрозділи Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» здійснюють бойові (спеціальні) завдання з відсічі збройній агресії у взаємодії зі Збройними силами України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України, Національною гвардією України та іншими суб'єктами сектору безпеки й оборони.

Так, у 2026 р. зведені підрозділи бригади здійснювали виконання бойових (спеціальних) завдань у смузі оборони 100-ї окремої механізованої бригади Збройних сил України у складі 19-го армійського корпусу оперативного угруповання військ (сил) «Схід». Такий формат застосування підрозділів засвідчує їх інтеграцію до загальної системи оборони держави та функціонування в межах єдиного оперативного замислу.

Організація діяльності бригади передбачала комплексне планування й реалізацію штурмових (наступальних, контрдиверсійних) заходів, ведення оборонних дій, а також побудову ефективної системи управління та координації із суміжними підрозділами. Із метою забезпечення безперервності управління було запроваджено цілодобове чергування на пунктах управління, що дало змогу здійснювати моніторинг оперативної обстановки в режимі реального часу, узагальнювати дані щодо бойового і чисельного складу, положення підрозділів, їхніх спроможностей і потреб, а також своєчасно доповідати інформацію органам військового управління [10, с. 52].

У фаховій літературі відзначається, що безпілотні літальні апарати (далі – БпЛА), беззаперечно, посіли системоутворююче місце у структурі загальновійськового та локального бою (спеціальної операції), що зумовлене їх інтеграцією у розвідувальні, коригувальні та ударні контури управління. Організаційно це відображається у штатній побудові підрозділів: у складі штурмової роти передбачено взвод застосування БпЛА, спроможний забезпечувати повний спектр їх використання – від повітряної розвідки до безпосередньої участі в ураженні цілей. Окрім того, у кожному взводі визначаються щонайменше дві штатні одиниці, підготовлені до застосування безпілотних систем в інтересах тактичної ланки. Аналогічний підхід до організаційно-штатної побудови використано і під час формування Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють», що свідчить про інституціоналізацію безпілотної компоненти в її структурі. Водночас інтеграція БпЛА у службово-бойову діяльність Національної

поліції України має власну специфіку та перспективи розвитку. На відміну від Збройних сил України, де застосування безпілотних систем орієнтоване переважно на досягнення оперативно-стратегічних цілей, у діяльності поліції їх використання характеризується більш вузькою функціональною спрямованістю, зумовленою завданнями забезпечення публічної безпеки, стабілізаційних заходів, контрдиверсійної діяльності та підтримки спеціальних операцій. Таким чином, різняться не лише масштаби, а й цільові установки застосування безпілотних платформ [9, с. 463].

Узагальнення практичного досвіду застосування підрозділів у районі виконання завдань надає підстави виокремити основні напрями бойової діяльності, які визначають зміст, структуру та пріоритети функціонування бригади в умовах воєнного стану:

1. Інженерне забезпечення оборони. Одним із ключових напрямів діяльності стало інженерне облаштування позицій першого та другого ешелонів оборони у визначених секторах населених пунктів Донецької області. Підрозділи здійснювали обладнання вогневих позицій, зведення фортифікаційних споруд, укриттів та інженерних загороджень. Реалізація зазначених заходів сприяла підвищенню стійкості оборони, зниженню втрат особового складу та недопущенню просування противника в зоні відповідальності.

2. Протидія безпілотним літальним апаратам противника. З огляду на інтенсивне використання противником розвідувальних, ударних та FPV-дронів, протидія БпЛА набула системоутворюючого значення у структурі бойового забезпечення підрозділів бригади. Зазначена діяльність має комплексний, багаторівневий характер і охоплює взаємопов'язані елементи: виявлення, радіоелектронний вплив та кінетичне ураження повітряних цілей:

2.1. Виявлення та моніторинг повітряної обстановки. Постійний контроль повітряного простору в зоні відповідальності здійснювався постами перехоплення та засобами радіоелектронної розвідки. Зокрема, проводилися виявлення каналів управління БпЛА, фіксація активності операторів, визначення напрямків руху повітряних цілей та оперативна передача інформації підрозділам першого ешелону й суміжним силам. Лише у січні 2026 р. було виявлено 3 010 безпілотних літальних апаратів противника, що свідчить про надзвичайно високу інтенсивність застосування ворогом повітряних засобів розвідки та ураження.

2.2. Радіоелектронне подавлення. Ключовим інструментом нейтралізації БпЛА є застосування засобів радіоелектронної боротьби (далі – РЕБ), що забезпечують подавлення каналів управління, блокування навігаційних сигналів (GNSS), примусову посадку або втрату керування апаратом, а також зрив виконання ним бойових завдань. У середньому щомісячно засобами РЕБ подавлюється близько 2 тис БпЛА різних типів. Це суттєво знижує ефективність повітряної розвідки противника та мінімізує ризики ураження позицій і логістичних маршрутів.

2.3. Вогневе ураження повітряних цілей. У разі коли радіоелектронний вплив є недостатнім або технічно неможливим, застосовуються кінетичні засоби ураження. Зокрема, знищення повітряних цілей здійснювалося за допомогою FPV-перехоплювачів (36 цілей), стрілецької зброї (832 БпЛА) та власних безпілотних систем (44 цілі). Використання FPV-перехоплювачів забезпечує ураження високошвидкісних і маневрових дронів, тоді як стрілецька зброя є ефективною проти БпЛА малого радіусу дії на низьких висотах. Залучення власних безпілотних систем дає змогу здійснювати активну протидію ворожим операторам та їхнім позиціям.

2.4. Координація у межах загальної системи оборони. Система протидії БпЛА функціонує у тісній взаємодії з підрозділами Збройних сил України та іншими складниками сектору безпеки й оборони. Оперативна інформація про повітряну обстановку передається до пунктів управління, ураховується під час планування наступальних і оборонних дій, а також використовується для коригування вогню та маневру підрозділів. Таким чином, протидія безпілотним загрозам є інтегрованим елементом загальної системи бойового забезпечення.

Загалом діяльність щодо протидії БпЛА полягає у створенні інтегрованої системи виявлення, радіоелектронного впливу та вогневого знищення повітряних цілей. Поєднання

розвідувальних можливостей, засобів РЕБ і кінетичних інструментів ураження дає змогу ефективно обмежувати потенціал противника у сфері повітряної розвідки й ударних дронів, забезпечуючи стійкість оборони та збереження особового складу.

3. Розвідувальна та радіоелектронна діяльність. У ході ведення розвідки тактичного рівня зафіксовано 70 фактів переміщення особового складу противника та виявлено 161 ворожу ціль, зокрема зразки військової техніки, транспортні засоби й позиції екіпажів БпЛА.

Підрозділи радіоелектронної розвідки здійснювали моніторинг FM– та DMR-частот ультракороткохвильового діапазону. Щомісячно оброблялося близько 200 тис радіоперехоплень переговорів противника. На основі отриманих даних формувалися аналітичні зведення, систематизувалися позивні та робочі частоти з визначенням їх приналежності до конкретних підрозділів рф.

Зазначена діяльність забезпечила уточнення відомостей щодо чисельності, організаційної структури, маршрутів переміщення, технічного оснащення, логістичного забезпечення та втрат підрозділів противника на лінії бойового зіткнення. У сукупності це підвищило обґрунтованість управлінських рішень, ефективність планування бойових дій і рівень міжвідомчої координації у межах сектору безпеки й оборони.

Підсумовуючи проведений нами комплексний науково-правовий аналіз участі Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» у відсічі збройній агресії російської федерації, доцільно сформулювати такі пропозиції щодо покращення діяльності підрозділу в умовах воєнного стану.

Так, із метою вдосконалення правового забезпечення діяльності підрозділу доцільно внести зміни до законодавства, зокрема до Закону України «Про Національну поліцію», передбачивши чітке нормативне визначення особливостей участі спеціальних підрозділів поліції у виконанні бойових (спеціальних) завдань в умовах воєнного стану, їхнього статусу в системі сил оборони, порядку підпорядкування та взаємодії з іншими складниками сектору безпеки й оборони. Окремого врегулювання потребує питання застосування безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності включно з визначенням правових підстав їх використання, стандартами підготовки операторів та правилами інтеграції безпілотних систем у єдиний розвідувально-ударний контур. Водночас необхідно посилити правові гарантії соціального та професійного захисту поліцейських, які беруть безпосередню участь у бойових діях.

В організаційному вимірі доцільним є впровадження постійно діючих міжвідомчих механізмів координації на рівні пунктів управління, удосконалення системи бойової та спеціальної підготовки особового складу (зокрема, з питань застосування БпЛА та засобів РЕБ), а також створення розвиненого аналітичного складника для обробки розвідувальної інформації. Необхідним є також нормативне закріплення мінімальних стандартів технічного оснащення підрозділів включно із сучасними засобами протидії повітряним загрозам, що забезпечить підвищення їхньої оперативної спроможності та стійкості в умовах воєнного стану.

Висновки. Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що участь Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» у відсічі збройній агресії рф засвідчує трансформацію ролі Національної поліції України в умовах воєнного стану – від класичного правоохоронного органу до повноцінного суб'єкта сектору безпеки й оборони, інтегрованого в оперативно-тактичну систему Сил оборони. Практика застосування підрозділів бригади у смузі відповідальності військових формувань, виконання штурмових, оборонних, контрдиверсійних завдань, здійснення інженерного облаштування позицій, розвідувально-аналітичної діяльності та комплексної протидії безпілотним літальним апаратам свідчить про формування багатофункціональної моделі службово-бойової діяльності. Особливого значення набуває інтеграція розвідувальних, радіоелектронних і вогневих спроможностей, що забезпечує зниження потенціалу противника, підвищення стійкості оборони та збереження особового складу.

Водночас динамічний характер сучасних бойових дій, зростання ролі безпілотних систем та гібридних загроз зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення правового й організаційного забезпечення діяльності підрозділу. Ідеться про нормативне уточнення його статусу та повноважень у системі сил оборони, регламентацію застосування БпЛА та засобів радіоелектронної боротьби, посилення міжвідомчої координації, стандартизацію технічного оснащення й спеціальної підготовки особового складу. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню інституційної спроможності підрозділу, зміцненню національної стійкості та забезпеченню ефективної реалізації пріоритетів діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Організація діяльності підрозділів Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану : методичні рекомендації / В. Л. Костюк та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 52 с.

2. Муляр Г. В. Діяльність органів національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2023. № 61. С. 130–133. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.26

3. Пінчук Р. С. Упровадження міжнародного досвіду підготовки спецпідрозділу США SWAT для потреб Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють». *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2025. № 2(88). С. 36–43.

4. Попова С. М., Сердюк Є. В., Замрига А. В. Юридична природа та зміст повноважень працівників правоохоронних органів як складник їхнього адміністративно-правового статусу: на прикладі поліцейських Національної поліції України. *Право і суспільство*. 2024. № 3. С. 405–410. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.61

5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text

6. Фінансово-економічна безпека: теоретико-правові аспекти : навчальний посібник / К. Р. Резворович та ін. Дніпро : Біла К. О., 2019. 195 с.

7. Софина І. Функціональне призначення Національної поліції у контексті прав людини: сучасні виклики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 91. Ч. 3. С. 220–224. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.33

8. Стратегія розвитку Національної поліції України на 2026–2030 роки. *Національна поліція України.* URL: https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/uploaded-files/strategiia-rozvitku-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini-na-2026-2030-roki.pdf

9. Шевченко Т. В., Власенко І. В., Котелюх М. О. Аналіз використання безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності Національної поліції України. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 29. С. 459–465. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.56

10. Яценко В. П. Окремі аспекти реалізації повноважень Національної поліції в умовах сьогодення. *Актуальні проблеми адміністративно-деліктного права України* : матеріали круглого столу, м. Вінниця, 30 жовтня 2024 р. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 51–54.

11. Leheza Y., Pryimachenko D., Moroz V., Pakulova T., Salo O. Legal status of the territory of Crimea after the accession of Russia. *Revista do Curso de Direito do UNIFOR*. 2022. Vol. 13. No. 2. P. 28–37. DOI: https://doi.org/10.24862/rcdu.v13i2.1632

References

1. Kostiuk, V. L., Lytvyn, V. V., Mozol, V. V. ta in. (2023) Orhanizatsiia diialnosti pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy shchodo zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku v umovakh voiennoho stanu [Organization of the activities of the National Police of Ukraine in ensuring public safety and order under martial law] : metod. rekomendatsii. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. 52 p. [in Ukr.].

2. Muliar, H. V. (2023) Diialnist orhaniv natsionalnoi politsii Ukrainy v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Activities of the National Police of Ukraine under the legal regime of martial law]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia : Yurysprudentsiia.* № 61, pp. 130–133. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.26 [in Ukr.].

3. Pinchuk, R. S. (2025) Vprovadzhennia mizhnarodnoho dosvidu pidhotovky spetspidrozdilu SShA SWAT dlia potreb Departamentu politsii osoblyvoho pryznachennia «Obiednana shturmova bryhada Natsionalnoi politsii Ukrainy «Liut» [Implementation of international experience in training the US SWAT special unit for the needs of the Special Purpose Police Department «Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine «Lyut»]. *Derzhava ta rehiony. Seriia : Pravo.* № 2 (88), pp. 36–43. [in Ukr.].

4. Popova, S. M., Serdiuk, Ye. V., Zamryha, A. V. (2024) Yurydychna pryroda ta zmist povnovazhen pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv yak skladova yikh administratyvno-pravovoho statusu: na prykladi politseiskykh Natsionalnoi politsii Ukrainy [The legal nature and content of the powers of law enforcement officers as a component of their administrative and legal status: on the example of police officers of the National Police of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo.* № 3, pp. 405–410. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.3.61 [in Ukr.].

5. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text [in Ukr.].

6. Rezvorovych, K. R., Yunin, O. S., Kruhlova, O. O. ta in. (2019) Finansovo-ekonomichna bezpeka: teoretyko-pravovi aspekty [Financial and economic security: theoretical and legal aspects] : navch. posibnyk. Dnipro : Vydavets Bila K. O. 195 p. [in Ukr.].

7. Sofyna, I. (2025) Funktsionalne pryznachennia Natsionalnoi politsii v konteksti prav liudyny: suchasni vyklyky [Functional purpose of the National Police in the context of human rights: modern challenges]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo.* Iss. 91. Part 3, pp. 220–224. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.3.33 [in Ukr.].

8. Stratehiia rozvytku Natsionalnoi politsii Ukrainy na 2026–2030 roky [Development Strategy of the National Police of Ukraine for 2026–2030]. Natsionalna politsiia Ukrainy. Retrieved from: https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/uploaded-files/strategiia-rozvitku-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini-na-2026-2030-roki.pdf [in Ukr.].

9. Shevchenko, T. V., Vlasenko, I. V., Koteliukh, M. O. (2023) Analiz vykorystannia bezpilotnykh litalnykh aparativ u sluzhbovo-boiovii diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Analysis of the use of unmanned aerial vehicles in the service and combat activities of the National Police of Ukraine]. *Yurydychnyi biuleten.* Iss. 29, pp. 459–465. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.56 [in Ukr.].

10. Iatsenko, V. P. (2024) Okremi aspekty realizatsii povnovazhen Natsionalnoi politsii v umovakh sohodennia [Certain aspects of the implementation of the powers of the National Police in the present conditions]. *Aktualni problemy administratyvno-deliktnoho prava Ukrainy : materialy kruhloho stolu* (m. Vinnytsia, 30 zhovt. 2024 r.). Vinnytsia : KhNUVS, pp. 51–54. [in Ukr.].

11. Leheza, Y., Pryimachenko, D., Moroz, V., Pakulova, T., Salo, O. (2022) Legal status of the territory of Crimea after the accession of Russia. *Revista do Curso de Direito do UNIFOR*. Vol. 13. No. 2, pp. 28–37. DOI: https://doi.org/10.24862/rcdu.v13i2.1632

ABSTRACT

Vita Kononets, Maryana Kachynska, Oleh Parkhomenko. Participation of the Special Purpose Police Department "United Assault Brigade of the National Police of Ukraine "Liut" in repelling the armed aggression of the russian federation and the implementation of its operational priorities under the legal regime of martial law

The article is devoted to examining the participation of the Special Purpose Police Department «United Assault Brigade of the National Police of Ukraine «Liut» in repelling the armed aggression of the Russian Federation, as well as to analyzing the specific features of implementing the unit's operational priorities under the legal regime of martial law. The paper explores the regulatory and legal framework governing the unit's functioning, its administrative and legal status, and the particularities of performing combat (special) missions as part of the state's defense forces.

The article establishes that, in the context of full-scale armed aggression, a transformation has occurred in the role of the National Police of Ukraine and its specialized units, which have become integrated into the security and defense sector system. The practical activities of the «Liut» Brigade encompass the execution of assault and defensive operations, the engineering fortification of positions, the conduct of intelligence and analytical activities, and the development of a comprehensive system for countering enemy unmanned aerial vehicles through the use of electronic warfare capabilities and fire engagement measures.

The authors substantiate the position that improving the legal and organizational support of the unit's activities constitutes a necessary prerequisite for enhancing its effectiveness under martial law. In particular, there is a need to clarify the regulatory framework governing the participation of special police units in

combat operations, the regulation of the use of unmanned aerial vehicles and electronic warfare assets, as well as standards for interagency cooperation, technical equipment, and specialized training of personnel.

It is concluded that the activities of the Special Purpose Police Department «United Assault Brigade of the National Police of Ukraine «Liut» represent an important component in ensuring national resilience and the state's defense capability. Further development of the regulatory framework, institutional governance mechanisms, and resource support will contribute to strengthening the unit's capacities and to the effective fulfillment of tasks related to safeguarding the sovereignty and territorial integrity of Ukraine.

Key words: *martial law, National Police of Ukraine, assault brigade, combat missions, electronic intelligence, unmanned aerial vehicles (UAVs), administrative and legal support, security and defense sector, conduct of active hostilities.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

CC BY

УДК 342.9
DOI

Євген КУРІННИЙ
доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3069-4305
anastasiaeland@gmail.com

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОТИДІЇ ДЕЗОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Проаналізовано адміністративну відповідальність як складову частину протидії дезорганізації Національної поліції України. Розглянуто існуючі тенденції щодо спроб рф здійснити внутрішню дестабілізацію та підрив довіри до державних інституцій, зокрема й до поліції.

Визначено причини несприйняття окремими правозахисними організаціями запровадження адміністративної відповідальності за образу працівника поліції. Запропоновано доповнити КУпАП новою ст. 185-16 «Зневага до поліції». Наведено аргументацію такої новації, зокрема це дасть змогу посилити відповідний адміністративно-правовий захист не лише певного поліцейського (особистісний аспект), а й Національної поліції України у цілому (інституціональний аспект) та припинить використання у цьому захисті достатньо обмежених для нього положень статей 173 та 185 КУпАП.

Констатовано, що запропонований підхід вирішення існуючої проблеми щодо зростаючих спроб рф деморалізувати працівників поліції та внести безлад у функціонування Національної поліції України як основної правоохоронної структури Української держави є лише першим кроком у застосуванні адміністративно-правових засобів для подолання цієї небезпечної тенденції. У межах відповідної протидії необхідно використовувати не лише імперативні засоби – значний потенціал також мають диспозитивні підходи, зокрема у частині покращення кадрового забезпечення, налагодження постійних та обопільних партнерських зав'язків між суспільством та поліцією, широкого інформування про поліцейську діяльність (без прикрас і замовчування недоліків), що сприятиме поступовому зростанню довіри до Національної поліції та формуванню її стійкого позитивного іміджу.

Ключові слова: *Національна поліція України, адміністративна відповідальність, війна, дезорганізація, протидія.*

Постановка проблеми. Національна поліція України є одним із ключових складників МВС України. У ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну поліцію» (далі – Закон) зазначено, що Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку [5].

В умовах широкомасштабної агресії рф, що триває уже п'ятий рік поспіль, поліція реалізує не лише звичні для цього правоохоронного органу повноваження, передбачені ст. 23 Закону, а й такі додаткові обов'язки, що безпосередньо стосуються виконання функцій оборони держави. Наприклад, у положеннях ч. 2 ст. 24 Закону зафіксовано, що у разі виникнення загрози державному суверенітету України та її територіальній цілісності, а також у ході відсічі збройної агресії проти України органи та підрозділи, що входять

© Є. Курінний, 2026

до системи поліції, відповідно до за конодавства України беруть участь в обороні України, у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або в окремій місцевості. Окрім того, у нормі ч. 4 зазначеної статті проголошується, що під час дії воєнного стану поліція особливого призначення у ході відсічі збройній агресії проти України за рішенням військового командування, погодженим із керівником поліції або уповноваженою ним особою, може брати участь в обороні України відповідно до Закону України «Про оборону України» шляхом безпосереднього ведення бойових дій.

Широка палітра повноважень, що покладаються на поліцію під час війни, пояснюється багатьма чинниками, як-от: найбільша чисельність цієї правоохоронної структури; багатофункціональність поліції (від превентивної до оперативної діяльності), якої немає у жодного іншого правоохоронного органу; універсальність підготовки особового складу; поєднання управлінських принципів колегіальності та єдиноначалля (причому останній є домінуючим під час безпосереднього керівництва, що є характерним для всіх силових структур); реалізація покладених завдань на всій підконтрольній Українській державі території – від глибокого тилу до місцевості безпосереднього зіткнення з ворогом; навченість та вміння контактувати з різними представниками цивільного населення (як законослухняними, так і навпаки); детермінованість (зумовленість) виконання службових обов'язків присягою, у разі порушення якої передбачене настання одного з різновидів сурової правової відповідальності.

Зважаючи на це, можна припустити, що завдання дезорганізації цього правоохоронного органу в умовах дії правового режиму воєнного стану є одним із найпріоритетніших для спеціальних служб рф.

Підтвердженням є скоєння низки злочинів, спрямованих проти працівників поліції, 22 та 23 лютого 2026 р. Зокрема, у Львові – 22 лютого, Миколаєві та Дніпрі – добою пізніше. Вони були кваліфіковані СБУ як теракти, за якими стоять російські куратори. Виконавцями виступили громадяни України з фінансовими проблемами. Таке «полювання» на поліцію є продовженням масштабної стратегії ворога з підриву українського тилу.

За результатами львівського теракту загинула патрульна поліцейська – старший лейтенант поліції, 23-річна Вікторія Шпилька та було поранено 25 осіб, більшість із яких – правоохоронці [7].

Увечері 23 лютого сталися ще два теракти проти працівників поліції. У Миколаєві на території непрацюючої АЗС пролунав вибух саме тоді, коли там перебували поліцейські, – семеро правоохоронців постраждали. Через кілька годин після цього стався вибух в адміністративній будівлі поліції у Дніпрі; ніхто не постраждав.

Удари по поліції – це спроба внутрішньої дестабілізації та підриву довіри до державних інституцій. Поліція має забезпечувати порядок, і кожен такий напад спрямований на створення відчуття небезпеки та хаосу.

Водночас поліцейські перевіряють документи та здійснюють адміністративні затримання осіб, яких розшукують ТЦК. Цей чинник також може використовуватися російськими кураторами для вербування виконавців – з-поміж тих, хто має конфлікти з державними органами або негативне ставлення до мобілізаційних заходів [4].

Слід зауважити, що такі злочини проти співробітників української поліції за час широкомасштабної агресії рф учиняються не вперше. Як і раніше, ця атака супроводжувалася численними провокаційними коментарями з російських ботоферм, до яких (свідомо чи підсвідомо) у соцмережах долучалися й українські громадяни, котрі не лише утворювали масовку ворожих підспівувачів, а й не цуралися «хайпувати» (хизуватися) на пам'яті загиблої поліцейської.

Безперечно, із боку, насамперед, компетентних правоохоронних структур періодично вживаються відповідні заходи протидії, однак їх не можна назвати системними та такими, що досягають очікуваних результатів.

Подібні дії не повинні бути локальними і зводитися лише до посилення контррозвідувальної роботи та підвищення пильності серед поліцейських. Необхідна більш чітка, зрозуміла і безальтернативна владна політика, починаючи з найвищих владних рівнів, що мають діяти у межах більш досконалих та ефективних форматів законотворчості, врядування та судочинства.

Першими кроками щодо розв'язання такої «перезрілої» проблеми, як запровадження правової відповідальності за приниження честі та гідності поліцейського, мають стати визначення характеристик елементів складів відповідних правопорушень та встановлення оптимально прийнятних і дієвих різновидів правового покарання, з-поміж яких адміністративним стягненням має належати одне з провідних місць.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Зазначеним питанням із боку представників науки адміністративного права приділялася достатньо помітна увага, особливо це стосується колег, сферою наукових інтересів яких є поліцеїстика, невід'ємною частиною котрої має стати належно досліджений блок суспільних потреб, що стосуються правового захисту співробітників поліції, засад їхньої психологічної стійкості та причин, що сприяють прискореній професійній деформації поліцейських.

Зокрема, проблематика відповідальності за образу співробітників поліції в останні роки безпосередньо розглядалася у роботах таких вітчизняних учених, як Н. Атамачук, А. Батечко, К. Бугайчук, М. Співак, В. Чайка та ін.

Особливістю їхніх праць є те, що вони присвячені лише індивідуальному (особистісному) адміністративно-правовому захисту працівника поліції, при цьому поза увагою залишилася не менш важлива проблема інституційного захисту всієї системи Національної поліції України, що в умовах тривалої війни, з огляду на періодичні ворожі терористичні акції проти цієї ключової правоохоронної інституції нашої держави, являє собою не лише важливу, а й екзистенційну проблему сьогодення.

Зважаючи на це, існує нагальна потреба усунути виявлену прогалину у цьому важливому напрямі наукового пошуку, тому розгляд питань адміністративної відповідальності як складової частини протидії дезорганізації Національної поліції України є основною **метою** цієї роботи.

На початку **викладення основного матеріалу** слід зазначити, що досягнення поставленої мети має відбуватися з огляду не лише на накопичений (переважно негативний) досвід неодноразових спроб запровадити в нашій державі правову відповідальність за образу поліцейського, а й на ті негативні практики, що були набуті під час останніх чотирьох років повномасштабної агресії рф.

Тобто представлене дослідження пропонується здійснювати не в одному, як було досі, а у двох напрямах адміністративно-правового захисту: індивідуальному та інституційному. Саме такий підхід допоможе підійти до вирішення окресленої проблеми більш комплексно та системно, не порушуючи її органічної єдності.

Розглядаючи поточний стан вирішення зазначеного питання, необхідно зауважити, що станом на початок поточного року у Верховній Раді України перебуває проєкт Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів № 5050-1 від 24.02.2021, прийнятий за основу 03.05.2022 та включений до порядку денного чотирнадцятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання № 4586-IX від 03.09.2025.

Ініціаторами згаданого законопроєкту запропоновано запровадження адміністративної відповідальності за образу поліцейських, працівників Державної прикордонної служби України під час виконання ними своїх службових обов'язків, а так само членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону під час залучення їх до охорони громадського порядку з подальшим внесенням змін до статей 173, 185, 185-7, 185-10, 262 та 263 КУпАП [6].

У зв'язку із цим представники понад 30 громадських організацій правозахисного спрямування 19.05.2022 закликали народних депутатів України не підтримувати законопроєкт 5050-1. Основними аргументами для такого несприйняття були: наближення українського законодавства до російських та білоруських практик; сприяння самоцензурі, обмеженню для роботи незалежних журналістів та блогерів, а також відкриття можливостей для переслідування активістів за критичні висловлювання; підвищення ризику зловживань із боку представників органів правопорядку, що вестиме до необґрунтованих затримань осіб та порушень фундаментальних прав людини через можливість суб'єктивного та довільного трактування правоохоронцями терміна «образа»; в українському законодавстві вже існує цивільно-правова відповідальність, що передбачає захист честі та гідності, ділової репутації особи, у тому числі представника органу правопорядку; наявність успішно напрацьованої відповідної української та європейської судової практики; існування відповідальності за ст. 185 («Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського…») КУпАП та ст. 173 («Дрібне хуліганство») КУпАП, яких цілком достатньо для притягнення до відповідальності за образу правоохоронців.

Завершувалося звернення тезою про те, що вважається неприпустимим зловживати умовами воєнного стану для розгляду за скороченою процедурою законопроєктів, які можуть погіршити середовище для незалежної журналістики, свободи мирних зібрань та свободи вираження поглядів – цінностей для демократичної України, які вона виборює кожного дня на війні проти рф [3].

Не маючи жодного бажання вступати з підписантами цього звернення у запізнілу на 45 місяців полеміку, усе ж хотілося б наголосити на деяких очевидних моментах. По-перше, на недостатньому розумінні авторами звернення того місця і ролі, що відводяться поліції у забезпеченні правопорядку в державі (саме це місце і ця роль детермінують потребу не лише у високому соціальному, а й у належному правовому захисті працівників поліції). По-друге, найбільш дієвим та ефективним у ситуації, що розглядається, є саме адміністративно-правовий захист, котрий на відміну від цивільно-правового відрізняється чіткістю визначення характеристик складу адміністративного проступку (однією з головних ознак якого на відміну від цивільного-правового спору є його суспільна небезпека), а від кримінально-правового – більшою динамікою здійснення процесуальних процедур притягнення до відповідальності, що насамперед пояснюється меншою суспільною небезпекою адміністративного правопорушення. По-третє, не може не дивувати заздалегідь упереджене ставлення підписантів до оцінки можливих дій поліцейських, і навпаки – відсутність навіть натяку на об'єктивність визначення поведінки потенційного правопорушника (насамперед коли йдеться про журналіста чи блогера). По-четверте, на наявності на захід від України не адміністративної, а кримінальної відповідальності за образу поліцейського у таких країнах, як Польща, Франція, Іспанія [1, с. 4]. По-п'яте, ця спроба підвищення правового захисту поліцейських відбувалася в умовах дії правового режиму воєнного стану, коли існують законодавчо регламентовані вимоги цензури та мають застосовуватися апріорі (первісно) визначені відповідно до норм етики та моралі стримуючі чинники самоцензури, порушення яких може завдати відчутної шкоди безпеці державі. По-шосте, на прийнятті українським парламентом Закону України № 2110-IX від 03.03.2022, який доповнив Кримінальний кодекс ст. 435-1 «Образа честі і гідності військовослужбовця, погроза військовослужбовцю» (за відсутності й дотепер аналогічної статті стосовно працівників поліції ані в КК України, ані в КУпАП). По-сьоме, оприлюднення зазначеного звернення нагадує колективну ситуативну демонстрацію одного з проявів атавізму, успадкованого з радянського минулого, – радикального правового нігілізму щодо сприйняття міліції (поліції) як найбільш доступного та вразливого для соціального презирства владного інституту антагоністичного для певної частини населення державного апарату.

На нашу думку, навіть у разі розгляду та прийняття у другому читанні Верховною Радою України законопроєкту 5050-1 проблема адміністративного захисту Національної

поліції від спроб її дезорганізації шляхом доповнення чинної ст. 185 КУпАП положенням про відповідну образу буде вирішена лише частково, бо стосуватиметься тільки індивідуального вектора захисту, без забезпечення інституційного.

З огляду на це, кращим варіантом буде запровадження нової ст. 185-16 КУпАП «Зневага до поліції».

Такий підхід не буде сприяти її штучному ототожненню з назвою і нормами ст. 435-1 КК України і значно розширить зміст об'єктивного боку відповідного проступку та більшою мірою відповідатиме характеристикам його формального юридичного складу.

Упереджуючи запитання, чому саме адміністративна, а не кримінальна відповідальність, як у деяких країнах Заходу, зауважимо, що необхідно враховувати обставини, на які вже частково зверталась увага, а саме: різницю у характеристиках об'єктивного боку між відповідним адміністративним проступком та злочином за ступенем суспільної небезпеки; незважаючи на суворість покарання за скоєння злочину та суворіші правові наслідки у разі притягнення до кримінальної відповідальності (насамперед судимість та обмеження певних прав), окремі процедури кримінального процесу та доказування провини обвинуваченого (підсудного) за ст. 435-1 КК України є достатньо складними, тривалими та такими, що ніяк не гарантують перспективи винесення обвинувального вироку (що підтверджується мізерною і суперечливою судовою практикою за цими злочинами [2]); можливість притягнення до адміністративної відповідальності не лише фізичної, а й юридичної особи, що неможливо у разі скоєння відповідного кримінального діяння.

Зупиняючись на характеристиці безпосередніх об'єктів пропонованої ст. 185-16 КУпАП, необхідно звернути увагу, що ними є честь, гідність конкретного працівника поліції, стосовно якого скоєний зазначений проступок (індивідуальний аспект), або належна управлінська діяльність Національної поліції України з реалізації визначених на законодавчому рівні її завдань (інституціональний аспект).

Родовий об'єкт цього адміністративного правопорушення визначений у назві Глави 15 КУпАП і стосується суспільних відносин, що забезпечують установлений порядок державного управління.

Об'єктивний бік юридичного складу розглядуваного проступку характеризується здійсненням публічних дій, що виявляються шляхом зневаги (презирливого ставлення, компрометації поліції як владного інституту) або образи (приниження честі й гідності конкретного працівника поліції) за допомогою різноманітних форм виразу: усної, письмової, через засоби масової інформації (друковані видання, радіо, телебачення), соцмережі та взагалі Інтернет.

Прилюдне (публічне) використання таких зневажливих слів, як «поліцай», що має в українському суспільстві вкрай негативне сприйняття ще з періоду німецько-фашистської окупації часів Другої світової війни, або відомого запозичення з російської «мусор» та його не менш принизливих похідних має також охоплюватися зовнішнім проявом нового адміністративного проступку.

На відміну від об'єктивних боків ст. 173 КУпАП та ст. 185 КУпАП у нашому випадку безпосередній контакт між правопорушником та поліцейським не є обов'язковим (наприклад, коли правопорушення вчинено за допомогою ЗМІ).

Таке правопорушення є формальним, тобто воно вважається завершеним із початку вчинення протиправних дій незалежно від настання можливих негативних наслідків.

Окрім того, необхідно зауважити: якщо образливі дії стосовно конкретного поліцейського були спричиненні його протиправною поведінкою, це слугуватиме підставою для відсутності об'єктивного боку проступку, що виключає адміністративну відповідальність.

Суб'єктивний бік правопорушення характеризується прямим умислом: особа усвідомлює протиправність свого діяння та бажає так діяти.

Суб'єкт – загальний, тобто ним є осудна фізична особа, яка досягла віку 16 років.

Зважаючи на зазначені характеристики юридичного складу можливого проступку, передбаченого ст. 185-16 КУпАП, стаття складатиметься з трьох частин:

Образа, приниження честі та гідності поліцейського: тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Компрометація поліції як інституту влади: тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення: тягнуть за собою накладення штрафу від ста п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Зрозуміло, що назва і положення запропонованого проєкту ст. 185-16 КУпАП не претендують на істину в останній інстанції і можуть ще корегуватися, однак концептуально такій підхід дасть змогу розв'язати давно існуючі проблеми, а саме: запровадити відповідний адміністративно-правовий захист не лише певного поліцейського (особистісний чинник), а й Національної поліції у цілому (інституціональний чинник); припинити використання у цьому захисті достатньо узагальнених та обмежених для нього положень статей 173 та 185 КУпАП; вирішити доволі тривалу суспільну потребу підвищення правового захисту працівників поліції у частині його адміністративно-правового складника.

Висновки. Слід зазначити, що запропонований підхід вирішення існуючої проблеми щодо зростаючих спроб рф деморалізувати працівників поліції та внести безлад у функціонування Національної поліції України як основної правоохоронної структури Української держави є лише першим кроком у застосуванні адміністративно-правових засобів для подолання цієї небезпечної тенденції. У межах відповідної протидії необхідно використовувати не лише імперативні засоби, значний потенціал також мають диспозитивні підходи, зокрема у частині покращення кадрового забезпечення, налагодження постійних та обопільних партнерських зав'язків між суспільством та поліцією, широкого інформування про поліцейську діяльність (без прикрас і замовчування недоліків), що сприятиме поступовому зростанню довіри до Національної поліції та формуванню її стійкого позитивного іміджу.

Список використаних джерел

1. Атамчук Н. І., Чайка В. В. Відповідальність за образу поліцейського: зарубіжний досвід та можливості для України. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2022. Т. 4. № 2. С. 3–6. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-2-4-1

2. Лисенко Є. Образа честі та гідності військовослужбовця. Законодавство та судова практика. *Донець & Партнери.* URL: https://donets.partners/образа-честі-та-гідності-військовосл/

3. Покарання за «образу поліцейського» як у Росії: правозахисники критикують законопроєкт 5050-1. *ZMINA.* URL: https://zmina.ua/statements/pokarannya-za-obrazu-policzejskogo-yak-v-rosiyi-pravozahysnyky-krytykuyut-zakonoproyekt-5050-1/

4. Попович Д. Теракти проти поліції: як ворог хоче посіяти хаос у тилу. *Слово і діло.* URL: https://www.slovoidilo.ua/2026/02/26/kolonka/denys-popovych/polityka/terakty-proty-policziyi-yak-voroh-xoche-posiyaty-xaos-tylu

5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text

6. Проєкт Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо захисту честі і гідності громадян та працівників правоохоронних органів від 24.02.2021 № 5050-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71217

7. Теракт у Львові: загинула поліцейська, ще 24 людини поранені. *Укрінформ.* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/4094061-terakt-u-lvovi-zaginula-policejska-poraneni-24-ludej.html

References

1. Atamchuk, N. I., Chaika, V. V. (2022) Vidpovidalnist za obrazu politseiskoho: zarubizhnyi dosvid ta mozhlyvosti dlia Ukrainy [Responsibility for insulting a police officer: foreign experience and opportunities for Ukraine]. Uk*rainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka.* Vol. 4. № 2, pp. 3–6. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-2-4-1 [in Ukr.].

2. Lysenko, Ye. Obraza chesti ta hidnosti viiskovosluzhbovtsia. Zakonodavstvo ta sudova praktyka [Insulting the honor and dignity of a serviceman. Legislation and judicial practice]. *Donets & Partnery.* Retrieved from: https://donets.partners/obraza-chesti-ta-hidnosti-viiskovosl/ [in Ukr.].

3. Pokarannia za «obrazu politseiskoho» yak v Rosii: pravozakhysnyky krytykuiut zakonoproiekt 5050-1 [Punishment for «insulting a police officer» as in Russia: human rights activists criticize bill 5050-1]. *ZMINA.* Retrieved from: https://zmina.ua/statements/pokarannya-za-obrazu-policzejskogo-yak-v-rosiyi-pravozahysnyky-krytykuyut-zakonoproyekt-5050-1/ [in Ukr.].

4. Popovych, D. Terakty proty politsii: yak voroh khoche posiiaty khaos u tylu [Terrorist attacks against the police: how the enemy wants to sow chaos in the rear]. *Slovo i dilo.* Retrieved from: https://www.slovoidilo.ua/2026/02/26/kolonka/denys-popovych/polityka/terakty-proty-policziyi-yak-voroh-xoche-posiyaty-xaos-tylu [in Ukr.].

5. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text. [in Ukr.].

6. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zakhystu chesti i hidnosti hromadian ta pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Draft Law on amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses regarding the protection of honor and dignity of citizens and law enforcement officers] vid 24.02.2021 № 5050-1. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71217 [in Ukr.].

7. Terakt u Lvovi: zahynula politseiska, shche 24 liudyny poraneni [Terrorist attack in Lviv: a policewoman died, 24 more people were injured]. *Ukrinform.* Retrieved from: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/4094061-terakt-u-lvovi-zaginula-policejska-poraneni-24-ludej.html [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kurinnyi. Administrative responsibility as a component of counteracting disorganization of the National Police of Ukraine

The need to strengthen counteraction to the russian federation's attempts to carry out internal destabilization and undermine trust in state institutions, including the police, is emphasized in wartime. The long-standing need to introduce administrative liability for insulting a police officer is noted and the main reasons for the opposition to this by human rights organizations of Ukraine are indicated.

The amendment of the Code of Ukraine on Administrative Offenses with a new Article 185-16 «Contempt of the Police» is proposed and the content of the legal structure of this administrative offense is outlined. The argumentation for such an innovation is: the introduction of appropriate administrative and legal protection not only for a specific police officer (personal factor), but also for the National Police of Ukraine as a whole (institutional factor); the cessation of the use of the rather generalized and limited provisions of Articles 173 and 185 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses in this protection; the solution of a rather long-standing social need to increase the legal protection of police officers in terms of its administrative and legal component.

It is stated that the proposed approach to solving the existing problem of the growing attempts of the russian federation to demoralize police officers and bring disorder into the functioning of the National Police of Ukraine as the main law enforcement structure of the Ukrainian state is only the first step in applying administrative and legal means to overcome this dangerous trend. Within the framework of the corresponding countermeasure, it is necessary to use not only imperative means – dispositive approaches also have significant potential, in particular in terms of improving staffing, establishing permanent and mutual partnership ties between society and the police, and widely informing about police activities (without embellishment and silencing shortcomings), which will contribute to the gradual growth of trust in the National Police and the formation of its stable positive image.

Key words: *National Police of Ukraine, administrative responsibility, war, disorganization, countermeasure.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 343:341.4:340.12
DOI

Марія КРАСІЙ
кандидат юридичних наук, доцент
(Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
м. Івано-Франківськ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8752-7371
kmariia@ukr.net

МЕХАНІЗМ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ЗОВНІШНЬОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Здійснено комплексне теоретико-прикладне дослідження механізму правозастосування як ключового елемента зовнішньої кримінально-правової політики України в умовах трансформації національної правової системи та активізації міжнародного кримінального співробітництва. Обґрунтовано, що правозастосування у сфері зовнішньої кримінально-правової політики виходить за межі внутрішньодержавного регулювання та набуває міждержавного координаційного виміру.

Доведено доцільність структурування механізму правозастосування на чотири взаємопов'язані блоки: нормативний, інституційний, процесуально-комунікаційний, гарантійний. Наголошено, що в умовах збройної агресії та активної взаємодії з Міжнародним кримінальним судом і структурами міжнародного кримінального співробітництва, зокрема за координаційної підтримки Євроюсту, цей механізм набуває міждержавного координаційного виміру, забезпечує гармонізацію національної правозастосовної практики з міжнародними стандартами доказування та прав людини, реалізацію принципу комплементарності й невідворотності відповідальності, а також виступає інструментом формування міжнародної легітимності України як активного суб'єкта міжнародного кримінального правопорядку.

***Ключові слова**: зовнішня кримінально-правова політика, механізм правозастосування, міжнародне співробітництво, Міжнародний кримінальний суд, принцип комплементарності, спільні слідчі групи, Євроюст.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку державності України характеризується докорінною трансформацією засад зовнішньої кримінально-правової політики, що зумовлене як глобалізаційними процесами, так і збройною агресією російської федерації (далі – рф) проти України. За таких умов кримінально-правове реагування виходить за межі внутрішньодержавного регулювання і набуває чітко вираженого міжнародного виміру. Реалізація міжнародних зобов'язань у сфері кримінальної юстиції, участь у спільних слідчих групах, виконання запитів про міжнародну правову допомогу, взаємодія з Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) та інституціями ЄС формують нову конфігурацію правозастосовної діяльності держави.

Водночас у вітчизняній юридичній науці механізм правозастосування традиційно розглядається переважно як елемент внутрішнього правового регулювання. Навіть у межах кримінально-правових досліджень акцент здебільшого робиться на процесуальних стадіях, суб'єктному складі чи гарантіях законності, тоді як системний аналіз правозастосування як структурного елемента зовнішньої кримінально-правової політики фактично відсутній.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичним і практичним підґрунтям для проведення представленого дослідження стали праці українських учених, зокрема: О. Донченко, О. Скакун, Б. Малишева, Л. Макаренко, В. Котюка,

© М. Красій, 2026

А. Перепелюка, Л. Кельман та ін. Проблематика правозастосування традиційно розробляється у межах загальної теорії держави і права, де сформовано концептуальні підходи до розуміння його природи, функцій та структури. Водночас питання механізму правозастосування як елемента зовнішньої кримінально-правової політики України лише набуває самостійного наукового значення, що зумовлює необхідність інтеграції теоретичних напрацювань із сучасною практикою міжнародного кримінального співробітництва.

Метою статті є комплексне теоретико-прикладне дослідження механізму правозастосування як ключового елемента зовнішньої кримінально-правової політики України, визначення його структури, функціональних блоків та особливостей трансформації в умовах міжнародного співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Правозастосовна платформа зовнішньої кримінально-правової політики охоплює діяльність уповноважених органів державної влади, спрямовану на безпосереднє застосування норм кримінального та кримінального процесуального законодавства у сфері міжнародного співробітництва. У її межах здійснюється трансформація міжнародних зобов'язань України у конкретні процесуальні рішення, розслідування, судові провадження, екстрадиційні процедури, спільні слідчі дії та взаємодію з міжнародними судовими інституціями.

О. Донченко визначає правозастосування як одну з форм реалізації права, що має державно-владний організуючий характер компетентних державних органів та уповноважених державою осіб і спрямована на зміну, припинення або виникнення правових відносин шляхом видання індивідуальних актів застосування правових норм у певних формах, а також на конкретизацію правового регулювання та охорону суспільних відносин. Застосування правових норм має управлінські, соціально-політичні функції, а також виконує профілактичні та виховні завдання. Зміст правозастосовчої діяльності можна розглядати з позицій інтелектуально-вольових характеристик, як-от: пізнання, відображення, аналіз, синтез, правове мислення, конструктивні функції та ін. [1, с. 42]. З огляду на наведене правозастосування постає не лише як технічна стадія реалізації правових норм, а як складний владно-організаційний процес, що поєднує нормативний зміст права з конкретними життєвими ситуаціями. Воно виступає механізмом індивідуалізації загальнообов'язкових приписів, забезпечуючи їх трансформацію у персоніфіковані юридичні рішення, здатні породжувати реальні правові наслідки.

Особливого значення такі характеристики набувають у кримінально-правовій сфері, де правозастосування безпосередньо пов'язане з реалізацією державного примусу, визначенням меж кримінальної відповідальності та захистом фундаментальних прав і свобод людини. У цьому контексті управлінський і соціально-політичний аспекти правозастосування виявляються у формуванні практики притягнення до відповідальності, що впливає на рівень довіри до держави, стан правопорядку та міжнародну репутацію країни.

У сфері зовнішньої кримінально-правової політики правозастосування набуває додаткового виміру. Воно здійснюється не лише у межах національної юрисдикції, а й у просторі міжнародного співробітництва, де індивідуальні правозастосовні акти стають елементом виконання міжнародних зобов'язань держави. Таким чином, інтелектуально-вольовий характер правозастосування доповнюється міждержавним координаційним компонентом, що передбачає узгодження національних процедур із міжнародними стандартами та юрисдикційними механізмами.

О. Скакун, згрупувавши всі випадки застосування норм права, дійшла висновку про те, що правозастосування полягає у: наділенні одних учасників правовідносин суб'єктивними правами і покладанні на інших суб'єктивних юридичних обов'язків; вирішенні спору про право – про наявність чи міру суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків; визначенні міри юридичної відповідальності правопорушника [8, с. 423].

Б. Малишев підкреслює, що оскільки застосування права є багатоаспектною практичною діяльністю, то не слід її обмежувати лише прийняттям рішень, адже останнє

є тільки її кінцевим результатом, а правозастосування – це безпосередньо процес реалізації прав та обов'язків, це канали і чинники, через які право впливає на поведінку людей. Як наслідок, правозастосування є необхідним, коли: без нього неможливе виникнення прав та обов'язків учасників правовідносин; права та обов'язки, які виникли в учасників правовідносин, не можуть бути реалізовані без владного втручання держави [5, с. 24].

Л. Макаренко виокремлює такі особливості правозастосування, що вказують на його специфіку і досить чітко відмежовують від інших форм правореалізації, а саме: правозастосування здійснюється від імені держави спеціальними органами, тобто, як і правотворчість, є прерогативою державно-владної діяльності; сутністю правозастосування є не лише регулювання певного виду відносин, а й призначення покарання, що накладає відбиток і на дію правових приписів; правозастосування дає змогу забезпечити дію правових приписів у тих випадках, коли інші форми реалізації права є неможливими; правозастосування є однією зі суттєвих гарантій забезпечення та охорони дії правових приписів як засобу владно-регулятивного впливу держави на суспільство [4, с. 147].

Своєю чергою, В. Котюк звертає свою увагу на механізм застосування правових норм, що охоплює діючу систему права і законодавства; правові принципи, котрі відповідають соціальному призначенню правової держави і громадянського суспільства; систему суб'єктів правозастосовної діяльності, їхню професійну правосвідомість і правову культуру, які виступають від імені держави або уповноважені державною владою; стадії процесу застосування правових норм; індивідуально-правові акти з реалізації та конкретизації правового регулювання суспільних відносин, що спрямовані на охорону соціальних цінностей і законних прав суб'єктів суспільних відносин [3, с. 148].

Наведені підходи дозволяють сформувати цілісне уявлення про правозастосування як багаторівневий феномен, що поєднує нормативний, інституційний та функціональний виміри. Якщо у концепції О. Скакун акцент зроблено на результативному аспекті правозастосування – наділенні правами, покладанні обов'язків та визначенні відповідальності, – то Б. Малишев звертає увагу на процесуальну природу цього явища, підкреслюючи його динамічний характер як форми практичного впливу права на поведінку суб'єктів.

Позиція Л. Макаренко акцентує державно-владну сутність правозастосування та його гарантійне значення, що є особливо важливим у кримінально-правовій сфері, де реалізація норм пов'язана із застосуванням примусу та обмеженням прав особи. Водночас концепція В. Котюка розширює розуміння правозастосування до рівня механізму, включаючи до його структури не лише акти застосування, а й систему права, принципи, суб'єктний склад, стадії процесу та правову культуру.

Таким чином, правозастосування постає як системно організований процес, що забезпечує трансформацію нормативних приписів у конкретні юридичні наслідки через діяльність уповноважених суб'єктів. Його не можна зводити лише до прийняття індивідуальних рішень або до стадії завершення правового регулювання – воно охоплює увесь комплекс процедурних, інституційних та ціннісних компонентів, які забезпечують ефективність правового впливу.

У контексті зовнішньої кримінально-правової політики ці характеристики набувають особливої ваги, оскільки правозастосування відбувається в умовах взаємодії національної та міжнародної юрисдикцій. Отже, воно функціонує не лише як внутрішньодержавний владний механізм, а як елемент міждержавної координації, в межах якого індивідуальні правозастосовні акти стають засобом реалізації міжнародних зобов'язань держави.

Як констатує А. Перепелюк, механізм правозастосування починає діяти за наявності юридичного факту, правомочності та об'єкта правового впливу. Тільки за таких умов цей механізм починає взаємодіяти з фізичними та юридичними особами, виникає система взаємозв'язків, відносин, реалізація правових норм та методів, які опосередковують правозастосування. Сам механізм набуває якісно нового стану. Його функціональними завдан-

нями є, по-перше, забезпечення суб'єктів суспільних відносин можливістю набувати права та обов'язки; по-друге, дослідження умов (подій, фактів, передбачених гіпотезою правової норми), тобто юридичних фактів. Далі, з появою таких умов виникає взаємозв'язок між суб'єктами права – правовідносини. Усі названі завдання постають для досягнення головної мети – вирішення конфліктної життєвої ситуації, розгляду юридичної справи, наслідком якої є обґрунтоване індивідуальне рішення. Поєднання у механізмі правозастосування статичних та динамічних якостей, зокрема його сприяння стабільності, з одного боку, а з іншого – розвитку важливих для суспільства відносин та моделей поведінки, зумовлює можливість аналізу цієї категорії у статиці та динаміці. Статичний підхід акцентує увагу на нормативній базі застосування права, а також на структурі та організації установ, що здійснюють застосування правових норм. Динамічний – дає змогу досліджувати зв'язки, відносини, процес функціонування в межах такого механізму. Як наслідок, можна виокремити три основні блоки механізму застосування норм права: нормативно-правовий, інституційний та процесуально-правовий [6, с. 88]. Наведена концепція дозволяє розглядати механізм правозастосування як системну конструкцію, що функціонує за наявності визначених юридичних передумов і реалізується через поєднання нормативного регулювання, інституційної діяльності та процесуальних форм. Важливим у підході А. Перепелюк є акцент на динамічному характері механізму, який не обмежується структурою правових норм або організаційною побудовою суб'єктів, а охоплює реальний процес правового впливу.

Водночас у сфері зовнішньої кримінально-правової політики зазначена модель потребує певного розширення. Якщо у внутрішньодержавному вимірі механізм правозастосування функціонує переважно в межах національної юрисдикції, то в умовах міжнародного співробітництва до його структури додається міждержавний компонент, що пов'язаний із виконанням міжнародних зобов'язань, координацією з іноземними компетентними органами та взаємодією з міжнародними судовими інституціями.

Таким чином, поряд із нормативно-правовим, інституційним та процесуально-правовим блоками доцільно виокремити гарантійний вимір механізму, який забезпечує відповідність правозастосовної діяльності міжнародним стандартам прав людини, принципу комплементарності та вимогам допустимості доказів у міжнародних кримінальних провадженнях. Саме цей блок набуває особливої значущості в умовах реалізації Україною своїх зобов'язань за Римським статутом Міжнародного кримінального суду (далі – Римський статут).

Під механізмом правозастосування у сфері зовнішньої кримінально-правової політики України пропонується розуміти системно організовану сукупність нормативних, інституційних, процесуальних та комунікаційних елементів, за допомогою яких держава трансформує міжнародні кримінально-правові зобов'язання у конкретні індивідуальні правозастосовні акти, забезпечуючи реалізацію принципу невідворотності відповідальності та міжнародну легітимність кримінальної юстиції.

З урахуванням специфіки міжнародного співробітництва у кримінальній сфері механізм правозастосування доцільно структурувати на чотири взаємопов'язані блоки (схема 1):

Саме взаємодія цих блоків забезпечує функціонування правозастосовної платформи як інструменту реалізації зовнішньої кримінально-правової політики.

Правозастосування, свідчить Л. Кельман, є основною формою примусового забезпечення правових норм. Тому через правозастосовну діяльність потенційна примусова сила держави перетворюється на реальну силу і забезпечує саме існування права [2, с. 38–39]. Зазначені теоретичні положення набувають особливої практичної значущості в умовах збройної агресії, коли правозастосування виходить за межі внутрішньодержавного регулювання та інтегрується у систему міжнародного кримінального правосуддя.

Схема 1

Нормативний блок	Інституційний блок	Процесуально-комунікаційний блок	Гарантійний блок
- КК України; - КПК України; - міжнародні договори; - Римський статут; - двосторонні договори про правову допомогу.	- Офіс Генерального прокурора; - суди; - органи досудового розслідування; - міжнародні інституції (МКС, Євроюст, JIT).	- MLA-запити; - екстрадиція; - передача доказів; - спільні слідчі групи; - міжнародний розшук.	- принцип комплементарності; - стандарти справедливого суду; - права людини; - забезпечення допустимості доказів у міжнародних судах.

У сучасних умовах повномасштабної агресії рф теоретичні засади механізму правозастосування набувають прикладного змісту з огляду на інтенсивне міжнародне кримінально-правове співробітництво. Активізація обміну запитами про міжнародну правову допомогу, зокрема з боку Офісу Генерального прокурора у 2025 р. [7], свідчить про функціонування процесуально-комунікаційного блоку механізму та його інтеграцію у міжнародну систему кримінальної юстиції.

Особливого значення для правозастосовної платформи України набули ордери на арешт, видані Міжнародним кримінальним судом у межах ситуації в Україні [10]. Йдеться не лише про персоніфікацію кримінальної відповідальності найвищих посадових осіб держави-агресора, а й про структурні зміни в механізмі правозастосування.

По-перше, видача ордерів МКС означає міжнародне визнання наявності достатніх доказів для формування обґрунтованої підозри у вчиненні міжнародних злочинів. Це впливає на нормативний та гарантійний блоки механізму, оскільки національні органи досудового розслідування змушені забезпечувати збір доказів відповідно до стандартів допустимості, що застосовуються у МКС. Таким чином, відбувається фактична гармонізація національної доказової практики з міжнародними кримінальними процесуальними стандартами.

По-друге, ордери МКС активізують принцип комплементарності. Вони не замінюють внутрішні провадження, а стимулюють їх інтенсифікацію. Українські органи розслідування змушені демонструвати спроможність і реальну волю здійснювати ефективне переслідування, щоб уникнути передачі справ до міжнародної юрисдикції. Отже, внутрішнє кримінальне провадження стає елементом зовнішньої кримінально-правової політики.

По-третє, видача ордерів трансформує інституційний блок механізму. Офіс Генерального прокурора фактично виступає центральним координатором взаємодії з МКС, забезпечуючи передачу доказів, доступ до місць злочинів та процесуальну синхронізацію розслідувань. Спільні слідчі групи (JIT), підтримані Євроюстом [9], формують нову модель міждержавного кримінального переслідування, в якій національна та міжнародна юрисдикції функціонують паралельно та взаємодоповнюють одна одну.

По-четверте, ордери МКС мають безпосередні правові наслідки для України як держави-учасниці Римського статуту з 1 січня 2025 р. Україна набуває обов'язку повного співробітництва з МКС, що передбачає виконання запитів про арешт, передачу осіб, надання доказів та сприяння процесуальним діям. Це означає трансформацію міжнародних зобов'язань у конкретні внутрішні правозастосовні рішення, що підтверджує функціонування нормативного та процесуально-комунікаційного блоків механізму.

Водночас ордери МКС формують новий рівень міжнародної легітимності України. Вони закріплюють статус держави як активного суб'єкта міжнародного кримінального правопорядку, що не лише ініціює розслідування, а й забезпечує їх доказову підтримку. Таким чином, правозастосування виходить за межі суто внутрішньодержавної функції і перетворюється на інструмент реалізації зовнішньої кримінально-правової політики.

Отже, ордери МКС слід розглядати не як окремі процесуальні акти, а як індикатори функціонування багаторівневого механізму правозастосування, у межах якого відбувається взаємодія національної юрисдикції, міжнародного кримінального судочинства та міждержавної співпраці.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що механізм правозастосування у сфері зовнішньої кримінально-правової політики України є багаторівневою системною конструкцією, що поєднує нормативно-правовий, інституційний, процесуально-комунікаційний і гарантійний блоки та забезпечує трансформацію міжнародних кримінально-правових зобов'язань держави у конкретні індивідуальні рішення компетентних органів; в умовах збройної агресії та активної взаємодії з МКС і структурами міжнародного кримінального співробітництва, зокрема за координаційної підтримки Євроюсту, цей механізм набуває міждержавного координаційного виміру, забезпечує гармонізацію національної правозастосовної практики з міжнародними стандартами доказування та прав людини, реалізацію принципу комплементарності й невідворотності відповідальності, а також виступає інструментом формування міжнародної легітимності України як активного суб'єкта міжнародного кримінального правопорядку.

Подальші розвідки в цих напрямах сприятимуть не лише теоретичному збагаченню доктрини міжнародного кримінального права, а й практичному вдосконаленню механізмів правозастосування, зміцненню позицій України на міжнародній арені та забезпеченню реальної невідворотності покарання за агресію та інші міжнародні злочини.

Список використаних джерел

1. Донченко О. І. Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 11. С. 40–42.

2. Кельман Л. М. Соціально-політичні фактори впливу на правозастосовну діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 210 с.

3. Котюк В. І. Теорія права : навч. посібник. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.

4. Макаренко Л. О. Теоретичні закономірності дії правових приписів : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 191 с.

5. Малишев Б. В. Судова практика: поняття, ознаки, структура. *Часопис Київського університету права НАН України*. 2005. № 2. С. 22–27.

6. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2016. 224 с.

7. Результати роботи щодо протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту за 2025 рік. *Офіс Генерального прокурора.* URL : https://surl.li/mnssnz.

8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. Харків : Консум, 2000. 704 с.

9. Три роки від початку повномасштабного вторгнення в Україну: Конкретні кроки, підтримані Євроюстом на шляху до відповідальності. *European Union Agency for Criminal Justice Cooperation*. URL : https://www.eurojust.europa.eu/ua/news/try-roky-vid-pochatku-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-v-ukrayinu-konkretni-kroky-pidtrymani.

10. Ukraine. Situation in Ukraine. Trying individuals for genocide, war crimes, crimes against humanity, and aggression. *International Criminal Court.* URL : https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine.

References

1. Donchenko, O. I. (2014) Osoblyvosti pravozastosuvannia yak formy realizatsii norm prava [Features of law enforcement as a form of implementation of legal norms]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu.* № 11, pp. 40–42. [in Ukr.].

2. Kelman, L. M. (2008) Sotsialno-politychni faktory vplyvu na pravozastosovnu diialnist [Socio-political factors influencing law enforcement activity] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv. 210 p. [in Ukr.].

3. Kotiuk, V. I. (1996) Teoriia prava [Theory of law] : navch. posibnyk. Kyiv : Venturi. 208 p. [in Ukr.].

4. Makarenko, L. O. (2004) Teoretychni zakonomirnosti dii pravovykh prypysiv [Theoretical patterns of the action of legal prescriptions] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv. 191 p. [in Ukr.].

5. Malyshev, B. V. (2005) Sudova praktyka: poniattia, oznaky, struktura [Judicial practice: concept, features, structure]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava NAN Ukrainy.* № 2, pp. 22–27. [in Ukr.].

6. Perepeliuk, A. M. (2016) Mekhanizm zastosuvannia prava: struktura ta kryterii efektyvnosti (zahalnoteoretychnyi aspekt) [Mechanism of law application: structure and efficiency criteria (general theoretical aspect)] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv. 224 p. [in Ukr.].

7. Rezultaty roboty shchodo protydii zlochynam, vchynenym v umovakh zbroinoho konfliktu za 2025 rik [Results of work on countering crimes committed in conditions of armed conflict for 2025]. *Ofis Heneralnoho prokurora.* Retrieved from: https://surl.li/mnssnz. [in Ukr.].

8. Skakun, O. F. (2000) Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law] : pidruch. Kharkiv : Konsum. 704 p. [in Ukr.].

9. Try roky vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia v Ukrainu: Konkretni kroky, pidtrymani Yevroiustom na shliakhu do vidpovidalnosti [Three years since the start of the full-scale invasion of Ukraine: Concrete steps supported by Eurojust towards accountability]. *European Union Agency for Criminal Justice Cooperation.* Retrieved from: https://www.eurojust.europa.eu/ua/news/try-roky-vid-pochatku-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-v-ukrayinu-konkretni-kroky-pidtrymani. [in Ukr.].

10. Ukraine. Situation in Ukraine. Trying individuals for genocide, war crimes, crimes against humanity, and aggression. *International Criminal Court.* Retrieved from: https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine.

ABSTRACT

Mariia Krasii. Law enforcement mechanism as a key element of Ukraine's foreign criminal and legal policy: from theory to the practice of international cooperation

The article presents a comprehensive theoretical and applied study of the law enforcement mechanism as a key element of Ukraine's foreign criminal law policy in the context of the transformation of the national legal system and the intensification of international criminal cooperation.

It is substantiated that law enforcement in the field of foreign criminal law policy goes beyond domestic regulation and acquires an interstate coordination dimension. It appears not only as a form of implementation of the norms of criminal and criminal procedural law, but as a systemic mechanism for transforming the state's international obligations into specific individual law enforcement acts.

Based on theoretical provisions, a definition of the law enforcement mechanism in the field of Ukraine's foreign criminal law policy is proposed as a systemically organized set of regulatory, institutional, procedural, communication and guarantee elements aimed at ensuring the implementation of the state's international criminal law obligations, the principle of complementarity and inevitability of responsibility.

The feasibility of structuring the law enforcement mechanism into four interconnected blocks is proven: normative, institutional, procedural and communication, and guarantee.

Special attention is paid to the practical dimension of the functioning of the law enforcement mechanism in the context of Ukraine's interaction with the ICC, participation in joint investigation teams with the support of Eurojust, execution of requests for international legal assistance, and harmonization of national evidentiary practice with international standards. It is substantiated that the issuance of arrest warrants within the framework of the situation in Ukraine has become an indicator of the functioning of a multi-level law enforcement mechanism and has contributed to the institutional and procedural transformation of the national criminal justice system.

Keywords: *foreign criminal law policy, law enforcement mechanism, international cooperation, International Criminal Court, principle of complementarity, joint investigation teams, Eurojust.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 342.951
DOI

Майкл (Майк) АНТОНІВ
валійський політик, правник,
депутат Національної асамблеї Уельсу
(Сполучене Королівство)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-5054-7867
Mick.antoniw1@gmail.com

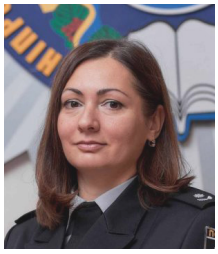

Станіслава МИРОНЮК
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/000-0001-6462-2173
stanislava.myroniuk@dduvs.edu.ua

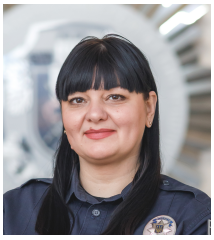

Ірина ДРОК
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9722-2376
iryna.drok@dduvs.edu.ua

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЖНАРОДНИХ ВОЛОНТЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ЗАПОРУКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз адміністративно-правового статусу міжнародних волонтерських організацій в Україні та виокремлено особливості його реалізації в умовах захисту національної безпеки.

У результаті дослідження встановлено, що система правового забезпечення міжнародної волонтерської діяльності в Україні охоплює Конституцію України, міжнародні угоди, резолюції, рекомендації та конвенції; закони України; укази Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; накази міністерств і відомств. Основними законами України, що регулюють волонтерську діяльність, є «Про волонтерську діяльність» та «Про благодійну діяльність та благодійні організації»; деякі аспекти волонтерської діяльності як складової частини гуманітарної роботи регулюються Законом України «Про гуманітарну допомогу».

Встановлено, що з огляду на важливий внесок міжнародних волонтерських організацій у захист незалежності та забезпечення національної безпеки України варто їхній правовий статус урегулювати в окремому законі або закріпити його в окремому розділі діючого Закону України «Про волонтерську діяльність».

© М. (Майк) Антонів, 2026
© С. Миронюк, 2026
© І. Дрок, 2026

З'ясовано ключові напрями діяльності міжнародних волонтерських організацій, визначено основні проблеми в їх реалізації, зокрема: бюрократичні перешкоди – складнощі в отриманні волонтерських віз, реєстрації іноземних організацій, процедурі ввезення гуманітарної допомоги; правові прогалини – недостатня правова охорона волонтерів, відсутність чітких механізмів соціальних гарантій та державної підтримки; фінансові та податкові питання – складнощі з оподаткуванням власних коштів волонтерів та необхідність реєстрації в Реєстрі волонтерів, якщо збори перевищують встановлені ліміти; безпекові ризики – волонтери працюють у зоні бойових дій або поблизу неї, що пов'язане з небезпекою для життя; брак інформації – іноземцям важко отримати актуальну та перевірену інформацію про потреби та методи роботи в Україні.

Обґрунтовано, що основними чинниками, що стимулюють розвиток міжнародного волонтерського руху в Україні, є: 1) безпекові та гуманітарні виклики (війна) – повномасштабне вторгнення створило безпрецедентну потребу в медичній, психологічній та гуманітарній допомозі, що спричинило залучення іноземних волонтерів; 2) високий рівень самоорганізації та громадянського суспільства – швидке формування волонтерських мереж та організацій, що ефективно працюють у кризових умовах, робить Україну привабливою для міжнародної співпраці; 3) міжнародна солідарність – прагнення громадян інших країн допомогти українцям у боротьбі за незалежність та демократичні цінності; 4) особиста мотивація та самоактуалізація – бажання набути унікального професійного досвіду, допомогти іншим та особисте задоволення від внеску в успіх місії; 5) інформаційна відкритість – розвиток соціальних мереж та медіа, що дозволяють волонтерам легко знаходити запити на допомогу та координувати діяльність. Ці чинники сприяють трансформації міжнародного волонтерства в потужний соціальний інститут, що доповнює функції державних органів в умовах захисту національної безпеки.

Ключові слова: *національна безпека, механізми забезпечення національної безпеки, волонтерство, міжнародні волонтерські організації, адміністративно-правовий статус міжнародних волонтерських організацій, реалізація в умовах воєнного стану.*

Постановка проблеми. Міжнародні волонтерські організації в Україні, такі як Червоний Хрест, ООН, Médecins Sans Frontières («Лікарі без кордонів»), відіграють ключову роль у подоланні наслідків військових конфліктів, надаючи гуманітарну допомогу, медичні послуги, притулок та підтримку вразливим верствам населення. Вони забезпечують залучення іноземних спеціалістів, фінансування, матеріальні ресурси та співпрацюють з місцевими громадами. Ключовими напрямами їхньої діяльності є: гуманітарна допомога – доставка продуктів, засобів гігієни та медикаментів у постраждалі райони; медична підтримка – робота мобільних клінік, допомога лікарням, психологічна допомога; соціальна робота – допомога вимушеним переселенцям, захист прав жінок та дітей; розмінування та безпека – навчання ризиків, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами; відбудова – відновлення житла та критичної інфраструктури.

Особливість роботи міжнародних волонтерських організацій в Україні полягає в такому: правове регулювання – діяльність ґрунтується на Законі України «Про волонтерську діяльність», що гарантує законність, добровільність та неприбутковість; партнерство – міжнародні організації активно працюють разом із українськими громадськими організаціями, благодійними фондами та органами місцевого самоврядування; виклики – робота в умовах високого ризику, потреби у швидкій логістиці та координації з державними структурами. Міжнародні волонтери забезпечують не лише матеріальну допомогу, а й обмін досвідом та підвищення спроможності місцевих ініціатив.

З огляду на триваючу активну діяльність міжнародних волонтерських організацій в Україні в умовах збройної агресії росії, важливим питанням правового поля діяльності є їхній адміністративно-правовий статус, особливості та проблеми його реалізації, що зумовлює актуальність дослідження окресленої проблематики в межах наукової статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загалом правовий статус волонтерських організацій в Україні був предметом дослідження науковців у галузях державного управління (менеджменту), конституційного та адміністративного права, а саме: В. Голуба, Р. Сербіна, В. Шамрая, М. Ольховського, П. Горінова, Р. Драпушко

та ін. [2; 3; 10; 11]. Деякі особливості здійснення волонтерської діяльності в умовах воєнного стану розглянуто в роботах С. Попової та М. Тельного [5]. Специфіку адміністративно-правового статусу волонтерських організацій в Україні та його реалізації в умовах воєнного стану вивчено в роботі Р. Миронюка та М. Антоніва [12].

Водночас у працях згаданих авторів виділяються окремі елементи правового статусу волонтерських організацій без їх всебічного вивчення та без урахування особливостей його реалізації в умовах воєнного стану, що актуалізує дослідницьку проблематику в межах представленої статті.

З огляду на **мету** дослідження – аналіз діяльності міжнародних волонтерських організацій як запоруки національної безпеки – заплановано виконання таких завдань: з'ясування адміністративно-правового статусу міжнародних волонтерських організацій; визначення особливостей та проблем його реалізації.

Виклад основного матеріалу. Нижче на виконання завдань дослідження доцільно розглянути особливості діяльності міжнародних волонтерських організацій крізь призму забезпечення національної безпеки. Закон України «Про національну безпеку України» визначає національну безпеку як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [8]. Однією з основних засад Стратегії національної безпеки України є стійкість – «здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей» [9]. Адже саме на забезпечення стійкості суспільства спрямовані зусилля волонтерських організацій та їхня діяльність в умовах війни.

Після анексії Криму та початку війни на сході країни відбулася значна активізація волонтерського руху. Це пов'язане з появою вимушених переселенців, загостренням економічних проблем, виявленням недоліків у забезпеченні ліками, їжею, одягом і необхідним спорядженням військових, які захищають територію України. Саме в цей період, за оцінками дослідників, волонтерство піднялось на найвищий рівень розвитку за весь період незалежності. Сьогодні ж в умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України волонтерський рух вийшов на рівень міжнародної діяльності і став одним із потужних активних механізмів забезпечення безпекової ситуації та національної безпеки України в цілому.

Напрями міжнародної волонтерської діяльності у сфері національної безпеки є різноманітними: збір продуктів харчування, теплих речей, амуніції та ліків для воїнів; допомога пораненим військовим у госпіталях і лікарнях; допомога у пошуку та в обміні полоненими військовими; збір коштів, одягу, продуктів харчування для мирного населення територій, які знаходяться в межах активних бойових дій, та деокупованих територій; доставка зібраної допомоги до населення, підготовка маршрутів і транспорту для вивезення людей із зони бойових дій; допомога внутрішньо переміщеним особам (пошук житла та роботи, надання юридичної, психологічної та гуманітарної допомоги, адаптація до нового місця в соціумі); проведення курсів із тактичної медицини та забезпечення військовослужбовців медичними аптечками, що відповідають стандартам НАТО; надання психологічної, гуманітарної, матеріальної допомоги сім'ям учасників бойових дій; технічна допомога (відновлення, ремонт, удосконалення, бронювання бойових машин).

Одним із основоположних документів правового регулювання волонтерської діяльності в усьому світі є Загальна декларація волонтерів, прийнята 14 вересня 1990 р. у Парижі на XI Всесвітній конференції Міжнародної асоціації добровольчих зусиль (IAVE). IAVE було створено в 1970 р., кожні два роки вона проводить Всесвітні конференції волонтерів. У згаданому документі волонтерська діяльність розглядається як інструмент соціального, економічного, культурного й екологічного розвитку, а також підкреслюється, що волон-

терство – це добровільний вибір, що відображає особисті погляди та позиції; це активна участь громадянина в житті суспільства, що виражається, як правило, у спільній діяльності в межах різного роду асоціацій. У січні 2001 р. Міжнародною радою директорів Міжнародної асоціації волонтерських зусиль на XVI Всесвітній конференції волонтерів було прийнято Декларацію про волонтерську діяльність [4, с. 117].

Правовий статус міжнародних волонтерських організацій в Україні визначено Законом України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 р. (далі – Закон) [7], в якому під волонтерською діяльністю визначено добровільну, соціально спрямовану, неприбуткову діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Частиною 3 ст. 1 Закону визначено напрями, за якими може здійснюватися волонтерська діяльність, зокрема і у сфері національної безпеки: 1) надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України; 2) надання волонтерської допомоги для подолання наслідків бойових дій, терористичного акту, збройного конфлікту, тимчасової окупації; 3) утвердження української національної та громадянської ідентичності; 4) надання волонтерської допомоги для подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України, а також для післявоєнного відновлення і розвитку України; 5) надання волонтерської допомоги особам/сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах через шкоду, завдану бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією, збройною агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України [7].

Законом також визначено, хто є та може бути волонтером, права та обов'язки волонтерів; правовий статус отримувачів волонтерської допомоги, їхні права та обов'язки; загальні засади договорів про надання волонтерської допомоги. Водночас слід зазначити, що зміст правових норм Закону є вкрай недосконалим: у ньому не закріплені принципи волонтерської діяльності, не визначено види волонтерських організації, порядок та умови їх створення, не гарантії діяльності таких організації, зокрема щодо державної підтримки. Закон України «Про волонтерську діяльність» часто критикують за надмірну бюрократизацію (як-от вимоги щодо письмових договорів, складність звітності та обмеження для індивідуального волонтерства). Основні вади полягають у невідповідності жорстких юридичних процедур реальному, часто стихійному характеру волонтерства. Закон не встигає за швидким розвитком волонтерського руху, який часто базується на дружніх чи сусідських зв'язках, а не на офіційних угодах. Не містить Закон і інформацію про діяльність міжнародних волонтерських організацій. У його змісті тільки частково урегульовано це питання, зокрема у ст. 7 визначено, що «волонтерами можуть стати громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, які є дієздатними. Іноземці та особи без громадянства здійснюють волонтерську діяльність через організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів, інформація про які розміщена на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності. Волонтери надають волонтерську допомогу на базі організації чи установи, що залучає до своєї діяльності волонтерів, на підставі договору про провадження волонтерської діяльності, укладеного з такою організацією чи установою, або без такого договору» [7].

Більш повно правовий статус міжнародних волонтерських організацій визначено Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05 липня 2012 р.

[6], який визначає загальні засади благодійної діяльності в Україні, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності. Згідно зі згаданим нормативно-правовим актом суб'єктами благодійної діяльності є благодійні організації, які утворені та діють відповідно до цього закону, а також інші благодійники та бенефіціари. Метою благодійних організацій не може бути одержання і розподіл прибутку серед засновників, членів органів управління, інших пов'язаних з ними осіб, а також серед працівників таких організацій. Благодійні організації набувають прав та обов'язків юридичної особи з моменту їх державної реєстрації. Державну реєстрацію благодійних організацій проводять державні реєстратори за місцезнаходженням благодійних організацій відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Водночас у Законі України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» також не визначено правовий статус міжнародних волонтерських організацій (або благодійних організацій) в Україні.

Таким чином, система правового забезпечення міжнародної волонтерської діяльності в Україні охоплює Конституцію України, міжнародні угоди, резолюції, рекомендації та конвенції; закони України; укази Президента України; постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України; накази міністерств і відомств. Основними законами України, що регулюють волонтерську діяльність, є «Про волонтерську діяльність» та «Про благодійну діяльність та благодійні організації». Деякі аспекти волонтерської діяльності як складової частини гуманітарної роботи регулюються Законом України «Про гуманітарну допомогу».

Система правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні базується на Законі України «Про волонтерську діяльність», який регулює залучення волонтерів, їхні права та обов'язки, а також особливості роботи організацій. Вона охоплює договірні відносини, податкові пільги для внесених до Реєстру волонтерів та спрощений правовий статус під час воєнного стану, що забезпечує захист прав волонтерів. Основними елементами цієї системи є: 1) правова основа діяльності – Закон України «Про волонтерську діяльність», який визначає засади діяльності, права та обов'язки сторін. Додатково діють норми Податкового кодексу України (щодо звільнення від оподаткування цільових коштів) та законодавства про соціальні послуги; 2) договірне регулювання – волонтерська діяльність здійснюється на основі договору про надання волонтерської допомоги, який може бути письмовим (за бажанням сторін) та має містити опис допомоги, інформацію про терміни та відповідальність; 3) суб'єкти діяльності – волонтерами можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які провадять діяльність індивідуально або через волонтерські/благодійні організації. Особливості волонтерської діяльності в умовах воєнного стану полягають у спрощеному механізмі обліку та залучення волонтерів, а також в адаптації правового регулювання до вимог національної безпеки.

У проміжному висновку слід зазначити, що з огляду на важливий вклад міжнародних волонтерських організацій у захист незалежності та забезпечення національної безпеки України варто їхній правовий статус урегулювати в окремому законі або закріпити його в окремому розділі діючого Закону України «Про волонтерську діяльність».

Міжнародні волонтерські організації під час війни відіграють критичну роль, забезпечуючи швидку гуманітарну допомогу, медичне забезпечення, евакуацію та підтримку цивільного населення і ЗСУ. Вони мобілізують світові ресурси, зміцнюють соціальну стійкість, компенсують навантаження на державні структури та фіксують воєнні злочини, сприяючи міжнародній солідарності. Ключовими напрямами їхньої діяльності є: 1) гуманітарна допомога – постачання продуктів, медикаментів, одягу та засобів гігієни для людей у зонах бойових дій та переселенців; 2) медична підтримка – робота мобільних шпиталів, постачання обладнання, професійна допомога постраждалим та психологічна реабілітація; 3) логістика та евакуація – організація «зелених коридорів», транспортування людей у безпечні місця, доставка допомоги у важкодоступні райони; 4) фінансова та технічна допо-

мога – залучення міжнародних донатів для закупівлі військового та технічного обладнання для ЗСУ; 5) забезпечення соціальної стабільності – зміцнення солідарності, згуртованості суспільства та підвищення морального духу. Міжнародні волонтери стали важливою складовою громадянського суспільства, забезпечуючи ефективне реагування на виклики війни, яке часто є швидшим, ніж у державних інституцій.

З-поміж проблем міжнародної волонтерської діяльності в Україні слід виокремити такі: відсутність ефективної комунікації між волонтерами та суспільством; недостатність контролю за подальшою долею майна, переданого волонтерами; емоційне вигорання волонтерів, зниження мотивації; безпека волонтерів; спротив чиновників і консерватизм державних структур; випадки зловживань із боку волонтерів, діяльність псевдоволонтерів; відсутність достатньої координації між волонтерами; недостатня компетентність волонтерів при роботі з певними категоріями споживачів послуг. Збільшення кількості волонтерських організацій в Україні, розширення переліку волонтерських послуг і наявність низки проблем у волонтерській діяльності зумовлюють необхідність удосконалення політики держави щодо підтримки та розвитку волонтерства.

Міжнародна волонтерська діяльність в Україні стикається з проблемами бюрократії (візи, реєстрація), складнощами фінансової звітності, браком інформації та безпековими ризиками під час війни. Головні труднощі охоплюють неврегульоване податкове законодавство, обмеження в отриманні довгострокових віз та необхідність обов'язкової реєстрації. До основних проблем міжнародної волонтерської діяльності в Україні можна віднести: бюрократичні перешкоди – складнощі в отриманні волонтерських віз, реєстрації іноземних організацій, процедурі ввезення гуманітарної допомоги; правові прогалини – недостатня правова охорона волонтерів, відсутність чітких механізмів соціальних гарантій та державної підтримки; фінансові та податкові питання – складнощі з оподаткуванням власних коштів волонтерів та необхідність реєстрації в Реєстрі волонтерів, якщо збори перевищують встановлені ліміти; безпекові ризики – волонтери працюють у зоні бойових дій або поблизу неї, що пов'язане з небезпекою для життя; брак інформації – іноземцям важко отримати актуальну та перевірену інформацію про потреби та методи роботи в Україні. Водночас волонтерський рух в Україні продовжує розвиватися, доповнюючи функції державних органів у кризових умовах війни [1].

Чинниками, що стимулюють розвиток міжнародного волонтерського руху в Україні, є: значний кредит довіри до волонтерського руху з боку населення країни; збільшення чисельності людей, які потребують допомоги: біженців, поранених, тих, хто втратив житло та майно; підвищення рівня патріотизму та свідомості громадян; збільшення уваги влади до удосконалення правового забезпечення волонтерської діяльності.

Висновки. Міжнародний волонтерський рух в Україні активно розвивається, що спричинене повномасштабною війною, патріотизмом, потребою в гуманітарній допомозі, самоорганізацією суспільства та прагненням іноземців підтримати демократичні цінності. Ключовими стимулами є задоволення потреб нужденних, набуття досвіду, самореалізація та потужна підтримка міжнародних партнерів. Основними чинниками, що стимулюють розвиток міжнародного волонтерського руху в Україні, є: 1) безпекові та гуманітарні виклики (війна) – повномасштабне вторгнення створило безпрецедентну потребу в медичній, психологічній та гуманітарній допомозі, що спричинило залучення іноземних волонтерів; 2) високий рівень самоорганізації та громадянського суспільства – швидке формування волонтерських мереж та організацій, що ефективно працюють у кризових умовах, робить Україну привабливою для міжнародної співпраці; 3) міжнародна солідарність – прагнення громадян інших країн допомогти українцям у боротьбі за незалежність та демократичні цінності; 4) особиста мотивація та самоактуалізація – бажання набути унікального професійного досвіду, допомогти іншим та особисте задоволення від внеску в успіх місії; 5) інформаційна відкритість – розвиток соціальних мереж та медіа, що дозволяють волон-

терам легко знаходити запити на допомогу та координувати діяльність. Ці чинники сприяють трансформації волонтерства в потужний соціальний інститут, що доповнює функції державних органів в умовах криз.

Із-поміж чинників, що перешкоджають чи сповільнюють розвиток міжнародного волонтерського руху, слід виділити: недостатню матеріально-технічну базу громадських об'єднань, відсутність масової освіти з тематики волонтерства, незначне поширення в суспільстві цінностей діалогу, відсутність сталих практик партнерства з органами місцевого самоврядування та бізнесом. Завдання всіх суб'єктів і складових політики підтримки волонтерської діяльності в Україні має полягати у нівелюванні зазначених негативних чинників.

Курс активізації міжнародного волонтерського руху вбачається в посиленні гуманітарної допомоги, залученні фінансування, технічному забезпеченні ЗСУ, психологічній підтримці, інформаційній протидії агресії та медичній реабілітації. Ключовими складовими є координація з іноземними фондами, логістика, навчання та медична допомога.

Отже, основними напрямами активізації міжнародного волонтерського руху мають стати: 1) гуманітарна та технічна допомога – постачання медикаментів, технічного обладнання для ЗСУ, продуктів харчування та одягу для цивільних та військових; 2) інформаційна та культурна дипломатія – висвітлення правди про війну в Україні, протидія дезінформації, організація міжнародних акцій та мітингів для підтримки України; 3) логістика та евакуація – організація гуманітарних коридорів, допомога в перевезенні біженців та евакуації поранених; 4) психологічна та медична допомога – надання професійної психологічної підтримки постраждалим, організація лікування та реабілітації поранених військових за кордоном; 5) інституціоналізація та партнерство – створення спільних міжнародних фондів, залучення іноземних волонтерів до українських проєктів, юридичне оформлення волонтерських місій для підвищення ефективності; 6) залучення ресурсів – фандрейзинг через міжнародні платформи, організація благодійних заходів, залучення донатів від міжнародного бізнесу та громадян; 7) цифровізація волонтерства – використання спеціалізованих мобільних застосунків, інтерактивних геолокаційних сервісів для швидкого реагування на запити про допомогу.

Список використаних джерел

1. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доповідь. Київ : НІСД, 2015. 36 с.

2. Голуб В. Л. Ключові поняття та категорії державного управління у сфері волонтерської діяльності. *Вісник Національної академії державного управління*. 2014. № 1. С. 25–30.

3. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ : Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

4. Мазій І. В. Аналіз міжнародних документів у сфері волонтерського руху. *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 8. С. 114–117.

5. Попова С. М., Тельний М. А. Особливості здійснення волонтерської діяльності в умовах воєнного стану: адміністративно-правові аспекти. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2023. № 3 (30). С. 304–316. DOI : https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.26.

6. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05 липня 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text.

7. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19 квітня 2011 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 42. Ст. 435.

8. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text.

10. Сербин Р. А. Адміністративно-правова характеристика загальносоціальних форм благодійної діяльності. *Підприємництво, господарство і право.* 2016. № 1. С.103–107.

11. Шамрай В. О., Ольховський М. А. Сучасний стан офіційного визнання волонтерської діяльності в Україні. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія : Юридичні науки.* 2015. № 4 (81). С. 139–145.

12. Myronyuk R., Antoniv M. Features of the administrative and legal status of volunteer organizations in Ukraine and its implementation under the conditions of martial law. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.* 2022. Special Issue № 1. P. 91–98. DOI : 10.31733/2078-3566-2022-5-91-98.

References

1. Volonterskyi rukh: svitovyi dosvid ta ukrainski hromadianski praktyky [Volunteer movement: world experience and Ukrainian civic practices] : analit. dopovid. Kyiv : NISD, 2015. 36 s. [in Ukr.].

2. Holub, V. L. (2014) Kliuchovi poniattia ta katehorii derzhavnoho upravlinnia u sferi volonterskoi diialnosti [Key concepts and categories of public administration in the field of volunteering]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia.* № 1, pp. 25–30. [in Ukr.].

3. Horinov, P., Drapushko, R. (2022) Volonterska diialnist v Ukraini: sotsialno-pravove doslidzhennia [Volunteering in Ukraine: social and legal research] : monohrafiia. Kyiv : Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky. 240 p. [in Ukr.].

4. Mazii, I. V. (2018) Analiz mizhnarodnykh dokumentiv u sferi volonterskoho rukhu [Analysis of international documents in the field of volunteering]. *Investytsii: praktyka ta dosvid.* № 8, pp. 114–117. [in Ukr.].

5. Popova, S. M., Telnyi, M. A. (2023) Osoblyvosti zdiisnennia volonterskoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu: administratyvno-pravovi aspekty [Features of volunteering under martial law: administrative and legal aspects]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy.* № 3 (30), pp. 304–316. DOI : https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.26. [in Ukr.].

6. Pro blahodiinu diialnist ta blahodiini orhanizatsii [On charitable activities and charitable organizations] : Zakon Ukrainy vid 05 lypnia 2012 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text. [in Ukr.].

7. Pro volontersku diialnist [On volunteering] : Zakon Ukrainy vid 19 kvitnia 2011 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2011. № 42. Art. 435. [in Ukr.].

8. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On the national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text. [in Ukr.].

9. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 № 392/2020. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text. [in Ukr.].

10. Serbyn, R. A. (2016) Administratyvno-pravova kharakterystyka zahalnosotsialnykh form blahodiinoi diialnosti [Administrative and legal characteristics of general social forms of charitable activity]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* № 1, pp.103–107. [in Ukr.].

11. Shamrai, V. O., Olkhovskyi, M. A. (2015) Suchasnyi stan ofitsiinoho vyznannia volonterskoi diialnosti v Ukraini [Current state of official recognition of volunteering in Ukraine]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. Seriia : Yurydychni nauky.* № 4 (81), pp. 139–145. [in Ukr.].

12. Myronyuk, R., Antoniv, M. (2022) Features of the administrative and legal status of volunteer organizations in Ukraine and its implementation under the conditions of martial law. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.* Special Issue № 1, pp. 91–98. DOI : 10.31733/2078-3566-2022-5-91-98.

ABSTRACT

Michael Antoniv, Stanislava Myroniuk, Iryna Drok. The activities of international volunteer organizations as a guarantee of Ukraine's national security

The article analyzes the administrative and legal status of international volunteer organizations in Ukraine and identifies the features of its implementation in the context of protecting national security.

As a result of the study, it was established that the system of legal support for international volunteer activities in Ukraine includes the Constitution of Ukraine, international agreements, resolutions, recommendations and conventions; laws of Ukraine; decrees of the President of Ukraine; resolutions and

orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine; orders of ministries and departments. The main laws regulating volunteer activities are the Laws of Ukraine «On Volunteer Activities», «On Charitable Activities and Charitable Organizations»; some aspects of volunteer activities as a component of humanitarian work are regulated by the Law of Ukraine «On Humanitarian Aid».

It was established that, given the important contribution of international volunteer organizations to protecting the independence and ensuring the national security of Ukraine, their legal status should be regulated in a separate law, or enshrined in a separate section of the current Law «On Volunteer Activities».

The main areas of activity of international volunteer organizations were clarified, the main problems in their implementation were identified, in particular: bureaucratic obstacles – the complexity of obtaining volunteer visas, registering foreign organizations, as well as complex procedures for importing humanitarian aid; legal gaps – insufficient legal protection of volunteers, the lack of clear mechanisms of social guarantees and state support; financial and tax issues – difficulties with taxation of volunteers' own funds and the need to register in the Volunteer Register if the fees exceed the established limits; security risks – volunteers work in or near a combat zone, which is associated with a danger to life; lack of information – it is difficult for foreigners to obtain up-to-date and verified information about the needs and methods of work in Ukraine.

It is substantiated that the main factors stimulating the development of the international volunteer movement in Ukraine are: 1) security and humanitarian challenges (war) – a full-scale invasion created an unprecedented need for medical, psychological and humanitarian assistance, which attracts foreign volunteers, as noted in this study; 2) a high level of self-organization and civil society – the rapid formation of volunteer networks and organizations that work effectively in crisis conditions makes Ukraine attractive for international cooperation; 3) international solidarity – the desire of citizens of other countries to help Ukrainians in the struggle for independence and democratic values; 4) personal motivation and self-actualization – the desire to gain unique professional experience, help others and personal satisfaction from contributing to the success of the mission; 5) information openness – the development of social networks and media that allow volunteers to easily find requests for help and coordinate activities. These factors contribute to the transformation of international volunteering into a powerful social institution that complements the functions of state bodies in the protection of national security.

Key words: *national security, mechanisms for ensuring national security, volunteering, international volunteer organizations, administrative and legal status of international volunteer organizations, implementation under martial law.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 351.74:343.9
DOI

Сергій ДАЦЕНКО
перший заступник начальника Департаменту
«Корпус оперативно-раптової дії»
(Національна поліція України, м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-1464-0936
d_cpmt@dduvs.edu.ua

ДОСВІД ПРОВІДНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ЩОДО КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ ОСОБЛИВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Розглянуто досвід провідних європейських країн у сфері кримінологічної діяльності підрозділів поліції особливого призначення. Констатовано, що аксіоматичним є той факт, що основним правозастосовним органом будь-якої країни є поліція, головне завдання якої полягає у наданні сервісних послуг у різних сферах, зокрема у сфері протидії злочинності. Відповідно, наукове супроводження цих процесів відбувається стосовно тих органів та підрозділів Національної поліції України, які наділені повноваженнями щодо застосування законодавства, у тому числі пов'язаного з примусом. Для забезпечення примусу у прямому розумінні цього слова функціонують підрозділи поліції особливого призначення, роль і значення яких у протидії злочинності сьогодні є недостатньо дослідженою проблемою. Це питання актуалізувалося з початком російського вторгнення у 2014 р., значну роль у протидії якому відіграли добровольчі підрозділи МВС України, що стали основою створення бригад наступу та стрілецьких підрозділів Національної поліції України з 2022 р., з початку повномасштабного вторгнення ворога в нашу державу.

Установлено, що кримінологічна діяльність підрозділів поліції особливого призначення є самостійним видом поліцейської діяльності. Вивчений досвід Франції, Німеччини, Італії та Іспанії свідчить про те, що підрозділи поліції особливого призначення мають керуватися принципом єдиного керівного центру та поширення на всю територію країни; повинні мати єдині кадрові вимоги; їхня діяльність може поширюватися на території інших країн (під час звільнення заручників, проведення спецоперацій). Майже безапеляційною є вимога щодо дворічного мінімального строку служби в поліції, що потім дає право на участь у відповідних конкурсах на заміщення вакантних посад. Це, своєю чергою, додатково свідчить про професійний досвід осіб, які і здійснюють силову підтримку протидії злочинності та самостійно їй протидіють.

Констатовано, що актуальним напрямом подальших досліджень є вивчення аналогічного досвіду США та інших країн, а також обґрунтування/спростування наукової гіпотези про те, що силову підтримку саме протидії злочинності (окрім антитерористичної та контррозвідувальної діяльності) має надавати один правоохоронний орган, яким нині є поліція у провідних країнах Європи.

Ключові слова: *кримінологічна діяльність, злочинність, поліція особливого призначення, зарубіжний досвід.*

Постановка проблеми. Аксіоматичним є той факт, що основним правозастосовним органом будь-якої країни є поліція, головне завдання якої полягає у наданні сервісних послуг у різних сферах, зокрема у сфері протидії злочинності. Відповідно, наукове супроводження цих процесів відбувається стосовно тих органів та підрозділів Національної поліції України, які наділені повноваженнями щодо застосування законодавства, у тому числі пов'язаного з примусом. Для забезпечення примусу у прямому розумінні цього слова функціонують підрозділи поліції особливого призначення, роль і значення яких у протидії злочинності сьогодні є недостатньо дослідженою проблемою. Це питання актуалізува-

© С. Даценко, 2026

лося з початком російського вторгнення у 2014 р., значну роль у протидії якому відіграли добровольчі підрозділи МВС України, що стали основою створення бригад наступу та стрілецьких підрозділів Національної поліції України з 2022 р., від початку повномасштабного вторгнення ворога в нашу державу.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичним підґрунтям підготовки наукової статті щодо досвіду окремих зарубіжних країн у сфері кримінологічної діяльності підрозділів поліції особливого призначення стали праці українських і зарубіжних учених: О. Бандурки, В. Батиргареєвої, В. Грищука, Л. Демидової, С. Денисова, Т. Денисової, О. Джужи, О. Житного, В. Кузнецова, В. Куца, О. Литвинова, М. Мельника, В. Мисливого, А. Музики, В. Ортинського, Є. Письменського, А. Савченка, В. Тулякова, П. Фріса, М. Хавронюка, В. Шаблистого, В. Шакуна, О. Юніна та ін.

На рівні кандидатських дисертацій окреслена проблематика досліджувалася лише в роботі Д. Кошикова «Адміністративно-правові засади діяльності підрозділів поліції особливого призначення», захищеній у м. Харків у 2016 р., де: проаналізовано історико-правові засади їхнього розвитку та становлення таких підрозділів в Україні; визначено поняття, значення та принципи діяльності підрозділів поліції особливого призначення, розкрито сутність її правового регулювання; охарактеризовано завдання, функції та повноваження підрозділів поліції особливого призначення; з'ясовано особливості юридичних гарантій діяльності підрозділів поліції особливого призначення; розкрито специфіку юридичної відповідальності та організаційно-штатної структури підрозділів поліції особливого призначення, установлено особливості організаційних засобів забезпечення їхньої діяльності; проаналізовано зарубіжний досвід організації діяльності підрозділів поліції особливого призначення; обґрунтовано пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення адміністративного законодавства, яке регулює діяльність підрозділів поліції особливого призначення, а також щодо модернізації форм та методів їхньої правоохоронної діяльності [2, с. 22–23].

Водночас фактично недослідженими є питання наукового супроводження діяльності підрозділів поліції особливого призначення у сфері протидії злочинності, особливо в умовах збройного конфлікту. Ба більше, відкритим залишається питання доцільності функціонування підрозділів особливого призначення у значній кількості правоохоронних органів. Вивчення досвіду провідних європейських країн у сфері кримінологічної діяльності підрозділів поліції особливого призначення має допомогти вирішити ці питання, що і є **метою** пропонованої статті.

Виклад основного матеріалу. Запобігання злочинності в буквальному розумінні означає діяльність, що перешкоджає учиненню злочинів. Це коротке визначення відображає основну мету запобіжної діяльності – перешкодити вчиненню злочинів, скоротити їх кількість, тим самим зменшити обсяги злочинності. Запобігання злочинам має пряме значення щодо існуючої злочинності. По-перше, запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї у тому вигляді (обсязі), у якому вона існує натепер, а на чинники, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється з метою перервати дію останніх і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, збільшенню їх кількості, існуванню злочинності в сучасних параметрах. По-друге, злочинність є соціальним феноменом, що виявляється у кримінальній активності частини членів суспільства, на високому загальному рівні зумовленим певними об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти безпосередніми випереджальними заходами [1, с. 318–319].

З огляду на таке загальновизнане твердження А. Закалюка, варто простежити правову основу діяльності підрозділів особливого призначення поліції у сфері протидії злочинності в провідних європейських країнах. Це питання особливо актуалізується в умовах російсько-української війни, коли поліція почала виконувати нетипові для себе функції, пов'язані зі знищенням ворога, забезпеченням навіть не правопорядку, а життєдіяльності деокупованих та прифронтових регіонів нашої країни.

Отже, розглянемо діяльність підрозділів поліції особливого призначення у провідних європейських країнах, до яких відносимо Францію, Німеччину, Італію та Іспанію. Досвід інших країн буде досліджено в подальших публікаціях, зважаючи на вимоги до обсягу наукових статей.

Певним орієнтиром тут може бути дослідження Д. Кошикова, у якому він запропонував визначення підрозділів поліції особливого призначення як підрозділів поліції з високим рівнем підготовки та озброєння особового складу, безпосередньо уповноважених здійснювати згідно з чинним законодавством забезпечення публічної безпеки і порядку, проведення спеціальних операцій, а також виявлення, запобігання та припинення правопорушень із застосуванням за необхідності заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї та військової техніки [2, с. 6].

Окрім того, Д. О. Кошиковим розглянуто особливості організації діяльності підрозділів поліції особливого призначення у зарубіжних країнах, до яких, на його думку, належать: здебільшого силові методи діяльності, а також відносно високий рівень підготовки особового складу, його оснащення та озброєння (більшість сучасних держав); переважно підзаконне відомче регулювання статусу (Австрія, Молдова, Франція), високий (Молдова, рф) або низький (Австрія, Франція) ступінь урегульованості повноважень і організації діяльності; статус самостійних структурних підрозділів Міністерства внутрішніх справ (Молдова, ФРН, Чехія) або належність до його територіальних органів поліції (США); об'єднання кількох підрозділів поліції особливого призначення у єдиній управлінській структурі (Франція); відсутність чіткого розподілу компетенції декількох підрозділів поліції особливого призначення (Польща, Франція); виокремлення у структурі штатних посад професійних переговірників (Литва, Франція, Чехія, Швеція), спеціальних вузькоспеціалізованих штурмових загонів (Італія, Литва, Франція, ФРН), відділу розвідки (Італія, Литва) і вертолітної ланки (Боснія та Герцеговина, ФРН) [2, с. 14–15].

Також варто погодитися з О. Юніним із приводу того, що в межах реалізації поставлених перед Національною поліцією України завдань напрями діяльності поліцейських не є характерними для поліції у мирний час, оскільки саме на деокупованих та прифронтових територіях поліцейські у взаємодії з іншими правоохоронними органами або законними воєнізованими формуваннями (взаємодія з якими також не є типовою для діяльності поліції у мирний час) протидіють диверсійним групам ворога (які є професійними військовими); займаються фіксацією воєнних злочинів росіян, розмінуванням, техніко-криміналістичним забезпеченням огляду місця події, у тому числі пов'язаної з пожежами; проводять спеціальні вибухотехнічні роботи за фактами скоєння вибухів, надходження повідомлень про виявлення підозрілих вибухонебезпечних предметів, загрозу вибуху. Водночас на території, яка є театром активних бойових дій, у прифронтових зонах поліцейські здійснюють евакуацію населення, доставляють туди гуманітарну допомогу. Окрім того, поміж пріоритетних завдань на щойно деокупованих та прифронтових територіях є запобігання фактам мародерства тощо. Там, де запроваджено правовий режим воєнного стану, поліцейські знаходяться на облаштованих блокпостах та разом з іншими інстанціями забезпечують дотримання правового режиму воєнного стану [4, с. 98–99].

Тож пропонуємо розглянути певні особливості діяльності підрозділів поліції особливого призначення у Франції, Німеччині, Італії та Іспанії.

Так, Франція має єдину систему підрозділів поліції особливого призначення. RAID – це спеціалізований підрозділ утручання національної поліції, який сприяє боротьбі з усіма формами злочинності на всій території країни [6].

RAID надає допомогу поліцейським службам і має конкретні завдання:

– утручатися у разі серйозних порушень громадського порядку, що вимагають використання спеціальних методів та засобів;

– надавати оперативну підтримку службам, відповідальним за запобігання та припинення організованої злочинності та тероризму;

– допомагати службі охорони VIP-особистостей у виконанні її завдань;

– надавати поліцейським службам спеціалізоване обладнання, яким користуються співробітники підрозділу;

– сприяти, зокрема у співпраці з управлінням ресурсів та навичок національної поліції, навчанню поліцейського персоналу з питань боротьби з тероризмом;

– проводити у співпраці з директоратом ресурсів та навичок національної поліції та центральним директоратом судової поліції дослідження і випробування методів та обладнання втручання, а також навчання поліцейських або служб у межах своєї діяльності [6].

Зважаючи на завдання, Франція має єдину систему підрозділів поліції особливого призначення, що вимагає її більш детального розгляду.

RAID було створено у жовтні 1985 р. тодішнім міністром внутрішніх справ П. Жоксом за рекомендацією комісара Р. Бруссара та численних інших поліцейських із метою реагування на зростаючу загрозу тероризму. Невдовзі після його створення перші оператори вирішили свою першу кризу, одну з найбільш пам'ятних в історії служби, – ситуацію із заручниками у Високому суді Нанта. У 2015 р. сім підрозділів материкової частини GIPN приєдналися до RAID, швидко було створено три материкові філії, а потім шість закордонних філій, що призвело до появи нинішньої структури. Із 2009 р. RAID також є частиною спеціальної оперативної структури, призначеної для координації дій підрозділів втручання Національної поліції (BRI та RAID). В інтересах ефективності, узгодженості та адаптації до цих загроз міністр внутрішніх справ та генеральний директор Національної поліції вирішили зміцнити існуючий зв'язок між різними підрозділами втручання Національної поліції та передати їх під єдине ієрархічне керівництво – до Національних сил втручання поліції (FIPN) [6].

Підрозділи RAID розташовані і в метрополії, і на заморських територіях Франції, що дає змогу майже 500 співробітникам швидко реагувати в кризових зонах. Загін також постійно охороняє посольство Франції у Бейруті. Центральний офіс RAID знаходиться у Б'єврі, що в Паризькому регіоні. До його столичних філій також належать Ліон, Страсбург, Нансі, Лілль, Ренн, Бордо, Тулуза, Монпельє, Марсель та Ніцца. За кордоном служба має шість філій у Реюньйоні, Майотті, Новій Каледонії, Гваделупі, Мартиніці та Французькій Гвіані. Оператори незалежно від того, чи базуються вони у Б'єврі чи у цих філіях, пройшли однаковий процес відбору та отримали однакове навчання, що забезпечує повну сумісність [6].

Із погляду оперативної діяльності RAID складається з груп із різними спеціалізаціями для підготовки до будь-яких непередбачених ситуацій, як-от:

– інтервенційний відділ;
– переговорна група;
– технічна група;
– кінологічний підрозділ;
– група високоточної стрільби;
– медична група.

Оператори цих груп також можуть мати певні навички, такі як лазіння по мотузках, техніка доступу за допомогою мотузок у небезпечних середовищах, стрибки з парашутом, дайвінг-прориви, приховане підходження або операції з використанням хімічних, біологічних, радіологічних та ядерних речовин. Завдяки численним оперативним навичкам та передовому обладнанню RAID адаптується та залишається на передовій, готовий «служити безвідмовно» за будь-яких обставин [6].

Попередньо можемо стверджувати, що поєднання різних поліцейських сил під єдиним началом має свій позитивний ефект як у навчанні поліцейських, так і в їхній професійний діяльності. Звернемося до німецького досвіду.

GSG 9 Федеральної поліції (скорочено GSG 9 BPOL, або просто GSG 9) – це спеціальний підрозділ Федеральної поліції для боротьби з серйозною/організованою злочин-

ністю та тероризмом. Сьогодні GSG 9 дислокований у Санкт-Августіні поблизу Бонна, але нині тривають зусилля щодо створення в майбутньому ще одного місця дислокації – у Берліні. Абревіатура GSG 9 розшифровується як Grenzschutzgruppe 9 (Група охорони кордонів 9). Хоча Федеральна служба охорони кордонів із 2005 р. називається Федеральною поліцією, назва GSG 9 є усталеним терміном у всьому світі і тому була збережена, лише доповнена написом «Федеральна поліція». GSG 9 заснований 26 вересня 1972 р. як підрозділ боротьби з тероризмом та порятунком заручників з огляду на досвід, отриманий під час кризи із заручниками в Мюнхені. Палестинське терористичне угруповання «Чорний вересень» захопило в заручники одинадцятьох ізраїльських учасників Олімпійських ігор у Мюнхені та зрештою вбило їх. На той час німецька поліція була не готова до подібних ситуацій із заручниками та не змогла успішно врегулювати ситуацію. У квітні 1973 р. командир-засновник У. Вегенер доповів про оперативну готовність двох оперативних підрозділів GSG 9 [5].

Підрозділ GSG 9 став відомий восени 1977 р. після операції Feuerzauber («Вогняна магія»). Палестинські терористи захопили літак Lufthansa «Ландсхут». 17 жовтня 1977 р. в ході безпрецедентної на той час операції GSG 9 штурмував літак і успішно звільнив усіх заручників. Відтоді GSG 9 провів численні спеціальні операції як вдома, так і за кордоном. Незважаючи на цю історію успіху, були й трагічні моменти втрат. Наприклад, під час арешту терористів Королівських ВПС Б. Хогефельд та В. Грамса на залізничному вокзалі в Бад-Кляйнені в 1993 р. GSG 9 брав участь в операції, у якій терорист Королівських ВПС Грамс застрелив комісара поліції Н. Згодом Грамс наклав на себе руки. Окрім того, Р. Тобіас та Х. Томас загинули в бою. Під час місії з особистого захисту в Іраку в 2004 р. їхній конвой потрапив у засідку поблизу Фаллуджі. Зав'язалася запекла перестрілка. Р. Тобіас та Х. Томас не змогли втекти; тіла Х. Томаса так і не було знайдено. Меморіальні дошки у вестибюлі головного корпусу GSG 9 у Санкт-Августіні вшановують ці трагічні втрати [5].

Німецький досвід свідчить про залучення підрозділів поліції особливого призначення до збройних антитерористичних акцій на території інших країн, проте обмеження стосується саме антитерористичної діяльності.

В Італії діє спеціальний підрозділ італійської державної поліції NOCS (Центральний підрозділ операцій безпеки) – він навчений проводити операції високого ризику, такі як порятунок заручників, рейди будь-якого роду для захоплення злочинців і терористів, захист високопоставлених італійських чиновників в особливо небезпечних ситуаціях та захист іноземних високопосадовців, які відвідують Італію. Таким чином, оперативники спеціального підрозділу втручаються лише як штурмовий підрозділ після завершення «інформаційно-оперативних» заходів, проведених іншими поліцейськими департаментами. Оснащені спеціальним обладнанням, NOCS поділені на групи швидкого реагування, здатні втручатися в будь-якій точці країни протягом 24 годин за підтримки наземних, повітряних та військово-морських ресурсів [7].

Щоб вступити до цього підрозділу, потрібно спочатку стати поліцейським через публічний конкурс. Переможців розподіляють до різних навчальних закладів, розташованих на всій території Італії, для проходження навчальних курсів. Після завершення навчального курсу їх розподіляють до різних відділів та спеціальностей залежно від потреб місцевих управлінь. Після отримання необхідного досвіду та розширення своєї професійної підготовки вони можуть вступити до цього підрозділу, пройшовши відбір та взявши участь у численних навчальних та спеціалізованих курсах [7].

Отже, італійський досвід свідчить про якісний професійний добір уже досвідчених поліцейських, проте головним тут є принцип єдиного керівного центру, як і у Франції та Німеччині.

Далі звернемося до досвіду Іспанії. Тут діє елітний підрозділ Національної поліції GEO. Він був створений у 1978 р. за зразком німецької GSG 9 для боротьби з тероризмом

у міських умовах та втручання в усі види злочинної діяльності (особливо в ситуаціях із заручниками), що потребує високоспеціалізованого обладнання. Співробітники GEO особливо добре навчені для виконання місій ескорту та захисту VIP-персон, а також контролю зон обмеженого доступу [8].

Основні функції підрозділу:

– звільнення викрадених або заручників;

– зменшення кількості або нейтралізація членів терористичних банд, озброєних груп або небезпечних злочинців;

– відкриття та вхід до місць, що використовуються членами терористичних банд та організованих злочинних груп;

– здійснення охорони людей та майна, що потребує спеціальної кваліфікації;

– надання послуг безпеки у штаб-квартирах іспанських дипломатичних та консульських представництв за кордоном, коли це вважається доцільним;

– проведення підводної розвідки, спрямованої на пошук жертв, вибухових пристроїв або будь-яких інших предметів, використаних під час скоєння злочину;

– виконання будь-яких послуг, що вимагає спеціальної кваліфікації [8].

Концепція та критерії, що регулюють дії GEO у цих ситуаціях, базуються, як бачимо, на тих операціях, у яких інші співробітники Національної поліції через свою кваліфікацію або високу небезпеку ситуації не можуть діяти, що відображено у другому розділі Резолюції від 27 грудня 1989 р. GEO має оперативний підрозділ та підрозділ підтримки, обидва розташовані в Гвадалахарі. Перший налічує приблизно 100 осіб, організованих у три оперативні групи під назвами «10», «20» та «30». Кожна група має по дві підгрупи, а ті, своєю чергою, по шість команд кожна. У складі Оперативного ядра є Техніко-оперативний відділ під назвою SOT Delta, який складається з персоналу оперативних груп «10», «20» та «30» і відповідає за завдання відбору та навчання персоналу, а також за оцінку та/або консультування з питань, пов'язаних із придбанням зброї, матеріалів тощо. Він також здійснює підготовку протоколів та співпрацю зі спеціальними поліцейськими та військовими оперативними підрозділами національного та міжнародного масштабу [8].

Підрозділ підтримки складається з офіцерів, які не пройшли курс навчання, або колишнього оперативного персоналу і поділений на два відділи: технічний відділ та відділ підтримки. Технічний відділ відповідає за безпеку об'єкта, органів управління та секретаріату. Відділ підтримки займається всіма аспектами технічної підтримки через Автомобільну та ВМС технічну групу і Технічну групу управління ресурсами. Раніше GEO складався з оперативного відділу з двома оперативними групами «Альфа» та «Браво», а також відділу підтримки, ідентичного нинішньому за своїми обов'язками. Варто зазначити, що обов'язки технічного оперативного відділу «Дельта» виконували дві оперативні групи під назвами GOFE (Оперативна група з навчання та спеціалізації) та GOTE (Оперативна група з техніки та досвіду), котрі залучали персонал з оперативних підрозділів, як це відбувається й сьогодні. Щодо спеціалізацій, то вони поділяються на дві групи: ексклюзивні та сумісні. Ексклюзивні спеціалізації – це контрснайпер, відкрита стрільба та стрілець. Сумісні спеціалізації – це водолаз, десантник, бойовий медик та К9 [8].

Увесь персонал походить із Національного поліцейського корпусу, і для доступу до курсу потрібні щонайменше два роки стажу, хоча в останніх конкурсах на подання заявок ця вимога не застосовувалася. Початковий процес відбору базується на інформації, наданій командирами підрозділів, зі значним акцентом на психологічних чинниках [8].

Отже, іспанський досвід є схожим до німецького, проте обмежується антитерористичною діяльністю. Якщо кримінологічна діяльність Національної поліції є сукупністю правомірних дій поліцейських, які мають знання і навички їх застосування в галузі права загалом та кримінології зокрема, що здійснюються правовими засобами і методами з використанням актуальних кримінологічних технологій в освітній, науковій і практич-

них формах із метою протидії кримінальним правопорушенням, а також пов'язаним із ними негативним для суспільства явищам, усунення детермінантів учинення кримінальних правопорушень, з'ясування особи, винної у здійсненні кримінального проступку та злочину, жертви кримінального правопорушення, визначення осіб, які потребують особливого захисту з боку держави та/або реабілітації [3, с. 79], то кримінологічна діяльність підрозділів поліції особливого призначення і спрямована на силову підтримку такої діяльності, і є самостійною профілактичною діяльністю щодо різних видів правопорушень.

Висновки. Отже, кримінологічна діяльність підрозділів поліції особливого призначення є самостійним видом поліцейської діяльності. Вивчений досвід Франції, Німеччини, Італії та Іспанії свідчить про те, що підрозділи поліції особливого призначення мають керуватися принципом єдиного керівного центру та поширення на всю територію країни; повинні мати єдині кадрові вимоги; їхня діяльність може поширюватися на території інших країн (під час звільнення заручників, проведення спецоперацій). Майже безапеляційною є вимога щодо дворічного мінімального строку служби в поліції, що потім дає право на участь у відповідних конкурсах на заміщення вакантних посад. Це, своєю чергою, додатково свідчить про професійний досвід осіб, які і здійснюють силову підтримку протидії злочинності, і самостійно їй протидіють.

Актуальним напрямом подальших досліджень є вивчення аналогічного досвіду США та інших країн, а також обґрунтування/спростування наукової гіпотези про те, що силову підтримку саме протидії злочинності (окрім антитерористичної та контррозвідувальної діяльності) має надавати один правоохоронний орган, яким нині є поліція у провідних країнах Європи.

Список використаних джерел

1. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Ін Юре, 2007. Кн. 1. 424 с.

2. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади діяльності підрозділів поліції особливого призначення : автореф. дис… канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 24 с.

3. Сидоренко Н. С. Стан наукових досліджень кримінологічної діяльності органів кримінального судочинства України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2018. Вип. 2. Т. 2–2. С. 76–82.

4. Юнін О. С. Особливості надання поліцейських послуг в умовах воєнного стану. *Наукові записки. Серія «Право».* 2023. № 14. С. 95–100.

5. Entstehung. *GSG 9.* URL: https://gsg9.de/Webs/GSG9/DE/Home/01-Die-GSG9/Dreispaltig/Entstehung/entstehung_node.html;jsessionid=1731738DD99EF1F3410EFFCC57F28AEE.internet592.

6. Le RAID (recherche, assistance, intervention, dissuasion). *Ministère de l'Intérieur.* URL: https://www.police-nationale.interieur.gouv.fr/nous-decouvrir/notre-organisation/organisation/raid-recherche-assistance-intervention-dissuasion.

7. NOCS. *Polizia di Stato.* URL: https://www.poliziadistato.it/articolo/nocs.

8. Que Es? *GEO.* URL: https://www.lawebdelgeo.es/QueEs.

References

1. Zakaliuk, A. (2007) Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice] : u 3 kn. Kyiv : In Yure. Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky. 424 p. [in Ukr.].

2. Koshykov, D. O. (2016) Administratyvno-pravovi zasady diialnosti pidrozdiliv politsii osoblyvoho pryznachennia [Administrative and legal principles of the activities of special purpose police units] : avtoref. dys… kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Kharkiv. 24 p. [in Ukr.].

3. Sydorenko, N. S. (2018) Stan naukovykh doslidzhen kryminolohichnoi diialnosti orhaniv kryminalnoho sudochynstva Ukrainy [State of scientific research on criminological activities of criminal justice bodies of Ukraine]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava.* Iss. 2. Vol. 2–2, pp. 76–82. [in Ukr.].

4. Yunin, O. S. (2023) Osoblyvosti nadannia politseiskykh posluh v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of providing police services under martial law]. *Naukovi zapysky. Seriia : Pravo.* № 14, pp. 95–100. [in Ukr.].

5. Entstehung. *GSG 9.* Retrieved from: https://gsg9.de/Webs/GSG9/DE/Home/01-Die-GSG9/Dreispaltig/Entstehung/entstehung_node.html;jsessionid=1731738DD99EF1F3410EFFCC57F28AEE.internet592.

6. Le RAID (recherche, assistance, intervention, dissuasion). *Ministère de l'Intérieur.* Retrieved from: https://www.police-nationale.interieur.gouv.fr/nous-decouvrir/notre-organisation/organisation/raid-recherche-assistance-intervention-dissuasion.

7. NOCS. *Polizia di Stato.* Retrieved from: https://www.poliziadistato.it/articolo/nocs.

8. Que Es? *GEO.* Retrieved from: https://www.lawebdelgeo.es/QueEs.

ABSTRACT

Serhii Datsenko. Experience of leading European countries in relation to criminal activities of special purpose police units

The article studies the experience of leading European countries in the field of criminological activities of special police units. It is stated that the axiomatic fact is that the main legal body of any country is the police, the main task of which is to provide services in various areas, including in the field of combating crime. Accordingly, scientific support for these processes is carried out in relation to those bodies and units of the National Police of Ukraine that are empowered to apply legislation, including that related to coercion. To ensure coercion in the literal sense of the word, special police units function, the role and significance of which in combating crime today is actually an unexplored problem. This problem became especially acute with the beginning of the Russian invasion in 2014, a significant role in countering which was played by volunteer units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which became the basis for the creation of offensive brigades and rifle units of the National Police of Ukraine since 2022, from the beginning of the full-scale invasion of the enemy into our state.

It has been established that the criminological activity of special purpose police units is an independent type of police activity. The studied experience of France, Germany, Italy and Spain indicates that at least special purpose police units should be guided by the principle of a single command center and spread throughout the entire territory of the country; should have uniform personnel requirements; their activities can be extended to the territory of other countries (when releasing hostages, conducting special operations). The presence of a two-year minimum term of service in the police is almost irrevocable, which then gives the right to participate in relevant competitions for filling vacant positions. This, in turn, additionally testifies to the professional experience of individuals who provide both force support for combating crime and independently counteract it.

It was stated that a relevant direction for further research is to study similar experience in the USA and other countries, as well as to substantiate/rebut the scientific hypothesis that force support for combating crime (in addition to anti-terrorist and counterintelligence activities) should be provided by one law enforcement agency, which is currently the police in leading European countries.

Key words: *criminological activity, crime, special forces police, foreign experience.*

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 347.63+347.64
DOI

Тетяна БОДНАР
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна) *ORCID*
ID: https://orcid.org/0000-0001-7066-453X
tvbodnar@ukr.net

ОХОРОНА ДЕРЖАВОЮ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

За результатами порівняльно-правового дослідження норм вітчизняного законодавства, спрямованих на регулювання відносин з охорони та соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, аналізуються виявлені неузгодженості між окремими законами, Сімейним кодексом України та проєктом Цивільного кодексу України (Кодексом права приватного) і акцентується на необхідності їх усунення.

Підкреслюється, що патронат над дітьми не можна кваліфікувати як форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і стверджується, що більш досконалого регулювання потребують відносини, пов'язані з перебуванням дітей (у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування) у притулках для дітей та центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, діяльність яких теж певною мірою спрямована на їх захист.

Ключові слова: *діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, усиновлення, прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронат над дітьми.*

Постановка проблеми. Як установлено ч. 3 ст. 52 Конституції України [5], утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Згідно з ч. 4 ст. 5 Сімейного кодексу України [19] (далі – СК України), держава бере під свою охорону кожну дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування.

Постійне збільшення кількості зазначених осіб (із 59 727 осіб у 2022 р. до 61 930 у 2024 р. [20]) і можливе подальше її зростання у зв'язку з продовженням російської агресії зумовлює потребу у вирішенні економічних, соціально-педагогічних та організаційно-правових аспектів забезпечення виконання державою цієї надзвичайно важливої соціальної функції.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, є однією з основних цільових груп дітей, які потребують підтримки і на яких спрямований Національний план щодо

© Т. Боднар, 2026

впровадження Європейської гарантії для дітей в Україні на період до 2030 року, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1558 від 19 листопада 2025 р. «Про впровадження Європейської гарантії для дітей в Україні» [9].

В Україні за роки незалежності сформувалося законодавство щодо охорони дитинства [12], щодо забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [6; 4]. Відповідні норми включено до Сімейного кодексу України і передбачено в Розділі V Книги шостої «Право сімейне» проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [16] (далі – проєкт ЦК України).

Визначено також правові та організаційні засади державної політики у сфері соціального захисту та підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, інструменти соціального захисту та підтримки таких дітей залежно від шкоди, завданої їм збройною агресією [13].

З іншого боку, як зазначено в Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки [15], щороку тисячі дітей потрапляють до закладів, які здійснюють інституційний догляд та виховання, що зумовлене, зокрема, такими чинниками, як повільний розвиток інституту усиновлення, недостатня кількість сімей опікунів, піклувальників, прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, де особи, до яких дитина влаштована на виховання у порядку, встановленому законодавством, забезпечують догляд за нею та виховання (далі – сімейні форми виховання), їх низька спроможність і неготовність брати на виховання дітей із інвалідністю та дітей із високими потребами у підтримці.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика соціального захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, неодноразово розглядалася ву працях вітчизняних науковців. Зокрема, предметом дослідження були соціально-педагогічні [19] та економічні [2] аспекти соціального захисту сиріт. Не залишалися поза увагою науковців і правові аспекти зазначеної проблематики [1; 9; 18] та зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [3].

Проте порівняльно-правові дослідження норм вітчизняного законодавства, що регулює відносини охорони та соціального захисту дітей сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування, не проводилися.

Метою статті є порівняльно-правове дослідження норм чинного сімейного законодавства та проєкту ЦК України, покликаних регулювати відносини охорони державою дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також напрацювання пропозицій, спрямованих на їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Потреба в дослідженні правових аспектів охорони державою дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, пов'язана, зокрема, з оновленням сімейного законодавства шляхом інтегрування його норм до оновленого Цивільного кодексу України у вигляді Книги шостої «Право сімейне».

Не торкаючись тут доцільності/недоцільності такої інтеграції, зазначимо, що і в нинішньому, і в пропонованому форматі сімейне законодавство характеризується тісним поєднанням у ньому приватноправових та публічно-правових норм, про що свідчить, зокрема, зміст інституту охорони та захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Питання співвідношення понять «охорона» і «захист» є одним із найбільш дискусійних не лише у цивілістиці, а й у інших галузях юридичної науки.

Не вдаючись до аналізу поглядів вітчизняних науковців на співвідношення зазначених понять та їх аргументацію, зазначимо, що в контексті нашого дослідження поняття «захист» будемо вважати складовим елементом ширшого поняття «охорона».

З цих позицій охорону державою дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, досліджуватимемо крізь призму їх соціального захисту, зокрема шляхом використання передбачених законодавством форм улаштування зазначених дітей.

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (далі – Закон № 2342-IV) визначає такі форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Частина 1 ст. 1655 проєкту ЦК України кваліфікує *усиновлення* як пріоритетну сімейну форму влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Однак, зазначена стаття не пояснює (очевидно, що і не повинна це робити), у чому полягає пріоритетний характер цієї форми влаштування дітей, однак він, без сумніву, не визначається кількістю усиновлених, оскільки, за даними Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України, оприлюдненими Державною службою статистики, станом на кінець 2024 р. із загальної кількості 61 930 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, 44 260 дітей (71,46%) знаходилися під опікою та піклуванням і лише 5 180 дітей (8,36%) були усиновлені [20]. Тому усиновлення, на нашу думку, слід розуміти як найбільш бажану та пріоритетну форму влаштування дітей, здатну забезпечити найтіснішій та найміцніший родинний зв'язок між дітьми та усиновлювачами.

Водночас проєкт ЦК України (ст. ст. 1656, 1657) розширив перелік осіб, які можуть бути усиновлені, доповнивши його повнолітньою особою, яка не має матері та/або батька або була позбавлена їх піклування, та уточнив особливості усиновлення дитини, покинутої у пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати з них батьки, інші родичі, та дитини, яку було підкинуто чи знайдено.

Закон № 2342-IV визначає дитину-сироту як дитину, в якої померли чи загинули батьки, а також дітей, позбавлених батьківського піклування, як дітей, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з певними обставинами, перелік яких, на нашу думку, потребує уточнення і розширення (наприклад, доповненням переліку областей відсічі і стримування збройної агресії російської федерації), а також безпритульних дітей.

У контексті соціального захисту, на нашу думку, потребує вирішення питання щодо соціального захисту дітей, які втратили одного з батьків (так звані діти-напівсироти). Вбачається, що стосовно таких дітей доцільно встановити певний режим соціального захисту, хоч і відмінний від соціального захисту дітей-сиріт, проте такий, який би забезпечував звичайні умови їхнього життя та розвитку.

Закон № 2342-IV визначає усиновлення як прийняття усиновлювачем у свою сім'ю дитини на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду. Усиновлення дитини провадиться в її інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя. Натомість ч. 3 ст. 1655 проєкту ЦК України доповнює умови життя ще й умовами розвитку дитини, встановлюючи, що усиновлення дитини здійснюється у її найкращих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її розвитку та життя.

Зважаючи на те, що усиновлення може здійснюватися не лише однією особою, а й подружжям (ч. 3 ст. 1659 проєкту ЦК України), цю обставину доцільно включити до визначення поняття усиновлення, виклавши ч. 2 ст. 1655 проєкту ЦК України в такій редакції: «2. Усиновленням є прийняття усиновлювачем/усиновлювачами у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, окрім випадку, передбаченого статтею 1689 цього Кодексу».

Передбачене Законом № 2342-IV *встановлення опіки та піклування* як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не знайшло свого закріплення в Книзі шостій проєкту ЦК України, оскільки правовому регулюванню відносин опіки та піклування присвячено Главу 6 «Опіка та піклування» чинного ЦК України та з незначними доповненнями аналогічну главу Книги першої проєкту ЦК України.

Водночас не втрачає своєї актуальності визначення встановлення опіки та піклування як форми влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування,

переважно в сім'ях громадян України, які перебувають у сімейних, родинних відносинах із цими дітьми-сиротами або дітьми, позбавленими батьківського піклування, з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку і захисту їхніх прав та інтересів.

Однією з форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка була запроваджена за результатами експерименту з утворення прийомних сімей в Автономній Республіці Крим, Запорізькій, Львівській, Харківській областях та у м. Києві [11], а згодом встановлена Законом України «Про охорону дитинства» та Законом № 2342-IV та нормами Глави 20^{-1}, якою у 2006 р. було доповнено СК України, є *передача до прийомної сім'ї* – добровільне прийняття за плату сім'єю або окремою особою, яка не перебуває у шлюбі, із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей на виховання та для спільного проживання.

Однак зазначимо, що ні чинний СК України, ні Проект ЦК України, ні Положення про прийомну сім'ю в чинній редакції не включають до ознак прийомної сім'ї таку ознаку, як *прийняття дітей із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (виділено нами – курсив Т. Б.)*, що надає підставу акцентувати на існуванні певної неузгодженості між положеннями Закону України «Про охорону дитинства» та Закону № 2342-IV, з одного боку, та СК України і Положення про прийомну сім'ю – з іншого, котру доцільно виправити внесенням відповідних змін до ст. 1695 Проекту ЦК України, зі змісту абз. 2 ч. 2 ст. 1697 якого, хоч і опосередковано, вбачається, що дитина перебуває в закладі.

Одночасно з доповненням СК України Главою 20^{-1} він був доповнений Главою 20^{-2}, норми якої регулюють відносини, пов'язані із застосуванням ще однієї форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, – дитячого будинку сімейного типу. Створення у нашій країні дитячих будинків сімейного типу було передбачено ще в 1988 р. Постановою Ради Міністрів УРСР «Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу» [14]. У 1998 р. дитячий будинок сімейного типу було визнано пріоритетною формою виховання та турботи про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [15].

Як свідчить порівняльно-правовий аналіз норм Закону № 2342-IV і СК України та Положення про дитячий будинок сімейного типу, між ними теж є певні неузгодженості.

Зокрема, відповідно до ст. 1 зазначеного Закону № 2342-IV *передача до дитячого будинку сімейного типу* – це прийняття в окрему сім'ю, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, на виховання та для спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей, включаючи рідних, у такій сім'ї не може перевищувати десяти осіб.

Натомість ч. 1 ст. 256^{-5} СК України і п. 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу [10] визначають дитячий будинок сімейного типу як окрему сім'ю, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менш як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Наведені визначення відрізняються тим, що редакція ч. 1 ст. 256^{-5} СК України та п. 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу (так само і положення проєкту ЦК України) передбачають одночасне прийняття дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тоді як Закон № 2342-IV, уживаючи словосполучення «та/або», допускає альтернативу, що, на нашу думку, є більш удалим формулюванням. Окрім того, ні чинний СК України, ні Положення про дитячий будинок сімейного типу, ні проєкт ЦК України, ст. 1699 якого збільшено мінімальну кількість дітей із п'яти до семи осіб, не встановлюють максимальної кількості дітей, прийнятих для виховання та спільного проживання.

Отже, і ці прогалини потребують заповнення в законодавстві. У зв'язку із цим важливим є положення підпункту 2 п. 5 Перехідних положень проєкту ЦК України, згідно з яким зі дня набрання чинності цим Кодексом прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу,

створені до набрання чинності цим Кодексом, зберігають свій статус після набрання ним чинності. Упродовж трьох років прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу повинні привести у відповідність кількість влаштованих дітей та правила перебування у них до вимог цього Кодексу.

Не передбачена Законом № 2342-IV, але встановлена Главою 20 чинного СК України та Главою 111Книги шостої проєкту ЦК України, така форма влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, як *патронат над дітьми*.

Особливість цієї форми влаштування дітей полягає у тому, що вона фактично не є формою влаштування дітей-сиріт та дітей-позбавлених батьківського піклування, а полягає у тимчасовому догляді, вихованні та реабілітації дитини у сім'ї патронатного вихователя на період подолання дитиною, її батьками або іншими законними представниками складних життєвих обставин.

Така обставина зумовлює (з обмеженням максимального строку) характер патронату над дитиною, особливий суб'єктний склад дітей, над якими здійснюється патронат, договірний характер відносин між органом опіки та піклування і патронатним вихователем, оплата послуг зі здійснення патронату над дитиною тощо.

Додавши до форм влаштування, визначених Законом № 2342-IV, нову форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – патронат над дітьми, – проєкт ЦК України разом із тим не передбачає, як не передбачає і СК України, такої форми влаштування, як *передача до закладів для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування,* що, на нашу думку, є недоліком, який підлягає виправленню. До таких закладів абз. 15 ст. 1 Закону № 2342-IV відносить медичні заклади, заклади освіти, інші заклади та установи, у яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

Особливістю перебування дітей у зазначених закладах є здійснення та ведення наставництва над дитиною, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей. Під наставництвом, згідно з п. 2 Положення про наставництво, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 465 від 04.07.2017 [4], розуміється добровільна безоплатна діяльність наставника з надання дитині, яка проживає у закладі, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя.

Метою наставництва є підготовка дитини, яка проживає у закладі, до самостійного життя шляхом розвитку її фізичного, духовного та інтелектуального потенціалу, впевненості у власних силах, формування культурних і моральних цінностей (п. 3 Положення про наставництво).

За даними Державної служби статистики України, на кінець 2024 р. кількість дітей-сиріт, та дітей, позбавлених батьківського піклування, які знаходяться у медичних, навчальних, виховних закладах, інших навчальних закладах або установах, у яких проживають діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, становила 2 813 осіб, під опікою та піклуванням знаходилося 44 260 дітей, у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу – 11 995, у закладах соціального захисту дітей – 856, навчалися та проживали у професійно-технічних закладах та закладах вищої освіти – 982 особи [20].

На відміну від форм улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, правове регулювання яких можна визнати відносно задовільним, більш досконалого регулювання, на нашу думку, потребують відносини, пов'язані з перебуванням дітей (у тому числі зазначених вище категорій) у притулках для дітей та центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, діяльність яких теж певною мірою спрямована на захист дітей.

Статтею 261 СК України передбачено взяття у свою сім'ю дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. При цьому особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, має права та обов'язки щодо її виховання та захисту відповідно до положень ст. ст. 249 і 262 СК України.

Зокрема, вона зобов'язана виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти (ч. 1 ст. 249 СК України).

Водночас така особа має право на самозахист узятої у свою сім'ю дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, а також право звернутися за захистом прав та інтересів зазначених дітей до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень (ст. 262 СК України).

Від форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування взяття у свою сім'ю відрізняється тим, що йдеться не про охорону зазначених категорій дітей державою (із відповідним матеріальним забезпеченням опікунів чи піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів), а про їх виховання іншими членами сім'ї та родичами. Такий висновок випливає з назви Глави 21 СК України, у якій розміщена ст. 261.

Висновки. Отже, порівняльно-правовий аналіз норм законів України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», СК України та Книги шостої «Право сімейне» Проекту ЦК України свідчить про потребу в узгодженні низки положень цих нормативно-правових актів у частині визначення форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також уніфікації дефініцій та термінів, що вживаються в нормах зазначених нормативно-правових актів.

Список використаних джерел

1. Боднарчук О. І. Ефективність нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми держави і права.* 2014. Вип. 73. С. 316–321.

2. Брич В. Я., Миколюк С. М. Соціальний захист сиріт в Україні : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 200 с.

3. Бурлака О. Зарубіжний досвід соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і можливості його використання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 1. С. 59–64. DOI : https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.11.

4. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2017 № 465. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-п#Text.

5. Конституція України від 28.06.1996. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

6. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2008. 20 с.

7. Про внесення змін та доповнень до Положення про дитячий будинок сімейного типу : постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 1998 р. № 310. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-98-п#Text.

8. Про впровадження Європейської гарантії для дітей в Україні : постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2025 р. № 1558. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1558-2025-п#Text.

9. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text.

10. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-п#Text.

11. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 565. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-п#Text.

12. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top.

13. Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат : Закон України від 08.10.2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text.

14. Про створення в республіці дитячих будинків сімейного типу : постанова Ради Міністрів УРСР від 05 жовтня 1988 р. № 318. ЗП УРСР. 1988. № 11. Ст. 45.

15. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2024 № 1201-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-р#Text.

16. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 № 14394. URL : https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528.

17. Роєнко С. Соціально-правовий захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Соціальна робота та соціальна освіта.* 2020. Вип. 1 (4). С. 40–49. DOI : 10.31499/2618-0715.1(4).2020.215438.

18. Сватенков О. В. Зміст поняття «захист прав дитини» у соціально-педагогічному контексті. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна.* 2012. Вип. 18. С. 32–41.

19. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.

20. Соціальний захист населення України, 2024. Соціальний захист. *Держстат.* URL : https://stat.gov.ua/uk/topics/sotsialnyy-zakhyst.

References

1. Bodnarchuk, O. I. (2014) Efektyvnist normatyvno-pravovykh aktiv u sferi zakhystu prav ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia [The effectiveness of regulatory legal acts in the field of protecting the rights of orphans and children deprived of parental care]. *Aktualni problemy derzhavy i prava.* Iss. 73, pp. 316–321. [in Ukr.].

2. Brych, V. Ya., Mykoliuk, S. M. (2019) Sotsialnyi zakhyst syrit v Ukraini [Social protection of orphans in Ukraine] : monohrafiia. Ternopil : TNEU. 200 p. [in Ukr.].

3. Burlaka, O. (2020) Zarubizhnyi dosvid sotsialnoho zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia, i mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini [Foreign experience in social protection of orphans and children deprived of parental care, and the possibilities of its use in Ukraine]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* № 1, pp. 59–64. DOI : https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.1.11. [in Ukr.].

4. Deiaki pytannia zdiisnennia nastavnytstva nad dytynoiu [Some issues of the implementation of mentoring over a child] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.07.2017 № 465. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-п#Text. [in Ukr.].

5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. [in Ukr.].

6. Potopakhina, O. M. (2008) Sotsialnyi zakhyst ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia [Social protection of orphans and children deprived of parental care] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.05. Odesa. 20 p. [in Ukr.].

7. Pro vnesennia zmin ta dopovnen do Polozhennia pro dytiachyi budynok simeinoho typu [On amendments and supplements to the Regulations on family-type orphanages] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 bereznia 1998 r. № 310. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-98-п#Text. [in Ukr.].

8. Pro vprovadzhennia Yevropeiskoi harantii dlia ditei v Ukraini [On the Implementation of the European Guarantee for Children in Ukraine] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 lystopada 2025 r. № 1558. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1558-2025-п#Text. [in Ukr.].

9. Pro zabezpechennia orhanizatsiino-pravovykh umov sotsialnoho zakhystu ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia [On ensuring organizational and legal conditions for social protection of orphans and children deprived of parental care] : Zakon Ukrainy vid 13.01.2005 № 2342-IV. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text. [in Ukr.].

10. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dytiachyi budynok simeinoho typu [On approval of the Regulations on a family-type orphanage] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.04.2002 № 564. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-п#Text. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro pryiomnu simiu [On approval of the Regulations on a foster family] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.04.2002 № 565. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-п#Text. [in Ukr.].

12. Pro okhoronu dytynstva [On the protection of childhood] : Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top. [in Ukr.].

13. Pro sotsialnyi zakhyst ta pidtrymku ditei, yaki postrazhdaly vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy, ta vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo

vporiadkuvannia nadannia sotsialnykh posluh ta vyplat [On social protection and support for children who suffered as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, and on amendments to certain legislative acts of Ukraine on the regulation of the provision of social services and payments] : Zakon Ukrainy vid 08.10.2024. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text. [in Ukr.].

14. Pro stvorennia v respublitsi dytiachykh budynkiv simeinoho typu [On the creation of family-type orphanages in the republic] : postanova Rady Ministriv URSR vid 05 zhovtnia 1988 r. № 318. ZP URSR. 1988. № 11. Art. 45. [in Ukr.].

15. Pro skhvalennia Stratehii zabezpechennia prava kozhnoi dytyny v Ukraini na zrostannia v simeinomu otochenni na 2024–2028 roky ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv na 2024-2026 roky z yii realizatsii [On approval of the Strategy for ensuring the right of every child in Ukraine to grow up in a family environment for 2024–2028 and approval of the operational plan of measures for 2024–2026 for its implementation] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.11.2024 № 1201-r Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-p#Text. [in Ukr.].

16. Proekt Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy (Kodeksu prava pryvatnoho) [Draft Civil Code of Ukraine (Code of Private Law)] vid 22.01.2026 № 14394. Retrieved from: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528. [in Ukr.].

17. Roienko, S. (2020) Sotsialno-pravovyi zakhyst ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia [Socio-legal protection of orphans and children deprived of parental care]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita.* Iss. 1 (4), pp. 40–49. DOI : 10.31499/2618-0715.1(4).2020.215438. [in Ukr.].

18. Svatenkov, O. V. (2012) Zmist poniattia «zakhyst prav dytyny» u sotsialno-pedahohichnomu konteksti [The content of the concept of «protection of the rights of the child» in a socio-pedagogical context]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka. Seriia : Sotsialno-pedahohichna.* Iss. 18, pp. 32–41. [in Ukr.].

19. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text. [in Ukr.].

20. Sotsialnyi zakhyst naselennia Ukrainy, 2024 [Social protection of the population of Ukraine, 2024]. Sotsialnyi zakhyst. *Derzhstat.* Retrieved from: https://stat.gov.ua/uk/topics/sotsialnyy-zakhyst. [in Ukr.].

ABSTRACT

Bodnar Tetiana. State Protection of Orphans and Children Deprived of Parental Care

A comparative legal analysis of the norms of domestic legislation aimed at regulating relations on the protection and social protection of orphans and children deprived of parental care has been carried out. The main provisions of the laws of Ukraine "On the Protection of Childhood", "On Ensuring Organizational and Legal Conditions for Social Protection of Orphans and Children Deprived of Parental Care", the Family Code of Ukraine and the Draft Civil Code of Ukraine, which establish the forms of placement of orphans and children deprived of parental care, are highlighted, and statistical data on the use of certain forms of their placement are provided.

The opinion is expressed on the expediency of clarifying the status of a child who has lost one of his parents (the so-called "half-orphan child") and establishing a certain social protection regime for such children, although different from the social protection of orphans, but one that would ensure normal conditions for their life and development.

The inconsistencies identified during the research between individual laws, the Family Code of Ukraine, and the draft Civil Code of Ukraine in terms of defining the features and concept of a family-type orphanage are analyzed, and the need to eliminate them is noted.

It is argued that more perfect regulation is required for relations related to the stay of children (including orphans and children deprived of parental care) in children's shelters and in centers for the socio-psychological rehabilitation of children, the activities of which are also to a certain extent aimed at their protection.

Key words: *orphans, children deprived of parental care, forms of placement of children, adoption, foster family, family-type orphanage, patronage of children, improvement of legislation.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 16.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 340.12:342.7:343.352
DOI

Олег АНДРУХІВ
доктор юридичних наук, професор
(ЗВО «Університет Короля Данила»,
м. Івано-Франківськ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4871-0143
oleh.andrukhiv@ukd.edu.ua

ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО КОНТРАКТУ І ДОВІРИ ДО ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ДОБРОЧЕСНОСТІ ВЛАДИ

Досліджено трансформацію соціального контракту та довіри до держави в Україні в умовах повномасштабної війни й євроінтеграційного курсу. Обґрунтовано, що інституційна довіра є системною передумовою легітимності публічної влади, соціальної згуртованості та добровільного дотримання правил, тоді як її послаблення підвищує «вартість» примусу й посилює суспільні запити на справедливість і підзвітність.

На основі теоретичних моделей суспільного договору та сучасних інтерпретацій справедливості встановлено, що у воєнний період довіра набуває характеру умовної легітимності й залежить від якості урядування, прозорості рішень та доброчесності інститутів. Виокремлено роль антикорупційної інфраструктури, цифрової прозорості та громадського контролю як механізмів «матеріалізації» оновленого соціального контракту.

Ключові слова: *соціальний контракт, довіра до держави, доброчесність публічної влади, антикорупційні інституції, права людини, прозорість і підзвітність, євроінтеграція.*

Постановка проблеми. Довіра до держави та її інституцій є базовою умовою дієвості соціального контракту між владою і суспільством: саме вона забезпечує прийнятність рішень, готовність до співпраці, дотримання правил і загальну соціальну згуртованість. Коли довіра послаблюється, зменшується легітимність публічної влади, зростає «ціна» примусу та бюрократичного контролю, а в суспільстві накопичуються запити на справедливість, підзвітність і реальну рівність перед законом. В українських умовах ця проблематика має додатковий вимір, адже війна не лише загострює потребу в ефективній державі, а й підсилює чутливість громадян до якості управління, доброчесності та прозорості.

Емпіричні дані фіксують характерний для періоду зовнішньої агресії «ефект консолідації» – зростання підтримки ключових інститутів держави на тлі безпекової загрози. Зокрема, за результатами всеукраїнського опитування КМІС (23–29 січня 2026 р.) 61% респондентів висловлюють довіру Президенту України (33% – недовіру), що свідчить про наявність позитивного балансу довіри в умовах війни [1]. Водночас така консолідація не «скасовує» вимог до якості врядування: навпаки, суспільна підтримка в період кризи зазвичай супроводжується зростанням очікувань щодо прозорих процедур, неупередженості, відповідальності посадовців і дієвих запобіжників зловживань.

У цих умовах, власне, й варто говорити про соціальний контракт, який у правовій думці розглядається як негласна угода між державою і суспільством, яка визначає вза-

© О. Андрухів, 2026

ємні права та обов'язки. З одного боку, суспільство сплачує податки та очікує від держави гарантій безпеки і соціального захисту, а з іншого – держава вимагає довіри та лояльності громадян. Саме цей компроміс описано групою українських дослідників, які пропонують трактувати його як «готовність фінансувати соціальні витрати через податки» у поєднанні з «очікуваннями соціальної підтримки від держави» [3]. На перший план у формуванні такого договору виходить ступінь довіри громадян до державних інститутів. Іноземні вчені, насамперед американські й зокрема А. Алесін, стверджують, що запити населення на роль держави корелюють з ефективністю управління та рівнем довіри до інститутів [8, p. 971]. Згідно з даними ООН із грудня 2024 р. свідчать, саме наявність довіри «міцно пов'язана із соціальною згуртованістю», і коли довіра падає, ослаблюється й сила соціального контракту [13].

З огляду на зазначене, актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що в сучасному світі дедалі виразніше усвідомлюється потреба в оновленні соціального контракту між державою та суспільством. Так, для прикладу, до «нового соціального контракту», що відновлює довіру і ґрунтується на взаємній відповідальності, закликає Світова організація торгівлі [12]. Аналогічно й ООН проголосила Стратегію-2030, у якій акцентовано увагу на побудові «інклюзивних соціальних контрактів» для подолання нерівності та підтримки миру [7]. Подібні заходи мають особливе значення і для України, особливо в умовах євроінтеграції, шлях до якої лежить через «спільну відданість доброчесності, демократичним інститутам та верховенству права» [14]. Актуальність дослідження поглиблюється й тим, що в науковій літературі зберігаються прогалини в комплексному аналізі того, як у кризових умовах війни трансформується соціальний контракт і як зміни довіри взаємопов'язані з дотриманням прав людини та прозорістю публічної влади.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. У новітніх дослідженнях соціального контракту простежується стійка тенденція до інтеграції класичних просвітницьких моделей із сучасними підходами до легітимності влади. Українські автори, аналізуючи трансформаційні умови, дедалі частіше трактують соціальний контракт як динамічну систему взаємних очікувань між суспільством і державою, де довіра залежить від здатності інституцій забезпечувати захист, справедливий розподіл тягарів і результативність політики. Водночас у соціологічних і міждисциплінарних роботах довіра інтерпретується як структурний ресурс модернізації й соціальної згуртованості, чутливий до криз, війни та інституційної нестабільності. Окремий напрям формують публікації, які пов'язують антикорупційну політику з правами людини та добрим врядуванням, визначаючи корупцію як чинник системного підриву правових гарантій і довіри, а прозорість та підзвітність – як механізми відновлення суспільної згоди.

Мета статті – проаналізувати трансформацію соціального контракту й довіри до держави в Україні в контексті захисту прав людини та забезпечення доброчесності публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Ідея суспільного (соціального) договору має інтелектуальні витоки у політико-правовій думці доби Просвітництва та слугує одним із ключових концептів для пояснення походження державної влади й меж її легітимності. У класичній гоббсівській моделі вихідним є уявлення про «природний стан» як конфліктну й небезпечну реальність, у якій індивіди перебувають у стані взаємної загрози [2, с. 16]. За таких умов раціональним виходом стає добровільне делегування частини прав суверену в обмін на гарантії безпеки, порядку та передбачуваності. Натомість Дж. Локк трактував природний стан не як тотальний хаос, а як простір дії невідчужуваних природних прав, передусім права на життя, свободу і власність. Держава у цій логіці виникає як інструмент кращого захисту прав, але її легітимність є умовною: у разі системних зловживань та порушення природних прав народ зберігає право на спротив і зміну влади [4, с. 317]. Ж. Руссо, зі свого боку, підкреслює колективний вимір договору: люди об'єднуються в політичне тіло для

реалізації «загальної волі», що має бути спрямована на спільне благо; свобода при цьому набуває не лише індивідуального, а й публічно-громадянського змісту через участь у формуванні загальних правил [4, с. 317].

Попри історичну віддаленість цих теорій, їхній евристичний потенціал дає змогу концептуалізувати сучасні процеси в Україні як динамічне «перезбирання» соціального контракту в умовах війни. По-перше, екзистенційний вимір безпеки актуалізує гоббсівський мотив: суспільство готове до розширення державних повноважень і прийняття надзвичайних рішень, якщо вони спрямовані на захист державності та життя громадян. По-друге, паралельно посилюється локківський вектор: навіть за режиму воєнного стану зберігається суспільний запит на гарантії прав і свобод, на ефективні запобіжники зловживань та на можливість демократичного контролю за владою, зокрема через підзвітність і верховенство права. По-третє, помітним є вимір солідарності, запропонований Ж. Руссо: війна підсилює значення спільної дії, горизонтальних мереж взаємодопомоги й готовності до колективних зусиль як умов виживання та відновлення.

Сучасні інтерпретації (наприклад, Дж. Ролз) акцентують на справедливості, консенсусі та рівності прав у суспільстві [5, с. 42]. У цілому вважається, що соціальний контракт ґрунтується на згоді громадян щодо основних функцій держави – соціального захисту, законності та безпеки. Однак усі ці процеси неможливі без довіри, яка є «серцевиною» будь-якого дієвого соціального контракту між владою й народом [7]. Нові публіцистичні та експертні матеріали (зокрема, виступи лідерів думок на Всесвітньому економічному форумі в Давосі) акцентують, що сьогодні у світі посилюється запит на «новий соціальний контракт», покликаний відновлювати довіру й ґрунтуватися на співпраці, прозорості та підзвітності влади.

Сучасні дослідження підкреслюють також на важливість інклюзивності та солідарності у цих контрактах. У звітах ООН ідеться про потребу «інклюзивних політичних домовленостей як основи стійких соціальних контрактів» у країнах із конфліктами [7]. Ідея полягає у тому, що суспільний договір повинен гарантувати участь різних верств населення і сприяти зниженню нерівностей. Отже, соціальний контракт із погляду теорії постає як баланс між правами людини, ефективним урядуванням і довірою, що їх підтримує.

Окремо варто розглянути поняття довіри до держави. У науковій літературі довіра поділяється на міжособистісну (соціальну) та інституційну (державну). Інституційну довіру можна визначити як очікування громадян, що уряд та його інституції будуть діяти легітимно, справедливо й ефективно [13]. Міжособистісна довіра (довіра «до незнайомих інших») виражає загальне відчуття доброчесності співгромадян і зазвичай сприяє соціальній згуртованості і готовності до співпраці [13]. Дослідження свідчать, що високий рівень міжособистісної довіри в суспільстві формує ґрунт для довіри до владних інститутів: люди, які вірять одне одному, частіше вірять і державі [6, с. 390].

Особливе значення довіра має у взаємодії громадян із державою під час кризи. З одного боку, довіра – це «клей», який скріплює співпрацю між соціальними групами й державними інститутами. Коли довіра знижується, знижуються суспільна згуртованість і сила соціального контракту. З іншого боку, довіра здебільшого будується на виконанні зобов'язань: уряд, який може забезпечити дотримання прав, справедливе правосуддя та суспільні блага, як правило, користується більшою довірою [13]. Тому вимоги прозорості, верховенства права і соціальної захищеності прямо пов'язані з довірою до влади.

Ще одним складником соціального контракту є співвідношення прав людини і доброчесності влади. Захист прав людини та доброчесність державних інститутів є двома боками однієї монети. З погляду теорії прав людини держава має забезпечити виконання правових стандартів і гарантувати мінімальні соціальні потреби. Водночас міжнародні органи наголошують, що корупція має руйнівний ефект на права людини. Згідно з Офісом Верховного комісара ООН з прав людини, корупція «підриває спроможність держав дотри-

муватися, захищати та забезпечувати права людини», зокрема виконувати такі незаперечні обов'язки, як доступ до медицини, освіти, житла [9]. Вона підриває функціонування інституцій, верховенство права і зрештою саму легітимність держави. Як наслідок, держави, що не відповідають своїм зобов'язанням стосовно захисту прав і свобод людини, втрачають довіру населення.

Натомість гарантовані права (особливо політичні та соціальні) сприяють довірі, оскільки громадяни бачать у державі джерело захисту та справедливості. Так, спеціальна сесія Генасамблеї ООН 2021 р., що була присвячена боротьбі з корупцією, прямо пов'язала викорінення корупції з дотриманням принципів прав людини, демократії та верховенства права [9]. Іншими словами, держава, яка забезпечує прозорі процедури, відкриті дані та підзвітні механізми, формує середовище довіри й підтримки соціального контракту.

У контексті трансформації соціального контракту довіра до держави набуває характеру умовної легітимності: громадяни підтримують владу настільки, наскільки вона демонструє здатність діяти доброчесно, прозоро й результативно, зокрема у сфері протидії корупції. Тому механізми підвищення довіри, такі як антикорупційні інститути, прозорість і підзвітність, слід розглядати не як технічні «реформи», а як інструменти оновлення взаємних зобов'язань між державою і суспільством.

Практичним ядром доброчесності публічної влади виступають спеціалізовані інституції та процедури контролю. Незалежні антикорупційні органи (зокрема, НАБУ, САП, НАЗК) покликані забезпечувати невідворотність відповідальності за корупцію на високому рівні та знижувати «тіньові» витрати управління через прозорі правила й моніторинг. Резонансні епізоди останніх років, пов'язані зі спробами звузити інституційну автономію антикорупційної інфраструктури та подальшим відновленням її незалежності, засвідчили, що довіра прямо залежить від наявності дієвих запобіжників політичного впливу і реального публічного контролю за такими органами.

Опитування громадської думки у воєнний період фіксували зростання підтримки ключових антикорупційних інституцій, що може свідчити про ефект суспільної консолідації навколо вимоги справедливості та очищення влади [10]. Водночас їхня спроможність підсилювати довіру обмежується політичними ризиками (зокрема, законодавчим тиском), а також дефіцитом системної комунікації з громадськістю щодо результатів і стандартів роботи.

Інструменти підзвітності, що «матеріалізують» новий соціальний контракт, дедалі частіше мають цифрову форму. Вони переводять вимогу суспільства щодо прозорості та контролю з рівня декларацій на рівень процедур і даних. В Україні такими механізмами стали обов'язкове електронне декларування статків посадовців, що розширює можливості громадської та інституційної перевірки доброчесності, Єдиний вебпортал використання публічних коштів (Є-Data), який забезпечує моніторинг бюджетних платежів і видатків, а також система публічних закупівель Prozorro, що підвищила прозорість тендерних процедур і створила підґрунтя для ризик-аналізу та виявлення порушень. Їх значення для довіри полягає у тому, що вони роблять рішення та витрати держави перевірюваними, а отже, зменшують простір для «неформальних» практик, які руйнують легітимність влади, особливо в умовах воєнного навантаження на бюджет і процедур скороченого контролю.

Водночас цифрова прозорість не є автоматичною гарантією доброчесності. Ефективність е-декларування залежить від спроможності органів контролю до реальних перевірок і застосування санкцій, а закупівельні процедури залишаються уразливими до змов, маніпуляцій та формального дотримання правил без досягнення конкуренції. Додатковою специфікою воєнного часу є необхідність балансувати між відкритістю і режимом безпеки, зокрема в оборонних закупівлях та проєктах відбудови, де частина даних може обмежуватися, але має компенсуватися посиленими аудитами й спеціальними механізмами нагляду. У цьому сенсі прозорість виступає не «абсолютом», а елементом контракту, що потребує чітких винятків, процедурних запобіжників і подальшої верифікації [11].

Окремою ланкою підзвітності є громадянське суспільство та медіа, які виконують функцію зовнішнього «контролера» соціального контракту – від розслідувань і громадського моніторингу до мобілізації публічного тиску у разі відхилення влади від принципів доброчесності. Показовим є кейс липня 2025 р., коли ухвалення закону, що, за оцінками громадських і міжнародних акторів, послаблював незалежність НАБУ і САП, спричинило протести у багатьох містах, а згодом політичне рішення щодо відновлення/повернення інституційної автономії цих органів. Згаданий епізод є показовим у тому плані, що навіть в умовах війни підтримка держави не «скасовує» вимоги до підзвітності, а навпаки, підсилює їх, оскільки антикорупційна спроможність і верховенство права прямо пов'язані з довірою громадян та євроінтеграційною траєкторією (зокрема, з очікуваннями ЄС щодо незворотності антикорупційних реформ).

Висновки. Таким чином, соціальний контракт і довіра в Україні зазнали глибокої трансформації під впливом повномасштабної війни та зростання суспільних очікувань щодо справедливості й підзвітності влади. У воєнних умовах довіра набуває характеру «умовної легітимності»: громадяни готові підтримувати державу, але очікують, що вона діятиме за зрозумілими правилами, забезпечуватиме права людини настільки, наскільки це сумісно з безпекою, та демонструватиме нульову толерантність до корупції. Початковий ефект консолідації навколо захисту держави справді підвищив рівні підтримки ключових інституцій, однак у міру затягування війни на перший план виходять нові випробування: бойові втрати, економічна напруга, втома суспільства та загострення запиту на результативність реформ. Це означає, що довіра дедалі більше залежить від якості рішень, їхньої прозорої мотивації, справедливого розподілу тягарів і реальної відповідальності посадовців.

З огляду на євроінтеграційний курс, довіра стає не лише внутрішнім ресурсом стійкості, а й критерієм інституційної сумісності з європейськими стандартами верховенства права, доброго врядування та антикорупційної спроможності. Відповідно, антикорупційна інфраструктура, цифрові інструменти прозорості та незалежний суд виступають елементами «оновленого контракту», який має поєднати воєнну мобілізацію з демократичною підзвітністю і процедурною справедливістю.

Практичні рекомендації випливають із цієї логіки. По-перше, необхідно послідовно гарантувати інституційну незалежність антикорупційних органів і їхню спроможність (кадрову, процесуальну, ресурсну), мінімізуючи ризики політичного втручання. По-друге, варто поглиблювати архітектуру прозорості у сферах із підвищеними воєнними ризиками (оборонні закупівлі, відбудова, гуманітарні ресурси) через розумний баланс між режимом секретності та публічним аудитом: контроль виконання контрактів, простежуваність ланцюгів постачання, ризик-орієнтований комплаєнс. По-третє, необхідне системне підсилення громадського контролю шляхом захисту викривачів, підтримки незалежних медіа й аналітичних центрів, налагодження інституційних каналів участі громадян у моніторингу рішень. Нарешті, в умовах воєнного стану критично важливим є зберігати довіру через процедурну справедливість: передбачуваність і прозору аргументацію рішень щодо мобілізації, соціальної підтримки, допомоги ветеранам і постраждалим, а також гарантії незалежності суду та ефективних засобів правового захисту.

Список використаних джерел

1. Динаміка довіри Президенту В. Зеленському, сприйняття перспектив української влади та стан демократії: результати опитування, проведеного 23–29 січня 2026 року. *Київський міжнародний інститут соціології.* URL : https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1584&page=1.

2. Коваленко Н. М. Правові погляди Томаса Гоббса на природу держави та суспільства: критичний аналіз. *Право і суспільство.* 2017. № 2. С. 15–20.

3. Мороз О. В., Семцов В. М., Вакар Т. В., Кричковський В. Ю. Особливості соціального контракту між українським соціумом та державою в трансформаційних умовах. *Академічні візії.* 2023. № 17. DOI : http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8119382.

4. Попович Т. П. Розуміння обов'язку у природно-правових концепціях Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 315–319. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.54.

5. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 822 с.

6. Школяр М. В. Роль соціальної довіри у трансформаційних процесах сучасного суспільства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Т. 26. № 5. С. 389–395.

7. Agenda 2030: A normative framework for recovering trust in government. *Open Government Partnership.* URL : https://www.opengovpartnership.org/trust/agenda-2030-a-normative-framework-for-recovering-trust-in-government/.

8. Alesina A., Angeletos G. Fairness and Redistribution. *American Economic Review*. 2005. Vol. 95. P. 963–980.

9. Corruption and human rights. OHCHR and good governance. *United Nations.* URL : https://www.ohchr.org/en/good-governance/corruption-and-human-rights.

10. Desisto I. Ukrainians continue to champion the fight against corruption. *Good authority.* URL : https://goodauthority.org/news/ukrainians-continue-to-champion-the-fight-against-corruption.

11. Germashev Y. War and Prozorro. Public Procurement in the Six Months of the Full-Scale Invasion. Kyiv : Transparency International Ukraine, 2022. 28 p. URL : https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2022/11/War-and-Prozorro_eng.pdf?utm_source=chatgpt.com.

12. The world needs a new social contract. Here's why. *World Economic Forum.* URL : https://www.weforum.org/stories/2022/05/new-social-contract/.

13. Trust in a changing world: social cohesion and the social contract in uncertain times. *United Nations.* URL : https://social.desa.un.org/issues/world-social-report/TPsocialcohesion.

14. Ukraine's EU Accession Requires Anti-Corruption Reforms and Rule of Law Strengthening. *Межа.* 2025. URL : https://mezha.net/eng/bukvy/ukraine-s-eu-accession-requires-anti-corruption-reforms-and-rule-of-law-strengthening/.

References

1. Dynamika doviry Prezydentu V. Zelenskomu, spryiniattia perspektyv ukrainskoi vlady ta stan demokratii: rezultaty opytuvannia, provedenoho 23–29 sichnia 2026 roku [Dynamics of trust in President V. Zelenskyi, perceptions of the prospects of the Ukrainian authorities, and the state of democracy: Survey results conducted January 23–29, 2026]. *Kyivskyi mizhnarodnyi instytut sotsiolohii.* Retrieved from: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1584&page=1. [in Ukr.].

2. Kovalenko, N. M. (2017) Pravovi pohliady Tomasa Hobbsa na pryrodu derzhavy ta suspilstva: krytychnyi analiz [Thomas Hobbes's legal views on the nature of the state and society: a critical analysis]. *Pravo i suspilstvo.* № 2, pp. 15–20. [in Ukr.].

3. Moroz, O. V., Semtsov, V. M., Vakar, T. V., Krychkovskyi, V. Iu. (2023) Osoblyvosti sotsialnoho kontraktu mizh ukrainskym sotsiumom ta derzhavoiu v transformatsiinykh umovakh [Features of the social contract between Ukrainian society and the state under transformational conditions]. *Akademichni vizii.* № 17. DOI : http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8119382. [in Ukr.].

4. Popovych, T. P. (2023) Rozuminnia oboviazku u pryrodno-pravovykh kontseptsiiakh Dzh. Lokka ta Zh.-Zh. Russo [Understanding duty in the natural-law concepts of J. Locke and J.-J. Rousseau]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo.* Iss. 77. Part 2, pp. 315–319. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.54. [in Ukr.].

5. Rolz, Dzh. (2001) Teoriia spravedlyvosti [A theory of justice] / per. z anhl. O. Mokrovolskyi. Kyiv : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». 822 p. [in Ukr.].

6. Shkoliar, M. V. (2016) Rol sotsialnoi doviry u transformatsiinykh protsesakh suchasnoho suspilstva [The role of social trust in transformational processes of contemporary society]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy.* Vol. 26. № 5, pp. 389–395. [in Ukr.].

7. Agenda 2030: A normative framework for recovering trust in government. *Open Government Partnership.* Retrieved from: https://www.opengovpartnership.org/trust/agenda-2030-a-normative-framework-for-recovering-trust-in-government/.

8. Alesina, A., Angeletos, G. (2005) Fairness and Redistribution. *American Economic Review*. 2005. Vol. 95, pp. 963–980.

9. Corruption and human rights. OHCHR and good governance. *United Nations.* Retrieved from: https://www.ohchr.org/en/good-governance/corruption-and-human-rights.

10. Desisto, I. Ukrainians continue to champion the fight against corruption. *Good authority.* Retrieved from: https://goodauthority.org/news/ukrainians-continue-to-champion-the-fight-against-corruption.

11. Germashev, Y. (2022) War and Prozorro. Public Procurement in the Six Months of the Full-Scale Invasion. Kyiv : Transparency International Ukraine. 28 p. Retrieved from: https://ti-ukraine.org/wp-content/uploads/2022/11/War-and-Prozorro_eng.pdf?utm_source=chatgpt.com.

12. The world needs a new social contract. Here's why. *World Economic Forum.* URL : https://www.weforum.org/stories/2022/05/new-social-contract/.

13. Trust in a changing world: social cohesion and the social contract in uncertain times. *United Nations.* Retrieved from: https://social.desa.un.org/issues/world-social-report/TPsocialcohesion.

14. Ukraine's EU Accession Requires Anti-Corruption Reforms and Rule of Law Strengthening. *Межа.* 2025. Retrieved from: https://mezha.net/eng/bukvy/ukraine-s-eu-accession-requires-anti-corruption-reforms-and-rule-of-law-strengthening/.

ABSTRACT

Oleh Andrukhiv. Transformation of the social contract and trust in the state in the context of human rights and government integrity

The article examines the transformation of the social contract and trust in government in Ukraine under conditions of full-scale war and the country's trajectory of EU integration. It argues that institutional trust functions as a core precondition for the legitimacy of public authority, social cohesion, and voluntary compliance. In contrast, its erosion increases the «cost» of coercion and bureaucratic control, intensifying societal demands for justice, accountability, and equality before the law. Building on classical social contract frameworks (Hobbes, Locke, Rousseau) and contemporary justice-oriented approaches (Rawls), the study conceptualizes wartime trust as conditional legitimacy: citizens are prepared to support the state in response to existential security threats, yet simultaneously expect procedural fairness, adequate safeguards against abuse of power, and credible anti-corruption commitments.

Using Ukraine's wartime context as an analytical lens, the article highlights a dual dynamic. On the one hand, external aggression produces a consolidation effect that can elevate support for key institutions. On the other hand, prolonged crisis generates heightened sensitivity to governance quality, transparent decision-making, and the integrity of public officials. The paper, therefore, treats anti-corruption policy not as a merely technical reform package but as a constitutive element of the renewed social contract. Particular attention is paid to the practical architecture of accountability, including independent anti-corruption bodies, transparency-enhancing digital instruments, and the enabling role of civil society and media oversight. These mechanisms «materialize» trust by converting normative expectations into verifiable procedures, accessible data, and enforceable responsibility.

The article also underscores the EU-integration dimension: trust becomes not only an internal resilience resource but a benchmark of institutional compatibility with European rule-of-law standards and good governance. The conclusions formulate policy recommendations aimed at stabilizing the social contract during wartime and for post-war recovery, including safeguarding the institutional independence and capacity of anti-corruption agencies, strengthening audit and risk-based oversight in high-risk sectors (notably procurement and reconstruction), ensuring meaningful access to public information, and maintaining human-rights guarantees to the maximum extent compatible with security needs. Ultimately, sustainable trust is framed as the outcome of predictable rules, transparent justifications, and credible accountability across institutions.

Key words: *social contract, trust in government, public integrity, anti-corruption institutions, human rights, transparency and accountability, EU integration.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 342.7:340.12:174
DOI

Наталя ПАСІЧНИК
доктор історичних наук, професор
(Донецький державний університет внутрішніх справ,
м. Кропивницький, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0923-9486
pasichnyk1809@gmail.com

Ренат РІЖНЯК
доктор історичних наук, професор
(Донецький державний університет внутрішніх справ,
м. Кропивницький, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1977-9048
rizhniak@gmail.com

Дмитро ХИТРОВСЬКИЙ
старший викладач
(Донецький державний університет внутрішніх справ,
м. Кропивницький, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-5619-6834
dmitriihitrovskii@ukr.net

БАЛАНС ПУБЛІЧНОГО ІНТЕРЕСУ І ПРАВ ЛЮДИНИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВНИКА: КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕОНТОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Досліджено механізм забезпечення балансу між публічним інтересом, вимогами закону та правами людини у професійній діяльності правника. Метою представленої роботи є формування конституційно-деонтологічної моделі професійного рішення. Проаналізовано природу публічного інтересу, принцип пропорційності та практику Європейського суду з прав людини як критерії допустимого втручання держави.

Обґрунтовано деонтологічний характер юридичної діяльності, визначено ризики правозастосування (колізії норм, інституційний тиск, формалізм) і запропоновано алгоритм прийняття правничого рішення, що поєднує нормативний аналіз, ціннісну оцінку та прогноз наслідків. Розроблено модель балансу інтересів як інструмент підвищення обґрунтованості юридичних рішень і довіри до правової системи. Визначено, що запропонована модель здатна підвищити передбачуваність правозастосування, зміцнити довіру до правової системи та забезпечити гуманістичну спрямованість юридичної практики.

© Н. Пасічник, 2026
© Р. Ріжняк, 2026
© Д. Хитровський, 2026

У результаті дослідження встановлено, що забезпечення справедливого балансу інтересів можливе лише за умови поєднання формально-юридичного підходу з ціннісно орієнтованим праворозумінням, заснованим на конституційних принципах, верховенстві права та пріоритеті прав людини. Підкреслено, що саме такий підхід забезпечує гуманістичну спрямованість правозастосування та мінімізує ризики довільного втручання держави у сферу індивідуальної свободи.

Ключові слова: *конституційний підхід, права людини, баланс інтересів, принцип пропорційності, юридична деонтологія, верховенство права, практика ЄСПЛ.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток конституціоналізму відбувається під впливом глобальних трансформацій правової системи, зростання ролі міжнародних стандартів прав людини та посилення взаємодії національного й наднаціонального правового регулювання. Проблема співвідношення публічного інтересу та прав людини є однією з ключових у сучасній юридичній практиці, оскільки більшість правозастосовних ситуацій пов'язана з необхідністю визначення допустимих меж утручання держави у сферу індивідуальної свободи. Судді, адвокати, прокурори, нотаріуси та правоохоронці постійно стикаються з необхідністю ухвалення рішень у ситуаціях конфлікту між формальними вимогами закону, інтересами держави та потребою забезпечення прав особи. У таких умовах професійна діяльність правника набуває виразного деонтологічного виміру, адже від правильності оцінки балансу інтересів залежить не лише законність, а й справедливість прийнятого рішення. Саме тому дослідження критеріїв і принципів забезпечення такого балансу має велике практичне значення для вдосконалення правозастосовної діяльності.

Питання забезпечення балансу між публічним інтересом і правами людини безпосередньо пов'язане з утвердженням принципів правової держави та верховенства права як базових засад сучасного конституційного ладу. Тож, здатність правника діяти відповідно до цих принципів стає ключовою передумовою ефективного функціонування демократичної правової системи. Дослідження зазначеної проблематики сприяє поглибленню наукового розуміння ролі юридичної професії у забезпеченні конституційних цінностей та формуванню концептуальної моделі професійної поведінки правника в умовах конфлікту інтересів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема співвідношення публічних інтересів та прав і свобод особи є міждисциплінарною й досліджується в межах конституційного права, адміністративного та кримінального процесуального права, теорії прав людини, а також юридичної деонтології. У науковій літературі прослідковуються два взаємопов'язані підходи: нормативно-правовий – розгляд критеріїв і меж допустимого втручання держави у права особи (з апеляцією до принципів законності, пропорційності, необхідності) та деонтологічний – аналіз поведінки правника як чинника, що забезпечує або, навпаки, підриває реалізацію балансу інтересів.

У вітчизняній доктрині питання балансу інтересів розглядається переважно крізь призму конституційних засад: пріоритету прав людини, верховенства права та принципу пропорційності. Значну увагу йому приділено в навчальній та науковій літературі з конституційного права, де аналізуються як загальні концепти прав людини, так і прикладні аспекти їх захисту в національному праві (слід згадати, наприклад, монографію під редакцією В. Погорілко [5], фахові підручники з конституційного права). Окрема група праць зосереджена на імплементації європейських стандартів у національну практику: оцінюється вплив прецедентного права Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) на визначення меж державного втручання (О. Прієшкіна [4]) та на формування стандартів процесуальної захищеності осіб у кримінальному та адміністративному провадженні (І. Лісна [2]).

У сфері юридичної деонтології в українських дослідженнях приділено увагу нормативним основам професійної етики, ролі кодексів поведінки та механізмам дисциплінарного контролю (дослідження з поліцейської деонтології, адвокатської етики, етики суддів). Автори посібників [3; 1] наголошують, що формування деонтологічної культури – ключова

передумова того, щоб правники в практичній діяльності могли ефективно здійснювати баланс між публічними інтересами й правами особи: це стосується як щоденної діяльності поліції та прокуратури, так і суддівської та адвокатської практики.

Європейська доктрина і практика належною мірою розвинуті в питаннях балансування: ЄСПЛ сформулював низку тез і принципів (наприклад, вимоги законності, необхідності у демократичному суспільстві, пропорційності), котрі широко використовуються як орієнтири для національних правників при вирішенні конфліктних ситуацій. Праці європейських авторів та коментарі до рішень суду розглядають не тільки теоретичні основи, а й конкретні кейси – щодо свободи вираження, права на життя і недоторканність, права на справедливий суд, захист приватного життя, застосування сили державою тощо (наприклад, стаття Р. Алексі [6], матеріали судової практики ЄСПЛ). Ці матеріали слугують джерелом нормативних орієнтирів і практичних алгоритмів прийняття рішень.

Незважаючи на наявність багатьох важливих праць, у науковій літературі виявляються значні прогалини та дискусійні питання. По-перше, бракує цілісних теоретичних моделей, що поєднували б конституційно-правові критерії балансування з деонтологічними імперативами поведінки правника. По-друге, недостатньо розроблені практичні алгоритми та методики для правників (суддів, адвокатів, прокурорів, поліцейських), які б поєднували правову оцінку з деонтологічною аргументацією у конкретних ситуаціях прийняття рішень. По-третє, спостерігається дефіцит емпіричних досліджень, що вивчали б реальний вплив етичних кодексів і підготовки на поведінку правників у ситуаціях, де постає конфлікт між публічним інтересом і правами особи. По-четверте, потребують подальшого розроблення питання щодо механізмів забезпечення підзвітності та незалежності інституцій, які гарантують, щоб обґрунтоване публічне зацікавлення не перетворювалося на формальний привід для зневаги прав людини (особливо у сферах національної безпеки та публічного порядку).

Отже, існуючий науковий доробок створює міцну основу для дослідження проблеми, однак потребує посилення в площині інтеграції конституційних стандартів і деонтологічних механізмів у конкретні практичні алгоритми для правників. Саме цю прогалину має на меті заповнити запропонована стаття за допомогою розроблення конституційно-деонтологічної моделі професійного вибору правника. Тому **мета статті** полягає у комплексному теоретико-правовому дослідженні механізму забезпечення балансу між публічним інтересом, вимогами закону та правами людини у професійній діяльності правника, а також у розробленні конституційно-деонтологічної моделі професійного вибору, що ґрунтується на принципах верховенства права, пропорційності та пріоритету прав особи і може слугувати методологічним орієнтиром для правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Категорія публічного інтересу є однією з базових у сучасній правовій доктрині, однак її зміст залишається дискусійним. У загальнотеоретичному розумінні публічний інтерес визначається як суспільно значуща потреба, що визнається державою та отримує нормативне закріплення у праві. Його характерною ознакою є спрямованість на забезпечення загального блага, стабільності правопорядку, безпеки, соціальної справедливості та розвитку суспільства. У конституційно-правовому вимірі публічний інтерес виступає підставою для встановлення певних обмежень прав і свобод особи, якщо такі обмеження відповідають принципам законності та необхідності в демократичному суспільстві. Як зазначається у європейській правовій доктрині, публічний інтерес не може розглядатися як абстрактна категорія, що виправдовує будь-яке втручання держави; він має бути чітко окреслений законодавчо та відповідати легітимній меті.

Однією з базових гарантій забезпечення балансу між публічним інтересом і правами людини є закріплена в Конвенції вимога, відповідно до якої втручання держави у сферу основоположних прав допускається лише за умови його «необхідності в демократичному суспільстві». Зміст цього критерію був концептуально сформований у практиці Європейського суду з прав людини, насамперед у Рішенні у справі Handyside v. the United Kingdom від 07 грудня

1976 р. [8], яке стало відправною точкою для подальшої доктрини пропорційності. Справа Handyside заклала методологічні засади розуміння того, що публічний інтерес не має автоматичного пріоритету над правами людини. Баланс між ними досягається не способом декларативного проголошення суспільної важливості певної мети, а шляхом раціонально структурованого аналізу, що поєднує юридичні критерії та оціночні категорії. Саме в цьому виявляється її значення для конституційно-деонтологічного підходу до діяльності правника.

Аксіологічний підхід до прав людини дає змогу розглядати їх не лише як юридично закріплені можливості, а й як систему базових цінностей: гідності, свободи, рівності та справедливості. Саме тому співвідношення публічного інтересу та прав людини не може вирішуватися шляхом формального зіставлення норм; воно потребує урахування їх ціннісної ієрархії, у якій права людини мають системоутворювальне значення.

У сучасному праві співвідношення приватного і публічного інтересів розглядається як динамічний процес, що залежить від конкретних обставин справи, характеру втручання та ваги відповідних правових благ. Публічний інтерес не заперечує приватного, а існує у взаємодії з ним, формуючи баланс між індивідуальною автономією та потребами суспільства.

Принцип пропорційності виступає ключовим інструментом вирішення конфлікту між публічним інтересом і правами людини. Його сутність полягає у перевірці: а) чи передбачене втручання законом; б) чи переслідує воно легітимну мету; в) чи є необхідним у демократичному суспільстві; г) чи є співвимірним поставленій меті.

Для правника принцип пропорційності має не лише нормативне, а й деонтологічне значення: він виступає критерієм професійного вибору в ситуаціях, коли закон надає дискреційні повноваження. Застосування пропорційності передбачає урахування ваги прав людини, суспільної потреби та альтернативних засобів досягнення мети. Саме через цей механізм досягається баланс між інтересами держави й особи, що відповідає ідеї правової держави та верховенства права.

Конституційний принцип пріоритету прав людини є фундаментальною засадою сучасного демократичного конституціоналізму та визначає спрямованість діяльності держави, зміст законодавства і характер правозастосування. У конституційній доктрині права і свободи особи розглядаються як найвища соціальна цінність, а держава – як інституція, покликана забезпечувати їх реалізацію та захист. Такий підхід означає, що будь-які владні рішення мають оцінюватися насамперед із позиції їхнього впливу на права людини, а не лише з огляду на формальну законність.

Пріоритет прав людини передбачає, що держава не може діяти довільно навіть за наявності суспільно значущих цілей. Права особи виступають нормативним обмежувачем публічної влади та водночас критерієм оцінки легітимності її дій. У цьому контексті конституційні норми виконують подвійну функцію: з одного боку, вони визначають зміст правового статусу людини, а з іншого – установлюють межі допустимого державного втручання. Саме тому в теорії конституційного права, права людини розглядаються як системоутворювальний елемент правового порядку.

Практичні стандарти допустимості обмеження прав людини найбільш виразно виявляються у справах, де Європейський суд з прав людини змушений здійснювати балансування між двома конкуруючими конвенційними правами. У таких ситуаціях мова йде вже не тільки про абстрактну формулу «необхідності в демократичному суспільстві», а і про вироблення чітких критеріїв, що дозволяють правозастосовувачу здійснити структурований аналіз конфлікту інтересів. Показовим у цьому аспекті є рішення у справі Axel Springer AG v. Germany, ухвалене ЄСПЛ 07 лютого 2012 р. [7]. Рішення у справі ілюструє, що допустимість обмеження прав визначається не лише наявністю законної мети, а якістю проведеного балансування. Воно закріплює практичні стандарти, які перетворюють принцип пропорційності на інструмент професійного аналізу та водночас на етичний імператив діяльності правника у демократичній правовій державі.

Межі допустимого обмеження прав визначаються сукупністю критеріїв: законністю, обґрунтованістю, пропорційністю та недискримінаційністю. Межі допустимого обмеження прав є юридичним інструментом забезпечення балансу між публічними інтересами і правами людини та становлять важливий складник конституційного механізму захисту особи. Легітимність державного втручання у права людини визначається відповідністю такого втручання конституційним критеріям, які виступають універсальними стандартами правозастосування. До таких критеріїв належать: наявність правової підстави, відповідність мети втручання суспільним інтересам, необхідність заходу та його співмірність із поставленою метою. Ці критерії утворюють цілісну систему оцінювання дій держави і застосовуються як у конституційному судочинстві, так і в діяльності інших правозастосовних органів.

У професійній діяльності правника конфлікт між законом, публічним інтересом і правами людини становить одну з найскладніших форм юридичних дилем. Такі ситуації виникають тоді, коли формально чинна правова норма або вимоги державної політики суперечать необхідності забезпечення прав і свобод конкретної особи. Типологічно подібні конфлікти можна поділити на кілька груп: нормативні, інституційні та ціннісні. Нормативні конфлікти виникають унаслідок колізій законодавства або нечіткості правових норм; інституційні – через суперечності між вимогами різних органів влади або рівнями правового регулювання; ціннісні – коли правник стикається з необхідністю вибирати між формальною законністю та справедливістю.

Типологія професійних дилем правника найбільш виразно виявляється у справах, де конфлікт виникає не лише між державою та особою, а всередині самої правничої функції, між обов'язком лояльності до правосуддя, свободою вираження поглядів та відповідальністю перед клієнтом і суспільством. У цьому контексті показовим є Рішення у справі Morice v. France, ухвалене в Європейському суді з прав людини Великою палатою 23 квітня 2015 р. [10]. Ця справа ілюструє, що баланс публічного інтересу і прав людини у діяльності правника нерідко відбувається всередині самої професії. Від здатності правника правильно ідентифікувати природу конфлікту, оцінити межі допустимої критики та передбачити наслідки свого рішення залежить не лише результат конкретної справи, а й рівень довіри до правосуддя як інституції демократичної держави.

Однією з ключових проблем сучасного правозастосування є протиставлення формального та ціннісного підходів до тлумачення норм права. Формалізм передбачає буквальне застосування правової норми без урахування її мети, соціального контексту та наслідків для прав людини. Такий підхід може забезпечувати передбачуваність правозастосування, однак у складних ситуаціях він здатний призводити до несправедливих результатів. Ціннісне тлумачення, навпаки, орієнтується на зміст правових принципів і конституційних цінностей. Воно передбачає інтерпретацію норми у світлі принципу верховенства права, поваги до людської гідності та забезпечення справедливого балансу інтересів. У сучасній правовій науці підкреслюється, що правник має поєднувати обидва підходи: дотримуватися вимог закону, але водночас ураховувати його мету і ціннісну основу. Саме така інтегративна модель тлумачення дає змогу забезпечити справедливість правозастосування та уникнути крайнощів як формалізму, так і довільності.

Судова практика та правові прецеденти відіграють важливу роль у вирішенні конфліктів між законом, публічним інтересом і правами людини, оскільки вони формують стандарти правозастосування та конкретизують абстрактні правові принципи. Особливе значення у цьому процесі має практика міжнародних судових інституцій, яка встановлює критерії оцінки допустимості державного втручання та визначає межі реалізації владних повноважень.

Сучасний розвиток правової науки й практики засвідчує поступовий перехід від формально-нормативної до ціннісно орієнтованої моделі правозастосування. Такий підхід ґрунтується на розумінні права не лише як системи норм, а й як цілісного аксіологічного

феномена, у центрі якого перебувають права людини, гідність особи, справедливість і верховенство права. Ціннісно орієнтоване правозастосування передбачає, що правник у процесі прийняття рішення враховує не лише буквальний зміст норми, а й її мету, конституційні принципи та соціальні наслідки реалізації.

Нормативні елементи алгоритму професійного рішення правника найбільш чітко простежуються у справах, де ЄСПЛ не лише констатує порушення, а й демонструє структурований підхід до здійснення балансування між конкуруючими правами. У цьому контексті показовим є Рішення у справі Von Hannover v. Germany (No. 2) [12], ухвалене Європейським судом з прав людини 07 лютого 2012 р., у якому суд систематизував критерії співвідношення права на повагу до приватного життя (ст. 8 Конвенції) та свободи вираження поглядів (ст. 10 Конвенції). Рішення ілюструє нормативні елементи алгоритму професійного висновку правника: обов'язковість виявлення конфлікту прав, застосування чітких критеріїв оцінки, дотримання принципу пропорційності та належне мотивування. Саме ця структурованість забезпечує передбачуваність, правову визначеність і довіру до результатів правозастосування, що є необхідною умовою підтримання справедливого балансу інтересів у демократичному суспільстві.

Умови конфлікту між законом, публічним інтересом і правами людини потребують від правника чіткої логіко-методологічної процедури ухвалення рішення. Такий алгоритм можна представити як послідовність взаємопов'язаних етапів. Першим етапом є юридична ідентифікація ситуації, що передбачає встановлення фактичних обставин, визначення застосовних норм права та виявлення можливих колізій. Другим – конституційно-ціннісний аналіз, у межах якого оцінюється відповідність можливих рішень принципам верховенства права, пропорційності та пріоритету прав людини. Третім етапом виступає прогнозування правових і соціальних наслідків кожного варіанту рішення. Четвертим – вибір оптимального рішення, що забезпечує найбільш збалансоване поєднання інтересів держави та особи. Завершальним етапом є аргументація прийнятого рішення, яка повинна бути логічною, юридично обґрунтованою та етично виправданою.

Модель балансу інтересів є інтегративною правовою конструкцією, що відображає механізм узгодження приватних і публічних інтересів у межах правового регулювання. Така модель дає змогу забезпечити гармонійне поєднання інтересів суспільства й особи без порушення сутності прав людини.

У судовій діяльності модель балансу інтересів набуває найбільш системного та аргументованого втілення, оскільки саме суд покликаний остаточно вирішувати конфлікти між публічним інтересом і правами особи. Ризики надмірного державного втручання у сферу прав людини особливо виразно виявляються у ситуаціях, коли держава, посилаючись на потреби безпеки чи ефективності кримінального переслідування, застосовує заходи загального або тривалого характеру без належних обмежень і гарантій. У цьому контексті показовим є рішення у справі S. and Marper v. the United Kingdom [11], ухвалене Великою палатою Європейського суду з прав людини 04 грудня 2008 р., яке стало одним із ключових прецедентів щодо меж допустимого втручання держави у право на повагу до приватного життя. Рішення ілюструє такий ключовий ризик сучасного правопорядку, як тенденція до розширення державного контролю під гаслом безпеки. Баланс між публічним інтересом і правами людини у таких випадках залежить від здатності правника виявити ознаки непропорційності, оцінити наявність належних гарантій і запобігти перетворенню виняткових заходів на постійну практику. Саме у цьому виявляється професійна відповідальність правника як гаранта обмеженості державної влади в демократичному суспільстві.

Значення інституційних гарантій для забезпечення балансу між публічним інтересом і правами людини також виявляється особливо чітко у практиці ЄСПЛ, де суд не лише констатує порушення, а й оцінює ефективність механізмів контролю та захисту прав. Показовою в цьому аспекті є справа Klass and Others v. Germany [9], розглянута Європейським судом з прав людини 06 вересня 1978 р. Справа стосувалася масового спостереження

спецслужб за особами, підозрюваними у терористичній діяльності, на підставі законів, які дозволяли відстеження телефонних розмов, листування та переміщень без індивідуального санкціонування. Заявники стверджували, що така практика порушує їхнє право на повагу до приватного життя (ст. 8 Конвенції). Рішення у справі Klass and Others підтверджує, що навіть за легітимних цілей втручання баланс публічного інтересу і прав людини можливий лише за умови наявності ефективних інституційних запобіжників. Їхня роль полягає у структурованому обмеженні державної влади, забезпеченні прозорості та підзвітності рішень, а також у підтриманні довіри суспільства до правової системи, що є ключовим для діяльності будь-якого правника, який керується конституційно-деонтологічним підходом.

Ці приклади демонструють, що модель балансу інтересів є не абстрактною теоретичною конструкцією, а практичним інструментом оцінки правомірності дій правоохоронних органів. Практичне значення моделі балансу інтересів полягає у формуванні єдиних стандартів професійної поведінки правників у різних сферах діяльності. Така модель забезпечує системність і передбачуваність правозастосування, сприяє зміцненню довіри до судової влади та правоохоронних органів, а також мінімізує ризики зловживання дискреційними повноваженнями Застосування її дозволяє інтегрувати національні конституційні принципи з міжнародними стандартами прав людини, що є особливо важливим в умовах розвитку європейської правової інтеграції. Зазначена модель формує універсальний алгоритм прийняття рішень, орієнтований на досягнення справедливого балансу між інтересами держави та особи, і виступає ефективним інструментом гуманізації правозастосовної діяльності.

Результати системного аналізу основних ризиків та викликів забезпечення балансу між публічним інтересом і правами людини, а також окреслення стратегічних напрямів удосконалення правового та етичного забезпечення діяльності правників доцільно представити у структурованому вигляді, що дає змогу наочно співвіднести проблемні аспекти з можливими способами їх подолання (табл. 1).

Таблиця 1

Проблеми та напрями забезпечення балансу публічного інтересу і прав людини у діяльності правників

№	Проблеми та ризики	Зміст проблеми	Напрями вдосконалення	Практичні механізми реалізації
1	Нормативні колізії та прогалини законодавства	Суперечливість норм, нечіткість формулювань, відсутність критеріїв визначення «публічного інтересу», ризик довільного тлумачення	Гармонізація законодавства з конституційними стандартами	Усунення колізій; уточнення процедурних гарантій; нормативне закріплення критеріїв пропорційності; посилення ролі конституційного контролю
2	Інституційні обмеження незалежності правника	Адміністративний чи політичний тиск, залежність від керівництва, надмірне навантаження, формалізація показників ефективності	Розвиток професійних кодексів етики та механізмів контролю	Оновлення кодексів етики; створення незалежних дисциплінарних органів; забезпечення реальних гарантій незалежності
3	Професійні та психологічні чинники	Недостатній рівень етичної підготовки, стереотипи, стрес, формалізм мислення	Удосконалення юридичної освіти та професійної підготовки	Впровадження курсів із деонтології та прав людини; розвиток навичок аргументації; забезпечення системи безперервної освіти
4	Зловживання категорією «публічний інтерес»	Використання публічного інтересу як формального виправдання обмеження прав; підміна суспільного інтересу адміністративною доцільністю	Використання міжнародних стандартів прав людини	Застосування принципу пропорційності; орієнтація на практику ЄСПЛ; інтеграція міжнародних критеріїв легітимності втручання

Систематизація проблем і напрямів їх вирішення свідчить про комплексний характер забезпечення балансу між публічним інтересом і правами людини у діяльності правників. Нормативні, інституційні та особистісні чинники взаємопов’язані й потребують узгодже-

ного реагування. Подолання колізій законодавства без підвищення рівня професійної етики або без забезпечення реальної незалежності правника не дасть очікуваного результату. Комплексний підхід, що поєднує гармонізацію законодавства, розвиток етичних стандартів, реформування юридичної освіти та інтеграцію міжнародних стандартів прав людини, дає змогу сформувати цілісну модель правничої діяльності, орієнтовану на конституційні цінності. Саме така модель здатна забезпечити ефективний і справедливий баланс інтересів у сучасній правовій державі та підвищити довіру суспільства до юридичної професії.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що проблема забезпечення балансу між публічним інтересом, вимогами закону та правами людини є однією з ключових у сучасній юридичній теорії та практиці. Встановлено, що діяльність правника відбувається в умовах складної взаємодії нормативних, інституційних і ціннісних чинників, які визначають межі реалізації владних повноважень та зміст професійних рішень. Обґрунтовано, що конфлікти між публічними і приватними інтересами не є винятковими ситуаціями, а становлять закономірний прояв функціонування правової системи, що потребує науково обґрунтованих механізмів їх вирішення.

Визначено, що забезпечення справедливого балансу інтересів можливе лише за умови поєднання формально-юридичного підходу з ціннісно орієнтованим правозумінням, заснованим на конституційних принципах, верховенстві права та пріоритеті прав людини. Саме такий підхід забезпечує гуманістичну спрямованість правозастосування та мінімізує ризики довільного втручання держави у сферу індивідуальної свободи.

У результаті дослідження сформульовано низку теоретичних положень, що мають значення для розвитку сучасної правової доктрини:

– баланс публічного інтересу і прав людини є універсальним принципом правової держави та критерієм легітимності діяльності суб'єктів публічної влади;

– юридична діяльність має деонтологічну природу, оскільки передбачає поєднання правових норм із моральними та аксіологічними орієнтирами;

– дискреційні повноваження правника є не лише правом, а й обов'язком діяти в межах конституційних цінностей і принципу пропорційності;

– принцип верховенства права виступає методологічною основою професійного вибору правника у ситуаціях конфлікту інтересів.

Одним із ключових результатів дослідження є розроблення конституційно-деонтологічної моделі професійного вибору правника. Вона ґрунтується на поетапному алгоритмі прийняття рішень, котрий передбачає: встановлення фактичних обставин, нормативний аналіз, конституційно-ціннісну оцінку, прогнозування наслідків та аргументоване обґрунтування рішення.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язані з поглибленням міждисциплінарного аналізу проблеми балансу інтересів у праві, зокрема шляхом поєднання теоретико-правового, конституційного, психологічного та соціологічного підходів. Актуальним напрямом є дослідження впливу цифровізації правосуддя та штучного інтелекту на механізми прийняття юридичних рішень і забезпечення прав людини.

Подальшого вивчення потребує також практика міжнародних судових інституцій щодо визначення критеріїв пропорційності та легітимності втручання держави, а також питання формування професійної етичної культури правників у контексті глобалізації правового простору. Розвиток цих напрямів сприятиме вдосконаленню теоретичних засад правозастосування та формуванню сучасної моделі юридичної професії, орієнтованої на забезпечення верховенства права і захист прав людини.

Список використаних джерел

1. Зозуля Є. В., Коваленко Н. О., Петрук Я. А. та ін. Поліцейська деонтологія : навч.-метод. посібник для здоб. вищ. освіти галузей знань «К Безпека і оборона» та «D Бізнес, адміністрування та право». Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2025. 236 с.

2. Лісна І. С. Імплементація європейських правових норм у законодавство України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 2 (48). С. 152–163. DOI : https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-152-163.

3. Митрофанов І. І., Васечко Л. О., Кравчук В. М. Професійна етика в юриспруденції : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 476 с.

4. Прієшкіна О. В. Імплементація міжнародно-правових стандартів прав та свобод людини у національне законодавство України. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2023. № 25 (1). С. 45–50. DOI : https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-7.

5. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : монографія / відп. ред. В. Ф. Погорілко. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; А.С.К., 2003. 652 с.

6. Alexy R. Constitutional Rights and Proportionality. *Revus.* 2014. No. 22. P. 51–65. DOI : https://doi.org/10.4000/revus.2783.

7. Case of Axel Springer AG v. Germany. Application no. 39954/08. URL : https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-109034%22]}.

8. Case of Handyside v. the United Kingdom. Application no. 5493/72. URL : https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-57499%22]}.

9. Case of Klass and others v. Germany. Application no. 5029/71. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57510%22]}.

10. Case of Morice v. France. Application no. 29369/10. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-154265%22]}.

11. Case of S. and Marper v. the United Kingdom. Applications nos. 30562/04 and 30566/04. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-90051"]}.

12. Case of Von Hannover v. Germany (No. 2). Applications nos. 40660/08 and 60641/08. URL : https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-109029%22]}.

References

1. Zozulia, Ye. V., Kovalenko, N. O., Petruk, Ya. A. et al. (2025) Politseiska deontolohiia [Police Deontology] : navch.-metod. posibnyk dlia zdob. vyshch. osvity haluzei znan «K Bezpeka i oborona» ta «D Biznes, administruvannia ta pravo». Odesa : Vydavnychyi dim «Helvetyka». 236 p. [in Ukr.].

2. Lisna, I. S. (2024) Implementatsiia yevropeiskykh pravovykh norm u zakonodavstvo Ukrainy [Implementation of European legal norms into the legislation of Ukraine]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka.* № 2 (48), pp. 152–163. DOI : https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-48-2-152-163. [in Ukr.].

3. Mytrofanov, I. I., Vasechko, L. O., Kravchuk, V. M. (2024) Profesiina etyka v yurysprudentsii [Professional Ethics in Jurisprudence] : pidruch. Kyiv : Yurinkom Inter. 476 p. [in Ukr.].

4. Priieshkina, O. V. (2023) Implementatsiia mizhnarodno-pravovykh standartiv prav ta svobod liudyny u natsionalne zakonodavstvo Ukrainy [Implementation of international legal standards of human rights and freedoms into the national legislation of Ukraine]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Pravoznavstvo.* № 25 (1), pp. 45–50. DOI : https://doi.org/10.32782/2304-1587/2023-25-1(36)-7. [in Ukr.].

5. Problemy realizatsii Konstytutsii Ukrainy: teoriia i praktyka [Problems of the implementation of the Constitution of Ukraine: theory and practice] : monohrafiia / vidp. red. V. F. Pohorilko. Kyiv : Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy ; A.S.K., 2003. 652 p. [in Ukr.].

6. Alexy, R. (2014) Constitutional Rights and Proportionality. *Revus.* No. 22, pp. 51–65. DOI : https://doi.org/10.4000/revus.2783.

7. Case of Axel Springer AG v. Germany. Application no. 39954/08. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-109034%22]}.

8. Case of Handyside v. the United Kingdom. Application no. 5493/72. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-57499%22]}.

9. Case of Klass and others v. Germany. Application no. 5029/71. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57510%22]}.

10. Case of Morice v. France. Application no. 29369/10. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-154265%22]}.

11. Case of S. and Marper v. the United Kingdom. Applications nos. 30562/04 and 30566/04. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"itemid":["001-90051"]}.

12. Case of Von Hannover v. Germany (No. 2). Applications nos. 40660/08 and 60641/08. Retrieved from: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-109029%22]}.

ABSTRACT

Natalia Pasichnyk, Renat Rizhniak, Dmytro Khytrovskyi. Balance between public interest and human rights in the professional activity of a lawyer: a constitutional and deontological approach

The article provides a comprehensive theoretical and legal study of the mechanism for ensuring a balance between public interest, legal requirements, and human rights in the professional activity of a lawyer. The purpose of the research is to develop a constitutional-deontological model of professional decision-making that combines normative criteria of legality with ethical guidelines of legal practice. The concept of public interest, its correlation with private rights, and the significance of the principle of proportionality as a universal tool for balancing interests are analyzed. The case law of the European Court of Human Rights is summarized as a source of standards for permissible state interference with human rights, and its role in shaping the algorithm of legal decision-making is determined. The authors substantiate that the professional activity of a lawyer has a deontological nature and requires the integration of formal-legal and value-based approaches. The study results in the formulation of a system of theoretical provisions regarding the nature of the balance of interests and the development of a step-by-step model of legal decision-making that includes factual analysis, constitutional-value assessment, forecasting of consequences, and reasoning. Key risks of legal practice are identified – normative conflicts, institutional pressure, professional deformations, and abuse of the category of public interest – and ways to overcome them are proposed through legislative harmonization, development of ethical standards, and implementation of international human rights criteria. It is concluded that the proposed model can enhance predictability of legal practice, strengthen trust in the legal system, and ensure the humanistic orientation of legal activity.

Key words: *constitutional approach, human rights, balance of interests, principle of proportionality, legal deontology, rule of law, ECtHR case law.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 355.34:94] [477]
DOI

Кирило ГОРИСЛАВСЬКИЙ
кандидат юридичних наук
(Національна академія Служби безпеки України,
м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-8036-1967
gorislavski@ukr.net

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ОПЕРАТИВНО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС РАДЯНСЬКО-НІМЕЦЬКОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Проаналізовано генезу зафронтової контррозвідувальної (оперативно-бойової) діяльності як форми діяльності радянських спецслужб в особливий період, значення її дослідження в умовах сучасної оперативної обстановки; основні етапи виникнення зазначеного спеціального виду оперативно-службової діяльності. Розглянуто оперативно-бойову діяльність підрозділів ОУН/УПА після завершення Другої світової війни у протистоянні органам держбезпеки СРСР.

Оперативно-бойову діяльність (зафронтову контррозвідувальну роботу) визначено як спеціальний вид діяльності радянських спецслужб, сформований у відповідь на воєнну загрозу, що призначений для виявлення, попередження та припинення розвідувально-підривних посягань на державну безпеку, здійснювався в особливий період на території, зайнятою противником, та поєднував оперативну, бойову, розвідувальну та диверсійну діяльність.

***Ключові слова**: зафронтова контррозвідувальна діяльність, зафронтова робота, оперативно-бойова діяльність, агентурно-оперативна робота, особливий період, воєнні дії, розвідувально-диверсійна діяльність.*

Постановка проблеми. Посилення спроможностей протидії рф вимагає перегляду стратегії та тактики діяльності Служби безпеки України (далі – СБ України), застосування проактивного підходу, використання всього спектра інструментів вітчизняної спеціальної служби, нових форм та методів в оперативно-службовій діяльності. Стратегією розвитку Служби безпеки України на 2025–2030 роки [11] передбачено розвиток спроможностей національної спецслужби у воєнний час, відбудовний період та відповідно до наявних загроз визначено пріоритетні напрями, одним із яких є виконання спеціальних та бойових завдань. Цілями та завданнями стратегії окремо визначено: подальший розвиток бойової компоненти СБ України як складової сил безпеки і оборони, здатної застосовувати всі види зброї, озброєння, військової та спеціальної техніки; удосконалення процесів та інструментів оперативно-бойової діяльності підрозділів служби.

Слід зауважити, що донедавна поняття «оперативно-бойова діяльність» взагалі було відсутнє як визначення форми оперативно-службової діяльності СБ України в особливий період. Під час війни з рф вперше законодавець визначив такий вид діяльності української спецслужби як форму протидії тероризму.

Зокрема, в абзаці 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено, що на Антитерористичний центр (далі – АТЦ) при СБ України покладається у тому числі підготовка, організація і проведення антитерористичних операцій та координація діяльності суб'єктів, які ведуть боротьбу з тероризмом чи залучаються до конкретних антитерористичних операцій, діяльності уповноважених підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом та АТЦ при СБ України, що полягає у здійсненні ними в умовах безпосереднього підви-

© К. Гориславський, 2026

щеного ризику для життя та здоров'я заходів (у тому числі силових) з протидії незаконним збройним (воєнізованим) формуванням (групам), терористичним організаціям (групам), розвідувально-диверсійним групам, припинення терористичних актів і кримінальних правопорушень, вчинюваних із терористичною метою, участі у забезпеченні режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення (оперативно-бойова діяльність) [10].

При цьому складові поняття оперативно-бойової діяльності у різних варіантах (оперативно-бойовий захід, бойові/спеціальні завдання) фрагментарно закріплені у деяких нормативно-правових актах (наприклад, накази Центрального управління СБ України № 115 від 09.03.2016 «Про затвердження Порядку виплати винагороди військовослужбовцям Служби безпеки України за безпосередню участь у воєнних конфліктах, в заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації чи в антитерористичній операції, інших заходах в умовах особливого періоду»; № 357 від 05.09.2023 «Про затвердження Порядку виплати військовослужбовцям Служби безпеки України винагород, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 "Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану"« та ін.). Проте слід зазначити, що відповідно до згаданих наказів цей вид оперативно-службової діяльності не обмежується тільки компетенцією АТЦ при СБ України та боротьбою з терористичними загрозами.

Тому, для правильного розуміння зазначеного виду діяльності СБ України в особливий період, вважається за необхідне здійснити ретроспективний аналіз оперативно-бойової діяльності за часів радянсько-німецької війни та у повоєнний період на території України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У радянський період оперативно-бойова діяльність контррозвідувальних підрозділів в особливих умовах отримала визначення «зафронтова контррозвідувальна діяльність» (як синонім терміна «діяльність» часто використовується інший – «робота»). Слід констатувати той факт, що особливості агентурних, тактичних, організаційних та інших аспектів зафронтової контррозвідувальної діяльності до 90-х років XX століття розглядалися дослідниками на прикладі дій органів держбезпеки СРСР під час Другої світової війни та на базі досвіду, отриманого у деяких конфліктах на території інших країн, де брали участь радянські спецслужби.

Аналіз опублікованих наукових досліджень свідчить, що деякі аспекти організації контррозвідувальної діяльності на території України напередодні та під час Другої світової війни розглядали Г. Биструхін, Д. Вєдєнєєв, В. Козенюк, О. Лебедєв, О. Лисенко, В. Окіпнюк, В. Сідак, А. Слюсаренко та інші вчені. Окремі теоретико-прикладні питання зафронтової роботи в особливий період вивчали О. Лебедєв та В. Марічєв.

Окремі складові оперативно-бойової діяльності як правової та практичної категорії фрагментарно вживаються у нормативно-правових актах, окремих наукових розвідках, практичних матеріалах СБ України. Основне її призначення – це виявлення, попередження і припинення розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності противника під час воєнних дій. Водночас її теоретичне та нормативне визначення не знайшло відповідного дослідження та закріплення. Вказані чинники створюють підґрунтя для неоднозначності розуміння сутності, змісту, мети, завдань, сил та засобів оперативно-бойової діяльності СБ України.

Мета статті – здійснити ретроспективний аналіз виникнення зафронтової роботи під час радянсько-німецької війни для визначення її характерних ознак та особливостей, а також організаційних основ оперативно-бойової діяльності ОУН/УПА у повоєнний період як форми протидії радянським спецслужбам.

Виклад основного матеріалу. В перші години після нападу нацистської Німеччини на СРСР з'явилася директива НКГБ СРСР за № 127/5809 «Про заходи органів держбезпеки у зв'язку з початком бойових дій з Німеччиною». Відповідно, розгорнулася перебудова роботи органів безпеки й Української РСР за вимогами воєнного часу. При цьому основними напрямами діяльності радянських органів державної безпеки на початку війни стали:

– отримання розвідувальної інформації в інтересах діючої армії;

– контррозвідувальне забезпечення військ та протидія розвідувально-підривній діяльності спецслужб ворога;

– диверсійна та оперативно-бойова робота в тилу ворога;

– участь у розгортанні партизансько-підпільного руху на окупованій території;

– оперативне забезпечення об'єктів оборонної промисловості та транспорту [7].

Д. Вєдєнєєв у своїх численних ґрунтовних наукових розвідках також зазначає, що розвідувально-диверсійна та оперативно-бойова діяльність за лінією фронту (зафронтова діяльність) протягом війни з нацизмом оформилася як важливий самостійний напрям зусиль органів державної безпеки, спрямований на відсіч агресору [2, с. 292; 3, с. 50].

З перших днів війни здійснювалася робота зі створення структур спеціальних органів воєнного часу. За рішенням Ради Народних Комісарів СРСР НКДБ та НКВС були злиті в одне відомство – Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР, куди передали органи військової контррозвідки. Отже, було утворено і НКВС УРСР. З початком бойових дій Київський особливий та Одеський військові округи реорганізовуються відповідно у Південно-Західний та Південний фронти, при штабах яких створюються особливі відділи – органи військової контррозвідки у діючій армії. Безпосередньо у військах формуються особливі відділи штабів армій, корпусів і дивізій. У серпні 1941 р. організовуються 4-ті відділи НКВС та його обласних управлінь. Система цих підрозділів перетворюється на основний інструмент таємної війни з агресором. На них покладалося створення винищувальних батальйонів, диверсійних груп, партизанських формувань, керівництво їхньою оперативно-бойовою діяльністю, збір розвідувальної інформації за лінією фронту. Подальше широке розгортання підпільно-партизанської та розвідувально-диверсійної роботи на окупованій території зумовило необхідність визначити зафронтову діяльність як пріоритетний напрям дій органів безпеки. У зв'язку з цим у квітні 1942 р. 4-й відділ був реорганізований у 4-те Управління НКВС УРСР [4].

18 січня 1942 р. у складі НКВС СРСР було організовано 4-те управління (зафронтова розвідувально-диверсійна робота); у 1943 р. цей підрозділ перейшов до штатної структури НКДБ СРСР та союзних республік. Організаційно-функціональна структура НКДБ УРСР, відповідно до положення від 16 жовтня 1943 р., включала:

– перший відділ: керівництво оперативними групами в тилу противника, запровадження агентури в розвідувальні й контррозвідувальні органи, адміністративно-політичні, керівні установи противника на окупованій території, створення оперативних позицій в підпіллі ОУН, в Російській визвольній армії, робота у клерикальному середовищі;

– другий відділ: організація диверсійно-терористичної роботи, ведення розслідування за фактами зради агентури 4-го Управління, допит військовополонених, керівництво 4-ми підрозділами УНКДБ;

– третій відділ: матеріально-технічне забезпечення агентурно-оперативної роботи, оперативний облік, інформаційна робота, оперативна техніка та виготовлення документів прикриття [5].

Відповідно до постанови Ради Народних Комісарів (далі – РНК) СРСР від 19 квітня 1943 р. № 415-138-сс зі структури НКВС СРСР вилучалися управління особливих відділів, на їх базі утворювалося Головне управління контррозвідки (далі – ГУКР) Народного комісаріату оборони (СМЕРШ). Відповідно до Положення РНК від 21 квітня 1943 р. про ГУКР СМЕРШ типова структура управління СМЕРШ фронту включала у тому числі другі відділи: з зафронтової роботи, боротьби з агентами-парашутистами противника, військовополоненими, фільтрації [2, с. 86–87].

До основних видів зафронтових оперативних формувань НКВС–НКДБ належали:

– агентурно-оперативні групи (3–5 агентів органів держбезпеки, що пройшли певну підготовку для дій у близькому тилу з розвідувальними завданнями);

– оперативно-чекістські групи (5–8 кадрових співробітників держбезпеки, які виводилися за лінію фронту для організації розвідувально-диверсійної роботи з позицій, як правило, партизанських загонів);

– оперативно-чекістські групи спеціального призначення (10–15 і більше співробітників НКВС–НКДБ, виведених на територію іноземних держав для виконання спеціальних розвідувально-диверсійних завдань); оперативно-чекістські бази (озброєні загони з кадрових співробітників, агентів спецслужби, партизан чисельністю до 100 і більше осіб, які вели активну диверсійно-терористичну боротьбу на комунікаціях, проти важливих об'єктів противника тощо) [2, с. 88–89].

Зважаючи на відомі завдяки історикам новітнього періоду факти щодо діяльності СМЕРШ, неможливо надати однозначну позитивну оцінку цьому структурному підрозділу органів держбезпеки СРСР. Водночас дослідники відмічають великий внесок військових контррозвідників під час радянсько-німецької війни до розгрому фашизму, зокрема завдяки вдалим оперативним іграм, заходам із контррозвідувального захисту армійських підрозділів та партизанських загонів, налагодженій оперативно-бойовій діяльності.

Після закінчення війни у 1945 р. основну увагу органів держбезпеки УРСР та СРСР було спрямовано на ліквідацію осередків ОУН/УПА, які зберегли свою організаційну структуру, бойові спроможності та являли собою реальну небезпеку для радянського режиму на території Західної України. Тому накопичений досвід оперативно-бойової діяльності був застосований вже для ліквідації національного руху супротиву.

Тут слід мати на увазі, що відразу після закінчення війни радянські органи держбезпеки не мали достатнього досвіду в боротьбі з українським повстансько-партизанським рухом, адже значна частина співробітників загинула внаслідок репресивної політики, що проводилась у другій половині 1930-х рр. та протягом воєнного періоду 1941–1945 рр. [12, с. 416].

Проте поступово тактика радянських підрозділів і так званих загонів із боротьби з бандитизмом удосконалювалася. Проти повстанців почали використовувати спеціальні формування – агентурно-бойові й легендовані групи, псевдобоївки УПА, які складалися з переведягнених чекістів і перевербованих колишніх оунівців та упівців, котрі за своїм зовнішнім виглядом, озброєнням, знанням місцевих особливостей, конспіративним способом дій не відрізнялися від справжніх представників українського підпілля. Спеціальні групи практикували захоплення діячів ОУН та УПА або знищували керівників підпілля під виглядом служби безпеки ОУН [12, с. 418]. Тобто, досвід оперативно-бойової діяльності спецслужб за лінією фронту під час війни СРСР із Німеччиною активно використовувався для знищення підрозділів ОУН/УПА.

Радянське партійне керівництво розглядало діяльність ОУН/УПА як реальну загрозу режиму, у зв'язку з чим було прийнято постанову ЦК КП(б)У від 17 серпня 1947 р. «Про хід боротьби з залишками банд і підпіллям українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР», яка визначила завдання припинення діяльності націоналістичного підпілля, члени якого «здійснюють замахи на представників партійно-радянського активу» [9, с. 157].

Буде справедливим зауважити, що підрозділи ОУН (найбільше це стосується спеціальних підрозділів – підрозділів служби безпеки українського національно-визвольного руху) також практикували оперативно-бойову діяльність як форму протидії радянському режиму та спецслужбам СРСР. Дослідники діяльності українського повстанського руху не наводять чіткого визначення цьому напряму діяльності, проте називають основні заходи.

В ОУН у лютому 1939 р. було створено референтуру Служби безпеки (далі – СБ ОУН). Досвід формування СБ ОУН у довоєнний період відображено в інструктивному документі «Організація служби безпеки» (укладений у березні–червні 1941 р.). Центральним елементом служби був інститут референтів – керівників підрозділів СБ ОУН у структурі територіальних проводів [6, с. 53].

Оперативні силові підрозділи безпеки – боївки при референтурах Служби безпеки всіх рівнів адміністративно-територіального поділу ОУН – виконували спеціальні, охоронні та бойові функції (розвідка, контррозвідка, здійснення диверсій, акцій прямої дії і спецоперацій, участь у бойових діях, ліквідація агентури, керівного і оперативного складу ворожих спецслужб, функціонерів та активістів окупаційних режимів; виконання смертних вироків та тілесних дисциплінарних покарань; охорона місць нарад та перебування керівних осередків підпілля (Проводу ОУН, бункерів Головного осередку пропаганди при Проводі ОУН, радіостанції «Вільна Україна» та ін.)). Функціонально структура Служби безпеки ОУН сформувалася здебільшого ще до кінця 1940 р. Її центральною фігурою був референт на рівні району, округу, області, краю, Проводу ОУН на українських землях. На низовому рівні кущів діяли інформатори Служби безпеки. До складу кожної районної референтури входили референт, двоє чи троє слідчих, архівіст та боївка чисельністю 7–8 осіб [8].

Деякі науковці називають такі основні напрями оперативно-бойової діяльності СБ ОУН(б) та спеціальних підрозділів УПА у 1940–1955 роках: «винищення внутрішніх агентів, знищення інформаторів супротивника серед оточення підпілля, ліквідація прибічників та представників окупаційної адміністрації, боротьба зі збройними підрозділами супротивника» [1, с. 268–383].

Референтура Служби безпеки зразка 1942–1943 рр. займалася: розвідкою; контррозвідкою; виконанням вироків; проведенням бойових акцій. Поділялася відповідно на підреферентури: розвідки (розвідувально-інформаційний відділ); контррозвідки; слідчо-оперативний відділ; поліційно-оперативний відділ (арешти, конвоювання затриманих, виконання вироків). Будучи агентурно-розвідувальним підрозділом, СБ ОУН в умовах трансформації партизанської боротьби в підпільну в 1947–1951 роках виконувала такі завдання:

– протидія проникненню до лав ОУН та УПА агентури органів НКДБ–МДБ, її викриття та ліквідація;

– підстава своєї агентури органам НКДБ–МДБ;

– складання «чорних листів» – списків комуністів, комсомольців, радянських активістів – для ліквідації останніх;

– підготовка спецбоївок та окремих груп Служби безпеки для виконання диверсійних, терористичних завдань та інших спеціальних місій [8].

Після завершення Другої світової війни та ліквідації осередків ОУН/УПА досвід оперативно-бойової діяльності органів безпеки СРСР (зафронтової контррозвідувальної діяльності) вивчався представниками країн-членів НАТО як у цілому, так і за окремими напрямами (наприклад, щодо тактики партизанських дій, диверсійно-розвідувальної діяльності, протидії іррегулярним силам супротиву тощо). У подальшому напрацьовані напрями діяльності та тактика дій органів держбезпеки під час воєнних дій стали основою для запровадження у 1969 р. спеціального навчального підрозділу – Курсів удосконалення офіцерського складу (КУОС). Основним завданням курсів була підготовка оперативних працівників КДБ територіальних органів для дій у складі оперативно-бойових груп (у тому числі як командирів таких підрозділів) на території противника в особливий (загрозливий період) або в його глибокому тилу з початком бойових дій.

Висновки. Отже, після початку радянсько-німецької війни радянські органи державної безпеки стикнулися з новими викликами та загрозами, досвід протидії яким був відсутній. Згодом новий, пріоритетний під час особливого періоду напрям дій спецслужб, що охоплював розвідку, контррозвідку, агентурну, бойову та диверсійну роботу (тобто, оперативно-бойову діяльність), оформився в теорії та практиці як окремий вид діяльності, що отримав назву «зафронтова контррозвідувальна діяльність/робота». При цьому зафронтова робота мала власні завдання, тактику дій, особливості застосування сил та засобів. Оперативно-бойова діяльність також активно використовувалася як вид діяльності референтурами СБ ОУН/УПА у протидії радянським спецслужбам у повоєнний період.

Підсумовуючи, зазначимо, що оперативно-бойова діяльність (зафронтова контррозвідувальна робота) – це спеціальний вид діяльності радянських спецслужб, сформований у відповідь на воєнну загрозу, що призначений для виявлення, попередження та припинення розвідувально-підривних посягань на державну безпеку, здійснювався в особливий період на території, зайнятою противником, та поєднував оперативну, бойову, розвідувальну та диверсійну діяльність.

Список використаних джерел

1. Антонюк Я. М. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення : наук. вид. : у 5 т. Т. 4 : Діяльність Служби безпеки ОУН(б) та спеціальних підрозділів УПА (1940–1955). Київ : 7БЦ, 2022. 536 с.

2. Вєдєнєєв Д. В. Оперативно-бойова діяльність радянських органів державної безпеки на території України у протиборстві з гітлерівськими агресорами (1941–1945 рр.). *Воєнно-історичний вісник.* 2020. № 3 (37). С. 82–98. DOI : https://doi.org/10.33099/2707-1383-2020-37-3-82-98.

3. Вєдєнєєв Д. В. Оперативно-бойова діяльність спецгруп наркомату державної безпеки України під час визволення Східної Європи від нацизму (1944–1945). *Воєнно-історичний вісник.* 2019. № 2 (32). С. 50–64. DOI : https://doi.org/10.33099/2707-1383-2019-32-2-50-64.

4. Вєдєнєєв Д. В. Розвідувально-диверсійна та контррозвідувальна діяльність органів державної безпеки за лінією фронту в 1941–1945 рр. (за документами НКВС–НКДБ Української РСР). *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ.* 2014. № 2. С. 291–352.

5. ГДА СБУ. Ф. 60. Спр. № 83529. Ч. 1. Арк. 18-21. Копія. Машинопис.

6. Гуз А. М. Захист секретів підпілля ОУН в 20–40-х роках 20 ст. *Роль і місце національної спецслужби в історії українського державотворення : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 17 бер. 2017 р.). Київ : ВПЦ «Київський Університет», 2017. С. 53–54.

7. Журнал «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». 2000. № 1 (12). *Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».* URL : https://www.reabit.org.ua/magazine/2000/.

8. Михальчишин Ю. Служба безпеки ОУН проти ворогів нації. *Діло.* URL : https://dilo.net.ua/retrodilo/sluzhba-bezpeky-oun-proty-vorogiv-natsiyi_4722/.

9. Окіпнюк В. Т. Радянські органи державної безпеки в період панування тоталітарного режиму (1929–1953 рр.): історико-правове дослідження : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2020. 471 с.

10. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/638-15.

11. Стратегія розвитку Служби безпеки України на 2025–2030 роки. *Служба безпеки України.* URL : https://ssu.gov.ua/uploads/documents/2025/05/21/sbu-strategiya-2025-for-web.pdf.

12. Щербатюк В. Окремі новонайдені матеріали з історії повстансько-партизанської боротьби ОУН та УПА. *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ.* 2014. № 1 (42). С. 411–426.

References

1. Antoniuk, Ya. M. (2022) Spetsialni sluzhby Ukrainy vid naidavnishykh chasiv i do sohodennia [Special services of Ukraine from ancient times to the present day] : nauk. vyd. : u 5 t. T. 4 : Diialnist Sluzhby bezpeky OUN(b) ta spetsialnykh pidrozdiliv UPA (1940–1955). Kyiv : 7BTs. 536 p. [in Ukr.].

2. Viedienieiev, D. V. (2020) Operatyvno-boiova diialnist radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky na terytorii Ukrainy u protyborstvi z hitlerivskymy ahresoramy (1941–1945 rr.) [Operational and combat activities of Soviet state security bodies on the territory of Ukraine in the struggle against the Hitlerite aggressors (1941–1945)]. *Voienno-istorychnyi visnyk.* № 3 (37), pp. 82–98. DOI : https://doi.org/10.33099/2707-1383-2020-37-3-82-98. [in Ukr.].

3. Viedienieiev, D. V. (2019) Operatyvno-boiova diialnist spetshrup narkomatu derzhavnoi bezpeky Ukrainy pid chas vyzvolennia Skhidnoi Yevropy vid natsyzmu (1944–1945) [Operational and combat activities of special groups of the People's Commissariat of State Security of Ukraine during the liberation of Eastern Europe from Nazism (1944–1945)]. *Voienno-istorychnyi visnyk.* № 2 (32), pp. 50–64. DOI : https://doi.org/10.33099/2707-1383-2019-32-2-50-64. [in Ukr.].

4. Viedienieiev, D. V. (2014) Rozviduvalno-dyversiina ta kontrrozviduvalna diialnist orhaniv derzhavnoi bezpeky za liniieiu frontu v 1941–1945 rr. (za dokumentamy NKVS–NKDB Ukrainskoi RSR) [Intelligence, sabotage and counterintelligence activities of state security bodies behind the front line in

1941–1945 (based on documents of the People's Commissariat of Internal Affairs–People's Commissariat of State Security of the Ukrainian SSR)]. *Z arkhiviv VUChK, HPU, NKVD, KHB.* № 2, pp. 291–352. [in Ukr.].

5. HDA SBU [Sectoral State Archive of the SSU]. F. 60. Spr. № 83529. Ch. 1. Ark. 18-21. Kopiia. Mashynopys. [in Ukr.].

6. Huz, A. M. (2017) Zakhyst sekretiv pidpillia OUN v 20–40-kh rokakh 20 st. [Protection of the secrets of the OUN underground in the 20s–40s of the 20th century]. *Rol i mistse natsionalnoi spetssluzhby v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia : tezy dop. Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Kyiv, 17 ber. 2017 r.). Kyiv : VPTs «Kyivskyi Universytet», pp. 53–54. [in Ukr.].

7. Zhurnal «Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB» [Magazine «From the archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB»]. 2000. № 1 (12). *Holovna redaktsiina kolehiia naukovo-dokumentalnoi serii knyh «Reabilitovani istoriieiu».* Retrieved from: https://www.reabit.org.ua/magazine/2000/. [in Ukr.].

8. Mykhalchyshyn, Yu. Sluzhba bezpeky OUN proty vorohiv natsii [OUN Security Service against the enemies of the nation]. *Dilo.* Retrieved from: https://dilo.net.ua/retrodilo/sluzhba-bezpeky-oun-proty-vorogiv-natsiyi_4722/. [in Ukr.].

9. Okipniuk, V. T. (2020) Radianski orhany derzhavnoi bezpeky v period panuvannia totalitarnoho rezhymu (1929–1953 rr.): istoryko-pravove doslidzhennia [Soviet state security organs during the reign of the totalitarian regime (1929–1953): a historical and legal study] : dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.01. Kyiv. 471 p. [in Ukr.].

10. Pro borotbu z teroryzmom [On the fight against terrorism] : Zakon Ukrainy vid 20.03.2003. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/go/638-15. [in Ukr.].

11. Stratehiia rozvytku Sluzhby bezpeky Ukrainy na 2025–2030 roky [Development Strategy of the Security Service of Ukraine for 2025–2030]. *Sluzhba bezpeky Ukrainy.* Retrieved from: https://ssu.gov.ua/uploads/documents/2025/05/21/sbu-strategiya-2025-for-web.pdf. [in Ukr.].

12. Shcherbatiuk, V. (2014) Okremi novonaideni materialy z istorii povstansko-partyzanskoi borotby OUN ta UPA [Some newly discovered materials on the history of the insurgent and partisan struggle of the OUN and UIA]. *Z arkhiviv VUChK, HPU, NKVD, KHB.* № 1 (42), pp. 411–426. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kyrylo Horyslavskiy. Retrospective analysis of operational and combat activities during the Soviet-German war and in the post-war period

The article considers a problematic issue related to the study of the concept of «operational and combat activity», which until recently was completely absent as a definition of the form of operational and service activity of the Security Service of Ukraine in a special period. During the war with the Russian Federation, the legislator first defined this type of activity of the Ukrainian special services as a form of countering terrorism. However, this category goes beyond the tools of combating terrorism, which are confirmed by departmental regulatory and legal acts and the practice of the Ukrainian special services in wartime. The genesis of operational and combat activity (remote counterintelligence activity) as a form of activity of the Soviet special services in a special period (during the Soviet-German war) is studied, the significance of its study in the conditions of the modern operational situation is analyzed.

The emergence and development of this special type of operational and service activity is analyzed, in accordance with regulatory and legal acts and structural changes in the construction of the Soviet state security bodies. It is emphasized that the accumulated experience of counterintelligence activities outside the front was actively used by Soviet special services in the post-war period to eliminate the national liberation movement. After all, after the end of the Soviet-German war, the party leadership identified the activities of the Organization of Ukrainian Nationalists and its combat unit as the main threat to the regime in the territory of Western Ukraine.

The features of the operational and combat activities of the OUN/ UIA units after the end of World War II in opposition to the special services of the USSR are considered: the organizational structure of the units (reference units) of the security service, the main areas of activity. The main features of operational and combat activities as a form of counteraction to the enemy during a special period are determined.

***Key words**: military operations, counterintelligence activities outside the front, operational and combat activities, special period, reconnaissance and sabotage activities.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 340.12:340.13:340.15(4-11)
DOI

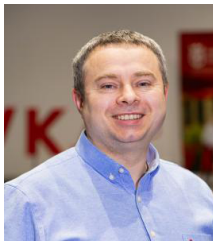

Любомир ІЛИН
кандидат історичних наук, доцент
(ЗВО «Університет Короля Данила,
м. Івано-Франківськ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4319-2327
liubomyr.ilyn@ukd.edu.ua

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І ПРИНЦИП ТЯГЛОСТІ ПРАВА У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

Обґрунтовано, що історична пам'ять є структурним чинником принципу тяглості права у західноєвропейській правовій традиції. Висвітлено, як «нормативні травми» XX ст. та інструменти перехідного правосуддя трансформували уявлення про безперервність правопорядку: тяглість може одночасно гарантувати стабільність і відтворювати несправедливість. На підставі концепцій колективної/культурної пам'яті (М. Гальбвакс, Я. Ассман, П. Нора) запропоновано трактувати конституції, судову практику та «закони пам'яті» як юридичні механізми інституціоналізації пам'яті й установлення «червоних ліній» змін. Проаналізовано багаторівневість тяглості (нормативний, інституційний, наративний рівні) та конфлікти примату права ЄС і конституційної ідентичності (на прикладах Німеччини, Франції, Італії, Великої Британії). Сформульовано висновки для правової політики України в умовах війни та повоєнного відновлення.

Ключові слова: *історична пам'ять, тяглість права, правова ідентичність, перехідне правосуддя, конституціоналізм, примат права ЄС.*

Постановка проблеми. Проблематика історичної пам'яті в західноєвропейській правовій традиції постає на перетині трьох обставин. По-перше, правопорядки Західної Європи функціонують як тривалі інституційні системи, що претендують на безперервність державності й юридичної дії норм навіть за умов зміни політичних режимів, конституційних текстів або територіальних меж. По-друге, XX ст. залишило «нормативні травми» (тоталітарні практики, колабораціонізм, масові порушення прав людини), що вимагали від післявоєнних держав не лише «повернутися до права», а й переосмислити його здатність фіксувати, визнавати й виправляти минулі злочини. По-третє, європейська інтеграція та розвиток наднаціональних режимів захисту прав людини створили багаторівневий правовий простір, де тяглість національного права співвідноситься з принципом примату (primacy) права Європейського Союзу, а також із системою Ради Європи та Європейського суд з прав людини.

З наукового погляду «тяглість права» часто характеризується як нейтральне благо (гарантія стабільності та передбачуваності), тоді як реальні історико-правові ситуації демонструють її амбівалентність – тяглість може підтримувати верховенство права та правову визначеність, але може також консервувати несправедливість, якщо спадкоємність інституцій і норм відтворює наслідки злочинних практик або репресивного законодавства [15]. У цьому контексті історична пам'ять є не лише об'єктом гуманітарної рефлексії, а і практичною юридичною змінною: вона впливає на інтерпретацію конституційних прин-

© Л. Ілин, 2026

ципів, межі перехідної справедливості (transitional justice), реституційні режими й допустимі форми «політики пам'яті» (включно з криміналізацією заперечення геноциду чи інших злочинів) [13].

Одночасно наукова актуальність дослідження посилюється тим, що сучасні європейські правопорядки стикаються з конфліктами між принципами правової тяглості та потребою в реформуванні конституційних практик, «очищенні», перегляді історично обумовлених прав власності, а також із суперечками про межі примату права ЄС і «конституційної ідентичності» держав-членів. Саме тому аналіз історичної пам'яті як структурного чинника правової тяглості у західноєвропейській традиції є необхідним для коректного розуміння сучасної правової політики.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Наукова база дослідження сформована на перетині теорій колективної та культурної пам'яті й історико-правового аналізу трансформацій правопорядку. Концептуальне підґрунтя становлять праці М. Гальбвакса, Я. Ассмана та П. Нора, у яких пам'ять розкривається як соціальний конструкт, що відтворюється інституційно й наративно та визначає рамки колективної ідентичності. Це дозволяє інтерпретувати право не лише як систему норм, а і як інструмент інституціоналізації пам'яті за допомогою стабільних символічних та процедурних форм.

Мета статті полягає у формуванні цілісної теоретико-правової моделі, що пояснює взаємозв'язок історичної пам'яті та принципу тяглості права у західноєвропейській правовій традиції, з урахуванням відмінностей романо-германської та англо-саксонської систем, ролі судової практики й доктрини, впливу конституціоналізму та європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Теоретичний підхід до історичної пам'яті у праві доцільно починати з того, що пам'ять у соціальному сенсі є не індивідуальним «місцем пам'яті», а колективною конструкцією, вбудованою у групові рамки й інституції. Вона формується через усталені практики інтерпретації минулого, що відтворюються у правових текстах, освітніх канонах, судовій аргументації та символічних актах держави. Саме тому історична пам'ять у праві виступає не просто відображенням подій минулого, а нормативно структурованим ресурсом легітимації, який впливає на принципи тяглості, правову ідентичність та способи обґрунтування авторитету правового порядку.

У зв'язку з цим дослідження історичної пам'яті в західноєвропейській правовій традиції доцільно вибудовувати крізь призму аналізу праць західних мислителів і їхніх концепцій колективної пам'яті, конституційної ідентичності, правової традиції та перехідного правосуддя. Саме в західній доктрині сформовано розгорнуті теоретичні моделі взаємодії пам'яті та права, що дозволяють осмислити механізми тяглості й розриву в історії правових систем. Натомість в українській правничій науці ця проблематика поки що не набула належної концептуальної систематизації, що зумовлює потребу активнішої рецепції та критичного переосмислення відповідних західноєвропейських теорій.

У цьому контексті французький мислитель М. Альбвакс зазначав, що згадування й відтворення минулого ніколи не є «чистим» поверненням до факту, воно завжди опосередковане соціальними «рамками пам'яті», які задають, що саме суспільство вважає релевантним, як це інтерпретує і які елементи витісняє на периферію [8, с. 23]. Таке формулювання надає підстави стверджувати, що «минуле» щоразу реконструюється з позиції теперішнього – через актуальні інтереси, конфлікти і потреби легітимації, а не відтворюється механічно. Ця теза продуктивна для теорії права, бо право можна розглядати як специфічну інституціоналізацію пам'яті, адже воно відбирає й фіксує «правильні» (офіційні) версії минулого в преамбулах, перехідних положеннях, актах визнання, реституційних режимах, кримінально-правових заборонах, у судовому прецеденті та процедурі доказування. Водночас право формує й режими забуття, але не як довільне стирання, а як нормативну техніку стабілізації: строки давності, амністії, принцип незворотності правових наслідків, res judicata, заборона зворотної дії закону, охорона правової визначеності – усе

це обмежує нескінченне «повернення до минулого», переводячи пам'ять у керовані правом часові межі.

Ще більше цю думку розвиває інший французький вчений – П. Нора, який розрізняє «пам'ять» як живий, афективний і груповий феномен та «історію» як критичну реконструкцію [9, с. 13]. Власне, Р. Нора запропонував концепцію «місць пам'яті», які виникають у модерному суспільстві за умови, коли культурні й інституційні точки стабілізації, так звані середовища пам'яті, слабшають [9, с. 13]. Для права це принципово, адже конституції, судові рішення, офіційні комеморації та «закони пам'яті» функціонують як юридичні lieux de mémoire й не лише «зберігають» минуле, а задають легітимаційну рамку політичної спільноти за допомогою вибору того, що підлягає вшануванню, засудженню або відновленню, і водночас встановлюють межі допустимих інтерпретацій (наприклад, шляхом визначення злочинів режиму, символічних заборон, стандартів публічного дискурсу в правозастосуванні).

Вартими уваги є також ідеї Я. Ассмана та Дж. Чаплічки, які виокремили «комунікативну» та «культурну» пам'ять [2, с. 128]. У цій площині правові інститути, передусім конституційні, доцільно трактувати як один із ключових механізмів культурної пам'яті. Вони не просто фіксують події минулого, а переводять пережитий досвід у мову норм, а саме кодують наслідки травм і переломів у принципах, правах, заборонах та процедурних гарантіях. Завдяки цьому право забезпечує тяглість ідентичності правопорядку та встановлює межі допустимих трансформацій – своєрідні «червоні лінії» змін.

Однак виникає й певна напруга, оскільки суспільна пам'ять зазвичай є множинною й часто конфліктною, тоді як право потребує єдності та визначеності. У таких умовах суди й конституційне тлумачення стають посередниками між різними наративами пам'яті, намагаючись збалансувати справедливість, примирення та правову стабільність.

Зважаючи на те, що право функціонує як механізм культурної пам'яті (у сенсі Я. Ассмана) і водночас як юридичне «місце пам'яті» (у сенсі П. Нора), стає очевидним, що «історична пам'ять у праві» є не лише описовою категорією, а й інструментом влади та нормативного відбору. Вона визначає, які події отримують статус конституційно релевантних (тобто таких, що впливають на засадничі принципи й межі допустимого політичного проєкту), які злочини кваліфікуються як такі, що потребують особливих правових реакцій (підвищених гарантій розслідування, заборони заперечення, спеціальних процедур), і які «уроки минулого» транслюються як обов'язкові стандарти для майбутнього через принципи, права, заборони, інтерпретаційні доктрини та символічні формули преамбул.

У перехідних суспільствах ця функція права виявляється через концепцію перехідного правосуддя, де право одночасно стабілізує новий порядок і дає морально-правову відповідь на досвід «злого правління» (evil rule) [1, с. 32; 15]. Матеріалізованими формами такої відповіді стають кримінальні переслідування, люстраційні практики, комісії правди, компенсації, реституція та інші відновні механізми. Проте вони постійно стикаються з ключовою дилемою, що безпосередньо випливає з попередньо окреслених «режимів пам'яті й забуття», зокрема: як забезпечити верховенство права і правову визначеність, не перетворивши принцип тяглості (строки давності, амністії, незворотність правових наслідків, стабільність інституцій) на техніку фактичного «амністування» несправедливості або недоторканності носіїв репресивного минулого.

У західноєвропейській правовій традиції ця напруга історично «розв'язується» за допомогою уявлення про тяглість права як умову легітимності правопорядку. Так, Г. Берман, описуючи становлення «західної правової традиції», показав, що західне право формувалося у «довгій тривалості» завдяки взаємодії різних правових режимів (канонічного, королівського, міського права), а також шляхом вироблення таких форм юридичної легітимації, які здатні переживати політичні переломи, не руйнуючи самої правової форми [4]. Це надає підстави трактувати тяглість не як «відсутність змін», а як контрольований механізм

зміни, що відбувається в межах права і через правові процедури, тобто як спосіб «перевести» конфліктні пам'яті в нормативно керований порядок, не знищивши його стабілізаційної функції.

Саме тому тяглість права доцільно поділити на три взаємопов'язані рівні. Перший – нормативний, коли відбувається збереження чинності норм або їхня керована трансформація. Другий – інституційний, на якому забезпечується безперервність або правонаступництво органів, судів і процедур, що гарантують передбачуваність та однаковість правозастосування. Третій – наративний, на якому і відбувається безперервність правової ідентичності – узгодженої «історії» про те, яке право є нашим, чому воно легітимне і які події минулого визначають його ціннісні межі. Саме на цьому рівні найвиразніше видно, що тяглість залежить не лише від текстів і інституцій, а й від того, який колективний смисл право надає минулому і як цей смисл нормує майбутнє.

Якщо ми говоримо про західну правову традицію, то це або романо-германська, або англо-саксонська система права. Наприклад, романо-германська система як правило, акцентує на нормативній формалізації тяглості через писані конституції, кодифікації та доктрину джерел права. Водночас саме в межах цієї традиції простежуються показові випадки вибіркової тяглості, коли держава юридично проголошує безперервність республіканського порядку, але змушена коригувати правові наслідки фактичного існування іншого режиму. Класичним прикладом є Франція, де 09 серпня 1944 р. було видано закон про відновлення законності, що містив формулу, за якою республіканська форма правління «є і залишається Республікою» і «в праві вона не припиняла існувати» [11]. Цей акт репрезентує класичну модель юридичної пам'яті й тяглості у трьох взаємопов'язаних вимірах, а саме він: 1) нормативно фіксує безперервність Республіки як єдиного легітимного джерела державної влади; 2) позбавляє режим Віші правової легальності, виводячи його за межі республіканського правопорядку; 3) водночас запроваджує селективний підхід до наслідків де-факто правотворення, допускаючи підтвердження або анулювання окремих актів залежно від їхнього змісту та зв'язку з політикою режиму, щоб зберегти правову визначеність у «неідеологізованих» сферах.

Саме в цьому підході виявляється принципова колізія правового переходу. З одного боку, радикальна «юридична чистота» у вигляді тотального анулювання актів попереднього режиму здатна спричинити нормативний вакуум, масову правову невизначеність і дестабілізацію соціально-економічних відносин. З іншого боку, максимально широка «правова безперервність», що фактично визнає дієвість результатів неправомірного правління, ризикує перетворитися на легітимацію несправедливості й морально неприйнятне «прощення» режимних практик. Отже, тяглість у реальному правопорядку постає як керований компроміс, коли вона одночасно утримує пам'ять про легітимність республіканської основи та забезпечує інструменти практичного переходу без руйнування правової визначеності.

Німецький кейс репрезентує інший тип тяглості – конституційну тяглість через жорсткі межі зміни. Так, Основний закон Федеративної Республіки Німеччина фіксує «ядро» правопорядку у вигляді охоронюваних засадничих принципів, зокрема людської гідності та фундаментальних засад демократичного ладу, і водночас встановлює їхню непорушність, передбачаючи, що ці положення не можуть бути скасовані чи переглянуті навіть шляхом конституційної поправки [3]. На рівні політико-правової пам'яті це означає, що держава перетворює уроки минулого на юридично обов'язкові запобіжники, коли ключові цінності та принципи закріплюються як незмінювані норми, які не можна скасувати навіть конституційною поправкою. Тобто Конституція не просто проголошує певні моделі державності небажаними, а юридично унеможливлює їх повернення, встановлюючи для правопорядку «червоні лінії». У такому вигляді механізм тяглості виконує подвійну функцію – він утримує пам'ять про злочини минулого як нормативний висновок із нацистського досвіду та одночасно забезпечує стабільність, обмежуючи змінність політичних рішень у питаннях, що становлять «ядро» конституційного ладу.

Повоєнна еволюція Німеччини свідчить, що правова пам'ять про злочини минулого не обмежується символічними жестами (деклараціями чи ритуалами), а реалізується як послідовна державна правова політика через інструменти перехідної справедливості. Узагальнюючі огляди цього досвіду після 1945 р. та після 1990 р. підкреслюють його багаторівневий характер: кримінальні переслідування винних, денацифікацію як очищення публічної служби й інституцій, відновлення/перебудову державних органів і судової системи, а також довготривалу роботу з пам'яттю – через освіту, меморіалізацію, компенсації, реституцію та інші механізми відновлення [13]. Теоретично ці практики пояснюються як спроба поєднати дві цілі: стабілізувати новий правопорядок і водночас відмовитися від нормативної спадщини злочинного режиму, не визнаючи її легітимною.

Іншу конфігурацію тяглості демонструє кейс Італії, Конституція якої від 1948 р. фіксує розрив із фашистським минулим не лише на рівні цінностей, а й за допомогою конкретних перехідних запобіжників: у Перехідних та прикінцевих положеннях закріплено, зокрема, заборону реорганізації фашистської партії [5]. Тобто тяглість конституційного порядку тут вибудовується як «нормативна пам'ять» про недопустимість повернення до певного режимного типу державності.

У площині європейської інтеграції в Італії тривалий час розвивається доктрина «контр-лімітів» (controlimiti) – вона визнає примат права ЄС, але водночас обмежує його застосування у разі конфлікту з фундаментальними принципами конституційного ладу та невідчужуваними правами, гарантованими Конституцією. Цей підхід набув особливої виразності у «Taricco saga», коли Конституційний Суд Італії, ведучи діалог із Судом ЄС, поставив питання про межі виконання наднаціональної вимоги, якщо її застосування може підірвати конституційні гарантії законності та правової визначеності у кримінальному праві (зокрема, щодо передбачуваності та недопустимості погіршення становища особи через розширювальне тлумачення строків давності) [12, с. 819].

Цінність цього прикладу полягає в тому, що він наочно демонструє «конфлікт тяглостей», адже тяглість інтеграційної логіки ЄС, орієнтованої на ефективність та однакове застосування права, може вступати в зіткнення з тяглістю національної конституційної традиції правових гарантій у кримінально-правовій сфері.

Натомість англо-саксонська традиція конструює тяглість інакше, ніж романо-германська. Її опорними елементами є безперервність судової практики та прецеденту, особливий статус «конституційних статутів», а також доктрина парламентського суверенітету як джерела найвищої внутрішньої юридичної сили. Показовим у цьому сенсі є рішення «Тоберн проти міської ради Сандерленда», у якому суд сформулював логіку constitutional statutes – акти такого типу не можуть бути скасовані шляхом простого «імпліцитного» скасування (implied repeal), а потребують чіткого й виразного волевиявлення парламенту [16]. Цю позицію доцільно інтерпретувати як механізм узгодження двох форм тяглості. З одного боку, тяглості парламентського суверенітету, з іншого – тяглості конституційних засад правопорядку, які за відсутності «жорсткої» писаної конституції все ж формують ядро легітимності та правової визначеності.

Після Brexit проблема тяглості у Великій Британії набула практичного виміру «безперервності правового масиву». Відповіддю став Закон про вихід з Європейського Союзу 2018 р., який створив механізм перенесення значної частини права ЄС у внутрішній порядок у формі retained EU law – щоб уникнути правового вакууму та забезпечити керований перехід [7]. Офіційні пояснювальні матеріали британського уряду прямо підкреслюють, що retained EU law запроваджено для забезпечення legal certainty and continuity після виходу з ЄС [14]. Власне, це є репрезентативним прикладом того, як тяглість може бути цілеспрямовано сконструйована в момент конституційного «розриву», адже навіть розриваючи інституційний зв'язок із ЄС, держава вибирає стратегію нормативної безперервності як інструмент стабільності та легітимності.

Окремий вимір історичної пам'яті в праві пов'язаний із тим, як держава юридично реагує на злочини минулого і як ці реакції вбудовуються у стандарти прав людини та відшкодування шкоди. Європейська конвенція з прав людини як нормативний текст і як «жива» судова практика задає рамки, у межах яких держави здійснюють політику перехідної справедливості та пам'яті: від вимоги ефективного розслідування грубих порушень до визначення меж допустимого втручання у свободу вираження поглядів у чутливих історичних питаннях [6]. Паралельно реституція та компенсації (повернення майна або відшкодування за відібране в минулому) демонструють, як право намагається «виправляти минуле» юридичними засобами, але стикається з практичними бар'єрами – складністю доказування, строками, колізіями юрисдикцій і напругою між приватноправовою визначеністю та вимогами справедливості. На прикладі повернення культурних цінностей, вилучених у період воєн і репресій, видно, що реституція має не лише приватноправовий, а й суспільно-легітимаційний сенс: вона слугує процедурним способом частково компенсувати історичну шкоду та переосмислити відповідальність за минуле [10].

Практичні наслідки нашого аналізу для сучасної правової політики можна звести до трьох узгоджених рекомендацій. По-перше, реформи мають бути історично чутливими – законодавець і суди повинні враховувати, що пам'ять у праві формує довіру до інститутів, а тому зміни потребують не лише технічної якості, а й наративної легітимації – пояснення, чому саме таке рішення є продовженням або корекцією традиції. По-друге, перехідні режими слід проєктувати як системи керованих компромісів, у яких правова визначеність узгоджується з відновленням справедливості; критичними тут є чіткі перехідні положення, стандарти доказування, незалежність судів і механізми реституції/компенсації, здатні працювати довгостроково. По-третє, у багаторівневій Європі тяглість дедалі більше залежить від кооперації юрисдикцій: конфлікти примату, конституційної ідентичності та стандартів прав людини мають розв'язуватися не через ізоляціонізм, а через процедурні механізми взаємного визнання та судового діалогу, оскільки саме так забезпечується одночасно інтеграційна й національна тяглість.

Висновки. Таким чином, історична пам'ять є структурним елементом західноєвропейської правової традиції, який впливає на формування та функціонування принципу тяглості права. Пам'ять у праві діє як інституційна «культурна пам'ять» – через конституції, судову практику, доктринальні схеми та спеціальні режими перехідної справедливості. Водночас право встановлює межі пам'яті й забуття за допомогою правил визначеності, процедур та часових обмежень. Принцип тяглості права виявляється не одномірним, а багаторівневим. Він включає нормативну спадкоємність, інституційну стабільність і наративну безперервність правової ідентичності.

У практичній площині західноєвропейський досвід засвідчує, що реформи доцільно проєктувати як «архітектуру тяглості» – і саме така логіка є придатною для сучасної України в умовах війни та майбутнього повоєнного відновлення. По-перше, реформування має спиратися на незворотні гарантії прав людини, коли ключові конституційні та процесуальні запобіжники (доступ до суду, заборона свавільного втручання, стандарти справедливого суду, захист гідності) мають бути оформлені так, щоб вони не залежали від політичних циклів і не «розмивалися» під час криз. По-друге, потрібні прозорі перехідні механізми для змін у праві й інституціях: чіткі перехідні положення, правила правонаступництва, зрозумілі строки та критерії, – щоб уникнути правового вакууму і водночас не законсервувати несправедливі практики. По-третє, Україна може інституціоналізувати роботу з пам'яттю як елемент правової державності. По-четверте, в контексті євроінтеграції є критично важливим підтримувати процедурно дисциплінований «діалог юрисдикцій», в умовах якого відбудеться узгодження національної конституційної ідентичності зі стандартами права ЄС, а не через конфронтаційну логіку «або-або». У сукупності ці кроки дозволять Україні поєднати реформу з правовою визначеністю та легітимністю, зберігаючи керованість правопорядку навіть у період глибоких трансформацій.

Список використаних джерел

1. Блага А., Мартиненко О. Концепція перехідного правосуддя в Україні: уведення у площину юридичної науки. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 30–35. DOI : 10.32837/yuv.v0i4.941.
2. Assmann J., Czaplicka J. Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique.* 1995. No. 65. P. 125–133. URL : https://pconfl.biu.ac.il/sites/pconfl/files/shared/assmann_1995-_collective_memory.pdf.
3. Basic Law for the Federal Republic of Germany. Berlin : German Bundestag, 2025. 142 p. URL : https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf.
4. Berman H. J. Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition. Harvard University Press, 1983. 672 p. URL : https://politicayderechoenlaedadmedia.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/07/berman_law_and_revolution_the_formatibookzz-org-1.pdf.
5. Constitution of the Italian Republic. URL : https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/Costituzione_italiana_english_version_ott2023.pdf.
6. European Convention on Human Rights. *ECHR.* URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.
7. European Union (Withdrawal) Act 2018: UK Public General Acts, 2018. *Legislation.gov.uk.* URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2018/16/contents.
8. Halbwachs M. On Collective Memory / edited, translated, and with an introduction by Lewis A. Coser. Chicago : University of Chicago Press, 1992. 244 p.
9. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de mémoire. *Representations*. 1989. Vol. 26. P. 7–24.
10. O'Donnell T. The Restitution of Holocaust Looted Art and Transitional Justice: The Perfect Storm or the Raft of the Medusa? *European Journal of International Law*. 2011. Vol. 22. No. 1. P. 49–80. DOI : 10.1093/ejil/chr004.
11. Ordonnance du 9 août 1944 relative au rétablissement de la légalité républicaine sur le territoire continental. *Légifrance.* URL : https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006071212.
12. Piccirilli G. The 'Taricco Saga': the Italian Constitutional Court continues its European journey: Italian Constitutional Court, Order of 23 November 2016 no. 24/2017; Judgment of 10 April 2018 no. 115/2018 ECJ 8 September 2015, Case C-105/14, Ivo Taricco and Others; 5 December 2017, Case C-42/17, M.A.S. and M.B. *European Constitutional Law Review*. 2018. Vol. 14. Issue 4. P. 814–833. DOI : 10.1017/S1574019618000433. URL : https://www.cambridge.org/core/journals/european-constitutional-law-review/article/taricco-saga-the-italian-constitutional-court-continues-its-european-journey/F9BEECCF10D1B63B465A27D620E781C3.
13. Romeike S. Transitional Justice in Germany after 1945 and after 1990. Nuremberg : International Nuremberg Principles Academy, 2016. 80 p. URL : https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/publications_images/transitional-justice-in-germany-after-1945-and-after-1990/Transitional_Justice_in_Germany.pdf.
14. Schedule of retained EU law. Schedule of retained EU Law that will be revoked or sunset by 31 December 2023. *gov.uk.* URL : https://www.gov.uk/government/publications/schedule-of-retained-eu-law.
15. Teitel R. G. Transitional Justice. New York : Oxford University Press, 2000. 292 p. URL : http://digitalcommons.nyls.edu/fac_books/6.
16. Thoburn v Sunderland City Council (2003). *LawTeacher*. URL : https://www.lawteacher.net/cases/thoburn-v-sunderland-city-council.php.

References

1. Blaha, A., Martynenko, O. (2019) Kontseptsiia perekhidnoho pravosuddia v Ukraini: uvedennia u ploshchynu yurydychnoi nauky [The concept of transitional justice in Ukraine: introduction to the field of legal science]. *Yurydychnyi visnyk.* № 4, pp. 30–35. DOI : 10.32837/yuv.v0i4.941. [in Ukr.].
2. Assmann, J., Czaplicka, J. (1995) Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique.* No. 65, pp. 125–133. Retrieved from: https://pconfl.biu.ac.il/sites/pconfl/files/shared/assmann_1995-_collective_memory.pdf.
3. Basic Law for the Federal Republic of Germany. Berlin : German Bundestag, 2025. 142 p. Retrieved from: https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf.
4. Berman, H. J. (1983) Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition. Harvard University Press. 672 p. Retrieved from: https://politicayderechoenlaedadmedia.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/07/berman_law_and_revolution_the_formatibookzz-org-1.pdf.

5. Constitution of the Italian Republic. Retrieved from: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/pdf/Costituzione_italiana_english_version_ott2023.pdf.

6. European Convention on Human Rights. *ECHR.* Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.

7. European Union (Withdrawal) Act 2018: UK Public General Acts, 2018. *Legislation.gov.uk.* Retrieved from: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2018/16/contents.

8. Halbwachs, M. (1992) On Collective Memory / edited, translated, and with an introduction by Lewis A. Coser. Chicago : University of Chicago Press. 244 p.

9. Nora, P. (1989) Between Memory and History: Les Lieux de mémoire. *Representations*. Vol. 26, pp. 7–24.

10. O'Donnell, T. (2011) The Restitution of Holocaust Looted Art and Transitional Justice: The Perfect Storm or the Raft of the Medusa? *European Journal of International Law*. Vol. 22. No. 1, pp. 49–80. DOI : 10.1093/ejil/chr004.

11. Ordonnance du 9 août 1944 relative au rétablissement de la légalité républicaine sur le territoire continental. *Légifrance.* Retrieved from: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006071212.

12. Piccirilli, G. (2018) The 'Taricco Saga': the Italian Constitutional Court continues its European journey: Italian Constitutional Court, Order of 23 November 2016 no. 24/2017; Judgment of 10 April 2018 no. 115/2018 ECJ 8 September 2015, Case C-105/14, Ivo Taricco and Others; 5 December 2017, Case C-42/17, M.A.S. and M.B. *European Constitutional Law Review*. Vol. 14. Issue 4. P. 814–833. DOI: 10.1017/S1574019618000433. Retrieved from: https://www.cambridge.org/core/journals/european-constitutional-law-review/article/taricco-saga-the-italian-constitutional-court-continues-its-european-journey/F9BEECCF10D1B63B465A27D620E781C3.

13. Romeike, S. (2016) Transitional Justice in Germany after 1945 and after 1990. Nuremberg : International Nuremberg Principles Academy. 80 p. Retrieved from: https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/publications_images/transitional-justice-in-germany-after-1945-and-after-1990/Transitional_Justice_in_Germany.pdf.

14. Schedule of retained EU law. Schedule of retained EU Law that will be revoked or sunset by 31 December 2023. *gov.uk.* Retrieved from: https://www.gov.uk/government/publications/schedule-of-retained-eu-law.

15. Teitel, R. G. (2000) Transitional Justice. New York : Oxford University Press. 292 p. Retrieved from: http://digitalcommons.nyls.edu/fac_books/6.

16. Thoburn v Sunderland City Council (2003). *LawTeacher*. Retrieved from: https://www.lawteacher.net/cases/thoburn-v-sunderland-city-council.php.

ABSTRACT

Liubomyr Ilyn. Historical Memory and the Principle of Legal Continuity in the Western European Legal Tradition

This article argues that historical memory operates as a structural driver of legal continuity in the Western European legal tradition. The problem is examined at the intersection of three dynamics: (1) the long institutional durée of Western European legal orders that claim continuity of statehood and legal validity despite regime changes, constitutional revisions, or shifting territorial frameworks; (2) the «normative traumas» of the twentieth century totalitarian practices, collaboration, and mass human-rights violations which required post-war states not merely to «return to law» but to reassess law's capacity to recognize, correct, and prevent past injustice; and (3) European integration and supranational human-rights regimes, which created a multi-level legal space where national continuity interacts with the primacy of EU law and the Council of Europe/ECHR system.

Building on theories of collective and cultural memory (M. Halbwachs, J. Assmann, P. Nora), the article conceptualizes constitutions, constitutional adjudication, and «memory laws» as legal mechanisms that institutionalize memory by translating experience into normative reference points – principles, rights, prohibitions, and procedural guarantees.

The article proposes a three-level model of continuity: (a) normative continuity (preservation or controlled transformation of norms), (b) institutional continuity (legal succession and procedural stability of public authorities and courts), and (c) narrative continuity (the construction of legal identity through authoritative accounts of the past). This model is applied to illustrative Western European cases. The French post 1944 approach demonstrates selective continuity aimed at restoring republican legality while avoiding a legal vacuum. The German Basic Law exemplifies continuity through entrenched constitutional «core»

principles that transform historical lessons into irreversible safeguards. The Italian experience, including the Taricco saga, highlights conflicts between EU primacy and national constitutional guarantees in criminal law. The UK case after Brexit illustrates engineered continuity through «retained EU law» and the logic of constitutional statutes.

The article concludes with implications for contemporary legal policy, emphasizing that reforms in transitional contexts should be designed as an «architecture of continuity»: irreversible human-rights guarantees, transparent transitional mechanisms, institutionalized work with memory, and procedurally disciplined judicial dialogue within Europe's multi-level legal order.

Keywords: *historical memory, legal continuity, legal identity, transitional justice, constitutionalism, primacy of EU law.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 342.7
DOI

Оксана ІЛЬЇНА
кандидат юридичних наук, доцент
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4848-3120
oksana-ilina-73@ukr.net

Ангеліна ПУЧКО
молодший науковий співробітник
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-1250-2712
oksana-ilina-73@ukr.net

АНАЛІЗ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНІ

Здійснено всебічний аналіз національних механізмів захисту прав національних меншин в Україні, їхньої інституційної структури та практичної імплементації міжнародних стандартів. Розглянуто законодавчу базу, роль центральних і місцевих органів влади, а також участь громадянського суспільства у формуванні політики, що гарантує культурні, мовні та релігійні права меншин.

Окрему увагу приділено новим нормативним актам і реформам, які спрямовані на гармонізацію національного законодавства з Рамковою конвенцією Ради Європи та Європейською хартією регіональних мов. Також проаналізовано практичні кроки з реалізації Лундських рекомендацій щодо участі меншин у політичному житті, зокрема рекомендацій щодо надання представникам меншин реального права голосу в ухваленні політичних рішень. Розглянуто виклики імплементації (координація між рівнями влади, ресурсне забезпечення, забезпечення мовних прав в освіті) і запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності механізмів захисту.

Ключові слова: *національні меншини, механізми захисту, міжнародні стандарти, Лундські рекомендації, виборче законодавство.*

Постановка проблеми. Охорона прав і свобод національних меншин є невід'ємним складником демократичного розвитку держави, формування її правової системи та зміцнення соціальної стабільності. Україна як багатонаціональна країна не може залишатися осторонь загальносвітових тенденцій у сфері захисту прав людини, зокрема щодо гарантування правового статусу національних меншин. У процесі європейської інтеграції та поглиблення міжнародного співробітництва особливого значення набуває відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у цій сфері. Дискусії щодо правового статусу національних меншин, механізмів їх захисту тісно пов'язані з державними реформами у сферах децентралізації, освіти, культури та інформаційної політики. Відсутність чіткої концепції етнополітики, суперечливість деяких законодавчих норм та проблеми з їх імплементацією створюють ризики для ефективного захисту прав етнічних спільнот, тому з'ясування ролі різних державних органів і міжнародних структур у забезпеченні захисту прав національних меншин, а також виявлення взаємозв'язків між ними є актуальним як із теоретичного, так і з практичного погляду.

© О. Ільїна, 2026
© А. Пучко, 2026

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У вітчизняній науці питання конституційно-правового статусу національних меншин в Україні досліджувалися у працях відомих науковців, а саме: О. Балинської, М. Гетьманчук, О. Гусєва, О. Зозулі, Ю. Кириченко та ін.

Метою статті є аналіз та характеристика особливостей національного механізму захисту прав національних меншин їхньої інституційної структури в Україні в контексті європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. В Україні сформовано складну багаторівневу систему захисту прав національних меншин, яка охоплює законодавчі, інституційні та програмні механізми. Для проведення аналізу національних механізмів захисту прав національних меншин в Україні важливо розглянути ключові органи державної влади, які безпосередньо реалізують відповідну політику та забезпечують дотримання прав цих спільнот на різних рівнях державного управління. Узгоджені дії всіх зазначених органів формують цілісну державну систему, яка спрямована на реальне, а не лише декларативне забезпечення прав національних меншин. Їхня спільна робота створює основу для повноцінної участі осіб, що належать до національних меншин, у всіх сферах суспільного життя: соціальній, економічній, політичній та культурній. Такий підхід відповідає як нормам національного законодавства, так і міжнародно-правовим зобов'язанням України, зокрема у сфері захисту прав людини та недискримінації [1].

Центральне місце у цій системі посідає Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (далі – ДЕСС) – спеціалізований орган виконавчої влади, створений у 2020 р. для реалізації державної політики у сферах міжнаціональних відносин, релігії, а також захисту прав корінних народів і національних меншин. Одним із провідних напрямів діяльності ДЕСС є інтеграція європейських стандартів у національну політику, а також підготовка пропозицій для вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює права національних спільнот.

На законодавчому рівні провідну роль відіграє Верховна Рада України, яка ухвалює нормативно-правові акти, спрямовані на захист і розвиток правового статусу національних меншин. Показовим прикладом є прийняття у 2022 р. Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», який закріплює ключові права цих спільнот і окреслює механізми їх реалізації та захисту.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі виконавчої влади забезпечує координацію діяльності міністерств та відомств у напрямі реалізації державної політики щодо національних меншин. Його функція полягає в узгодженні дій центральних органів виконавчої влади з метою формування цілісної, ефективної стратегії підтримки етнічної та культурної розмаїтості в державі.

Важливу роль також відіграють місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, які є безпосередніми виконавцями державної політики у регіонах. Вони відповідають не лише за забезпечення законності та правопорядку, а й за реалізацію програм соціально-економічного, культурного та національно-культурного розвитку, особливо в регіонах компактного проживання національних меншин. До їхніх повноважень входять також підготовка та виконання місцевих бюджетів, зокрема в частині, що стосується потреб національних спільнот, а також взаємодія з органами місцевого самоврядування з метою ефективного впровадження політик інклюзії та підтримки етнокультурної самобутності.

Злагоджена діяльність цих органів створює багаторівневу систему, яка дає змогу не лише нормативно гарантувати права національних меншин, а й забезпечувати їх реальну реалізацію у повсякденному житті [1].

Розглядаючи систему національних механізмів захисту прав національних меншин, варто варто окремо зупинитися на діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмена), який виконує ключову функцію парламентського контролю

у сфері прав людини. У сучасних умовах, зокрема в контексті повномасштабної збройної агресії з боку російської федерації, роль Омбудсмена набуває особливого значення. У 2023 р. було оприлюднено спеціальну доповідь, присвячену стану дотримання прав національних меншин і корінних народів в умовах війни. Цей документ не лише фіксує порушення, з якими стикаються представники меншин, а й формулює 75 конкретних рекомендацій для органів державної влади, спрямованих на зміцнення гарантій правового захисту, посилення механізмів інтеграції та збереження культурної самобутності меншин навіть в умовах надзвичайних викликів.

Таким чином, діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є важливою складовою у загальній системі забезпечення прав національних меншин у нашій державі, адже поєднує в собі як контрольну, так і аналітичну функції, спрямовані на удосконалення державної політики у цій сфері [2].

Механізм захисту прав національних меншин в Україні має складну, багаторівневу структуру. Він охоплює систему законодавчих актів, що визначають правовий статус національних меншин, зокрема базові закони, як-от уже згаданий Закон України «Про національні меншини (спільноти) України». Водночас важливу роль відіграють міжнародно-правові документи, ратифіковані Україною, з-поміж яких – Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, а також низка угод у межах ООН та ОБСЄ.

Цей механізм також передбачає функціонування державних органів та установ, відповідальних за моніторинг дотримання чинного законодавства та реагування на порушення прав національних спільнот. Поряд із цим важливим складником є громадські організації, національно-культурні товариства та правозахисні ініціативи, які сприяють захисту прав меншин, задоволенню їхніх етнокультурних, мовних та освітніх потреб.

Додаткову підтримку надають спеціалізовані фонди, цільові державні й регіональні програми, спрямовані на збереження культурної спадщини, мови, традицій та самобутності меншин.

Важливо, що реалізація прав представників національних меншин можлива як на загальнодержавному рівні – за допомогою участі у політичному житті та формування державної політики, так і на регіональному та місцевому рівнях – шляхом інтеграції у місцеві програми розвитку, співпраці з органами місцевої влади та участі в громадському житті територіальних громад. Такий комплексний підхід дає змогу забезпечити не лише формальні гарантії прав, а й їх реальну дієвість у щоденному житті суспільства [4, с. 496].

У контексті забезпечення прав національних меншин важливо враховувати як внутрішньодержавні механізми, так і міжнародні підходи та зобов'язання, котрі Україна взяла на себе в межах курсу на європейську інтеграцію. У цьому сенсі питання міжетнічних стосунків набуває особливої ваги, адже воно не лише стосується організації поліетнічного суспільства всередині країни, а й значною мірою впливає на міждержавні відносини, репутацію та зовнішньополітичні перспективи держави.

Задекларований Україною стратегічний вектор на інтеграцію до європейського співтовариства передбачає як формальне узгодження з європейськими політичними стандартами, так і реальне втілення відповідних принципів, із-поміж яких важливе місце займає децентралізація влади. Цей процес має на меті посилити участь громад у прийнятті рішень, зокрема забезпечити ефективне представництво національних меншин на різних рівнях влади.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговують Лундські рекомендації щодо ефективної участі національних меншин у суспільно-політичному житті, ухвалені у 1999 р. Вони є важливим дороговказом для держав із багатонаціональним складом населення, що прагнуть демократичним шляхом забезпечити баланс між єдністю держави та правом меншин на самобутність і самореалізацію.

У концептуальному плані ці рекомендації базуються на трьох ключових напрямах, як-от:

1. Участь у процесі прийняття політичних рішень;

2. Можливість самоврядування у питаннях, що мають локальний або внутрішньогруповий характер;

3. Забезпечення інституційних умов для ефективної участі.

Зокрема, у документі акцент зроблено на важливості створення механізмів залучення національних меншин до процесу прийняття рішень на державному рівні. До таких механізмів належать представництво у виборчих процесах, участь у роботі дорадчих і консультативних органів, а також формування спеціальних інституцій на рівні центрального уряду, які гарантують урахування інтересів меншин при розробці державної політики.

Імплементація положень Лундських рекомендацій в український правовий та адміністративний простір є водночас і кроком до підвищення ефективності державної політики у сфері міжетнічних відносин, і важливою умовою для подальшого просування України на шляху європейської інтеграції [3].

У цьому контексті ключовим завданням держави є не лише формальне закріплення прав національних меншин, а й створення реальних механізмів їхньої участі в політичному житті, зокрема на рівні центральної влади. Відповідно до міжнародних стандартів, зокрема Лундських рекомендацій, така участь повинна бути не символічною, а дієвою, такою, що надає представникам меншин реальне право голосу в ухваленні політичних рішень.

Механізми участі на рівні центрального уряду мають передбачати можливість для представників національних меншин бути не лише учасниками політичного процесу, а й його активними творцями. Це може охоплювати виділення гарантованих квот у парламенті, призначення на посади в урядових структурах, як-от Кабінет Міністрів України, представництво в судових інституціях – від Конституційного Суду України до місцевих судів, а також сприяння працевлаштуванню представників меншин у державних органах. Усе це має на меті створити справжній політичний плюралізм, у якому голос кожної спільноти буде почутий.

На практиці реалізація відповідних положень законодавства частково відбувається через органи виконавчої влади, зокрема Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України. У межах цього департаменту функціонує відділ національних меншин та української діаспори, який опікується питаннями етнополітики, захисту прав меншин, збереження їхньої ідентичності та розвитку культурної спадщини.

Водночас у структурі Верховної Ради України існують спеціалізовані парламентські інститути, які займаються міжетнічними питаннями. Це, зокрема, Комітет з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, а також підпорядкований йому підкомітет з питань етнополітики, прав корінних народів та національних меншин України, жертв політичних репресій. Їхня діяльність спрямована на розроблення законодавчих ініціатив, аналіз дотримання прав меншин і формування рекомендацій для інших гілок влади.

На окрему увагу заслуговує виборча система, яка, згідно з Лундськими рекомендаціями, потребує реформування для забезпечення реального представництва національних меншин. Експерти Ради Європи наголошують на необхідності запровадження таких виборчих механізмів, як преференційне голосування, системи відкритих або регіональних списків, які дають меншині змогу більш ефективно реалізувати свої виборчі права.

Проте в чинному законодавстві України досі не передбачено спеціальних виборчих процедур, які б ураховували чинник компактного проживання національних меншин. Зокрема, ст. 18 Закону України «Про вибори народних депутатів України» встановлює загальний порядок формування одномандатних виборчих округів на основі кількості виборців, не враховуючи етнічну структуру населення. Таким чином, навіть у тих регіонах, де національні меншини становлять значну частину населення, їх представництво в органах влади не гарантується інституційно.

Це створює потребу в подальшому вдосконаленні виборчого законодавства, яке має забезпечувати справедливе політичне представництво національних меншин, у тому числі шляхом гнучкого формування округів, запровадження преференційних моделей голосування та квотування. Такі кроки не лише відповідатимуть міжнародним стандартам, а й сприятимуть зміцненню демократії та соціальної згуртованості в українському суспільстві [4].

Ще одним важливим аспектом, якого торкаються Лундські рекомендації, є створення інституційних платформ для діалогу між національними меншинами та державними органами. Йдеться про дорадчі та консультативні органи, які можуть функціонувати як при законодавчій чи виконавчій владі, так і незалежно від неї. Такі структури повинні мати повноваження ініціювати обговорення питань, надавати рекомендації, формувати пропозиції щодо нормативно-правових актів, а також коментувати урядові рішення, що стосуються становища національних меншин. Їхня діяльність може охоплювати широкий спектр сфер – від освіти і культури до збереження традицій та мови і бути як постійною, так і цільовою залежно від потреб регіонів.

В Україні правові підстави для функціонування таких органів передбачені у межах виконавчої гілки влади, зокрема шляхом створення регіональних рад із питань етнонаціональної політики при обласних державних адміністраціях.

У сучасних умовах, коли Україна проходить складні випробування, зростає усвідомлення того, що національні меншини є не лише об'єктом державного захисту, а й активними суб'єктами побудови громадянського суспільства. У фокусі суспільного дискурсу дедалі чіткіше звучить меседж: права меншин – це не лише про захист, а й про партнерство. У цьому сенсі вагомим кроком стало створення Ради громадських об'єднань національних меншин (спільнот) України – постійного консультативно-дорадчого органу, ініційованого Державною службою України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС).

Формування цієї ради стало відповіддю на потребу часу – об'єднати голоси національних меншин, надавши їм реальний механізм впливу на державну етнополітику. Представники 18 національних меншин, які увійшли до складу цього органу за результатами відкритого конкурсу, мають спільну мету: сприяти формуванню інклюзивного, демократичного суспільства, у якому кожен громадянин, незалежно від етнічного походження, почувається повноправним учасником суспільного життя.

Це перший в історії України постійно діючий орган такого типу, що підкреслює визнання ролі меншин у процесах національного розвитку. Його створення відкриває нові горизонти для представництва інтересів національних спільнот, забезпечуючи платформу для міжетнічного діалогу, співпраці та формування спільного бачення майбутнього.

Створення ради стало можливим завдяки ухваленню нового Закону України «Про національні меншини (спільноти) України», який істотно розширив інструментарій для забезпечення прав меншин і активізації їхньої участі в суспільному житті. Сам механізм формування ради був відкритим і прозорим, що відповідає європейським стандартам інституційної інклюзивності.

Цей крок є не лише практичною реалізацією європейських підходів до політики мультикультурності, а й важливим сигналом: в умовах війни, зовнішніх загроз і внутрішніх трансформацій меншини не залишаються осторонь, а стають повноправними партнерами держави у зміцненні єдності, громадянської солідарності та на шляху до євроінтеграції [6].

Висновки. Таким чином, Україна сформувала багаторівневу систему інституційного забезпечення прав національних меншин, що охоплює як центральні органи виконавчої влади (ДЕСС, Кабінет Міністрів України), так і парламентські структури (Комітет Верховної Ради України з прав людини), а також органи місцевого самоврядування. Ці органи відіграють ключову роль у реалізації державної політики у сфері міжнаціональних відносин, сприяють збереженню етнокультурної самобутності меншин, моніторять стан дотримання прав та забезпечують інституційний діалог із представниками національних спільнот.

Значну роль відіграє також запровадження дорадчих структур, що дозволяє посилити представництво меншин у формуванні публічної політики. Проте в чинному законодавстві України досі не передбачено спеціальних виборчих процедур, які б враховували чинник компактного проживання національних меншин. Таким чином, навіть у тих регіонах, де національні меншини становлять значну частину населення, їхнє представництво в органах влади не гарантується інституційно. Це, в свою чергу, створює потребу в подальшому вдосконаленні виборчого законодавства.

Список використаних джерел

1. Ващенко К. О., Корнієнко В. О. Політологія для вчителя. Київ : Вид-во ім. М. П. Драгоманова, 2011. 406 с.

2. Державна політика щодо захисту прав національних меншин: досвід країн Вишеградської групи : кол. монографія. Львів : Видавництво «Сорока», 2019. 184 с.

3. Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками. *OSCE*. URL : https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/2/5/30340.pdf.

4. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/page#Text.

5. Про Державну службу України з етнополітики та свободи совісті. *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті.* URL : https://dess.gov.ua/about.

6. Рада громадських об'єднань національних меншин: новий голос для українського різноманіття. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. URL : https://dess.gov.ua/rada-hromadskykh-ob-iednan-natsionalnykh-menshyn-novyy-holos-dlia-ukrainskoho-riznomanittia/.

7. Радь Р. Д. Захист прав національних меншин в Україні в умовах воєнного стану. *Права людини в період збройних конфліктів : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія»* (м. Одеса, 18 лист. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 495–498.

References

1. Vashchenko, K. O., Korniienko, V. O. (2011) Politolohiia dlia vchytelia [Political science for teachers]. Kyiv : Vyd-vo im. M. P. Drahomanova. 406 p. [in Ukr.].

2. Derzhavna polityka shchodo zakhystu prav natsionalnykh menshyn: dosvid krain Vyshehradskoi hrupy [State policy on the protection of national minority rights: the experience of the Visegrad Group countries] : kol. monohrafiia. Lviv : Vydavnytstvo «Soroka», 2019. 184 p. [in Ukr.].

3. Lundski rekomendatsii pro efektyvnu uchast natsionalnykh menshyn u suspilno-politychnomu zhytti z poiasniuvalnymy prymitkamy [Lund Recommendations on the effective participation of national minorities in political and public life with explanatory notes]. *OSCE.* Retrieved from: https://cdn.osce.org/sites/default/files/f/documents/2/5/30340.pdf. [in Ukr.].

4. Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy [On the election of People's Deputies of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 17.11.2011. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/page#Text. [in Ukr.].

5. Pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti [About the State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience]. *Derzhavna sluzhba Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti.* Retrieved from: https://dess.gov.ua/about. [in Ukr.].

6. Rada hromadskykh obiednan natsionalnykh menshyn: novyi holos dlia ukrainskoho riznomanittia [Council of Public Associations of National Minorities: a new voice for Ukrainian diversity]. *Derzhavna sluzhba Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti.* Retrieved from: https://dess.gov.ua/rada-hromadskykh-ob-iednan-natsionalnykh-menshyn-novyy-holos-dlia-ukrainskoho-riznomanittia/. [in Ukr.].

7. Rad, R. D. (2022) Zakhyst prav natsionalnykh menshyn v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Protecting the rights of national minorities in Ukraine under martial law]. *Prava liudyny v period zbroinykh konfliktiv : zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 25-richchiu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»* (m. Odesa, 18 lyst. 2022 r.). Odesa, pp. 495–498. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oksana Ilyina, Anhelina Puchko. Analysis of national mechanisms for the protection of the rights of national minorities in Ukraine

The article is devoted to a comprehensive analysis of national mechanisms for the protection of the rights of national minorities in Ukraine, their institutional structure and the practical implementation of international standards. The authors examine the legislative framework, the role of central and local authorities, and the participation of civil society in shaping policies that guarantee the cultural, linguistic and religious rights of minorities. Particular attention is paid to new regulations and reforms (in particular, the Law «On National Minorities (Communities) of Ukraine»), which are aimed at harmonising national legislation with the Council of Europe Framework Convention and the European Charter for Regional Languages. The article emphasises a multi-level approach to the protection of rights: a combination of legislative guarantees, specialised state institutions (e.g. the DESC), parliamentary oversight through the Ombudsman, and consultative and representative platforms (the Council of Public Associations of National Minorities, consultative councils at local administrations). The authors analyse practical steps for implementing the Lund recommendations on minority participation in political life and note the importance of partnership between the state and civil society organisations in preserving ethnic and cultural identity and strengthening social cohesion. In this context, the key task of the state is not only to formally enshrine the rights of national minorities, but also to create real mechanisms for their participation in political life, in particular at the central government level. In accordance with international standards, in particular the Lund Recommendations, such participation should not be symbolic, but effective, giving minority representatives a real say in political decision-making. The challenges of implementation (coordination between levels of government, resource provision, ensuring language rights in education) are also considered, and recommendations are made to improve the effectiveness of protection mechanisms. However, current Ukrainian legislation still does not provide for special electoral procedures that take into account the factor of compact settlement of national minorities. This creates a need for further improvement of electoral legislation.

Key words: *national minorities, protection mechanisms, international standards, Lund Recommendations, electoral legislation.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 351.74:364(73)
DOI

Валентина ЧЕРНОБУК
викладач
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-0249-5051
valentyna.chernobuk@dduvs.edu.ua

РЕАЛІЗАЦІЯ ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ: ДОСВІД США

Зазначено, що реінтеграція ветеранів у суспільство є одним із найбільших викликів, із якими стикається Україна в результаті російсько-української війни. Успішна реінтеграція ветеранів має вирішальне значення для соціальної стабільності, економічного розвитку та національної безпеки.

Розглянуто американську систему реінтеграції ветеранів, що охоплює соціальні, економічні, медичні та психологічні заходи, спрямовані на сприяння поверненню військовослужбовців та ветеранів до цивільного життя. Військові соціальні працівники надають професійну підтримку військовослужбовцям усіх рангів, ветеранам війни та їхнім сім'ям.

Акцентовано на важливості врахування досвіду інших країн та інтегрування його у вітчизняну практику – це є необхідним для того, щоб такі цінності, як честь і гідність, патріотизм та любов до країни, виражені ветеранами війни, стали одними з найважливіших цінностей сучасного українського суспільства.

Ключові слова: *ветеран, політика, реінтеграція, ветеран із інвалідністю, адаптація, реабілітація.*

Постановка проблеми. Останні геополітичні події засвідчують, що сучасний світ характеризується не тільки всеосяжною глобалізацією, а й загальною політизацією. У цих умовах особливо актуальною стає проблема забезпечення національної безпеки України, стрижнем якої є безпека особистості і безпека соціальних груп. Сполучені Штати Америки мають великий досвід реінтеграції ветеранів, набутий протягом десятиліть участі у військових конфліктах. Сформована система підтримки ветеранів у США охоплює широкий спектр соціальних, економічних, медичних та психологічних програм. Цей досвід є цінним для України, яка стикається з аналогічними викликами у реінтеграції військовослужбовців у цивільне життя після повернення їх із фронту. Під час переходу від військового до цивільного життя особлива увага приділяється механізмам працевлаштування ветеранів, підтримці їхніх стартапів, стимулюванню роботодавців до співпраці з ветеранами та ветеранськими організаціями, а також розвитку міжгалузевих партнерств.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Серед дослідників данної теми слід виокремити публікації Грицанюк В., Коваль Г., Костишин Е., Мурашко М., Санакуєв М., Шевців Ю.

Виклад основного матеріалу. Перехід ветеранів війни від військового до цивільного життя – це важливий та складний процес, що вимагає оптимального використання всіх

© В. Чернобук, 2026

наявних ресурсів та можливостей і кінцевим результатом якого є особистісна трансформація. З-поміж країн світу США, як держава з великим досвідом участі у війнах і військових конфліктах, найбільше відчули проблему «фронтових поколінь». І тому реабілітація ветеранів війни – один зі стратегічних напрямів державної політики США [8, с. 12].

Витоки державного захисту ветеранів бойових дій сягають корінням у глибоку старовину. У Стародавній Греції, а згодом і в Стародавньому Римі надання певних державних гарантій такій категорії населення мало велике соціальне та політичне значення, оскільки військова служба мала велике значення для забезпечення зростання державного багатства.

Накопичений досвід і традиції Римської імперії згодом зіграли важливу роль у створенні державної системи захисту ветеранів в європейських країнах. Розроблені механізми і принципи державної політики виявилися настільки стійкими й ефективними, що з деякими змінами і доповненнями застосовуються і сьогодні.

Так, у Великій Британії система державної політики щодо ветеранів сформувалася раніше, ніж в інших європейських країнах. Початок цьому було покладено королевою Англії Єлизаветою І. У XIX ст. з'явилися перші укази, спрямовані на вирішення соціальних проблем відставних військових з обмеженими можливостями, для яких була розроблена система адаптації до мирного життя.

Ветеранська політика США демонструє високий рівень взаємодії між державою, громадянським суспільством та приватним сектором. Вона забезпечує ветеранам доступ до широкого спектра соціальних, економічних, психологічних та освітніх програм, сприяючи їхній успішній інтеграції в цивільне життя. Ефективна система мотивації роботодавців, зокрема через податкові стимули, такі як Work Opportunity Tax Credit (WOTC), та підтримка ветеранів у підприємництві через спеціалізовані програми є основою економічної інтеграції цієї групи населення в США [2, с. 98].

В Україні система підтримки ветеранів лише формується. Основними викликами залишаються брак координації між державними органами, недостатнє фінансування програм, низький рівень інформаційної та психологічної підтримки, а також обмежений доступ до ресурсів для підприємництва. Наша країна має значний потенціал для розвитку ветеранської політики. Використання успішного досвіду США, адаптованого до національних умов, сприятиме створенню ефективної системи, що забезпечить соціальну та економічну інтеграцію ветеранів у цивільне життя [2, с. 98].

Так за даними Міністерства у справах ветеранів США, в країні проживає майже 19 млн ветеранів. За даними Бюро статистики праці США, приблизно дев'ять із десяти ветеранів – чоловіки. Найбільшу когорту складають люди старше 60 років, що становить близько 35% ветеранів США. У 2021 р. рівень безробіття серед ветеранів (4,4%) був нижчим, ніж рівень безробіття серед решти населення (5,3%). Підприємства, що належать ветеранам, становлять майже 5,9% (337 934) усіх підприємств із приблизною виручкою в 947,7 млрд дол. США, приблизно 3,9 млн працівників і приблизно 177,7 млрд дол. щорічної виплати заробітної плати [1].

Після Першої світової війни понад 5 млн чоловіків-військовослужбовців у цій країні потребували реабілітації та адаптації до цивільного життя, що становило майже 50% усіх чоловіків у віці від 15 до 49 років. Специфікою цього періоду було небажання держави втручатися у вирішення соціальних проблем комбатантів. Військовослужбовці, які дістали інвалідність через війну, не отримували належної державної допомоги – їм пропонувалася лише скромна компенсація. Робота з такими людьми велася переважно за рахунок волонтерської та громадської діяльності.

Дослідження історичних витоків ветеранської політики дозволяє констатувати, що ветеранська політика США має глибокі історичні корені. Після Громадянської війни уряд започаткував програми для ветеранів, виплату пенсій та медичну допомогу. У XX ст., після Першої та Другої світових воєн, було розроблено та запроваджено ключові програми, зокрема

GI Bill (1944) [9], яка стала фундаментом сучасної системи підтримки ветеранів. Цей законодавчий акт надав ветеранам доступ до освіти, житла та реінтеграції в цивільне життя.

Державна політика підтримки ветеранів, що здійснюється відповідно до чинного законодавства, відіграє ключову роль у соціальній політиці США. Сама система соціального захисту як ветеранів, так і членів їхніх сімей містить такі гарантії: пенсійне забезпечення та грошові виплати (в тому числі в разі інвалідності або втрати годувальника); медичне страхування та страхування життя ветеранів; медичне обслуговування ветеранів; заходи з лікування та реабілітації ветеранів та їх їхніх сімей; надання різних варіантів фінансової підтримки у питаннях житла та іпотечних гарантій; шкільне та професійне навчання та перепідготовка, допомога у пошуку роботи після служби; податкові пільги; організація та фінансування похорону. На сьогодні Сполучені Штати Америки створили нормативно-правову базу в сфері трудових відносин для підтримки працевлаштування ветеранів.

У США діє низка законів і програм, спрямованих на підтримку підприємництва серед ветеранів, зокрема таких, що стимулюють розвиток ветеранського бізнесу:

– Veterans Entrepreneurship and Small Business Development Act (1999) – передбачає створення програм розвитку малого бізнесу для ветеранів і надання пріоритету у федеральних контрактах для компаній, що належать ветеранам [5];

– Vets First Contracting Program. Ця програма створена Міністерством у справах ветеранів для стимулювання контрактів із малими підприємствами, що належать ветеранам або ветеранам із інвалідністю, через спеціальні «сет-асайди» на федеральному рівні. Учасники отримують доступ до контрактів на суму понад 3 млрд дол. США щороку [5].

Так, Закон про пільги для колишніх військовослужбовців 1944 р. (Закон про преференції для ветеранів) зобов'язує віддавати перевагу демобілізованому військовому персоналу при прийомі на роботу. Ветерани, які прослужили у збройних силах понад 6 місяців і не звільнені за проступки, мають право бути відновленими на останній постійній роботі або отримати іншу роботу, яка повинна відповідати статусу та бути принаймні оплачуваною. Якщо під час служби була отримана часткова інвалідність, організація зобов'язана зараховувати ветеранів в штат і виконувати іншу роботу, зважаючи на навички, кваліфікацію та розмір винагороди на попередній посаді.

Система підтримки ветеранів у Сполучених Штатах вважається однією з найповніших та найефективніших у світі завдяки економічній силі країни та високому інституційному статусу самих ветеранів.

У країні є власне Міністерство у справах ветеранів з автономним бюджетом, яке контролює широкі програми соціальної адаптації. З-поміж них – безкоштовна вища освіта (компенсація за навчання у приватних університетах до 27 тис. дол. на рік та повністю безкоштовна освіта в державних університетах); іпотека без першого внеску на суму до 1,3 млн дол.; фінансова підтримка для відкриття бізнесу. Важливим компонентом є підтримка в переході від військової служби до цивільного життя, включно з оплатою сертифікаційних курсів і програм перепідготовки. Система також передбачає розширені медичні та психологічні послуги, що надаються через найбільшу в країні мережу управління охорони здоров'я ветеранів (VHA), зокрема лікування посттравматичного стресового розладу, депресії та залежності.

Крім того, ветерани отримують виплати по інвалідності, щомісячні пенсії, житлові субсидії та підтримку в межах програм щодо боротьби з бездомністю. Додаткові заходи охоплюють податкові та страхові пільги, безкоштовний доступ до національних парків, підтримку сім'ї (освіта та медицина для подружжя та дітей) та символічне визнання через церемонії вшанування та поховання на національних кладовищах.

Законодавство США щодо забезпечення прав і свобод ветеранів характеризується високою динамічністю. Навіть за відсутності масштабних бойових дій за участю Збройних сил США питання вдосконалення пільгових програм, системи оподаткування та розши-

рення можливостей соціальної підтримки ветеранів залишається актуальним. Це підтверджується значною кількістю законопроєктів, що розглядаються Конгресом США, а також щорічними інформаційними путівниками, які готуються департаментами у справах ветеранів окремих штатів і містять узагальнену інформацію щодо пільг, податкових механізмів, освітніх програм і соціальних послуг для ветеранів. Водночас одні з перших масштабних законодавчих змін у цій сфері були ініційовані після завершення В'єтнамської війни, що стало важливим етапом формування сучасної системи реінтеграції ветеранів у США [2, с. 94–96].

Американський уряд, усвідомлюючи масштаб соціальних проблем, пов'язаних із поверненням військовослужбовців до цивільного життя, поступово розширював систему державної підтримки ветеранів. Після Громадянської війни в США було сформовано розгалужену систему пенсійного забезпечення колишніх військовослужбовців та членів їхніх сімей. До початку 1890-х років витрати на пенсійні виплати суттєво зросли: за історичними даними, у 1893 році вони становили близько 37% федерального бюджету США. Це свідчить про значний рівень державної відповідальності за соціальний захист ветеранів та формування однієї з перших масштабних систем соціального забезпечення в історії країни.

На відміну від європейських країн, обмежена військова присутність, віддаленість від активних бойових дій і, як наслідок, відсутність економічних потрясінь дозволили США надавати ветеранам підтримку на набагато вищому організаційному та матеріальному рівні. Система державних органів, громадських організацій і законодавчих актів, створена у Сполучених Штатах Америки напередодні Другої світової війни, в наступний період була значно вдосконалена.

Підтримка з житлом – ще один із дієвих напрямів реабілітаційної політики щодо ветеранів. Передбачає надання позики на придбання житла, утримання та адаптацію будинків до нових вимог у разі інвалідності. 303 млрд дол. виділено у 2023 р. на Департамент ветеранів США, який реінтегрує військових до цивільного життя [2].

На сьогодні він представлений Департаментом у справах ветеранів – одним із найбільших агентств США за чисельністю та бюджетом. У його компетенції зосереджені всі питання, що стосуються ветеранів як категорії громадян, що вимагають особливої уваги і турботи з боку держави. Крім того, міністерство має спеціальну структуру під назвою «Дослідження ветеранів», яка шукає ветеранів, щоб всебічно інформувати їх про їхні права, навіть якщо вони переїжджають до іншого місця проживання.

Правовий захист ветеранів забезпечують комітети, що діють у Сенаті (Комітет Сенату США з питань ветеранів) та Палаті представників (Комітет Палати представників з питань ветеранів).

Система соціальної підтримки ветеранів бойових дій може бути представлена двома блоками, що поєднують механізми соціального забезпечення та фінансової підтримки. До першої групи належать різні види грошових виплат; пенсійне забезпечення, в тому числі на випадок втрати годувальника або інвалідності; страхування життя і здоров'я ветеранів; житлові кредити, іпотечні кредити.

Грошові допомоги надаються самим ветеранам і їх спадкоємцям. Крім того, Конгрес надає додаткові страхові субсидії ветеранам, фізичні та психічні страждання яких занадто великі, щоб їх могли компенсувати приватні страховики. Ці додаткові субсидії можуть перевищувати гарантований прожитковий мінімум для всіх громадян (які отримують як допомогу по соціальному забезпеченню, так і допомогу по безробіттю). Усі компенсації обов'язково індексуються відповідно до «коригування вартості життя», встановленого законом для кожного фінансового року.

Другий блок охоплює негрошові заходи підтримки: медичне обслуговування ветеранів та членів їхніх сімей, зараховуючи тих, хто втратив годувальника; фізична та психотерапевтична реабілітація ветеранів; доступ до освіти та професійної підготовки, допомога

у пошуку роботи в цивільному секторі після звільнення, навчання та працевлаштування членів сімей ветеранів із інвалідністю.

У США діє розгалужена система діючих лікувальних та реабілітаційних центрів для військовослужбовців – реабілітаційні центри у Массачусетсі, Майамі, Ранчо Лос-Амігос у Каліфорнії, Тампа у Флориді, у Вегасі; Міссісіпі; Нью-Джерсі; Род-Айленді; Техасі [4, с. 18].

Таким чином, державна політика щодо забезпечення соціально-економічних прав і гарантій ветеранів бойових дій у Великій Британії та США була зведена в ранг державних пріоритетів. Ветерани визнані суспільством носіями таких високих цінностей, як патріотизм, честь, мужність і любов до Батьківщини. Поширеною є думка, що ветерани платили за право на державну допомогу, беручи участь у війні, іноді внаслідок поранення або смерті. Законодавство зарубіжних країн щодо цієї групи населення постійно поповнюється та оновлюється відповідно до мінливих умов життя та внутрішньої ситуації в окремих країнах.

Зростання інтересу урядів до добробуту колишніх військовослужбовців у Сполучених Штатах Америки дозволяє Україні виявити слабкі місця у своїй державній політиці та розробити заходи щодо її покращення. Важливо вчитися в інших країн, переймати їхній досвід та інтегрувати їхні досягнення у вітчизняну практику – це є необхідним для того, щоб такі цінності, як честь і гідність, патріотизм та любов до країни, виражені ветеранами війни, стали одними з найважливіших цінностей сучасного українського суспільства.

Висновки. Отже, досвід Сполучених Штатів Америки свідчить, що ефективна система підтримки ветеранів є важливою складовою державної соціальної та безпекової політики. У США військова служба розглядається не лише як виконання державного обов'язку, а й як можливість професійного розвитку, здобуття освіти та підвищення соціальної мобільності громадян. Наявність розгалуженої системи соціальних гарантій і програм реінтеграції сприяє підвищенню престижу військової служби та забезпечує стабільне кадрове комплектування збройних сил. Системи підтримки ветеранів у США та Великій Британії інтегровані у ширшу структуру державної соціальної політики та політики безпеки. Комплексні програми соціального забезпечення, медичної і психологічної реабілітації, освітньої підтримки та сприяння працевлаштуванню створюють умови для успішної адаптації ветеранів до цивільного життя. Також, слід зазначити, що інституційна стабільність ветеранської політики, належне фінансування відповідних програм та активна взаємодія держави з громадянським суспільством є важливими чинниками соціальної стабільності та зміцнення обороноздатності держави. Вивчення та адаптація окремих елементів цього досвіду може бути корисною для подальшого вдосконалення системи підтримки ветеранів в Україні.

Список використаних джерел

1. Боняк В. О., Чепік-Трегубенко О. С. Взаємодія органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства в контексті забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 2. С. 14–21. DOI : 10.31733/2078-3566-2023-2-14-21.

2. Коваль Г., Мурашко М. Основні засади реінтеграції ветеранів: досвід США. *Актуальні проблеми економіки.* 2024. № 11. С. 93–100. DOI : 10.32752/1993-6788-2024-1-281-93-100.

3. Костишин Е., Грицанюк В., Шевців Ю. Досвід США щодо реінтеграції ветеранів війни до цивільного життя. *Соціальна робота та соціальна освіта.* 2024. № 1 (12). С. 11–18. DOI : https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305055.

4. Санакуєв М. Посттравматичний стресовий розлад серед військовослужбовців після перебування у зоні бойових дій: зарубіжний досвід подолання. *Інформаційні можливості подолання стресу : огляд електронних ресурсів про організацію допомоги громадянам України в боротьбі зі стресовими ситуаціями.* 2022. № 2. С. 10–35.

5. Сприяння розвитку бізнесу ветеранів: досвід США (огляд інструментів і політик) : аналітична довідка. *Ветеранський фонд (Поруч з ветераном).* URL: https://veteranfund.com.ua/analitics/facilitating_veteran_business_development/.

6. Чепік-Трегубенко О. С., Чернобук В. В., Петриченко К. С. Теоретико-прикладні аспекти застосування медіації в умовах воєнного стану в Україні (на прикладі сімейної медіації). *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 3. Ч. 1. С. 61–66. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.8.

7. Чернобук В. В. Захист прав дитини в умовах воєнних конфліктів: міжнародний досвід та Українські реалії. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 2. С. 1291–1295. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.195.

8. Чернобук В. В. Правовий статус військового омбудсмана в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 6. Ч. 1. С. 245–249. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.35.

9. Servicemen's Readjustment Act of 1944 (GI Bill). URL: https://www.archives.gov/milestonedocuments/servicemens-readjustment-act.

References

1. Boniak, V. O., Chepik-Trehubenko, O. S. (2023) Vzaiemodiia orhaniv publichnoi vlady ta instytutiv hromadianskoho suspilstva v konteksti zabezpechennia prav vnutrishno peremishchenykh osib [Interaction between public authorities and civil society institutions in ensuring the rights of internally displaced persons]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 2, pp. 14–21. DOI : 10.31733/2078-3566-2023-2-14-21. [in Ukr.].

2. Koval, H., Murashko, M. (2024) Osnovni zasady reintehratsii veteraniv: dosvid SShA [Basic principles of veterans' reintegration: U.S. experience]. *Aktualni problemy ekonomiky.* № 11, pp. 93–100. DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-281-93-100. [in Ukr.].

3. Kostyshyn, E., Hrytsaniuk, V., Shevtsiv, Yu. (2024) Dosvid SShA shchodo reintehratsii veteraniv viiny do tsyvilnoho zhyttia [U.S. experience in reintegrating war veterans into civilian life]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita.* № 1 (12), pp. 11–18. DOI : https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(12).2024.305055. [in Ukr.].

4. Sanakuiev, M. (2022) Posttravmatychnyi stresovyi rozlad sered viiskovosluzhbovtsiv pislia perebuvannia u zoni boiovykh dii: zarubizhnyi dosvid podolannia [Post-traumatic stress disorder among military personnel after being in a combat zone: foreign experience of overcoming]. *Informatsiini mozhlyvosti podolannia stresu : ohliad elektronnykh resursiv pro orhanizatsiiu dopomohy hromadianam Ukrainy v borotbi zi stresovymy sytuatsiiamy.* № 2, pp. 10–35. [in Ukr.].

5. Spryiannia rozvytku biznesu veteraniv: dosvid SShA (ohliad instrumentiv i polityk) [Facilitating the development of veterans' business: the experience of the USA (review of tools and policies)] : analitychna dovidka. *Veteranskyi fond (Poruch z veteranom).* Retrieved from: https://veteranfund.com.ua/analitics/facilitating_veteran_business_development/. [in Ukr.].

6. Chepik-Trehubenko, O. S., Chernobuk, V. V., Petrychenko, K. S. (2025) Teoretyko-prykladni aspekty zastosuvannia mediatsii v umovakh voiennoho stanu v Ukraini (na prykladi simeinoi mediatsii) [Theoretical and applied aspects of mediation under martial law in Ukraine (the case of family mediation)]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* Iss. 3. Part 1, pp. 61–66. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.8. [in Ukr.].

7. Chernobuk, V. V. (2025) Zakhyst prav dytyny v umovakh voiennykh konfliktiv: mizhnarodnyi dosvid ta Ukrainski realii [Protection of children's rights in armed conflicts: international experience and Ukrainian realities]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* Iss. 2, pp. 1291–1295. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.195. [in Ukr.].

8. Chernobuk, V. V. (2025) Pravovyi status viiskovoho ombudsmana v Ukraini [Legal status of the Military Ombudsman in Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* Iss. 6. Part 1, pp. 245–249. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.35. [in Ukr.].

9. Servicemen's Readjustment Act of 1944 (GI Bill). Retrieved from: https://www.archives.gov/milestonedocuments/servicemens-readjustment-act.

ABSTRACT

Valentyna Chernobuk. Implementation of veterans policy: the experience of the USA

This article demonstrates that the reintegration of veterans into society is one of the greatest challenges facing Ukraine following the russian-Ukrainian war. Successful reintegration of veterans is crucial for social stability, economic development, and national security. The experience of the United States with its long-standing veterans support system serves as a valuable example that can be analyzed and adapted to Ukrainian society.

The article examines the American system of veteran reintegration, which encompasses social, economic, medical, and psychological measures aimed at facilitating the return of servicemembers and veterans to civilian life. Military social workers provide professional support to servicemembers of all ranks, war veterans, and their families. Furthermore, the article analyzes how the existing veteran social welfare system operates independently of general population social programs and how it is systematically structured. It addresses the key principles of veteran reintegration in the United States, mechanisms to promote entrepreneurship, incentives for employers to hire veterans, and cross-sector partnerships. Particular attention is paid to the analysis of the regulatory and legal framework for programs such as the Work Opportunity Tax Credit (WOTC) and workplace adaptations for veterans with disabilities. Problems within the Ukrainian reintegration system have been identified, including insufficient financial support, limited access to education, psychological barriers, lack of information, and uneven regional development.

The reintegration of veterans into society is one of Ukraine's key challenges. Successful adaptation is crucial for combat veterans and ensures social stability, economic development, and national security.

It has been suggested that U.S. practices, particularly in the area of business support, could serve as a foundation for increasing economic activity and improving the quality of life for Ukrainian veterans.

Key words: *veteran, politics, reintegration, veteran with a disability, adaptation, rehabilitation.*

Дата першого надходження статті до видання: 06.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 346.91
DOI

Вікторія РЄЗНІКОВА
член-кореспондент НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0149-0710
aprnu@ukr.net

Валентин ЩЕРБИНА
академік НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)
ORCID ID: https:// orcid.org/0000-0003-4221-0965
aprnu@ukr.net

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА (ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ)

Досліджено механізм здійснення судового контролю за виконанням судових рішень у господарському судочинстві. Проаналізовано нововведення до інституту судового контролю, передбачені змінами до законодавства, що відбулися у 2024 р., у результаті яких було сформовано нинішній інститут судового контролю за виконанням судових рішень у господарському судочинстві, що можна розцінювати як важливий етап на шляху забезпечення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

За результатами проведеного дослідження обґрунтовано і сформульовано низку конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства стосовно судового контролю за виконанням судових рішень, спрямованих на підвищення ефективності судового контролю зокрема та на підвищення ефективності господарського судочинства загалом.

Ключові слова: *судовий контроль, скарга до суду, заява про зобов'язання подати звіт, звіт про виконання судового рішення, штраф у сфері судового контролю.*

© В. Рєзнікова, 2026
© В. Щербина, 2026

Постановка проблеми. Ухвалення рішення господарським судом ще не означає реального захисту порушеного, оспорюваного або невизнаного права чи охоронюваного законом інтересу сторони, на користь якої ухвалюється рішення. Учасникам судового процесу добре відомо: отримати позитивне судове рішення – вирішити половину справи, виконати рішення – вирішити всю справу.

Виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження, що має на меті примусове виконання судових рішень господарського суду. Визначена законом сукупність дій, спрямованих на примусове виконання рішень, здійснюється з дотриманням, зокрема, таких засад, як обов'язковість виконання рішень та забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних виконавців, приватних виконавців.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 1218-р було схвалено Національну стратегію розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2027 р. (далі – Стратегія) [9]. Так, однією з причин виникнення системної проблеми невиконання судових рішень Стратегією було визначено недосконалий механізм здійснення судового контролю за виконанням рішень судів щодо стягнення заборгованості, у зв'язку з чим однією із цілей Стратегії є удосконалення процедури встановлення чи зміни способу або порядку виконання судових рішень.

Проте проблема невиконання судових рішень не обмежується лише рішеннями про стягнення заборгованості, вона є більш глобальною.

Саме тому однією з основних проблем, що зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення організації функціонування судової влади та здійснення правосуддя, Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 рр. [7] називає неналежне виконання судових рішень, неефективність механізмів судового контролю за виконанням судових рішень. Припускаємо, що і сьогодні проблема неефективності механізмів судового контролю за виконанням судових рішень, зокрема рішень господарських судів, залишається невирішеною, чому є низка причин, однією з яких є, на нашу думку, недосконалість норм інституту судового контролю за виконанням судових рішень.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми здійснення судового контролю, його форми та механізми, шляхи підвищення ефективності судового контролю в адміністративному, господарському та цивільному судочинстві досліджували у своїх працях А. Берлач, К. Василяка, К. Гусаров, І. Жукевич, В. Ладиченко, В. Олашин, С. Потьомкін, О. Сисевич, А. Фокіна, Є. Фурса та С. Фурса, а також інші вітчизняні науковці.

Метою статті є дослідження механізму здійснення судового контролю за виконанням рішень господарських судів, виявлення недоліків у законодавстві та визначення шляхів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 129-1 Конституції України [3], судове рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. При цьому контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

Зміст цієї статті більш докладно розкриває ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [8], яка встановлює, що судове рішення, котрим закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України.

Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України.

Частина 3 ст. 13 зазначеного Закону уточнює, що контроль за виконанням судового рішення здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом.

Інститут судового контролю за виконанням рішень господарського суду було включено до Господарського процесуального кодексу України [1] (далі – ГПК України) у вигляді Розділу VI «Судовий контроль за виконанням судових рішень» Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [5].

Запроваджене в адміністративне судочинство право суду зобов'язувати суб'єкта владних повноважень подавати звіт про виконання судового рішення довело свою користь, а тому Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень» [6] воно було поширене і на господарське та цивільне судочинство, зокрема шляхом зміни редакцій окремих статей ГПК України та доповнення вищезгаданого Розділу VI новими статтями. У результаті цих змін і доповнень було сформовано нинішній інститут судового контролю за виконанням судових рішень у господарському судочинстві, що можна розцінювати як важливий етап на шляху забезпечення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави.

Як установлено ч. 1 ст. 339 ГПК України, судовий контроль за виконанням судових рішень у господарських справах здійснює суд, який розглянув справу як суд першої інстанції.

Відповідно до ст. 24 ГПК України, усі справи, що підлягають вирішенню в порядку господарського судочинства, розглядаються місцевими господарськими судами як судами першої інстанції, окрім справ, визначених частинами другою та третьою цієї статті.

Зокрема, справи щодо оскарження рішень третейських судів, про видачу наказів на примусове виконання рішень третейських судів розглядаються апеляційними господарськими судами як судами першої інстанції за місцем розгляду справи третейським судом (ч. 2 ст. 24 ГПК України), а Вищий суд з питань інтелектуальної власності розглядає як суд першої інстанції справи у спорах, визначених 2 ст. 20 ГПК України (ч. 3 ст. 24 ГПК України).

Логічний ланцюжок дій, котрі відповідно до закону вчиняються під час здійснення судового контролю, доцільно розпочати з визначення кола осіб, які наділені правом на звернення зі скаргою до суду.

Згідно зі ст. 339-1 ГПК України, сторони виконавчого провадження мають право звернутися до суду зі скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до цього Кодексу, порушено їхні права.

Водночас зі змісту ч. 2 ст. 340 ГПК України випливає, що з такою заявою може звернутися не лише сторона виконавчого провадження, а й *інша особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи*. До таких учасників господарського процесу належать, наприклад, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, прокурор, адміністратор за випуском облігацій, власник (власники), учасник (учасники), акціонер (акціонери) юридичної особи тощо.

Натомість досить розмитим формулюванням, позбавленим правової визначеності, характеризується, на нашу думку, норма ч. 1 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження» [4], яка встановлює, що рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами, *іншими учасниками та особами* до суду, який видав виконавчий документ, у порядку, передбаченому законом.

Визначаючи сторонами виконавчого провадження стягувача і боржника (ч. 1 ст. 15), Закон України «Про виконавче провадження», не враховуючи особливостей виконання

судових рішень господарського суду, відносить до учасників виконавчого провадження досить широке коло осіб, зазначених у ст. 14 цього Закону, окремі з яких не є учасниками судового процесу в господарському судочинстві, а тому не мають права на звернення зі скаргою до суду.

З огляду на викладене вважаємо, що під час визначення кола осіб, які мають право звертатися зі скаргою до господарського суду у процесі здійснення судового контролю, слід керуватися положеннями ГПК України, які визначають осіб та органи, які можуть бути позивачами та відповідачами в господарському судочинстві, а також наділені правом звертатися до суду в інтересах інших осіб. Саме вони можуть бути стягувачами і боржниками у виконавчому провадженні.

Визначивши реквізити скарги та документи і докази, що додаються до неї, ст. 340 ГПК України в ч. 6 встановила, що про прийняття скарги до розгляду суд постановляє ухвалу та повідомляє відповідний орган державної виконавчої служби, приватного виконавця не пізніше наступного робочого дня після прийняття її до розгляду.

Що мається на увазі під повідомленням та в який спосіб воно здійснюється, закон не зазначає. Очевидно, що має йтися про надсилання ухвали органу державної виконавчої служби чи приватному виконавцю, чиї рішення, дії чи бездіяльність оскаржуються. Тому в ч. 6 ст. 340 ГПК України доцільно зазначити, що постановлену ухвалу про прийняття скарги до розгляду суд надсилає відповідному органу державної виконавчої служби, приватному виконавцю, і додати до адресатів отримання ухвали скаржника (стягувача чи боржника), що сприятиме реалізації положення абз. 1 ч. 1 ст. 342 ГПК України, згідно з яким скарга розглядається у судовому засіданні за участю стягувача, боржника і державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, рішення, дія чи бездіяльність яких оскаржуються. Окрім того, внесення запропонованих змін забезпечить дотримання принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Про надсилання ухвали, постановленої за результатами розгляду скарги, вищезгаданим особам доцільно зазначити також і в ч. 1 ст. 343 ГПК України, тим більше що ст. 345 ГПК України зобов'язує відповідний орган державної виконавчої служби, приватного виконавця повідомити суд і заявника про виконання зазначеної ухвали. На нашу думку, у ст. 345 ГПК України слово «заявник» доцільно замінити словом «скаржник», оскільки заявником, згідно зі ст. 345-1 ГПК України, є особа, яка подала письмову заяву про зобов'язання боржника подати звіт про виконання судового рішення.

Вважаємо некоректною редакцію абз. 2 ч. 2 ст. 341 ГПК України, згідно з якою в разі подання скарги з пропуском строку і *за відсутності поважних причин для його поновлення та клопотання особи*, яка подає скаргу, така скарга залишається судом без розгляду. Оскільки причини пропуску строку для подання скарги мають зазначатися скаржником у клопотанні про поновлення строку, пропонуємо абз. 2 ч. 2 ст. 341 ГПК України викласти в такій редакції: «У разі відсутності клопотання чи поважних причин для поновлення пропущеного строку для подання скарги суд залишає подану скаргу без розгляду». Тим самим буде закріплено хронологію у визнанні підстав учинення судом цієї процесуальної дії: подання клопотання і зазначення в ньому причин пропуску строку для подання скарги.

Важливим засобом забезпечення виконання судового рішення господарського суду є звіт про виконання судового рішення.

Частина 1 ст. 345-1 ГПК України називає лише три категорії справ (про захист ділової репутації; що виникають із відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції; в інших спорах немайнового характеру), у яких суд за письмовою заявою стягувача може зобов'язати боржника подати в установлений судом строк звіт про виконання судового рішення.

І хоча за кількістю розглянутих господарськими судами справ справи у спорах немайнового характеру значно поступаються майновим спорам, проте перелік справ у спорах немайнового характеру, як свідчить ст. 20 ГПК України, є досить значним і постійно поповнюється новими категоріями справ. У зв'язку із цим не можемо не відзначити невиправдане, на нашу думку, обмеження переліку немайнових спорів у Розділі VIII Закону України «Про виконавче провадження», яке стосується, по суті, немайнових спорів у сімейних, трудових та житлових відносинах: відібрання дитини (ст. 64), встановлення побачення з дитиною та усунення перешкод у побаченні з нею (ст. 64-1), про поновлення на роботі (ст. 65), про виселення боржника (ст. 66) та про вселення стягувача (ст. 67) і не передбачає особливостей виконання судових рішень у немайнових спорах, що виникають під час здійснення господарської діяльності. На нашу думку, ця прогалина в законі потребує заповнення шляхом внесення до нього переліку рішень у господарських спорах немайнового характеру та механізмів їх виконання.

На нашу думку, не можна залишити поза увагою і норму абз. 1 ч. 5 ст. 345-1 ГПК України, якою встановлено, що у разі якщо відповідачем є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, суб'єкт господарювання державного або комунального сектору економіки, суд під час ухвалення рішення суду за письмовою заявою позивача може зобов'язати такого відповідача подати в установлений судом строк звіт про виконання такого рішення незалежно від характеру спору.

Таким чином, кількість справ, щодо виконання рішень у яких може використовуватися звіт про виконання рішення, не обмежується лише справами у спорах немайнового характеру.

Частина 3 ст. 345-2 ГПК України передбачає, що встановлений судом строк для подання звіту про виконання судового рішення має бути достатнім для його підготовки. Достатнім є строк, який становить не менше десяти календарних днів зі дня отримання боржником відповідної ухвали та не перевищує трьох місяців.

Вбачається, що наведені положення не узгоджуються з принципом розумності розгляду справи судом, дія якого, на нашу думку, поширюється і на строки здійснення судового контролю.

Як визначено ч. 1 ст. 114 ГПК України, суд має встановлювати *розумні строки* для вчинення процесуальних дій. Згідно з ч. 2 зазначеної статті строк є розумним, якщо він передбачає час, достатній, з урахуванням обставин справи, для вчинення процесуальної дії, та відповідає завданню господарського судочинства.

З огляду на ці положення, уважаємо зайвим уточнення щодо достатності встановленого судом строку і пропонуємо внести зміни до ч. 3 345-2 ГПК України, виклавши її в такій редакції: «3. Установлений судом строк для подання звіту про виконання судового рішення має бути не менше десяти календарних днів і не більше трьох місяців зі дня отримання боржником відповідної ухвали».

За загальним правилом, установленим ст. 345-3 ГПК України, суд розглядає звіт про виконання судового рішення протягом десяти днів зі дня його надходження в порядку письмового провадження. Проте за ініціативою суду чи клопотанням сторін звіт розглядається у судовому засіданні за правилами ст. 342 ГПК України, ч. 1 якої передбачає участь у судовому засіданні стягувача, боржника і державного виконавця або іншої посадової особи органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, рішення, дія чи бездіяльність яких оскаржуються. Проте неявка цих осіб, які належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду звіту, не перешкоджає його розгляду.

За наслідками розгляду звіту боржника суд постановляє ухвалу про прийняття або відмову у прийнятті звіту, яку може бути оскаржено в апеляційному порядку до суду апеляційної інстанції, постанова якого за результатами перегляду ухвали є остаточною й оскарженню не підлягає.

Суд відмовляє у прийнятті звіту, якщо боржником не наведено обґрунтовані обставини, які ускладнюють виконання судового рішення, або заходи, які вживаються боржником для виконання судового рішення, на переконання суду, є недостатніми для своєчасного та повного виконання судового рішення.

Суд також відмовляє у прийнятті звіту, якщо звіт подано без додержання вимог щодо відомостей, які має містити звіт боржника, та щодо додатків до нього.

У разі постановлення ухвали про відмову у прийнятті звіту суд застосовує до боржника захід процесуального примусу у виді штрафу, а також може додатково встановити новий строк для подання звіту або за власною ініціативою розглянути питання про зміну способу і порядку виконання судового рішення.

Як установлено абз. 7 ч. 1 ст. 135 ГПК України, під час здійснення судового контролю за виконанням судового рішення суд може стягнути в дохід державного бюджету з відповідача, боржника чи їх керівників (якщо відповідачем, боржником є юридична особа) штраф у сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що з урахуванням розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб на 01 січня 2026 р. становить від 66 560 до 133 120 грн. На нашу думку, такий розмір штрафу є досить суворою мірою покарання для боржника, особливо якщо він є фізичною особою – підприємцем, чи для керівника боржника – юридичної особи.

Ба більше, зазначений штраф у разі його застосування за подання звіту з порушенням строку, встановленого судом (ч. 6 ст. 345-4 ГПК України), чи за недодержання вимог ч. 2 та або 3 ст. 345-3 ГПК України (а це може бути, наприклад, відсутність у додатку до звіту довіреності або іншого документа, що посвідчує повноваження представника, якщо звіт поданий представником і такі документи раніше не подавалися) жодною мірою не можна порівняти з тяжкістю правопорушення.

Крім того, під час визначення розміру штрафу не враховується розмір суми, яка підлягає стягненню з боржника – суб'єкта господарювання державного або комунального сектору економіки.

Навіть з огляду на дискреційний характер повноваження суду щодо застосування процесуального примусу у виді штрафу, суд не може зменшити його розмір, тому, зважаючи на конкретні обставини, він буде змушений відмовитися від його застосування. Очевидно, виходом із цієї ситуації могло б стати надання суду права з урахуванням конкретних обставин зменшувати розмір штрафу.

Відповідно до ч. 4 с. 382-3 Кодексу адміністративного судочинства України [2], половина суми штрафу стягується на користь заявника, інша половина – до державного бюджету України, тоді як відповідно до абз. 7 ч. 1 ст. 135 ГПК України зазначений штраф під час здійснення судового контролю за виконанням судового рішення господарського суду стягується в дохід державного бюджету. Аналогічну норму містить і абз. 7 ч. 1 ст. 148 Цивільного процесуального кодексу України [10], що, на нашу думку, ставить в нерівне становище заявників у адміністративному і господарському та цивільному процесах і підлягає виправленню.

Висновки. Проведене дослідження механізму здійснення судового контролю за виконанням судових рішень у господарському судочинстві надало підстави для деяких висновків, реалізація яких сприятиме підвищенню ефективності як судового контролю зокрема, так господарського судочинства загалом, а саме:

1. Під час визначення кола осіб, які мають право звертатися зі скаргою до господарського суду у процесі здійснення судового контролю, слід керуватися положеннями ГПК України, що визначають осіб та органи, які можуть бути позивачами та відповідачами в господарському судочинстві, а також наділені правом звертатися до суду в інтересах інших осіб. Саме вони можуть бути стягувачами і боржниками у виконавчому провадженні.

2. Необхідно внести зміни до ч. 6 ст. 340 ГПК України, зазначивши, що постановлену ухвалу про прийняття скарги до розгляду суд надсилає відповідному органу державної

виконавчої служби, приватному виконавцю, а також додати до адресатів отримання ухвали скаржника (стягувача чи боржника).

3. Пропонується викласти абз. 2 ч. 2 ст. 341 ГПК України в такій редакції: «У разі відсутності клопотання чи поважних причин для поновлення пропущеного строку для подання скарги суд залишає подану скаргу без розгляду», що дасть змогу закріпити хронологію у визнанні підстав учинення судом цієї процесуальної дії.

4. Відсутність у Законі України «Про виконавче провадження» особливостей виконання судових рішень у справах у спорах немайнового характеру, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, є прогалиною в зазначеному законі, яка потребує заповнення шляхом внесення до нього переліку рішень у господарських спорах немайнового характеру та механізмів їх виконання.

5. Із метою приведення ч. 3 ст. 345-2 ГПК України у відповідність до ст. 114 зазначеного кодексу пропонується викласти її у такій редакції: «3. Установлений судом строк для подання звіту про виконання судового рішення має бути не менше десяти календарних днів і не більше трьох місяців зі дня отримання боржником відповідної ухвали».

6. Установлений абз. 7 ч. 1 ст. 135 ГПК України розмір штрафу є досить суворою мірою покарання для боржника, особливо якщо він є фізичною особою – підприємцем, чи для керівника боржника – юридичної особи, і в окремих випадках його жодною мірою не можна порівняти з тяжкістю правопорушення. Зважаючи на це, пропонується надати суду право з урахуванням конкретних обставин зменшувати розмір штрафу, який подібно до адміністративного судочинства доцільно розподіляти між державним бюджетом і заявником.

Список використаних джерел

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.

2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116.

3. Конституція України від 28.06.1996. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

4. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text.

5. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n6.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень : Закон України від 21.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#n25.

7. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text.

8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

9. Про схвалення Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2027 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 1218-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2020-р#Text.

10. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

References

1. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Commercial Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.11.1991. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1992. № 6. Art. 56. [in Ukr.].

2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] Zakon Ukrainy vid 06 lypnia 2005 r. Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1389891188543116. [in Ukr.].

3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. [in Ukr.].

4. Pro vykonavche provadzhennia [On Enforcement Proceedings] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text. [in Ukr.].

5. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv [On Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and Other Legislative Acts] : Zakon Ukrainy vid 03.10.2017. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#n6. [in Ukr.].

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia polozhen pro sudovyi kontrol za vykonanniam sudovykh rishen [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving Provisions on Judicial Control over the Execution of Court Decisions] : Zakon Ukrainy vid 21.11.2024. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#n25. [in Ukr.].

7. Pro Stratehiiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021–2023 roky [On the Strategy for the Development of the Justice System and Constitutional Justice for 2021–2023]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.2021 № 231/2021. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text. [in Ukr.].

8. Pro sudoustrii i status suddiv [On the judicial system and the status of judges] : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text. [in Ukr.].

9. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii rozviazannia problemy nevykonannia rishen sudiv, borzhnykamy za yakymy ye derzhavnyi orhan abo derzhavne pidpryiemstvo, ustanova, orhanizatsiia, na period do 2027 roku [On approval of the National Strategy for Solving the Problem of Non-Enforcement of Court Decisions Debtors of Which Are a State Body or a State Enterprise, Institution, Organization, for the Period Until 2027] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 1218-r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2020-r#Text. [in Ukr.].

10. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktoriia Reznikova, Valentyn Shcherbina. Judicial control as an element of the efficiency of economic proceedings (problems of legislative regulation)

The mechanism of judicial control over the execution of court decisions in economic proceedings is studied.

The innovations to the institution of judicial control provided for by changes to the legislation in 2024, which resulted in the formation of the current institution of judicial control over the execution of court decisions in economic proceedings, are analyzed, which can be regarded as an important stage on the way to ensuring the effective protection of violated, unrecognized or contested rights and legitimate interests of individuals and legal entities, the state.

At the same time, it is pointed out the debatable nature of certain provisions of Chapter VI «Judicial control» of the Commercial Procedure Code of Ukraine and the inconsistency of the norms of this chapter with other norms of the code.

Based on the results of the research, a number of specific proposals for improving the legislation regarding judicial control over the execution of court decisions, aimed at improving the effectiveness of judicial control in particular and improving the efficiency of economic justice in general, were substantiated and formulated. Among them, in particular: the conclusion that when determining the circle of persons who have the right to file a complaint with the commercial court in the process of judicial control, one should be guided by the provisions of the Commercial Procedure Code of Ukraine, which determine the persons and bodies that can be plaintiffs and defendants in commercial proceedings, as well as have the right to apply to the court in the interests of other persons, since these bodies and persons can be debt collectors and debtors in executive proceedings.

It is also proposed to make changes to Part 6 of Art. 340 of the Commercial Procedure Code of Ukraine, noting that the court sends the decision on acceptance of the complaint for consideration to the relevant body of the state executive service, the private executor, and also adds the complainant (collector or debtor) to the recipients of the decision.

It is claimed that the absence in the Law of Ukraine «On Executive Proceedings» of the features of the execution of court decisions in cases of non-property disputes that arise in connection with the

implementation of economic activity is a gap in the said law, which needs to be filled by adding to it a list of decisions in non-property disputes and the mechanisms for its implementation.

The opinion is expressed that the established Par. 7 Part 1 of Art. 135 of the Commercial Procedure Code of Ukraine, the amount of the fine is a rather severe measure of punishment for the debtor, and it is proposed to give the court the right, taking into account specific circumstances, to reduce the amount of the fine, which, similar to administrative proceedings, should be distributed between the state budget and the applicant.

Key words: *judicial control, complaint to the court, statement on the obligation to submit a report, report on the execution of a court decision, fine in the field of judicial control.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 347.779
DOI

Євгенія БУЛАТ
доктор юридичних наук
(Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України, м. Київ, Україна)
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-1143-909X
aasdbulat@gmail.com

ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНОГО ПРИНЦИПА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Досліджено принцип справедливості як один з фундаментальних принципів цивільного права в умовах рекодифікації цивільного законодавства України та його поступового наближення до європейських правових цінностей і стандартів. В історико-правовий ретроспективі здійснено аналіз розвитку поняття справедливості як базової правової та моральної категорії. Визначено, що справедливість є не лише етичною цінністю, а й ключовим елементом правового регулювання, який забезпечує легітимність права, баланс інтересів та ефективність правозастосування. Проаналізовано наукові підходи до визначення змісту принципу справедливості, зокрема його формального та змістовного аспектів, що виявляються у забезпеченні рівності суб'єктів права, пропорційності прав і обов'язків та справедливому розподілі благ. Установлено, що у сфері цивільного права принцип справедливості виконує як регулятивну, так і компенсаторну функції, сприяючи відновленню порушених прав, забезпеченню пропорційності правових наслідків і недопущенню зловживання правом.

Особливу увагу приділено нормативному закріпленню принципу справедливості у цивільному законодавстві України, зокрема у ст. 3 Цивільного кодексу України, де його визначено разом із принципами добросовісності та розумності як загальні засади цивільного законодавства. Підкреслено, що принцип справедливості виступає важливим інструментом у подоланні прогалин і колізій у праві, забезпечуючи гнучкість правового регулювання. Наведено приклади судової практики Конституційного Суду України та Верховного Суду, яка підтверджує фундаментальне значення принципу справедливості як критерію правозастосування та гарантії правової визначеності.

Окремо розглянуто перспективи щодо визнання принципу справедливості у контексті рекодифікації цивільного законодавства та прийняття нового проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного), який передбачає розширення переліку засад цивільного законодавства та закріплення принципу справедливості як одного з фундаментальних принципів цивільного права. Обґрунтовано, що наближення до європейських правових стандартів і цінностей сприятиме посиленню ролі цього принципу у забезпеченні ефективного правового регулювання приватних відносин.

Ключові слова: *принцип справедливості, рекодифікація цивільного законодавства, цивільно-правова відповідальність, судова практика, договір, європейська інтеграція.*

Постановка проблеми. Останні зміни, які відбулися у цивільному законодавстві в контексті його рекодифікації, свідчать про подальший його розвиток і поступове наближення до європейських правових цінностей і стандартів. Зазначені зміни стосуються, зокрема, в тому числі й основоположних засад і принципів цивільного права. Одним із

© Є. Булат, 2026

таких принципів є принцип справедливості як один із фундаментальних принципів цивільного права, яким забезпечує базову основу для правового регулювання приватних відносин і баланс інтересів учасників цивільного обороту.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання справедливості у філософсько-правовому контексті розглядали такі античні філософи, як Сократ, Платон, Аристотель тощо, а згодом його було детально досліджено німецьким філософом І. Кантом. Вивченню справедливості як правової цінності і морально-етичної категорії була присвячена монографія Ю. Тоботи; окреслені питання знайшли відображення у наукових працях таких авторів, як А. Довгерт, Є. Харитонов, В. Труба, С. Прийма, К. Горобець, О. Бігняк, Р. Шай, К. Волинка, А. Білас, В. Шишко, Л. Сумарокова, О. Левицький, І. Митрофанов, І. Бабіч та ін.; про необхідність дотримання зазначеного принципу у судовій практиці неодноразово наголошувалось у рішеннях і постановах Конституційного Суду України та Верховного Суду.

Водночас дослідження принципу справедливості актуалізується з огляду на рекодифікаційні зміни цивільного законодавства і подальший його розвиток у контексті наближення до європейських стандартів.

Водночас питання дослідження принципу справедливості потребує висвітлення з огляду на рекодифікаційні зміни цивільного законодавства і подальший його розвиток у контексті наближення до європейських стандартів.

Тому, **метою** статті є дослідження принципу справедливості в контексті історико-правової ретроспективи з висвітленням подальших змін у розвитку цивільного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Поняття «справедливість» знайшло своє відображення в ученнях древньогрецьких філософів – Платона, Арістотеля, Сократа тощо. Так, Сократ у праці «Платон. Держава. Книга ІІ» досліджує справедливість у душі людини, а згодом − у державі; справедливість, на його думку, є благом сама собою незалежно від винагороди або покарання [8]. Платон характеризує справедливість як одну з чотирьох чеснот, що є необхідними ознаками досконалої держави, при цьому вона виконує дуальну функцію: вона є одночасно і передумовою появи, і гарантом існування інших чеснот [13, с. 140]. Чимало філософсько-правових концепцій розглядають справедливість як найвищу, навіть передумовну правову цінність. Правова справедливість є категорично-безумовним моральним обов'язком влади – вищим за будь-які її прогресистські наміри та прагнення [3, с. 53].

По суті, давньогрецькими філософами через філософські підходи було закладено базові основи до розуміння права, за якого ключове значення надається саме ідеї справедливості. Вони виходили з того, що під час тлумачення правових норм необхідно керуватися не лише їхнім формальним змістом, а й міркуваннями справедливості та безпеки правозастосування, і такий підхід має використовуватися у цілому. Тобто у разі колізії між результатом формального тлумачення норми та усталеними уявленнями про справедливість пріоритет має віддаватися останній.

На думку В. В. Шишко, найбільш яскраво юридичний зміст категорії справедливості розкривається саме через право [16]. Це твердження добре корелюється з думкою О. В. Бігняка, який підкреслює, що у процесі правозастосування як в Україні, так і за її межами звичайне співвідношення права і справедливості є одним із давніх питань, із яким доводиться стикатися кожній правовій системі. Нерідко в нормах міжнародного права можна знайти вирази, які відсилають суд до міркувань справедливості, наприклад «добросовісність», «доречний», «розумний», «адекватний» [2, с. 166, 167].

Як влучно зазначає А. А. Козловський, «право приймається суспільством тою мірою, якою воно забезпечує справедливість. Справедливість же воно забезпечує настільки, наскільки йому відкрита істина, наскільки воно пізнавальне і пізнаване, наскільки воно є пізнання» [5, с. 31, 68].

І. М. Луцький уважає, що «в основу правової справедливості покладена справедливість моральна, усереднене та сприйняте її розуміння суб'єктами права. Якщо правова справедливість спирається на інші засади, тоді позитивне право знищується взагалі» [7, с. 18].

Як слушно зауважує І. І. Митрофанов, разом із правом справедливість регулює суспільні відносини, оскільки майже за всіма характеристиками йому (праву) тотожна. Різняться вони за способом забезпечення виконання їхніх вимог (право послуговується державним примусом, справедливість − соціальним) [7, с. 1011].

У сфері цивільного права справедливість традиційно розглядається як фундаментальна правова категорія, що відображає уявлення суспільства про належний баланс прав та обов'язків учасників правовідносин. У цій сфері вона має особливе значення, оскільки зазначеною галуззю регулюються приватноправові відносини, засновані на рівності сторін, свободі договору та автономії волі. Саме тому справедливість виступає не лише правовою цінністю, а й важливим критерієм тлумачення і застосування норм цивільного законодавства.

У Цивільному кодексі України принцип справедливості визначений через загальні засади цивільного законодавства. Зокрема, п. 6 ст. 3 Цивільного Кодексу України поміж інших принципів закріплено справедливість, добросовісність та розумність [15]. Закріплення у Цивільному кодексі України цих принципів становить важливий етап наближення вітчизняного законодавства до європейського формату. Сформувавшись унаслідок тривалого історико-правового розвитку, ці принципи отримали нормативне вираження у законодавстві багатьох країн Європейського Союзу, зокрема Німеччини, Литви, Латвії, Чехії тощо. Окремі з названих принципів знайшли відображення у Принципах міжнародних комерційних договорів, затверджених Адміністративною радою Міжнародного інституту уніфікації приватного права (Принципи УНІДРУА), Правилах ІНКОТЕРМС та інших міжнародних документах [4, с. 26].

На думку І. Г. Бабич, «…певною мірою справедливість є підґрунтям інших принципів права. Визначають їх співвідношення та межі дії у конкретних історичних умовах. Тому справедливість часто визнають найбільш важливою якістю права» [1, с. 26]. Погоджуючись із таким твердженням, слід продовжити думку про те, що справедливість у цивільному праві виявляється також і у забезпеченні балансу приватних інтересів учасників правовідносин. Вона спрямована на досягнення пропорційності між правами та обов'язками сторін, між завданою шкодою та мірою цивільно-правової відповідальності, між формальною визначеністю норми та реальними обставинами конкретної справи. Саме через принцип справедливості реалізується компенсаторна функція, мінімізуючи негативні наслідки правопорушень і забезпечуючи відновлення порушених прав.

Ю. А. Тобота у своїй цитованій праці розглядає справедливість у цивільному праві з погляду наявності таких взаємодоповнюючих критеріїв (аспектів), як *формальний*, коли йдеться про рівність перед законом або про рівність прав та обов'язків, часток в праві спільної власності тощо; *змістовний* – у сенсі необхідності розподілення відповідальності чи певних благ пропорційно, відповідно до вчиненого правопорушення чи внеску щодо отримання таких благ; можливості притягнення винного у вчиненні цивільного правопорушення учасника цивільних відносин до відповідальності [14, с. 51].

Окрім зазначеного вище, принцип справедливості також виконує і важливу регуляторну функцію. За наявності прогалин у чинному законодавстві, колізій правових норм або надмірного формалізму у правозастосуванні він дає змогу забезпечити гнучкість у цивільно-правовому регулюванні. Застосування аналогії закону чи аналогії права, оцінка умов договору з позицій застосування принципу справедливості, можливість зменшення розміру неустойки або відшкодування шкоди, по суті, і є прикладами практичної реалізації зазначеного принципу.

Водночас справедливість є й одним із визначальних елементів у механізмі цивільно-правової відповідальності, оскільки справедливість виступає одночасно і ціннісною осно-

вою, і межею під час її застосування. Крізь призму справедливості суди, зокрема, забезпечують пропорційність правових наслідків для учасників цивільних правовідносин.

Справедливість фактично визначає зміст, межі та спрямованість цивільно-правової відповідальності, сприяючи утвердженню правової визначеності та неупередженості під час ухвалення судових рішень. Судовою практикою послідовно підтверджується, що принцип справедливості, поміж інших, має безпосереднє значення під час вирішення спорів і не може ігноруватися навіть за наявності формально визначених правових норм. З огляду на це принцип справедливості набуває нормативного змісту та перетворюється на інструмент правозастосування.

Про застосування принципу справедливості наочно свідчить і практика Конституційного Суду України. Наприклад, у п. 4.1 рішення у справі № 1-33/2004 про призначення судом більш м'якого покарання наголошено, що справедливість – це одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [12].

Або у п. 4.2 рішення у справі № 1-152/2019(3426/19) щодо відповідності Конституції України визначено, що з конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності та недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі. Законні очікування є одним із проявів справедливості у праві й передбачають юридичну визначеність правового регулювання щодо суб'єктів права [11].

У Постанові Верховного Суду у справі № 607/11746/17, згідно з п. 6 ст. 3 Цивільного кодексу України, визначено, що загальними засадами цивільного законодавства є, зокрема, справедливість, добросовісність та розумність. Тлумачення як ст. 3 Цивільного кодексу України загалом, так і п. 6 ст. 3 Цивільного кодексу України свідчить, що загальні засади (принципи) цивільного права мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання, насамперед акти цивільного законодавства, мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) є, по суті, нормами прямої дії [9].

У проєкті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394 від 22.01.2026 міститься розширений і доповнений перелік ст. 3, зокрема такими принципами, як:

− юридична рівність суб'єктів приватних відносин;

− приватна автономія;

− диспозитивність;

− справедливість;

− недопущення отримання переваг зі своєї протиправної та/або недобросовісної поведінки, заборона зловживання правом. І закріплено, що перелік засад, визначений частиною другою цієї статті, не є вичерпним [10].

Такий підхід свідчить про врахування європейського досвіду, набутого в зазначеній сфері країнами Європейського Союзу, де принцип справедливості вважається основоположним і фундаментальним принципом, на базі якого вибудовуються і всі інші принципи цивільного законодавства цих країн.

Висновки. Принцип справедливості досліджувався давньогрецькими філософами, котрі за допомогою філософських підходів сформували базові основи до розуміння права, за якого ключове значення надається ідеї справедливості. Вбачається, що принцип справедливості є невід'ємним і фундаментальним принципом цивільного права, що забезпечує його гуманістичну спрямованість і соціальну легітимність. Він виступає не лише нормативним орієнтиром, а й ціннісним критерієм оцінки правових рішень, сприяючи досягненню балансу інтересів, ефективному захисту суб'єктивних прав. Досвід країн

Європейського Союзу свідчить про застосування цього принципу як базового, а відображення принципу справедливості у проєкті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) свідчить про послідовне відображення європейських цінностей і стандартів у цій сфері. Тлумачення принципу справедливості судами як орієнтир для правозастосування має ґрунтуватися на засадах правової визначеності та передбачуваності.

Список використаних джерел

1. Бабич І. Г. Необхідність визначення принципів справедливості, добросовісності і розумності в новому Цивільному кодексі України. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації : матеріали Всеукр. круглого столу* (м. Одеса, 25 лют. 2021 р.). Одеса : Фенікс, 2021. С. 25–29.

2. Бігняк О. В. Право справедливості в міжнародному праві. *Права людини – пріоритет сучасної держави : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 10 груд. 2021 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 166–171.

3. Булат Є. А. Правові цінності як основа розвитку юриспруденції: філософсько-правовий аспект. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 2. С. 51–53.

4. Калаур І. Р., Зайцева-Калаур І. Р. Принцип справедливості у цивільно-правових зобов'язаннях. *Приватне право і підприємництво*. 2019. № 19. С. 25–28. DOI : https://doi.org/10.32849/2409-9201.2019.19.5.

5. Козловський А. А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. 295 с.

6. Луцький І. М. Формальна рівність, як принцип правового регулювання та спосіб вираження свободи. С. 17–18. *Електронний репозитарій НАВС.* URL : https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/08e1332c-62ef-4d43-92e1-25921add455a/content.

7. Митрофанов І. І. Справедливість як філософсько-правова категорія. *Наукові перспективи.* 2024. № 11 (53). С. 1003–1016. DOI : https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11(53)-1003-1016.

8. Платон. Держава. Книга друга. *Ізборник.* URL : http://litopys.org.ua/plato/plat02.htm.

9. Постанова Верховного Суду у справі № 607/11746/17 від 10 березня 2021 р. URL : https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95532879.

10. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 № 14394. URL : https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20 червня 2019 р. № 6-р/2019. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02 листопада 2004 р. № 15-рп/2004. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text.

13. Стаднік І. В., Міхайліна Т. В. Справедливість як основоположний правовий принцип: історична еволюція та сучасне значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 90. Ч. 1. С. 137–148. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.19.

14. Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві : монографія. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2020. 143 с.

15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text.

16. Шишко В. В. Справедливість як правова цінність, що забезпечує дотримання основних прав і свобод людини. *Радник.* URL : http://radnuk.info/statti/249-tioriua-gov/15170-2011-01-21-09-22-16.html.

References

1. Babych, I. H. (2021) Neobkhidnist vyznachennia pryntsypiv spravedlyvosti, dobrosovisnosti i rozumnosti v novomu Tsyvilnomu kodeksi Ukrainy [The need to define the principles of justice, good faith and reasonableness in the new Civil Code of Ukraine]. *Ofitsiina kontseptsiia onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: problemy praktychnoi realizatsii : materialy Vseukr. kruhloho stolu* (m. Odesa, 25 liut. 2021 r.). Odesa : Feniks, pp. 25–29. [in Ukr.].

2. Bihniak, O. V. (2021) Pravo spravedlyvosti v mizhnarodnomu pravi [The right to justice in international law]. *Prava liudyny – priorytet suchasnoi derzhavy : zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Odesa, 10 hrud. 2021 r.). Odesa : Vydavnychyi dim «Helvetyka», pp. 166–171. [in Ukr.].

3. Bulat, Ye. A. (2016) Pravovi tsinnosti yak osnova rozvytku yurysprudentsii: filosofsko-pravovyi aspekt [Legal values as the basis for the development of jurisprudence: a philosophical and legal aspect]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii.* Iss. 2, pp. 51–53. [in Ukr.].

4. Kalaur, I. R., Zaitseva-Kalaur, I. R. (2019) Pryntsyp spravedlyvosti u tsyvilno-pravovykh zoboviazanniakh [The principle of justice in civil law obligations]. *Pryvatne pravo i pidpryiemnytstvo.* № 19, pp. 25–28. DOI : https://doi.org/10.32849/2409-9201.2019.19.5. [in Ukr.].

5. Kozlovskyi, A. A. (1999) Pravo yak piznannia. Vstup do hnoseolohii prava [Law as knowledge. Introduction to the epistemology of law]. Chernivtsi : Ruta. 295 p. [in Ukr.].

6. Lutskyi, I. M. Formalna rivnist, yak pryntsyp pravovoho rehuliuvannia ta sposib vyrazhennia svobody [Formal equality as a principle of legal regulation and a way of expressing freedom]. pp. 17–18. *Elektronnyi repozytarii NAVS.* Retrieved from: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/08e1332c-62ef-4d43-92e1-25921add455a/content. [in Ukr.].

7. Mytrofanov, I. I. (2024) Spravedlyvist yak filosofsko-pravova katehoriia [Justice as a philosophical and legal category]. *Naukovi perspektyvy.* № 11 (53), pp. 1003–1016. DOI : https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11(53)-1003-1016. [in Ukr.].

8. Platon. Derzhava [State]. Knyha druha. *Izbornyk.* Retrieved from: http://litopys.org.ua/plato/plat02.htm. [in Ukr.].

9. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 607/11746/17 vid 10 bereznia 2021 r. [Resolution of the Supreme Court in case No. 607/11746/17 dated March 10, 2021]. Retrieved from: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95532879. [in Ukr.].

10. Proekt Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy (Kodeksu prava pryvatnoho) [Draft Civil Code of Ukraine (Code of Private Law)] vid 22.01.2026 № 14394. Retrieved from: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528. [in Ukr.].

11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 62 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro dostrokove prypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Ukrainy ta pryznachennia pozacherhovykh vyboriv» [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of 62 people's deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Decree of the President of Ukraine «On the early termination of the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine and the appointment of early elections»] vid 20 chervnia 2019 r. № 6-r/2019. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text. [in Ukr.].

12. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (case on the imposition of a more lenient sentence by the court)] vid 02 lystopada 2004 r. № 15-rp/2004. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text. [in Ukr.].

13. Stadnik, I. V., Mikhailina, T. V. (2025) Spravedlyvist yak osnovopolozhnyi pravovyi pryntsyp: istorychna evoliutsiia ta suchasne znachennia [Justice as a fundamental legal principle: historical evolution and modern significance]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* Iss. 90. Part 1, pp. 137–148. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.19. [in Ukr.].

14. Tobota, Yu. A. (2020) Pryntsyp spravedlyvosti, dobrosovisnosti i rozumnosti u tsyvilnomu pravi [The principle of justice, good faith and reasonableness in civil law] : monohrafiia. Kharkiv : Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody. 143 p. [in Ukr.].

15. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text. [in Ukr.].

16. Shyshko, V. V. Spravedlyvist yak pravova tsinnist, shcho zabezpechuie dotrymannia osnovnykh prav i svobod liudyny [Justice as a legal value that ensures compliance with fundamental human rights and freedoms]. *Radnyk.* Retrieved from: http://radnuk.info/statti/249-tioriua-gov/15170-2011-01-21-09-22-16.html. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevheniia Bulat. On the issue of the principle of justice as a fundamental principle of civil law

The article is devoted to the study of the principle of justice as one of the fundamental principles of civil law in the context of the recodification of the civil legislation of Ukraine and its gradual approximation to European legal values and standards. A historical and legal retrospective analysis of the development of the concept of justice as a basic legal and moral category has been carried out. It has been defined that justice is not only an ethical value but also a key element of legal regulation that ensures the legitimacy of law, the balance of interests, and the effectiveness of law enforcement.

The article analyzes scientific approaches to defining the content of the principle of justice, in particular its formal and substantive aspects, which are manifested in ensuring equality of legal subjects, proportionality of rights and obligations, and the fair distribution of benefits. It has been determined that in the field of civil law, the principle of justice performs both regulatory and compensatory functions, contributing to the restoration of violated rights, ensuring proportionality of legal consequences, and preventing abuse of rights.

Special attention is paid to the normative consolidation of the principle of justice in the civil legislation of Ukraine, in particular in Article 3 of the Civil Code of Ukraine, where it is defined, along with the principles of good faith and reasonableness, as one of the general principles of civil legislation. It is emphasized that the principle of justice serves as an important tool for overcoming gaps and conflicts in law, ensuring the flexibility of legal regulation. Examples of judicial practice of the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court are provided, confirming the fundamental importance of the principle of justice as a criterion for law enforcement and a guarantee of legal certainty.

Particular attention is also given to the prospects for recognizing the principle of justice in the context of the recodification of civil legislation and the adoption of a new Draft Civil Code of Ukraine (Private Law Code), which provides for the expansion of the list of general principles of civil legislation and the consolidation of the principle of justice as one of the fundamental principles of Civil law. It is substantiated that approximation to European legal standards and values will contribute to strengthening the role of this principle in ensuring effective legal regulation of private relations.

Key words: *principle of justice, recodification of civil legislation, civil liability, judicial practice, contract law, European integration.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування:03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 349.2
DOI

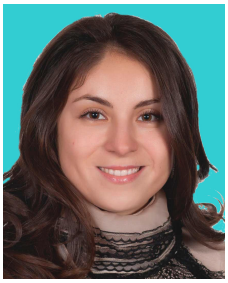

Лілія ЗОЛОТУХІНА
доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6045-1511
liliia.zolotukhina@dduvs.edu.ua

ФАКУЛЬТАТИВНІ УМОВИ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЯК МЕХАНІЗМ БАЛАНСУ ІНТЕРЕСІВ ПРАЦІВНИКА І РОБОТОДАВЦЯ

Здійснено комплексний науково-правовий аналіз факультативних умов трудового договору як важливого інструменту індивідуалізації трудових правовідносин та забезпечення балансу інтересів працівника і роботодавця в умовах трансформації ринку праці. Обґрунтовано, що факультативні умови, не будучи обов'язковими для виникнення трудових правовідносин, після включення до трудового договору набувають обов'язкової юридичної сили та істотно впливають на обсяг трудових прав і обов'язків сторін.

Досліджено співвідношення імперативних і диспозитивних засад трудового права, акцентовано увагу на проблемі псевдодиспозитивності факультативних умов, через що формальна згода працівника фактично маскує економічну та організаційну нерівність сторін трудового договору. Проаналізовано судову практику Верховного Суду щодо допустимості змісту індивідуального трудового договору, співвідношення факультативних та колективно-договірних умов праці, а також правових наслідків включення до трудового договору умов, що погіршують становище працівника, як порівняти із законодавством.

Особливу увагу приділено аналізу рішень Верховного Суду щодо умов про випробування, матеріальну відповідальність, додаткові підстави припинення трудового договору та односторонньої зміни умов праці. Застосовано порівняльно-правовий метод із залученням міжнародного досвіду, зокрема стандартів Міжнародної організації праці, практики Суду Європейського Союзу та доктрини несправедливих (unconscionable) умов у праві країн загального права.

Сформульовано висновок про необхідність доктринального та нормативного уточнення меж допустимості факультативних умов трудового договору з метою недопущення зловживань свободою договору, посилення гарантій захисту трудових прав працівника та забезпечення реального, а не декларативного балансу інтересів сторін трудових правовідносин.

***Ключові слова**: трудовий договір, факультативні умови, свобода договору, баланс інтересів, диспозитивність, судова практика, Верховний Суд.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток трудового права України відбувається в умовах суттєвих соціально-економічних трансформацій, що зумовлюють переосмислення класичних підходів до правового регулювання праці. Зростання ролі договірного регулювання, поширення нестандартних форм зайнятості, цифровізація трудових процесів та підвищення мобільності робочої сили актуалізують проблему гнучкості трудового договору як основної форми виникнення трудових правовідносин [1, с. 45–47].

© Л. Золотухіна, 2026

У цій ситуації факультативні умови трудового договору дедалі частіше стають центральним елементом індивідуалізації трудових правовідносин. Саме через них сторони намагаються адаптувати загальні законодавчі приписи до конкретних умов праці, професійних функцій та організаційних потреб роботодавця. Водночас такі умови є потенційно конфліктогенними, оскільки можуть істотно впливати на баланс інтересів працівника і роботодавця та створювати ризики порушення соціальної функції трудового права [2, с. 112–115; 8, с. 3–6].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Останнім часом в Україні з'являються сучасні праці, що розглядають зміст трудового договору та проблеми його правового регулювання. Так, С. Верейтін аналізує сучасний стан правового регулювання змісту трудового договору і наявні законодавчі прогалини у визначенні обов'язкових та додаткових умов [1]. Дослідження Б. Гоцмана та У. Бека акцентують на необхідності подальшого розвитку правового механізму визначення змісту трудового договору для забезпечення правової визначеності та захисту сторін [2]. Л. Павловська у своїй праці розглядає умови трудового договору та можливість включення інших умов, що набувають обов'язкового характеру, зокрема у контексті реалізації трудових прав під час дії воєнного стану [3]. Натомість праці О. Тищенка та співавторів висвітлюють особливі аспекти укладення певних видів трудових договорів, зокрема питання строковості та їх сприйняття в практиці застосування трудового законодавства [7].

У міжнародній науковій літературі питання змісту трудового договору та допустимих меж договірної свободи сторін розглядається переважно крізь призму стандартів Міжнародної організації праці та практики Європейського Союзу. Зокрема, у працях А. Супйо трудовий договір аналізується як інструмент соціального балансу, в межах якого автономія волі сторін обмежується необхідністю забезпечення гідних умов праці та реального захисту працівника як слабшої сторони правовідносин [12].

Проблеми індивідуального договірного регулювання та його співвідношення з імперативними нормами трудового права досліджуються у роботах С. Деакіна, який наголошує, що розширення диспозитивних елементів у трудових договорах можливе лише за умови збереження мінімальних соціальних стандартів, закріплених у законодавстві та міжнародних актах [9].

Важливе значення для розуміння допустимості факультативних умов трудового договору мають також акти та аналітичні матеріали Міжнародної організації праці (далі – МОП), в яких підкреслюється, що індивідуальні умови договору не можуть призводити до звуження обсягу трудових прав, гарантованих конвенціями МОП та національним законодавством [6]. Водночас у міжнародних дослідженнях питання факультативних умов трудового договору не виокремлюється як самостійний об'єкт наукового аналізу, що зумовлює актуальність відповідних досліджень у національній доктрині трудового права. У зв'язку з цим існує об'єктивна необхідність у проведенні комплексного наукового дослідження факультативних умов трудового договору з урахуванням сучасної судової практики Верховного Суду та міжнародних стандартів у сфері праці, що дозволить сформувати цілісне бачення цього інституту та визначити напрями вдосконалення правового регулювання.

Метою статті є комплексне науково-правове дослідження факультативних умов трудового договору як інструменту забезпечення балансу інтересів працівника і роботодавця, визначення їхньої правової природи, меж допустимості та ролі у механізмі індивідуального договірного регулювання трудових відносин з урахуванням судової практики Верховного Суду та міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. У теорії трудового права традиційно розрізняють необхідні та факультативні умови трудового договору. Факультативні умови визначаються як такі, що не є необхідними для виникнення трудових правовідносин, однак можуть бути включені до трудового договору за взаємною згодою сторін. Водночас після включення до

договору вони набувають обов'язкової юридичної сили та підлягають виконанню нарівні з істотними умовами [9, с. 58–60].

Юридична природа факультативних умов зумовлена поєднанням диспозитивних та імперативних засад трудового права. З одного боку, вони є проявом свободи трудового договору, з іншого – їх допустимість обмежується соціальною функцією трудового права та необхідністю захисту працівника як економічно слабшої сторони.

Як наголошує М. Фрідленд, факультативні умови є проявом індивідуалізації трудового договору, проте їх допустимість завжди має оцінюватися крізь призму фактичної нерівності сторін [11, с. 98–101]. До факультативних умов зазвичай відносять умови про випробування при прийнятті на роботу, додаткові підстави матеріальної відповідальності, умови про професійне навчання за рахунок роботодавця, конкурентні обмеження після припинення трудових відносин, розширені соціальні гарантії, а також окремі умови оплати та режиму праці.

Принцип свободи договору є фундаментальним для приватного права, однак у трудовому праві він має обмежений характер. Така обмеженість зумовлена необхідністю забезпечення мінімальних соціальних гарантій працівника та недопущення зловживань із боку роботодавця [8, с. 72–74].

Факультативні умови трудового договору можуть сприяти досягненню балансу інтересів сторін лише за умови їх добровільного та усвідомленого погодження. Проте на практиці свобода волевиявлення працівника часто має формальний характер, що ставить під сумнів реальність договірного балансу. Саме тому законодавець і судова практика встановлюють межі допустимості таких умов, зокрема заборону погіршення становища працівника, як порівняти з законодавством і колективним договором. Європейська доктрина трудового права виходить із того, що будь-які договірні відступи від законодавчих стандартів можливі лише у бік покращення становища працівника [12, с. 41–44].

Дослідження засвідчує, що формальна диспозитивність факультативних умов часто має псевдодиспозитивний характер. Згода працівника на включення

таких умов у трудовий договір у багатьох випадках є вимушеною та зумовленою економічною залежністю, відсутністю альтернативної зайнятості або інформаційною асиметрією. У цьому контексті договірна свобода втрачає свій класичний приватноправовий зміст і потребує переосмислення з урахуванням соціальної природи трудових правовідносин.

Отже, псевдодиспозитивність є однією з ключових проблем сучасного договірного регулювання праці. Вона виявляється у ситуаціях, коли формально факультативні умови нав'язуються працівникові в умовах відсутності реальної альтернативи. Фактична нерівність сторін трудового договору зумовлює згоду працівника на умови, які він не мав можливості обговорювати або змінювати. Як зазначає С. Дікін, така практика підриває саму ідею договірного балансу та потребує активного судового контролю [9, с. 121–124].

В окреслених випадках формальна згода працівника не може розглядатися як належне волевиявлення. Доктрина трудового права обґрунтовує необхідність оцінки не лише тексту трудового договору, а й фактичних обставин його укладення, як-от економічний стан працівника, характер займаної посади та наявність альтернативних пропозицій на ринку праці [11, с. 134–136].

Аналіз практики Верховного Суду свідчить про послідовну орієнтацію на захист працівника як слабшої сторони трудових правовідносин. Зокрема, у постанові Верховного Суду у справі № 761/26293/16-ц від 03 липня 2019 р. наголошується, що умови індивідуального трудового договору не можуть погіршувати становище працівника, порівнюючи з умовами, встановленими колективним договором [4].

У постанові у справі № 127/21518/19 від 17 лютого 2021 р. Верховний Суд зазначив, що встановлення додаткових умов матеріальної відповідальності можливе лише за умови чіткого дотримання вимог законодавства та реального погодження таких умов працівни-

ком. Суд також підкреслив, що будь-які сумніви щодо змісту факультативних умов мають тлумачитися на користь працівника [5].

Практика Верховного Суду демонструє, що судовий контроль є ключовим механізмом запобігання зловживанням свободою трудового договору, а також свідчить про поступове формування доктрини обмеженої автономії волі сторін трудового договору, за якої допустимість факультативних умов оцінюється не лише з позиції формальної законності, а й із огляду на їхній фактичний вплив на становище працівника. Такий підхід, хоча й не завжди послідовний, закладає підґрунтя для переходу від формального аналізу договору до матеріальної оцінки справедливості його умов.

Особливого значення набуває співвідношення факультативних умов індивідуального трудового договору з умовами, встановленими колективним договором. Верховний Суд послідовно виходить із того, що індивідуальні умови не можуть нівелювати або звужувати соціальні гарантії, передбачені колективним договором.

Факультативні умови можуть лише деталізувати або покращувати становище працівника, але не встановлювати додаткові обмеження чи обов'язки, які суперечать принципам соціального партнерства.

Міжнародні стандарти праці, зокрема акти МОП, виходять із необхідності забезпечення гідної праці та недопущення дискримінаційних або несправедливих умов зайнятості [10, с. 9–12]. У праві Європейського Союзу контрактна свобода у сфері праці обмежується мінімальними соціальними стандартами, які не можуть бути знижені навіть за згодою працівника.

У країнах загального права суди застосовують доктрину unconscionable terms, визнаючи недійсними умови договорів, що створюють істотний дисбаланс між сторонами [8, с. 88–91].

Отже, порівняльно-правовий аналіз міжнародного досвіду дозволяє дійти висновку, що ефективний баланс інтересів у сфері праці забезпечується не шляхом розширення договірної свободи як такої, а за допомогою встановлення чітких меж допустимості факультативних умов і надання судам інструментів для нейтралізації несправедливих договірних положень.

На особливу увагу заслуговує можливість імплементації підходів, подібних до доктрини несправедливих умов договору, адаптованої до специфіки трудового права України. Такий підхід може бути корисним для розвитку української судової практики.

Подальший розвиток правового регулювання факультативних умов трудового договору доцільно здійснювати з урахуванням стандартів МОП та практики Суду Європейського Союзу, зокрема щодо недопущення несправедливих та дискримінаційних договірних умов навіть за формальної згоди працівника.

Факультативні умови трудового договору є важливим інструментом індивідуалізації трудових правовідносин та адаптації правового регулювання до

сучасних умов праці. Водночас їх використання пов'язане з високими ризиками порушення балансу інтересів працівника і роботодавця. Практика Верховного Суду та міжнародний досвід свідчать про необхідність обмеження диспозитивності факультативних умов з метою захисту соціальної функції трудового права.

Факультативні умови трудового договору в сучасних умовах перестають бути другорядним елементом індивідуального договірного регулювання праці та фактично трансформуються у ключовий механізм перерозподілу ризиків між працівником і роботодавцем. Саме за допомогою таких умов відбувається «тонке налаштування» трудових правовідносин, котре, однак, далеко не завжди спрямоване на досягнення справедливого балансу інтересів сторін.

Висновки. З метою забезпечення реального балансу інтересів сторін доцільним є нормативне закріплення критеріїв допустимості факультативних умов трудового дого-

вору, зокрема шляхом визначення ознак несправедливих умов та розширення судових повноважень щодо їх оцінки.

Вбачається за необхідне і законодавче закріплення загального принципу, відповідно до якого факультативні умови трудового договору допускаються лише за умови, що вони не порушують баланс інтересів сторін та не створюють для працівника непропорційних обмежень або додаткових обтяжень. Такий принцип має виконувати функцію матеріального критерію оцінки правомірності договірних умов у разі судового спору.

Слід також передбачити обов'язок роботодавця доводити, що факультативні умови трудового договору були предметом реального обговорення, а не нав'язані працівникові в односторонньому порядку. Такий підхід дозволить змістити акцент із формальної згоди працівника на оцінку реальних обставин укладення трудового договору.

Крім того, необхідно встановити презумпцію несправедливості факультативних умов, які істотно обмежують трудові права працівника після припинення трудових відносин, зокрема умов про неконкуренцію, додаткові підстави матеріальної відповідальності або односторонню зміну істотних умов праці. У таких випадках саме роботодавець повинен доводити обґрунтованість і пропорційність відповідних обмежень.

Пропонується закріпити на законодавчому рівні право суду визнавати окремі факультативні умови трудового договору недійсними або такими, що не підлягають застосуванню, без визнання недійсним договору в цілому. Це відповідатиме міжнародним стандартам та сприятиме більш ефективному захисту трудових прав працівника.

Законодавець має надати колективним договорам пріоритет у встановленні допустимих меж індивідуальних факультативних умов, зокрема шляхом визначення переліку умов, які можуть або не можуть включатися до індивідуального трудового договору. Це сприятиме зменшенню договірного дисбалансу та зміцненню інституту соціального партнерства.

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що подальший розвиток інституту трудового договору має відбуватися не шляхом механічного запозичення цивільно-правових моделей договірної свободи, а за допомогою формування власної трудо-правової концепції факультативних умов, у центрі якої перебуває не формальна рівність сторін, а реальний баланс їхніх інтересів. Це потребує як доктринального осмислення, так і нормативного уточнення меж допустимості факультативних умов трудового договору з урахуванням практики Верховного Суду та міжнародних стандартів гідної праці.

Список використаних джерел

1. Вереітін С. В. Зміст контракту як різновиду трудового договору. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2023. № 2 (101). Ч. 2. С. 96–108. DOI : https://doi.org/10.32631/v.2023.2.40.

2. Гоцман Б. І., Бек У. П. Форма та зміст трудового договору, проблеми правового регулювання в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2025. Вип. 45. С. 145–150. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.15109722.

3. Павловська Л. В. Зміст трудового договору за законодавством України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 4. Ч. 1. С. 470–476. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.72.

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 761/26293/16-ц від 20.03.2019. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574008.

5. Постанова Верховного Суду у справі № 127/21518/19 від 17.02.2021.

6. Рекомендація МОП 2006 року щодо трудових відносин (№ 198). *International Labour Organization.* URL : https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_748379.pdf.

7. Тищенко О. В., Черноус С. М., Дунаєвська Л. Г. Окремі аспекти укладення трудового договору з науково-педагогічними працівниками за законодавством України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 6. Ч. 2. С. 80–87. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.13.

8. Collins H. Employment Law. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2010. 265 p.

9. Deakin S., Morris G. Labour Law. 7th ed. Oxford : Oxford University Press, 2021. 1328 p.
10. Decent work and the 2030 Agenda for Sustainable Development. Geneva : ILO, 2015. 36 p. *International Labour Organization.* URL : https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@ilo-lisbon/documents/event/wcms_667247.pdf.
11. Freedland M. The Personal Employment Contract. Oxford : Oxford University Press, 2003. 604 p.
12. Supiot A. Beyond Employment: Changes in Work and the Future of Labour Law in Europe. Oxford : Oxford University Press, 2001. 192 p.

References

1. Vereitin, S. V. (2023) Zmist kontraktu yak riznovydu trudovoho dohovoru [Content of the contract as a type of employment contract]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 2 (101). Part 2, pp. 96–108. DOI : https://doi.org/10.32631/v.2023.2.40. [in Ukr.].
2. Hotsman, B. I., Bek, U. P. (2025) Forma ta zmist trudovoho dohovoru, problemy pravovoho rehuliuvannia v Ukraini [Form and content of the employment contract: problems of legal regulation in Ukraine]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriia ekonomichna. Seriia yurydychna.* Iss. 45, pp. 145–150. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.15109722. [in Ukr.].
3. Pavlovska, L. V. (2025) Zmist trudovoho dohovoru za zakonodavstvom Ukrainy [The content of the employment contract under the legislation of Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* Iss. 4. Part. 1, pp. 470–476. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.72. [in Ukr.].
4. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu u spravi № 761/26293/16-ts vid 20.03.2019 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case No. 761/26293/16-ц of 20.03.2019]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81574008. [in Ukr.].
5. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 127/21518/19 vid 17.02.2021 [Resolution of the Supreme Court in case No. 127/21518/19 of 17.02.2021]. [in Ukr.].
6. Rekomendatsiia MOP 2006 roku shchodo trudovykh vidnosyn (№ 198) [ILO Recommendation 2006 concerning Employment Relations (No. 198)]. *International Labour Organization.* Retrieved from: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_748379.pdf. [in Ukr.].
7. Tyshchenko, O. V., Chernous, S. M., Dunaievska, L. H. (2025) Okremi aspekty ukladennia trudovoho dohovoru z naukovo-pedahohichnymy pratsivnykamy za zakonodavstvom Ukrainy [Certain aspects of concluding an employment contract with academic and teaching staff under the legislation of Ukraine]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* Iss. 6. Part 2, pp. 80–87. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.13. [in Ukr.].
8. Collins, H. (2010) Employment Law. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press. 265 p.
9. Deakin, S., Morris, G. (2021) Labour Law. 7th ed. Oxford : Oxford University Press. 1328 p.
10. Decent work and the 2030 Agenda for Sustainable Development. Geneva : ILO, 2015. 36 p. *International Labour Organization.* Retrieved from: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@ilo-lisbon/documents/event/wcms_667247.pdf.
11. Freedland, M. (2003) The Personal Employment Contract. Oxford : Oxford University Press. 604 p.
12. Supiot, A. (2001) Beyond Employment: Changes in Work and the Future of Labour Law in Europe. Oxford : Oxford University Press. 192 p.

ABSTRACT

Liliia Zolotukhina. Optional terms of the employment contract as a mechanism for balancing the interests of the employee and the employer

The article is devoted to a comprehensive legal analysis of optional (facultative) terms of the employment contract as an instrument for balancing the interests of the employee and the employer in modern labor relations. The relevance of the study is determined by the growing role of individual contractual regulation in labor law, especially under conditions of labor market flexibility, digitalization of work processes, and the functioning of labor relations during extraordinary legal regimes, including martial law.

In Ukrainian labor law doctrine, the issue of the content of the employment contract has traditionally been considered through the prism of mandatory (essential) terms established by legislation. At the same time, optional terms of the employment contract, which arise from the agreement of the parties and specify or supplement statutory provisions, remain insufficiently systematized and conceptually underdeveloped. This situation creates legal uncertainty both for employees, who may face unjustified restrictions of their labor rights, and for employers, who risk having such contractual terms declared invalid by courts.

The purpose of this article is to determine the legal nature of optional terms of the employment contract, to identify their place in the structure of contractual regulation of labor relations, and to assess their role in ensuring a fair balance of interests between the parties to the employment contract. The study also aims to formulate proposals for improving labor legislation in terms of regulating optional contractual conditions.

The methodological basis of the research includes general scientific and special legal methods, in particular: dialectical, formal-logical, systemic-structural, comparative-legal, and doctrinal analysis. Judicial practice of the Supreme Court of Ukraine, acts of international organizations, and foreign legal doctrine are used as empirical and comparative material.

The article substantiates that optional terms of the employment contract should not be perceived solely as a manifestation of contractual freedom. Instead, they represent a specific legal mechanism that operates within the limits of labor law principles, primarily the principle of protection of the employee as the weaker party to labor relations. It is argued that optional terms may perform both a positive and a negative function: on the one hand, they allow adapting labor relations to the individual needs of the parties; on the other hand, they may serve as a tool for shifting entrepreneurial risks to the employee or for indirectly limiting statutory labor guarantees.

Particular attention is paid to the analysis of judicial practice of the Supreme Court of Ukraine, which demonstrates a tendency to assess optional terms of employment contracts through the criterion of admissibility of restriction of labor rights. The article analyzes court decisions in which contractual clauses concerning probation periods, non-compete obligations, additional grounds for dismissal, and extended working time regimes were evaluated. It is emphasized that the Supreme Court consistently proceeds from the priority of labor legislation over contractual terms and invalidates provisions that worsen the employee's legal position compared to statutory standards.

The article also examines international approaches to regulating optional terms of employment contracts. In particular, reference is made to the standards of the International Labour Organization, which emphasize the inadmissibility of contractual clauses that undermine decent work standards. The experience of European Union countries and the doctrine of European labor law are analyzed, where optional terms are allowed only within clearly defined legal boundaries and under effective judicial control. The works of leading labor law scholars highlight that the expansion of individual contractual regulation must be accompanied by enhanced protective mechanisms for employees.

Based on the conducted analysis, the author concludes that Ukrainian labor legislation lacks a clear conceptual framework for regulating optional terms of employment contracts. This gap leads to inconsistent application of the law and increases the number of labor disputes. It is argued that the legislator should move from a fragmented regulation of individual contractual clauses to a systematic approach that would define the legal nature, limits, and criteria of admissibility of optional terms.

The article formulates author's conclusions and practical recommendations aimed at improving labor legislation. In particular, it is proposed to establish at the legislative level the concept of optional terms of the employment contract, to establish a general prohibition on including contractual clauses that worsen the employee's position, and to define a list of criteria for assessing the validity of such terms. It is also recommended to strengthen the role of judicial review in evaluating optional contractual clauses, especially in conditions of increased contractual flexibility.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive doctrinal understanding of optional terms of the employment contract as an independent legal category and in substantiating their role as a balancing mechanism between the interests of the employee and the employer. The practical significance of the article consists in the possibility of using its conclusions in legislative activities, judicial practice, and further scientific research in the field of labor law.

Key words*: employment contract, optional terms, labor law, balance of interests, employee protection, contractual regulation, judicial practice.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 17.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 05.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 347,9[004.91:004.77]
DOI

Кристина РЕЗВОРОВИЧ
доктор юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1183-613X
krystyna.rezvorovych@dduvs.edu.ua

Андрій ПАВЛЮК
здобувач вищої освіти
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-6842-0067
pavlukandrey0908@gmail.com

ДОПУСТИМІСТЬ СКРІНШОТІВ, МЕСЕНДЖЕРІВ І ЕЛЕКТРОННИХ ЛИСТІВ ЯК ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Розглянуто питання допустимості використання скріншотів, електронних листів та листування у месенджерах як доказів у цивільному процесі України. Проаналізовано судову практику, зокрема рішення з Єдиного державного реєстру судових рішень, у яких такі електронні дані використовувалися для підтвердження фактів правовідносин між сторонами спору.

Здійснено оцінку правової природи електронних доказів, визначено проблемні аспекти подання їх на перевірку автентичності. Особливу увагу приділено застосуванню положень ст. 100 Цивільного процесуального кодексу України щодо порядку подання електронних доказів та визначення їх оригінальності.

Обґрунтовано критерії допустимості, достовірності, достатності та належності електронних доказів, а також запропоновано напрями вдосконалення процесуального законодавства з урахуванням сучасних цифрових реалій.

Ключові слова: *електронні докази, скріншот, месенджери, електронна пошта, допустимість доказів, судова практика, цивільний процес.*

Постановка проблеми. Розвиток цифрових технологій істотно вплинув на всі сфери суспільного життя, включно зі здійсненням правосуддя. У сучасному цивільному процесі дедалі частіше виникають ситуації, коли важливі докази існують не в матеріальній, а в електронній формі: це листування у месенджерах, електронні листи, повідомлення в соціальних мережах, скріншоти сторінок тощо.

© К. Резворович, 2026
© А. Павлюк, 2026

Відповідно до ст. 100 ЦПК України електронними доказами визнається інформація в електронній (цифровій) формі, що може містити дані про обставини, які мають значення для справи. Такими доказами можуть бути електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео– та звукозаписи тощо), вебсайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Проте на практиці виникає питання, чи можна вважати прості скріншоти або роздруківки електронного листування належними та допустимими доказами, якщо вони можуть бути безперешкодно змінені або підроблені.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі аспекти проблеми доказів у цивільному процесі в цілому та електронної їх форми зокрема розглядали у своїх працях такі науковці, як І. Андронов, Н. Волкова, Н. Голубєва, М. Жушман, Н. Рванець, К. Резворович, І. Яніцька.

Мета статті – проаналізувати допустимість використання скріншотів, електронних листів та листування у месенджерах як доказів у цивільному процесі України з огляду на судову практику.

Виклад основного матеріалу. У цивільному процесі докази відіграють ключову роль, оскільки саме через систему доказування суд встановлює наявність або відсутність юридично значущих обставин для вирішення справи.

Відповідно до ст. 76 Цивільного процесуального кодексу України доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: письмовими, речовими і електронними доказами, висновками експертів та показаннями свідків. Таким чином, законодавець визнає достатній спектр джерел інформації, що можуть бути використані сторонами для підтвердження своїх правових позицій.

Юридична сила судових доказів безпосередньо пов'язана з їх допустимістю, тобто відповідністю встановленим законом вимогам щодо форми, джерела та способу отримання [2, с. 14–15]. Згідно з ч. 1 ст. 78 ЦПК України суд не бере до уваги докази, одержані з порушенням порядку, встановленого законом. Отже, лише допустимі докази мають юридичну силу, тоді як недопустимі не можуть бути покладені в основу судового рішення.

Наукова доктрина неодноразово звертала увагу на складність співвідношення понять «допустимість доказів» і «юридична сила доказів», вбачаючи у допустимості лише процесуальний аспект форми доказу, тоді як юридична сила розглядається як його спроможність впливати на переконання суду. Проте більш обґрунтованим убачається підхід, закріплений у чинному законодавстві, який передбачає, що недопустимий доказ не має юридичної сили, оскільки він не може бути належним чином перевірений у межах процесуального порядку [1, с. 14].

Цивільне процесуальне законодавство також визначає, що жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили. Це положення відображає принцип вільної оцінки доказів, який гарантує, що рішення суду ґрунтується на внутрішньому переконанні, сформованому за результатами безпосереднього дослідження всіх доказів у сукупності. Таким чином, кожен доказ оцінюється не самостійно, а у взаємозв'язку з іншими матеріалами справи, що забезпечує повноту та об'єктивність судового розгляду.

Властивостями доказів є їхня належність, допустимість, достовірність і достатність. Ці властивості формують систему критеріїв, за якими суд визначає, чи може конкретний доказ бути прийнятий і використаний у процесі доказування. Належними є ті докази, які безпосередньо стосуються предмета доказування. Допустимими – ті, що отримані відповідно до закону, без порушення процесуальних вимог. Достовірними є докази, що дають змогу встановити дійсні обставини справи, а достатніми такі, які у своїй сукупності дозволяють суду зробити висновок про наявність або відсутність фактів, що підлягають доказуванню [2, с. 15–16].

У сучасних умовах розвитку цифрових технологій та трансформації публічно-правових інститутів питання доказування у цивільному процесі набуває нового змісту. Розглядаючи впровадження інноваційно-комунікаційних засобів у судову систему, слід підкреслити, що цифровізація правосуддя не лише гарантує реалізацію конституційного права громадян на доступ до правосуддя, особливо в умовах воєнного стану, але й сприяє підвищенню ефективності функціонування судової системи в цілому [10, с. 99].

Впровадження інноваційних рішень у сфері доказування, таких як використання електронних листів, переписок у месенджерах, скріншотів, створює нову правову реальність, де цифрові дані визнаються рівноправними з «традиційними» доказами.

Саме тому проблема оцінки електронних доказів, зокрема допустимості скріншотів, електронних листів і повідомлень у месенджерах, сьогодні набуває особливої актуальності. Зростання кількості спорів, у яких сторони обґрунтовують свої вимоги або заперечення на підставі електронного листування, потребує чіткого регулювання та єдиної судової практики. Зазначена проблематика охоплює питання достовірності джерел інформації, процедур перевірки автентичності цифрових доказів, а також визначення їхньої юридичної сили. У цьому контексті аналіз сучасної судової практики дозволяє не лише оцінити, як національні суди підходять до використання таких доказів, але й окреслити напрями подальшого розвитку процесуального законодавства, необхідні для ефективного функціонування цифрового судочинства.

К. Резворович зауважує, що вирішення окресленої проблеми можливе шляхом вдосконалення положень Цивільного процесуального кодексу України щодо порядку огляду та фіксації електронних доказів. Сучасна редакція ЦПК України вже передбачає можливість перевірки електронних доказів за місцем їх фактичного знаходження у випадках, коли їх фізичне подання до суду є неможливим. Зокрема, статтю 85 ЦПК доповнено частинами сьомою та восьмою, що наділяють суд правом як за заявою сторони, так і з власної ініціативи здійснювати огляд вебсайту або будь-якого іншого онлайн-джерела даних із метою ідентифікації та фіксації їхнього змісту [11, с. 366].

Отже, чинне процесуальне законодавство надає суду достатні повноваження для безпосереднього доступу до вебресурсів та інших віртуальних джерел інформації. Проте такий огляд є ефективним лише доки відповідна інформація залишається доступною в першоджерелі. На практиці електронні дані можуть бути видалені або змінені власником акаунту або адміністратором вебсайту, що унеможливлює отримання автентичного первинного доказу.

Одним із видів електронних доказів, які набули широкого використання в судовій практиці останніх років, є скріншоти. Скріншот – це зображення екрана електронного пристрою (комп'ютера, смартфона, планшета тощо), зафіксоване за допомогою спеціальної функції чи програмного забезпечення. З технічного погляду скріншот є графічним файлом, що містить візуальне відтворення певної інформації, відображеної на екрані в конкретний момент часу. У правовому контексті скріншоти використовуються як спосіб фіксації змісту вебсторінок, електронного листування, повідомлень у соціальних мережах чи месенджерах, а також інших цифрових слідів, що можуть мати доказове значення [3, с. 115].

Так, у справі № 587/2051/18 за позовом ТОВ «Консалтингово-видавнича компанія "Ділові перспективи"» до ОСОБА_2 предметом спору стало поширення останнім недостовірної інформації, яка, за твердженням позивача, завдала шкоди діловій репутації товариства. Відповідач, використовуючи кілька електронних поштових скриньок, розсилав електронні листи іноземним і національним партнерам позивача, в яких містилися неправдиві твердження про діяльність компанії, що призвело до втрати контрагентів і погіршення репутації. Позивач вимагав спростувати цю інформацію та стягнути компенсацію моральної шкоди [12].

Суд першої інстанції, дослідивши надані електронні докази, зокрема роздруківки електронних листів (скріншоти) та результати комп'ютерно-технічної експертизи, визнав

факт поширення недостовірної інформації доведеним. Було встановлено, що електронні адреси, з яких надсилалися повідомлення, пов'язані з номером мобільного телефону, що належав відповідачу. У зв'язку з цим суд частково задовольнив позов, визнавши інформацію недостовірною та присудивши 300 000 грн компенсації моральної шкоди.

Верховний Суд, переглядаючи справу, звернув увагу на процесуальні аспекти допустимості доказів. Було підкреслено, що відповідно до статей 76, 78, 100 ЦПК України електронні листи, скріншоти чи їх паперові копії можуть бути доказами лише за умови пред'явлення їх в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису, відповідно до Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Суд визнав, що роздруківки електронних листів та протоколи огляду поштових скриньок не є самостійними електронними доказами, проте в сукупності з іншими даними (експертизою, технічними зв'язками між електронними адресами та номером телефону відповідача) вони утворюють допустимий доказовий комплекс [6].

На відміну від попередньо розглянутої справи, у постанові Верховного Суду у справі № 568/879/17 за позовом ОСОБА_4 проти Бугаївського дошкільного навчального закладу «Дивосвіт» суд дійшов протилежного висновку щодо допустимості скріншотів як електронних доказів. У цій справі відповідач намагався довести факт аморальної поведінки вихователя ОСОБА_4, зокрема шляхом подання роздруківок (паперових копій) знімків екрана, які нібито відображали фотографії позивачки із соціальних мереж, що могли свідчити про її неналежну поведінку. Однак суд першої інстанції, з позицією якого погодилися апеляційний та касаційний суди, відмовився прийняти такі матеріали як належні та допустимі докази, оскільки їхня автентичність не була підтверджена, а оригінали електронних носіїв не були подані.

Суди вказали, що відповідно до частини 5 статті 100 ЦПК України, якщо подається копія електронного доказу, а інша сторона ставить під сумнів її відповідність оригіналу, суд зобов'язаний вимагати подання оригіналу для перевірки. У наведеному випадку відповідач не зміг надати цифрові оригінали чи метадані, які б підтверджували, що скріншоти не були змінені, тому їх не можна було використати для встановлення факту аморальної поведінки позивача. Верховний Суд підкреслив, що такі копії не мають самостійної доказової сили, оскільки зображення на папері без технічних параметрів та підтвердження джерела походження не відповідають вимогам до електронних доказів [5].

З цього рішення випливає важливий висновок: суди дотримуються суворого підходу до оцінки скріншотів, вимагаючи технічного підтвердження їхньої достовірності. Такий підхід демонструє прагнення судової практики забезпечити баланс між технологічними реаліями та процесуальними гарантіями достовірності доказів, запобігаючи маніпуляціям із цифровими зображеннями.

Так, у справі № 299/2706/20 за позовом ОСОБА_1 до ТОВ «Платі Юкрейн Лімітед» предметом спору стало поновлення на роботі після звільнення за власним бажанням. Позивач стверджувала, що відкликала свою заяву про звільнення, надіславши відповідне повідомлення на електронну адресу роботодавця. Вона подала до суду роздруківки електронного листа та скріншоти з електронної пошти, які, на її думку, підтверджували факт відправлення електронної заяви про відкликання.

Роботодавець заперечив проти позову, зазначивши, що жодного електронного повідомлення від позивача не отримував і що заяву про звільнення виконано у встановленому законом порядку.

Суд першої інстанції визнав скріншоти та роздруківки електронного листа допустимими доказами та задовольнив позов, зобов'язавши поновити працівницю на посаді. Апеляційний суд залишив це рішення без змін. Однак Верховний Суд, переглянувши справу, встановив, що факт отримання електронної заяви відповідачем не був підтверджений, а подані скріншоти не містили електронного підпису та технічних ознак автентичності.

Таким чином, суди першої та другої інстанцій помилково прирівняли відправлення електронного документа до його вручення, не врахувавши положення ч. 3 ст. 11 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг». Оскільки доказів отримання відповідачем зазначеної заяви не було надано, Верховний Суд дійшов висновку, що електронна заява про відкликання не породила юридичних наслідків для роботодавця.

Також Суд звернув увагу на те, що роздруківки скріншотів електронної пошти не є належним підтвердженням факту отримання електронного документа, адже такі копії не містять кваліфікованого електронного підпису і не можуть розглядатися як повноцінний електронний документ у розумінні ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг». Суд підкреслив, що якщо сторона подає до суду копію електронного доказу в паперовій формі, вона повинна підтвердити наявність оригіналу та засвідчити відповідність копії оригіналу згідно з вимогами ст. 100 ЦПК України.

Верховний Суд також зауважив, що у матеріалах справи відсутні дані, які б підтверджували, що ТОВ «Платі Юкрейн Лімітед» мали офіційну електронну адресу, зареєстровану як канал електронного документообігу з працівниками, або що між сторонами була домовленість про обмін документами в електронній формі.

Без зазначеної домовленості електронне листування не може вважатися належним способом повідомлення чи передачі юридично значущих документів у сфері трудових правовідносин.

Отже, Верховний Суд скасував рішення судів першої та другої інстанцій у частині задоволення позову про поновлення на роботі, вважаючи, що позивач не довела факт належного відкликання заяви про звільнення. При цьому суд наголосив, що в умовах цифровізації обміну інформацією між сторонами трудових відносин важливо дотримуватися встановлених законом процедур електронного документообігу, а також належного підтвердження отримання електронних документів, оскільки лише це забезпечує юридичну силу електронного листування як доказу в суді [4].

Перехід від використання електронної пошти до сучасних месенджерів як засобу комунікації закономірно вплинув і на судову практику щодо оцінки електронних доказів. Якщо раніше основним джерелом електронного листування, яке надавалося сторонами, були електронні листи, що мали чітку структуру, адресу відправника, дату, час і технічні метадані, то сьогодні все частіше доказову базу становлять повідомлення в месенджерах, таких як вайбер, телеграм, ватсап, фейсбук тощо. Таке листування, хоч і позбавлене традиційних ознак електронного документа, проте містить інформацію, що може підтверджувати факти, важливі для вирішення справи. Перехід до аналізу доказів цього виду вимагає від судів глибшого розуміння технічних особливостей збереження та відтворення таких повідомлень, а також чіткого визначення меж їхньої достовірності й автентичності.

Наприклад, у справі № 753/10840/19 ОСОБА_1 звернулася до суду з вимогою видати обмежувальний припис проти колишнього чоловіка ОСОБА_2, заборонивши йому будь-яке спілкування з нею та їхнім малолітнім сином особисто, телефоном або через інші засоби зв'язку, у тому числі за допомогою месенджерів.

Підставою для звернення стали численні випадки психологічного насильства, що виявлялися у систематичному листуванні в месенджері «Вайбер», де ОСОБА_2 вдавався до погроз, образ, нецензурної лексики, принижень, а також шантажу. ОСОБА_2 вимагав зменшення аліментів, погрожував не надати дозвіл на виїзд дитини за кордон, обіцяв фізичну розправу. Частину образливих повідомлень він надсилав навіть на телефон малолітнього сина, чим завдавав шкоди його психічному стану.

Суд першої інстанції, оцінивши електронні докази, скріншоти з телефону та планшета, визнав їх належними та допустимими доказами. Було встановлено, що в повідомленнях містяться елементи психологічного насильства, які створюють реальну загрозу безпеці заявниці та дитини. У зв'язку з цим суд задовольнив заяву частково й видав обмежувальний припис на 6 місяців, заборонивши ОСОБА_2 будь-яке спілкування з потерпілими.

В апеляційній скарзі ОСОБА_2 просить скасувати ухвалені у справі судові рішення та ухвалити нове рішення про відмову в задоволенні позову, посилаючись на порушення норм матеріального та процесуального права. Апеляційний суд залишив рішення без змін, наголосивши, що обмежувальний припис не є покаранням, а становить тимчасовий захисний захід.

Касаційна скарга містить посилання на те, що суди в порушення ст. 78, ч. 2 ст. 95, ч. 1 та 2 ст. 100 ЦПК України встановили обставини, що мають суттєве значення, на підставі недопустимих доказів та необґрунтовано відхилили клопотання про дослідження електронних доказів.

Судом встановлено, що згідно зі скріншотами повідомлень із телефону та планшету, роздруківкою переписки у вайбері, яку ОСОБА_2 тривалий час та систематично веде із заявником з приводу організації побачень з сином, він висловлює погрози розправи, в тому числі фізичної, ображає та принижує заявника та її близьких, застосовує нецензурну та іншу неприйнятну лексику.

Верховний Суд підтримав позицію попередніх інстанцій, зазначивши, що листування в месенджерах може розглядатися як доказ вчинення психологічного насильства, якщо його зміст свідчить про погрози, приниження чи емоційний тиск [7].

Отже, суди дійшли висновку, що систематична агресивна переписка ОСОБА_2 становить форму домашнього насильства, а тому застосування обмежувального припису є законним та необхідним для забезпечення безпеки матері й дитини.

Аналіз зазначених справ свідчить, що судова практика України щодо допустимості скріншотів, листування в месенджерах і електронних листів залишається неоднозначною. Принцип оцінки доказів за внутрішнім переконанням судді дозволяє суду приймати рішення, зважаючи на комплексний аналіз доказів, проте залишає дискрецію у визначенні достовірності цифрових джерел.

Таким чином, допустимість електронних доказів у цивільному процесі значною мірою залежить від конкретних обставин справи, ступеня спростування доказу іншою стороною та технічних характеристик способу його отримання.

Висновки. Судова практика України демонструє поступову еволюцію у сприйнятті цифрових джерел інформації як повноцінних доказів у цивільному процесі. Хоча відсутність єдиного підходу призводить до неоднозначності рішень, загальна тенденція спрямована на розширення меж допустимості електронних доказів.

У перспективі кодифікація підходів до електронних доказів має враховувати баланс між формальними вимогами та принципом змагальності сторін. Важливо, щоб цифрові матеріали не втрачали доказової сили лише через відсутність електронного підпису, якщо їхній зміст підтверджує істотні обставини справи. Формування сталої судової практики у цій сфері стане важливим кроком до адаптації цивільного процесу до сучасних цифрових реалій.

Список використаних джерел

1. Андронов І. В. Юридична сила судових доказів у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 14 вер. 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 12–15.

2. Голубєва Н. Ю., Андронов І. В., Волкова Н. В., Яніцька І. А. Доказування та докази в цивільному судочинстві : навч.-метод. посібник. 2-е вид., перероб. та доп. Одеса : Фенікс, 2024. 80 с.

3. Жушман М. В. Скріншот як доказ в цивільному судочинстві крізь призму правозастосовної та судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8. С. 114–118. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/24.

4. Постанова Верховного Суду у справі № 299/2706/20 від 21 грудня 2022 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108260226.

5. Постанова Верховного Суду у справі № 568/879/17 від 21 березня 2019 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/80751512.

6. Постанова Верховного Суду у справі № 587/2051/18 від 07 липня 2021 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/98298873#.

7. Постанова Верховного Суду у справі № 753/10840/19 від 13 липня 2020 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050.

8. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text.

9. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text.

10. Резворович К. Р., Лазарєва О. Л. Роль цифрових технологій у здійсненні цивільного судочинства в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2024. № 1. С. 95–99. DOI : https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-17.

11. Резворович К., Рванець Н. Проблематика дослідження електроних доказів у цивільному судочинстві України. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану : зб. матеріалів Міжнар. науково-практ. онлайн-семінару* (м. Кривий Ріг, 29 квіт. 2022 р.). Кривий Ріг, 2022. С. 364–367. URL : https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2022/11/zbirnyk-z-oblozhkoyu_29.04.2022.pdf#page=364.

12. Рішення Сумського районного суду Сумської області у справі № 587/2051/18 від 23 жовтня 2019 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/85131418.

13. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

References

1. Andronov, I. V. (2020) Yurydychna syla sudovykh dokaziv u tsyvilnomu protsesi [The legal force of judicial evidence in civil proceedings]. *Novely tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva: dokazy ta dokazuvannia: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Odesa, 14 ver. 2020 r.). Odesa : Feniks, pp. 12–15. [in Ukr.].

2. Holubieva, N. Yu., Andronov, I. V., Volkova, N. V., Yanitska, I. A. (2024) Dokazuvannia ta dokazy v tsyvilnomu sudochynstvi [Evidence and proof in civil proceedings] : navch.-metod. posibnyk. 2-e vyd., pererob. ta dop. Odesa : Feniks. 80 p. [in Ukr.].

3. Zhushman, M. V. (2023) Skrinshot yak dokaz v tsyvilnomu sudochynstvi kriz pryzmu pravozastosovnoi ta sudovoi praktyky [Screenshot as evidence in civil proceedings through the prism of law enforcement and judicial practice]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal.* № 8, pp. 114–118. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/24. [in Ukr.].

4. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 299/2706/20 vid 21 hrudnia 2022 r. [Resolution of the Supreme Court in case No. 299/2706/20 dated December 21, 2022]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108260226. [in Ukr.].

5. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 568/879/17 vid 21 bereznia 2019 r. [Resolution of the Supreme Court in case No. 568/879/17 dated March 21, 2019]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80751512. [in Ukr.].

6. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 587/2051/18 vid 07 lypnia 2021 r. [Resolution of the Supreme Court in case No. 587/2051/18 dated July 07, 2021]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98298873#. [in Ukr.].

7. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi № 753/10840/19 vid 13 lypnia 2020 r. [Resolution of the Supreme Court in case No. 753/10840/19 dated July 13, 2020]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050. [in Ukr.].

8. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih [On electronic documents and electronic document management] : Zakon Ukrainy vid 22.05.2003. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text. [in Ukr.].

9. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy [On electronic identification and electronic trust services] : Zakon Ukrainy vid 05.10.2017. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text. [in Ukr.].

10. Rezvorovych, K. R., Lazarieva, O. L. (2024) Rol tsyfrovykh tekhnolohii u zdiisnenni tsyvilnoho sudochynstva v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [The role of digital technologies in the implementation of civil justice in the conditions of martial law in Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii.* № 1, pp. 95–99. DOI : https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1–17. [in Ukr.].

11. Rezvorovych, K., Rvanets, N. (2022) Problematyka doslidzhennia elektronykh dokaziv u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy [Issues of examining electronic evidence in civil proceedings of Ukraine].

Diialnist derzhavnykh orhaniv v umovakh voiennoho stanu : zb. materialiv Mizhnar. naukovo-prakt. onlain-seminaru (m. Kryvyi Rih, 29 kvit. 2022 r.). Kryvyi Rih, pp. 364–367. Retrieved from: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2022/11/zbirnyk-z-oblozhkoyu_29.04.2022.pdf#page=364. [in Ukr.].

12. Rishennia Sumskoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti u spravi № 587/2051/18 vid 23 zhovtnia 2019 r. [Decision of the Sumy District Court of Sumy Region in case No. 587/2051/18 dated October 23, 2019]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85131418. [in Ukr.].

13. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15. [in Ukr.].

ABSTRACT

Krystyna Rezvorovych, Andrii Pavliuk. Admissibility of screenshots, messenger messengers and emails as evidence in civil proceedings: a review of judicial practice

The article explores the theoretical and practical aspects of using electronic evidence in civil proceedings of Ukraine, emphasizing the transformation of judicial processes under the conditions of martial law and the active implementation of digital technologies. The study highlights that the digitalization of justice not only ensures citizens' right of access to the court during the war but also significantly improves the efficiency and transparency of the judicial system. The author analyzes the regulatory framework governing the submission and evaluation of electronic evidence, including documents signed with an electronic digital signature, email correspondence, and messages from instant messengers such as Viber and Telegram. Particular attention is paid to judicial practice regarding the admissibility and probative value of such evidence, as demonstrated by the analysis of relevant case law from the Unified State Register of Court Decisions.

The article outlines the problematic aspects of the current legislation, such as the lack of clear procedural regulation for the use of screenshots and messages from messengers as independent types of electronic evidence, as well as the inconsistency in judicial approaches to their authentication. The author argues that screenshots, though widely used by participants in civil proceedings, require proper procedural confirmation of their origin and integrity. Based on the analysis of court cases, it is established that courts increasingly recognize screenshots as admissible evidence, provided they are supported by other digital data (metadata, timestamps, or expert confirmation).

In addition, the research substantiates the need to supplement Article 128 of the Civil Procedure Code of Ukraine to legally recognize Viber and similar applications as legitimate tools for notifying participants of court proceedings. The author's contribution consists in the formulation of practical proposals aimed at enhancing the digital capacity of the Ukrainian judiciary, closing legislative gaps, and developing a unified digital platform for secure document exchange. The study concludes that the modernization of procedural norms and the institutionalization of electronic evidence assessment are crucial for aligning Ukrainian justice with European standards of openness, accessibility, and technological advancement.

Key words: *electronic evidence, digitalization, screenshots, email correspondence, messenger communication, martial law, civil procedure.*

Дата першого надходження статті до видання: 23.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 342.9
DOI

Олег РЄЗНІК
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, військовослужбовець
(Сумський державний університет,
м. Суми, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4569-8863
info@kmm.sumdu.edu.ua

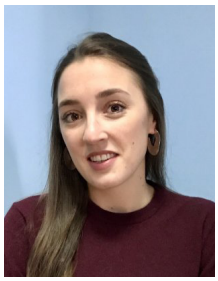

Надія ГОРОБЕЦЬ
доктор філософії в галузі права
(Сумський державний університет,
м. Суми, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0282-2775
ns.andriychenko@yur.sumdu.edu.ua

ДОЗВІЛЬНО-ПРОЦЕДУРНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗЕЛЕНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ У ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ[1]

Досліджено особливості правового регулювання дозвільно-процедурних механізмів забезпечення зеленої конкурентоспроможності у період дії воєнного стану. Проаналізовано загальні засади державної регуляторної політики, екологічні принципи базового природоохоронного законодавства та норми спеціального дозвільного регулювання. Окрему увагу приділено трансформації адміністративних процедур, запровадженню декларативного порядку провадження господарської діяльності та встановленню меж його застосування.

Констатовано, що дозвільно-процедурні механізми у період дії воєнного стану є ключовим адміністративно-правовим інструментом впливу держави на умови здійснення господарської діяльності та формування зеленої конкурентоспроможності. Їх правове регулювання має багаторівневий характер і охоплює загальні засади державної регуляторної політики, екологічні вимоги базового природоохоронного законодавства, норми спеціального дозвільного законодавства та підзаконне регулювання, спрямоване на адаптацію процедур до умов воєнного стану.

Обґрунтовано, що багаторівневе нормативне регулювання дозволяє поєднати завдання економічної стійкості зі збереженням екологічних критеріїв як складової зеленої конкурентоспроможності.

Ключові слова: *зелена конкурентоспроможність, дозвільно-процедурні механізми, воєнний стан, адміністративно-правове регулювання, екологічна безпека.*

[1] Виконано в рамках НДР 0126U000592 «Формування моделі зеленої конкурентоспроможності України на засадах циркулярної економіки: соціальна резильєнтність, інституційна підтримка та регуляторне середовище».

© О. Рєзнік, 2026
© Н. Горобець, 2026

Постановка проблеми. У період дії воєнного стану державна політика у сфері господарської діяльності спрямовується на підтримання економічної стійкості, що супроводжується спрощенням та прискоренням адміністративних процедур. Водночас дозвільно-процедурні механізми забезпечення зеленої конкурентоспроможності мають зберігати функцію інтеграції екологічних вимог у систему допуску до господарської діяльності. За таких умов виникає проблема узгодження оперативності дозвільного регулювання з необхідністю дотримання екологічних критеріїв. Саме тому чітка нормативна визначеність меж і умов їх функціонування набуває принципового значення для збереження дозвільно-процедурних механізмів як інструменту забезпечення зеленої конкурентоспроможності у період дії воєнного стану.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання формування зеленої конкурентоспроможності досліджується у працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Зокрема, у роботах О. Фатокі розглядається зв'язок між екологічною орієнтацією бізнесу та конкурентними перевагами підприємств [7]; інше дослідження (автори О. Люльов, О. Чигрин, Т. Пімоненко та ін.) присвячене прогнозуванню зеленої конкурентоспроможності як інструменту трансформації бізнесу [9]; у роботі вчених Я. Лі, Дж. Лі, Л. Ган здійснено аналіз взаємозв'язку між екологічним регулюванням і конкурентоспроможністю [8]. Наявні розвідки зосереджені переважно на економічних та управлінських аспектах зеленої конкурентоспроможності, тоді як комплексний адміністративно-правовий аналіз дозвільно-процедурних механізмів забезпечення зеленої конкурентоспроможності саме у період дії воєнного стану на сьогодні відсутній.

Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання дозвільно-процедурних механізмів забезпечення зеленої конкурентоспроможності у період дії воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Аналіз правового регулювання дозвільно-процедурних механізмів забезпечення зеленої конкурентоспроможності в умовах дії воєнного стану потребує уточнення їх змістовних орієнтирів із урахуванням поєднання економічних та екологічних цілей державної політики.

Зазначимо, що у науковій літературі зелена конкурентоспроможність розглядається як здатність суб'єктів господарювання та національних економік формувати стійкі конкурентні переваги через екологічні характеристики діяльності, що впливають на економічну результативність, інвестиційну привабливість і доступ до ресурсів [7; 9]. Її формування залежить не лише від ринкових чинників, а й від якості адміністративно-правового регулювання, яке визначає умови доступу до ресурсів, встановлює обов'язкові вимоги та процедурні межі господарської діяльності.

Запровадження правового режиму воєнного стану змінює умови реалізації адміністративних процедур, зокрема у сфері дозвільного регулювання. З метою підтримання економічної стійкості держава скорочує строки та розширює застосування спрощених механізмів. Водночас відсутність належної інтеграції екологічних орієнтирів у ці процеси може негативно впливати на ефективність правового забезпечення зеленої конкурентоспроможності [8]. У цих умовах дозвільно-процедурні механізми набувають ключового значення, оскільки саме вони визначають умови здійснення господарської діяльності та доступ до природних і виробничих ресурсів. Це зумовлює необхідність аналізу чинного законодавства України, яке формує нормативну основу їх функціонування в період дії воєнного стану.

Нормативні передумови формування дозвільно-процедурних механізмів у сфері господарської діяльності закладені у положеннях Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 № 1160-IV (далі – Закон № 1160-IV). Згаданий нормативно-правовий акт визначає державну регуляторну політику як напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських та адміністративних відносин між органами публічної влади і суб'єктами

господарювання, а також на зменшення втручання держави у господарську діяльність та усунення перешкод для її розвитку (ст. 1) [4].

Принципи державної регуляторної політики, закріплені у ст. 4 Закону № 1160-IV (доцільність, адекватність, ефективність, збалансованість, передбачуваність), формують нормативну рамку, в межах якої мають функціонувати дозвільно-процедурні механізми. Для забезпечення зеленої конкурентоспроможності особливого значення набувають принципи ефективності та збалансованості, що орієнтують регуляторні органи на досягнення результатів із мінімальними витратами ресурсів і узгодження інтересів бізнесу, суспільства та держави (ст. 4) [4]. У процедурному аспекті Закон № 1160-IV передбачає обов'язковість підготовки аналізу регуляторного впливу при прийнятті регуляторних актів, зокрема оцінку витрат і вигод та обґрунтування вибраного способу регулювання (ст. 8) [4]. Це створює правові передумови для врахування екологічних критеріїв уже на стадії нормативного проєктування дозвільно-процедурних механізмів. Отже, Закон № 1160-IV формує загальну адміністративно-правову основу, на якій вибудовується спеціальне законодавство у сфері дозвільної системи.

Водночас екологічний вектор дозвільно-процедурних механізмів закріплюється на рівні базового екологічного законодавства – Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII (далі – Закон № 1264-XII). Уже на рівні загальних положень цей закон визначає охорону довкілля, раціональне використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки як необхідну умову сталого економічного розвитку, що дозволяє розглядати екологічні вимоги не як зовнішнє обмеження, а як складову економічної політики держави (ст. 1) [5]. Ключове значення для аналізу дозвільно-процедурних механізмів мають принципи охорони навколишнього природного середовища, закріплені у ст. 3 Закону № 1264-XII. Зокрема, законодавець прямо встановлює пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів і лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської діяльності, а також запобіжний характер екологічних заходів і науково обґрунтоване узгодження екологічних та економічних інтересів (ст. 3) [5]. Саме ці принципи формують змістовну основу для включення екологічних критеріїв у дозвільні рішення та визначають межі повноважень дозвільних органів при прийнятті відповідних управлінських рішень.

Нормативне закріплення дозвільно-процедурних механізмів у сфері господарської діяльності здійснюється насамперед у межах спеціального законодавства, центральне місце в якому посідає Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 06.09.2005 № 2806-IV (далі – Закон № 2806-IV). Саме цей акт визначає правову природу дозвільної системи як сукупності врегульованих відносин між дозвільними органами та суб'єктами господарювання у зв'язку з видачею, переоформленням і припиненням дії документів дозвільного характеру (ст. 1) [3].

Характерною особливістю правового регулювання, закріпленого у Законі № 2806-IV, є широке розуміння документа дозвільного характеру, яким охоплюються не лише власне дозволи, а й висновки, погодження, рішення та інші форми адміністративного волевиявлення дозвільного органу, без яких суб'єкт господарювання не може здійснювати певні дії або види господарської діяльності, у тому числі пов'язані з використанням природних ресурсів та об'єктів підвищеної екологічної значущості (ст. 1) [3]. Такий підхід створює правові передумови для інтеграції екологічних вимог у систему допуску до господарської діяльності на рівні адміністративних процедур.

Зміст дозвільно-процедурних механізмів у межах Законе № 2806-IV вибудовується через поєднання принципів державної політики та процедурних гарантій. Поряд із орієнтацією на розвиток конкуренції, прозорість і зменшення рівня державного регулювання господарської діяльності законодавець прямо закріплює охорону навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави як складові принципів дозвільної політики

(ст. 3) [3]. Це свідчить про нормативне включення екологічної складової до «ядра» дозвільного регулювання, а не про її зовнішній або факультативний характер.

Юридична визначеність дозвільно-процедурних механізмів забезпечується положенням про те, що виключно законами встановлюються необхідність отримання документів дозвільного характеру, їх види, строки видачі, платність або безоплатність, а також вичерпний перелік підстав для відмови у їх видачі (ст. 4) [3]. З позиції забезпечення зеленої конкурентоспроможності така модель правового регулювання є принциповою, оскільки саме на рівні закону мають бути зафіксовані межі поєднання спрощення процедур із вимогами екологічної безпеки.

Особливого значення для аналізу дозвільно-процедурних механізмів у період дії воєнного стану набувають спеціальні норми Закону № 2806-IV, спрямовані на тимчасову трансформацію порядку доступу до господарської діяльності. Зокрема, п. 2-2 ст. 11 «Прикінцеві положення» передбачено можливість набуття суб'єктом господарювання права на провадження окремих дій або видів господарської діяльності на підставі подання декларації без отримання документів дозвільного характеру на період дії воєнного стану [3]. Водночас законодавець встановлює чіткі запобіжники застосування декларативного порядку, покладаючи на Кабінет Міністрів України обов'язок визначати перелік видів діяльності, для яких такий порядок є неприйнятним у разі наявності загрози національним інтересам, функціонуванню об'єктів критичної інфраструктури, нормальним умовам життєдіяльності населення або екологічній безпеці (п. 2-2 ст. 11 Закону № 2806-IV) [3]. Таким чином, навіть в умовах спрощення дозвільних процедур у період дії воєнного стану закон прямо фіксує екологічний критерій як одну з меж допустимості дерегуляції.

Запровадження декларативного механізму супроводжується також спеціальним регулюванням строків дії декларацій, продовженням чинності документів дозвільного характеру, зупиненням перебігу строків їх переоформлення та тимчасовим припиненням планових перевірок щодо дотримання дозвільними органами вимог законодавства (п. 2-2 ст. 11 Закону № 2806-IV) [3]. У сукупності ці положення формують особливий режим реалізації дозвільно-процедурних механізмів, який поєднує завдання забезпечення економічної стійкості з необхідністю збереження базових екологічних орієнтирів як передумови зеленої конкурентоспроможності.

Подальша трансформація дозвільно-процедурних механізмів у період дії воєнного стану має нормативне підґрунтя у положеннях Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015. Відповідно до ст. 1 цього закону воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що передбачає надання органам державної влади та органам місцевого самоврядування додаткових повноважень і можливість тимчасового обмеження прав та законних інтересів юридичних осіб із визначенням строку дії таких обмежень [6]. Закон також встановлює, що в умовах воєнного стану органи публічної влади здійснюють свої повноваження з урахуванням спеціального режиму та реалізують заходи, спрямовані на забезпечення обороноздатності й економічної стійкості держави (ст. ст. 8, 9) [6]. Це створює правові передумови для тимчасової модифікації адміністративних процедур, зокрема скорочення строків і спрощення дозвільних механізмів у сфері господарської діяльності. Для забезпечення зеленої конкурентоспроможності така трансформація має неоднозначні наслідки: вона підтримує безперервність господарської діяльності, однак водночас може звужувати екологічні вимоги у дозвільних процедурах. Це потребує оцінки того, чи зберігають трансформовані механізми здатність виконувати функцію інструменту забезпечення зеленої конкурентоспроможності.

Реалізація зазначених законодавчих положень у практичній площині здійснюється через систему підзаконних нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, прийнятих на виконання законів України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» та «Про правовий режим воєнного стану». Саме у таких актах деталізуються порядок

подання декларацій про провадження господарської діяльності, перелік видів діяльності, що не можуть здійснюватися у декларативному порядку, а також процедурні особливості функціонування дозвільних органів у період дії воєнного стану.

З-поміж підзаконних нормативно-правових актів, що реалізують законодавчі положення стосовно дозвільно-процедурних механізмів у період дії воєнного стану, ключову роль відіграє постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» від 18 березня 2022 р. № 314, яка визначає механізм набуття права на провадження господарської діяльності шляхом подання декларації про провадження господарської діяльності без отримання документів дозвільного характеру, за винятком переліку видів діяльності, що не можуть здійснюватися у такому порядку [1]. Зазначений механізм був деталізований та уточнений постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314» від 03.05.2022 № 535, яка конкретизує окремі процедурні аспекти реалізації декларативного принципу в умовах воєнного стану [2]. У сукупності зазначені підзаконні нормативно-правові акти формують спеціальний процедурний режим здійснення дозвільної діяльності у період дії воєнного стану, котрий поєднує спрощення доступу до господарської діяльності з установленими законодавством обмеженнями, спрямованими на захист публічних інтересів, у тому числі екологічної безпеки. Саме на рівні підзаконного регулювання забезпечується практична реалізація балансу між економічною стійкістю та збереженням екологічних стандартів як передумови зеленої конкурентоспроможності, зокрема в особливий період.

Висновки. Здійснене дослідження надає підстави стверджувати, що дозвільно-процедурні механізми у період дії воєнного стану є ключовим адміністративно-правовим інструментом впливу держави на умови здійснення господарської діяльності та формування зеленої конкурентоспроможності. Їх правове регулювання має багаторівневий характер і охоплює загальні засади державної регуляторної політики, екологічні вимоги базового природоохоронного законодавства, норми спеціального дозвільного законодавства та підзаконне регулювання, спрямоване на адаптацію процедур до умов воєнного стану. Аналіз законодавства свідчить, що на рівні загальних актів закладено нормативні передумови для поєднання економічної доцільності дозвільних процедур із необхідністю врахування екологічних інтересів. Спеціальне дозвільне законодавство конкретизує ці засади та визначає межі допустимого спрощення процедур. Запровадження декларативного порядку у період дії воєнного стану орієнтоване на забезпечення економічної стійкості, водночас екологічна безпека прямо визначена законодавцем як межа такого спрощення.

Отже, дозвільно-процедурні механізми у період дії воєнного стану слід розглядати як складову адміністративно-правового забезпечення зеленої конкурентоспроможності, в межах якої поєднуються завдання економічної адаптації та збереження екологічних критеріїв як обов'язкового елемента правового регулювання.

Список використаних джерел

1. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2022 № 314. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF.

2. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314: постанова Кабінету Міністрів України від 03.05.2022 № 535. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2022-%D0%BF#n2.

3. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 06.09.2005. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. № 48. Ст. 483.

4. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11.09.2003. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 9. Ст. 79.

5. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1991. № 41. Ст. 546.

6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

7. Fatoki O. Environmental Orientation and Green Competitive Advantage of Hospitality Firms in South Africa: Mediating Effect of Green Innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2021. Vol. 7. Issue 4. P. 223. DOI : https://doi.org/10.3390/joitmc7040223.

8. Li Y., Li J., Gan L. A Meta-Analysis of the Relationship between Environmental Regulations and Competitiveness and Conditions for Its Realization. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2022. Vol. 19 (13). P. 7968. DOI : https://doi.org/10.3390/ijerph19137968.

9. Lyulyov O., Chygryn O., Pimonenko T., etc. Green Competitiveness Forecasting as an Instrument for Sustainable Business Transformation. *Forum Scientiae Oeconomia.* 2024. Vol. 12 (2). P. 8–20. DOI : https://doi.org/10.23762/FSO_VOL12_NO2_1.

References

1. Deiaki pytannia zabezpechennia provadzhennia hospodarskoi diialnosti v umovakh voiennoho stanu [Certain issues of ensuring economic activity under martial law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.03.2022 № 314. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF. [in Ukr.].

2. Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 bereznia 2022 r. № 314 [On amendments to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 18, 2022 No. 314] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.05.2022 № 535. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/535-2022-%D0%BF#n2. [in Ukr.].

3. Pro dozvilnu systemu u sferi hospodarskoi diialnosti [On the permit system in the sphere of economic activity] : Zakon Ukrainy vid 06.09.2005. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2005. № 48. Art. 483. [in Ukr.].

4. Pro zasady derzhavnoi rehuliatornoi polityky u sferi hospodarskoi diialnosti [On the principles of state regulatory policy in the sphere of economic activity] : Zakon Ukrainy vid 11.09.2003. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2004. № 9. Art. 79. [in Ukr.].

5. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [On environmental protection] : Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 r. № 1264-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1991. № 41. Art. 546. [in Ukr.].

6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text. [in Ukr.].

7. Fatoki, O. (2021) Environmental Orientation and Green Competitive Advantage of Hospitality Firms in South Africa: Mediating Effect of Green Innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. Vol. 7. Issue 4, p. 223. DOI : https://doi.org/10.3390/joitmc7040223.

8. Li, Y., Li, J., Gan, L. (2022) A Meta-Analysis of the Relationship between Environmental Regulations and Competitiveness and Conditions for Its Realization. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* Vol. 19 (13), p. 7968. DOI : https://doi.org/10.3390/ijerph19137968.

9. Lyulyov, O., Chygryn, O., Pimonenko, T., etc. (2024) Green Competitiveness Forecasting as an Instrument for Sustainable Business Transformation. *Forum Scientiae Oeconomia.* Vol. 12 (2), pp. 8–20. DOI : https://doi.org/10.23762/FSO_VOL12_NO2_1.

ABSTRACT

Oleh Rieznik, Nadiia Horobets. Permit-based procedural mechanisms for ensuring green competitiveness during the period of martial law: specific features of legal regulation

The article examines the specific features of legal regulation of permit-based procedural mechanisms aimed at ensuring green competitiveness during the period of martial law. The study focuses on the transformation of administrative procedures under conditions of a special legal regime and analyzes how economic resilience objectives interact with environmental requirements within the system of public regulation.

The research explores the general principles of state regulatory policy, the environmental foundations embedded in basic environmental legislation, and the provisions of special legislation governing the permit system in the field of economic activity. Particular attention is paid to the temporary modification of administrative procedures, including the introduction of a declarative mechanism for conducting certain types of economic activity without obtaining traditional permit documents. The limits of such simplification, especially those related to environmental safety and protection of public interests, are examined in detail.

The analysis demonstrates that the legal framework regulating permit-based mechanisms during martial law has a multi-level structure that combines general regulatory principles, environmental safeguards, special permit legislation, and subordinate normative acts adopted by the Cabinet of Ministers of Ukraine. Despite procedural simplifications introduced to maintain economic stability, environmental safety remains legislatively defined as a boundary for deregulation measures.

It is substantiated that permit-based procedural mechanisms should not be viewed solely as instruments of deregulation but as elements of administrative and legal support for green competitiveness. Their effective functioning during martial law depends on maintaining a clear normative balance between accelerated economic activity and the preservation of environmental criteria as a prerequisite for long-term sustainable development.

Key words: *green competitiveness, permit-based procedures, martial law, administrative legal regulation, economic resilience.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 343.535
DOI

Дарія ЛАЗАРЕВА
кандидат юридичних наук, доцент
(Адвокатське об'єднання «ETERNIX», м. Київ)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5987-6643
lazareva_d@ukr.net

ЩО ВАРТО ЗНАТИ ПРО ФІКТИВНЕ БАНКРУТСТВО: НАУКОВІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ДОБІРКИ

Розкрито сутність фіктивного банкрутства, репрезентовану у дослідженнях українських науковців та чинному законодавстві. Проаналізовано ключові аспекти явища фіктивного банкрутства та здійснено оцінку проблематики його виявлення та подолання.

Констатовано, що в Україні на сьогодні існує сукупність джерел правового регулювання відносин платоспроможності та банкрутства, що є зовнішньою видимою формою вираження правових норм конкурсного права.

Акцентовано на важливості профілактики та попередження фактів фіктивного банкрутства. У зв'язку з чим запропоновано покращити законодавство в цій сфері нормами, що передбачали б здійснення аналізу чинників, які впливають на виникнення цього негативного явища, пошуку способів його подолання та створити таку нормативну базу, котра буде покликана насамперед попереджувати його.

Ключові слова: *банкрутство, фіктивне банкрутство, суб'єкт господарської діяльності, кредитор, відповідальність.*

Постановка проблеми. Ризик банкрутства наявний у кожного суб'єкта, який здійснює господарську діяльність, особливо в умовах воєнного стану в Україні. Звичайно, не всі учасники економічних відносин можуть бути добросовісними та відкрито і прозоро здійснювати таку діяльність. Коли поряд із бажанням вести бізнес чесно виникає корислива мета, можуть мати місце випадки фіктивного банкрутства, що є способом приховування істинного фінансового результату підприємства.

Ця проблема залишається актуальною і вимагає надання їй фахових оцінок, оскільки вона негативно впливає на розвиток української економіки, яка намагається в сучасних реаліях утримувати позиції на світовому ринку, і, відповідно, на дотримання прав учасників певних економічних процесів, зокрема кредиторів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Український науковий доробок у тематиці фіктивного банкрутства на сьогодні небагатий. Із-поміж дослідників цього явища у площині економічної природи слід назвати З. Варналій та А. Сухорукова. Кримінально-правові аспекти відповідальності представлені у працях Б. Грека, Л. Максимова, Л. Можайської, С. Чернявського. При цьому дослідження фіктивного банкрутства не мають цілісної різнобічної концепції, що здатна відобразити умови, тенденції та загрози фіктивного банкрутства.

© Д. Лазарева, 2026

Метою статті є здійснення аналізу сучасної законодавчої бази, яка передбачає порядок виявлення фіктивного банкрутства та встановлення відповідальності за його вчинення, а також наявних наукових доробок із цієї тематики та формування висновків щодо достатності та якості таких досліджень. Крім того, за мету також ставиться виокремлення ключових аспектів та ознак фіктивного банкрутства, його вплив на діяльність кожного окремого суб'єкта господарської діяльності та української економіки в цілому.

Виклад основного матеріалу. Формування правильного та фахового розуміння інституту банкротства починається з якісного дослідження тематики фінансового результату суб'єкта господарської діяльності, що є показником його функціонування. Так, доречно зауважити, що фінансовий результат загалом формує тенденції розвитку певного суб'єкта, його потенціал бути конкурентоспроможним та платоспроможним на ринку фінансових відносин в Україні і навіть за її межами. Для цього наразі існує безліч ефективних інструментів управління та способів спрямування отриманих доходів, реалізації плану розвитку суб'єктів господарської діяльності тощо. Однак, крім внутрішніх чинників, на провадження діяльності будь-якого підприємства, іншої комерційної одиниці неодмінно та часто переважно впливають зовнішні чинники, серед яких політичні, законодавчі або економічні зміни. В сучасних умовах розгортання та ведення повномасштабної війни на території України взагалі складно прогнозувати «шанси на виживання» окремих суб'єктів господарської діяльності.

Так, для більш прозорої оцінки реального стану справ доцільно звернутися до офіційної статистики, сформованої Міністерством юстиції України. Законодавством до повноважень вказаного органу віднесено реалізацію державної політики у сфері банкрутства, зокрема щодо контролю діяльності арбітражних керуючих, супроводу процедур неплатоспроможності та захисту інтересів держави у справах про банкрутство. Відповідно до офіційної статистики станом на 01 січня 2026 р. у процедурах банкрутства (неплатоспроможності) перебуває 5486 суб'єктів [16].

За допомогою діаграми нами здійснено класифіковану аналітику таких суб'єктів.

Рис. 1. Діаграма розподілу суб'єктів банкрутства станом на 01.01.2026

Наведені дані свідчать про те, що в сучасних умовах розвитку української економіки та суб'єктів господарської діяльності процедури банкрутства є застосовуваними та досить поширеними, оскільки вони являють собою важливий інструмент врегулювання складної фінансової ситуації на підприємстві та захисту прав кредиторів. Однак у межах цього дослідження хочемо акцентувати увагу на тому, що в певних випадках звернення до банкрутства є необґрунтованим та завідомо недостовірним і здійснюється з метою невиконання наявних зобов'язань суб'єкта перед кредиторами. У такому випадку, коли підприємство подає завідомо неправдиву заяву про фінансову неспроможність виконання зобов'язань, йдеться про фіктивне банкрутство.

При цьому слід розуміти, що наслідком такої недостовірної заяви є притягнення суб'єкта до певного виду відповідальності відповідно до вимог чинного законодавства, закриття провадження у справі у суді та зобов'язання боржника відшкодувати завдані кре-

диторам збитки поряд із відшкодуванням суми отриманого кредиту. Таким чином, маємо констатувати, що законодавцем сформований механізм виявлення фіктивного банкрутства та притягнення до відповідальності у наведених випадках.

Звернувшись до законодавства України, знаходимо визначення поняття «фіктивне банкрутство» у тому розумінні, як його подає законодавець. Так, відповідно до ст. 9-1 Кодексу України з процедур банкрутства розрізняють фіктивне банкрутство, приховування банкрутства або умисне доведення до банкрутства, незаконні дії у разі банкрутства тощо. При цьому у частині другій зазначеної правової норми фіктивним банкрутством визнається завідомо неправдива заява боржника про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами [6]. Також у досліджуваному кодифікованому законі наявне тлумачення поняття «банкрутство» в загальних положеннях, під яким розуміють визнану господарським судом нездатність боржника, крім страховика або кредитної спілки, відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури або процедури погашення боргів боржника, а також віднесення страховика або кредитної спілки відповідно до рішення Національного банку України до категорії неплатоспроможних відповідно до Закону України «Про страхування» або Закону України «Про кредитні спілки» [6]. Із цього випливає, що банкрутство є встановлюваною судом процедурою, тому суб'єкт господарської діяльності повинен довести власну неплатоспроможність, насамперед під час судового розгляду. На нашу думку, саме зазначений порядок визнання банкрутства є найбільш прийнятним, прозорим та таким, що значно зменшує корупційні ризики, оскільки однією із засад судової влади в Україні є її гласність та публічність. На сформовану судову практику орієнтуються правники у відповідній сфері, адвокати та особи, дотичні до ведення господарської діяльності. Розбіжності у судових рішеннях здатні викликати непорозуміння у юридичних колах та недовіру до суду.

Аналогічне визначення фіктивного банкрутства містилось у Господарському кодексі України, який втратив чинність на підставі Закону України від 09.01.2025 «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [15]. Саме цим законом до Кодексу України з процедур банкрутства було введено норму про відповідальність за порушення законодавства про банкрутство, у якій визначено види такої відповідальності, зокрема цивільно-правову, адміністративну або кримінальну, та коло суб'єктів, до яких вони можуть застосовані. З-поміж них боржник, його засновники (учасники, акціонери), власник майна (орган, уповноважений управляти майном), а також інші особи [6].

Сьогодні Україна позиціонує себе на ринку світової економіки як держава з розвиненим для цього правовим підґрунтям. Зокрема, це стало однією з причин втрати чинності Господарського кодексу України, оскільки певні його положення не корелюють із законодавством Європейського Союзу, провідних країн світу тощо, не відповідають реаліям сучасного ринку та містять тривіальні норми, що не адаптуються, наприклад, до чинного цивільного законодавства. Практика розвитку країн із ринковою економікою репрезентує банкрутство як спосіб регулювання та саморегулювання економіки або, що є пріоритетним, дотримання виконання зобов'язань. При цьому, звичайно, банкрутство є негативним явищем у діяльності суб'єкта господарської діяльності, оскільки безпосередньо пов'язане зі зниженням ефективності його функціонування та падінням рівня діяльності тощо [11, с. 12].

Крім того, доречно зауважити, що деякі дослідники, серед яких В. Доній, В. Шило, С. Ільїна, В. Балабанова, І. Криштопа, крім фіктивного банкрутства, виокремлюють ще такі його види, як реальне, технічне та навмисне. Однак у межах здійснюваного дослідження нас цікавить окреслення поняття «фіктивне банкрутство». Слід зауважити, що його не дуже поширено розкрито у працях науковців, а ті дефініції, що надаються, подібні до уніфікованого тлумачення законодавцем, що наведене вище. Однак за допомогою синтезу піді-

браної наукової літератури вдалося встановити, що чимало науковців надають таке визначення поняття «фіктивне банкрутство»: заздалегідь неправдива заява підприємства про свою неплатоспроможність, метою якої є введення в оману кредиторів для отримання від них відстрочки виконання зобов'язань або знижки на суми кредиторської заборгованості [18, с. 83; 19, с. 149; 8, с. 69].

Повертаючись до законодавства незалежної України у сфері банкрутства, слід звернути увагу на те, що з 1992 р. фундамент у вказаній законодавчій сфері також складав Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», який втратив чинність на підставі Кодексу України з процедур банкрутства.

Таким чином, в Україні на сьогодні наявна система законодавства про банкрутство, котра містить сукупність джерел правового регулювання відносин платоспроможності та банкрутства, що є зовнішньою видимою формою вираження правових норм конкурсного права [19, с. 149].

Крім того, в Україні існує і наукова база з питань дослідження фіктивного банкрутства та поняття банкрутства загалом як кризового періоду підприємств та способів його подолання різними шляхами, зокрема наближеними до світового інструментарію. З-поміж цікавих та плідних робіт із тематики банкрутства слід назвати праці таких українських науковців, як: О. Бірюков, який захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою «Транскордонні банкрутства і міжнародне приватне право» [1], В. Джунь, тематика досліджень якого охоплює світові системи банкрутства (зокрема, варто згадати його монографію «Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні») [5], І. Бутирська, яка написала дисертаційне дослідження «Учасники провадження у справі про банкрутство» (2017 р.) [2] та ін. Слід також зауважити, що новий поштовх українській науці в окресленій сфері та привід для нових наукових пошуків надав Кодекс України з процедур банкрутства, який набрав чинності минулого року. Так, одне з принципово нових досліджень із цієї тематики проведене Л. Грабован і представлене у праці «Правовий статус кредиторів за Кодексом України з процедур банкрутства». Дослідниця у своєму науковому доробку підкреслює позитивні сторони нового кодифікованого закону, зазначаючи про те, що він направлений на вдосконалення процедур банкрутства в Україні, що в подальшому впливатиме на покращення позицій держави на світовому ринку та в рейтингу Світового банку. При цьому науковиця пропонує більш конкретно окреслити та загалом визначити підстави для відкриття справи про банкрутство та зобов'язання ініціюючого кредитора подавати докази підтвердження, що є слушною пропозицією, оскільки новостворений кодекс, як і будь-який новий законодавчий акт, може бути в певних аспектах недостатньо адаптованим до всього наявного загалу нормативних актів системи українського законодавства про банкрутство [3, с. 54–55].

Однак під час написання представленої наукової статті та оцінки наукового доробку української науки у сфері банкрутства, зокрема фіктивного, було виявлено, що в цілому глобальних, великих та науково корисних праць із цієї тематики небагато. Переважаюча більшість робіт стосується саме теми банкрутства і лише частково торкається тематики фіктивного банкрутства. На рівні дисертаційних досліджень зазначену тематику розробляли Б. Грек («Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства», 2005 р.) [4], З. Варналій, А. Сухоруков тощо [17].

Цілком очевидним є те, що фіктивне банкрутство являє собою досить широку тему і принципово нові зауваження або розробки не вкладатимуться в обсяг наукової статті, однак нами в межах представленого дослідження здійснено спробу виокремити ключові аспекти цього явища та надати оцінку основним видам відповідальності відповідно до чинного законодавства України.

Фіктивне банкрутство характеризується хибним оголошенням підприємства щодо неплатоспроможності з метою обману кредиторів при отриманні ними відстрочки з вико-

нання власних кредитних зобов'язань або знижки на суму кредиторської заборгованості [9, с. 57–58]. Деякі суб'єкти господарської діяльності можуть вважати такий крок зверненням до можливості виживання підприємства, однак якщо розуміти природу фіктивного банкрутства, то можна вести мову про його суспільну небезпечність, адже в такому випадку прослідковується певний правовий ланцюжок між суб'єктом-боржником та кредитором, яким може бути і сама держава. При цьому виникає небезпека фіктивного невиконання зобов'язань, що неминуче призводить до порушення прав кредитора. Так, якщо кредитор не матиме гарантій захисту його прав, то, відповідно, він не матиме інтересів кредитувати, що так чи інакше може призвести до негативних наслідків розвитку економіки в цілому. Відповідно, це вплине і на добросовісних суб'єктів господарської діяльності.

Хоча фіктивне банкрутство може здаватися вигідним виходом із фінансових проблем, воно пов'язане з низкою серйозних ризиків, які не можна ігнорувати.

Правовими наслідками є:

– кримінальна відповідальність. Фіктивне банкрутство вважається шахрайством і може призвести до кримінального переслідування керівництва та власників бізнесу. Це може передбачати штрафи, позбавлення волі або інші суворі покарання. При цьому прямої норми про фіктивне банкрутство, з огляду на внесені до Кримінального кодексу України зміни, згаданий кодифікований закон не містить, однак суб'єкти, причетні до зазначеного правопорушення, все одно можуть нести відповідальність за неправомірні дії, пов'язані з приховуванням відомостей щодо істинної фінансової діяльності суб'єкта господарської діяльності;

– адміністративна відповідальність. Державні органи можуть накладати значні штрафи та інші санкції на підприємство за спробу фіктивного банкрутства;

– негативний вплив на репутацію. Фіктивне банкрутство серйозно шкодить діловій репутації підприємства, що ускладнює ведення бізнесу в майбутньому. Це може призвести до втрати партнерів, клієнтів та інвестицій.

– анулювання ліцензій та дозволів. У деяких випадках фіктивне банкрутство може призвести до анулювання ліцензій та дозволів, необхідних для ведення бізнесу [20].

З-поміж інших наслідків слід назвати такі, як:

– втрата активів. У процесі банкрутства компанія може втратити частину своїх активів, які будуть продані для погашення боргів;

– складність отримання кредитів у майбутньому. Після фіктивного банкрутства компанії буде дуже важко отримати кредити від банків та інших фінансових установ;

– втрата контролю над підприємством. У деяких випадках під час процесу банкрутства контроль над підприємством може перейти до кредиторів або арбітражного керуючого;

– тривалий процес. Процедура банкрутства може тривати кілька років, що негативно впливає на діяльність компанії;

– психологічний тиск. Фіктивне банкрутство пов'язане зі значним психологічним тиском на керівництво та працівників компанії [20].

Таким чином, проаналізувавши всі ці ризики, маємо констатувати, що фіктивне банкрутство не є вигідним чи безпечним рішенням для підприємств, які переживають фінансові труднощі. Існує багато альтернативних варіантів, що дозволяють покращити фінансовий стан компанії без таких серйозних наслідків. Як приклад можемо навести реструктуризацію боргу. При цьому слід розуміти, що кожне підприємство у веденні господарської діяльності вибирає самостійний шлях розвитку та подолання кризових ситуацій. Завданням представленого дослідження не є глибоке вивчення тематики фіктивного банкрутства, а лише виокремлення ключових важливих деталей, що їх потрібно розуміти тим, хто працює в дотичній сфері та прагне сформувати для себе певні цінності ведення будь-якої господарської діяльності.

Крім того, важливим аспектом цього дослідження, на нашу думку, є оцінка ефективності механізмів притягнення до відповідальності за фіктивне банкрутство та їхня дієвість у сучасній санкційній системі права. Незважаючи на наявність таких механізмів, існують випадки фіктивного банкрутства, що, відповідно, впливає на забезпечення прав інших учасників, наприклад кредиторів.

Цілком природно, що кожен суб'єкт господарської діяльності теоретично схильний до ризику банкрутства і, як нами вже зазначалося раніше, на це може впливати низка чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх. Незважаючи на це, в намаганні отримати понаднормовий прибуток або з інших причин суб'єкти господарської діяльності надають завідомо недостовірні відомості про фінансове становище підприємства, свідомо зазначаючи про банкрутство. От у такому випадку слід говорити про фіктивне банкрутство. Зауважимо, що реальна картина української економіки, на жаль, подекуди вказує на те, що через процедуру банкрутства дуже часто відбувається захоплення капіталу, вчиняються злочини, має місце навмисне захоплення підприємств і навмисне доведення їх до банкрутства. Сприяє практиці фіктивного банкрутства, як стверджують деякі науковці, недосконалість правового законодавства в цьому питанні. Як зауважують Н. Можайкіна, С. Драчова, проблема безкарності порушень, які допускаються при фіктивному банкрутстві, є системною. Крім того, існуючі формулювання в кримінальному законодавстві і законодавстві про банкрутство необхідно змінювати на більш жорсткі, чіткі і такі, що відповідають економічній дійсності. Також дослідники наголошують на впровадженні регулярних звірок та ревізій звітів, всіляких актів, розрахунків, звірки та відстеження поставок продукції, взаємозаліків та інших документів і операцій тощо. Зазначається і про суворий фінансовий контроль за господарською діяльністю суб'єкта [10, с. 158–159]. Не можна не погодитись із такою позицією, оскільки якщо будь-яка проблема не подолана, виходить, що запобіжні механізми, які покликані її усувати, працюють неефективно. І тут мова не тільки про наявність певних правових норм у чинному законодавстві, але і про політику самої держави, спрямовану на запобігання випадкам фіктивного банкрутства.

У науковій площині тематики фіктивного банкрутства розроблено чимало теоретичних аспектів цього явища, однак теорія нерозривно поєднана зі практикою, і без практичних напрацювань виявлення та подолання цього шкідливого для української економіки явища було б неможливим. Слід зауважити, що до 2011 р. у Кримінальному кодексі України існувала норма про притягнення до кримінальної відповідальності за фіктивне банкрутство, однак у зв'язку зі прийняттям Закону України від 15.11.2011 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» вказану норму було виключено [12]. Саме тому сьогодні, зважаючи на декриміналізацію вказаного діяння, випадки фіктивного банкрутства розглядаються переважно крізь призму адміністративної відповідальності, оскільки відповідно до ст. 166-17 Кодексу України про адміністративні правопорушення завідомо неправдива офіційна заява громадянина – засновника (учасника) або службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом, якщо такі дії завдали великої матеріальної шкоди кредиторам або державі, тягнуть за собою накладення штрафу від семисот п'ятдесяти до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. При цьому законодавцем визначено розмір великої матеріальної шкоди: вона має у п'ятсот і більше разів перевищувати неоподатковуваний мінімум доходів громадян [7].

Зазначимо, що законодавцем передбачено настання кримінальної відповідальності за спорідненими нормами, за якими можна кваліфікувати дії фіктивного банкрутства за умови, якщо фіктивне банкрутство, умисне доведення до нього або приховування банкрутства завдало істотної шкоди кредиторам або державі, однак судова практика на сьогодні

небагата прикладами притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення означеного діяння. На нашу думку, доцільно буде охарактеризувати похідним видом відповідальності цивільно-правову, оскільки за результатами прийняття рішення судом про те, що мав місце випадок фіктивного банкрутства, така справа підлягає закриттю, а боржник зобов'язаний відшкодувати кредиторам усі збитки, завдані затримкою платежів, що, власне, і здійснюється відповідно до норм Цивільного кодексу України.

Отже, всі види відповідальності, які наразі існують в українському законодавстві, покликані протидіяти фіктивному банкрутству як окремому виду бізнесу, що часто використовується з корисливою метою. Незважаючи на те, що існує низка нормативно-правових актів, покликаних виявляти випадки фіктивного банкрутства, воно все ще має місце в українській економіці. На нашу думку, важливо не просто виявляти подібні випадки, а здійснювати їх профілактику та попередження. Чинні накази в окресленій сфері не містять конкретизованих положень щодо цього, вони мають радше контрольно-ревізійну мету. Так, із-поміж документів варто назвати Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України № 14 від 19 січня 2006 р., Порядок проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 10.09.2020 № 3105/5 [13; 14].

Саме тому пропонуємо не впровадження більш суворих видів відповідальності, як-от повернення кримінальної відповідальності із санкцією позбавлення волі у нормі фіктивного банкрутства, а, навпаки, здійснення аналізу чинників, що впливають на виникнення цього негативного явища, пошуку способів його подолання та створення такої нормативної бази, яка буде покликана, передусім, попереджувати його. При цьому актуальним питанням залишається опрацювання у наведених нормативно-правових актах корупційних ризиків, адже саме вони подекуди впливають на латентність явища фіктивного банкрутства.

Висновки. В сучасних умовах розвитку української економіки та суб'єктів господарської діяльності процедури банкрутства є застосовуваними та досить поширеними, оскільки вони являють собою важливий інструмент врегулювання складної фінансової ситуації на підприємстві та захисту прав кредиторів. Незважаючи на це, в певних випадках звернення до банкрутства є необґрунтованим та завідомо недостовірним і здійснюється з метою невиконання наявних зобов'язань суб'єкта перед кредиторами. Так, коли підприємство подає завідомо неправдиву заяву про фінансову неспроможність виконання зобов'язань, йдеться про фіктивне банкрутство.

Український науковий доробок із тематики фіктивного банкрутства на сьогодні небагатий. Наявні дослідження не мають цілісної різнобічної концепції, що здатна відобразити умови, тенденції та загрози фіктивного банкрутства.

Наявна на сьогодні система вітчизняного законодавства про банкрутство містить сукупність джерел правового регулювання відносин платоспроможності та банкрутства, що є зовнішньою видимою формою вираження правових норм конкурсного права. В українському законодавстві фіктивним банкрутством визнається завідомо неправдива заява боржника про нездатність виконати зобов'язання перед кредиторами.

Хоча фіктивне банкрутство може здаватися вигідним виходом із фінансових проблем, воно пов'язане з низкою серйозних ризиків, які не можна ігнорувати. Зокрема, притягнення до адміністративної, кримінальної або цивільно-правової відповідальності. Всі види відповідальності, які наразі існують в українському законодавстві, покликані протидіяти фіктивному банкрутству.

На нашу думку, важливо не просто виявляти подібні випадки, а займатися їхньою профілактикою та попереджувати їх. Чинні накази в зазначеній сфері не містять конкрети-

зованих положень щодо цього, вони мають радше контрольно-ревізійну мету. Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо покращити законодавство в окресленій сфері нормами, що передбачали б здійснення аналізу чинників, які впливають на виникнення цього негативного явища, пошуку способів його подолання та створення такої нормативної бази, котра буде покликана насамперед попереджувати його. При цьому слід зауважити, що вказані нормативні документи не повинні містити корупційних ризиків, адже саме останні подекуди впливають на латентність явища фіктивного банкрутства.

Список використаних джерел

1. Бірюков О. М. Транскордонні банкрутства і міжнародне приватне право : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 471 с.

2. Бутирська І. А. Учасники провадження у справі про банкрутство : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.04 / Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2017. 204 с.

3. Грабован Л. І. Правовий статус кредиторів за Кодексом України з процедур банкрутства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 52–60. DOI : https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.09.

4. Грек Б. М. Кримінально-правова характеристика фіктивного банкрутства і доведення до банкрутства : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 207 с.

5. Джунь В. В. Інститут неспроможності: світовий досвід розвитку і особливості становлення в Україні : монографія. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Юридическая практика, 2006. 384 с.

6. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text.

7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10.

8. Козлянченко О. М. Інститут банкрутства як складова розвитку ринкової економіки. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 2 (92). С. 79–88.

9. Кузьмич А. А. Моделі оцінки стану банкрутства підприємств : магістерська робота. *Національний університет «Києво-Могилянська академія».* Київ, 2020. 78 с.

10. Можайкіна Н. В., Драчова С. І. Проблеми фіктивного банкрутства підприємств. С. 157–159. *ХНУМГ ім. О.М. Бекетова*. URL : https://eprints.kname.edu.ua/48537/1/ilovepdf_com-157-159.pdf.

11. Оніська С., Агрес О. Інститут банкрутства: економічна сутність та оцінка функціонування. *Аграрна економіка*. 2014. Т. 7. № 3–4. С. 11–15.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15.11.2011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text.

13. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства : наказ Міністерства економіки України від 19 січня 2006 р. № 14. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06#Text.

14. Про затвердження Порядку проведення аналізу фінансово-господарського стану суб'єктів господарювання щодо наявності ознак фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства : наказ Міністерства юстиції України від 10.09.2020 № 3105/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0872-20#Text.

15. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text.

16. Статистичні дані від Мін'юсту у сфері банкрутства за 2025 рік. *Закон і Бізнес.* URL : https://zib.com.ua/ua/170798-statistichni_dani_vid_minyustu_u_sferi_bankrutstva_za_2025_r.html.

17. Сухоруков А. І., Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2007. 192 с.

18. Третяк О. Ю. Про проблему банкрутства підприємств. *Економіка України*. 2010. № 2. С. 46–47.

19. Черна Ю. В. Поняття та основні ознаки системи банкрутства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 145–155.

20. Sharkovets A. Fictitious Bankruptcy. *Prikhodko&partners.* URL : https://prikhodko.com.ua/en/services/bankruptcy/fictitious-bankruptcy/.

References

1. Biriukov, O. M. (2010) Transkordonni bankrutstva i mizhnarodne pryvatne pravo [Cross-border bankruptcies and private international law] : dys. … d-ra yuryd. nauk : 12.00.03 / Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. 471 p. [in Ukr.].

2. Butyrska, I. A. (2017) Uchasnyky provadzhennia u spravi pro bankrutstvo [Participants in the bankruptcy proceedings] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.04 / Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen NAN Ukrainy. Kyiv. 204 p. [in Ukr.].

3. Hrabovan, L. I. (2019) Pravovyi status kredytoriv za Kodeksom Ukrainy z protsedur bankrutstva [Legal status of creditors under the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures]. *Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo.* № 10, pp. 52–60. DOI : https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.09. [in Ukr.].

4. Hrek, B. M. (2005) Kryminalno-pravova kharakterystyka fiktyvnoho bankrutstva i dovedennia do bankrutstva [Criminal and legal characteristics of fictitious bankruptcy and bringing to bankruptcy] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv. 207 p. [in Ukr.].

5. Dzhun, V. V. (2006) Instytut nespromozhnosti: svitovyi dosvid rozvytku i osoblyvosti stanovlennia v Ukraini [The institute of insolvency: world experience in development and peculiarities of formation in Ukraine] : monohrafiia. 2-e vyd., vypr. i dop. Kyiv : Yurydycheskaia praktyka. 384 p. [in Ukr.].

6. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva [Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures] : Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnia 2018 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text. [in Ukr.].

7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses]: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10. [in Ukr.].

8. Kozlianchenko, O. M. (2009) Instytut bankrutstva yak skladova rozvytku rynkovoi ekonomiky [The institution of bankruptcy as a component of the development of a market economy]. *Aktualni problemy ekonomiky.* № 2 (92), pp. 79–88. [in Ukr.].

9. Kuzmych, A. A. (2020) Modeli otsinky stanu bankrutstva pidpryiemstv [Models for assessing the state of bankruptcy of enterprises] : mahisterska robota. *Natsionalnyi universytet «Kyievo-Mohylianska akademiia».* Kyiv. 78 p. [in Ukr.].

10. Mozhaikina, N. V., Drachova, S. I. Problemy fiktyvnoho bankrutstva pidpryiemstv [Problems of fictitious bankruptcy of enterprises]. pp. 157–159. *KhNUMH im. O.M. Beketova.* Retrieved from: https://eprints.kname.edu.ua/48537/1/ilovepdf_com-157-159.pdf. [in Ukr.].

11. Onisko, S., Ahrec, O. (2014) Instytut bankrutstva: ekonomichna sutnist ta otsinka funktsionuvannia [The institute of bankruptcy: economic essence and evaluation of functioning]. *Ahrarna ekonomika.* Vol. 7. № 3–4, pp. 11–15. [in Ukr.].

12. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo humanizatsii vidpovidalnosti za pravoporushennia u sferi hospodarskoi diialnosti [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the humanization of liability for offenses in the sphere of economic activity] : Zakon Ukrainy vid 15.11.2011. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text. [in Ukr.].

13. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo vyiavlennia oznak neplatospromozhnosti pidpryiemstva ta oznak dii z prykhovuvannia bankrutstva, fiktyvnoho bankrutstva chy dovedennia do bankrutstva [On approval of Methodological recommendations for identifying signs of enterprise insolvency and signs of actions to conceal bankruptcy, fictive bankruptcy or bringing to bankruptcy] : nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 19 sichnia 2006 r. № 14. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014665-06#Text. [in Ukr.].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia analizu finansovo-hospodarskoho stanu subiektiv hospodariuvannia shchodo naiavnosti oznak fiktyvnoho bankrutstva, dovedennia do bankrutstva, prykhovuvannia stiikoi finansovoi nespromozhnosti, nezakonnykh dii u razi bankrutstva [On approval of the Procedure for conducting an analysis of the financial and economic condition of business entities regarding the presence of signs of fictitious bankruptcy, bringing to bankruptcy, concealment of persistent financial insolvency, illegal actions in the event of bankruptcy] : nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy vid 10.09.2020 № 3105/5. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0872-20#Text. [in Ukr.].

15. Pro osoblyvosti rehuliuvannia diialnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiino-pravovykh form u perekhidnyi period ta obiednan yurydychnykh osib [On the peculiarities of regulating the activities of legal entities of certain organizational and legal forms during the transitional period and associations of legal entities] : Zakon Ukrainy vid 09.01.2025. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text. [in Ukr.].

16. Statystychni dani vid Miniustu u sferi bankrutstva za 2025 rik [Statistics from the Ministry of Justice in the field of bankruptcy for 2025]. *Zakon i Biznes.* Retrieved from: https://zib.com.ua/ua/170798-statistichni_dani_vid_minyustu_u_sferi_bankrutstva_za_2025_r.html. [in Ukr.].

17. Sukhorukov, A. I., Ladiuk, O. D. (2007) Finansova bezpeka derzhavy [Financial security of the state] : navch. posibnyk. Kyiv : TsUL. 192 p. [in Ukr.].

18. Tretiak, O. Yu. (2010) Pro problemu bankrutstva pidpryiemstv [On the problem of corporate bankruptcy]. *Ekonomika Ukrainy.* № 2, pp. 46–47. [in Ukr.].

19. Cherna, Yu. V. (2016) Poniattia ta osnovni oznaky systemy bankrutstva [The concept and main features of the bankruptcy system]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy.* № 1 (84), pp. 145–155. [in Ukr.].

20. Sharkovets, A. Fictitious Bankruptcy. *Prikhodko&partners.* Retrieved from: https://prikhodko.com.ua/en/services/bankruptcy/fictitious-bankruptcy/.

ABSTRACT

Dariia Lazareva. What you should know about fictitious bankruptcy: scientific and legislative selections

In the current conditions of the development of the Ukrainian economy and economic entities, bankruptcy procedures are applicable and quite widespread, since they are an important tool for resolving a difficult financial situation at an enterprise and protecting the rights of creditors. Despite this, in certain cases, the application for bankruptcy is unfounded and knowingly unreliable and is carried out with the aim of not fulfilling the existing obligations of the entity to creditors. Thus, when an enterprise submits a knowingly false statement about its financial inability to fulfill its obligations, it is a case of fictitious bankruptcy. Ukrainian scientific work on the topic of fictitious bankruptcy is scarce today. At the same time, studies of this topic do not have a holistic, multifaceted concept that is able to reflect the conditions, trends and threats of fictitious bankruptcy.

In Ukrainian legislation, fictitious bankruptcy is considered a knowingly false statement by the debtor about the inability to fulfill obligations to creditors. Thus, in Ukraine today there is a system of bankruptcy legislation, according to which there is a set of sources of legal regulation of solvency and bankruptcy relations, which is an external visible form of expression of legal norms of competition law.

Although fictitious bankruptcy may seem like a profitable way out of financial problems, it is associated with a number of serious risks that cannot be ignored. In particular, bringing to administrative, criminal or civil liability. All types of liability that exist in Ukrainian legislation today are designed to counteract fictitious bankruptcy. In our opinion, it is important not only to identify such cases, but to prevent and prevent them. Today, the current orders in this area do not contain specific provisions on this, they have a more control and audit purpose. In view of this, we propose to improve the legislation in this area with norms that provide for the analysis of factors and factors that influence the occurrence of this negative phenomenon, the search for ways to overcome it and the creation of such a regulatory framework that will be designed, first of all, to prevent it. It should also be noted that the aforementioned regulatory documents should not contain corruption risks, because it is they that sometimes affect the latency of the phenomenon of fictitious bankruptcy.

Key words: *bankruptcy, fictitious bankruptcy, business entity, creditor, liability.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 13.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 342.951:37.014.5
DOI

Ігор МАГДАЛІНА
кандидат технічних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1550-9083
ihor.mahdalina@dduvs.edu.ua

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ ШЛЯХОМ НАДАННЯ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ІЗ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Досліджено реалізацію освітньої функції держави шляхом надання освіти особам у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) із специфічними умовами навчання.

Встановлено, що основним завданням діяльності ЗВО із специфічними умовами навчання, які функціонують у системі Збройних Сил України, Служби безпеки України, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України та інших державних органів зі спеціальними умовами проходження служби, є необхідність формування професійних службовців сил безпеки та оборони, правоохоронців, пожежних, прикордонників для забезпечення правопорядку, національної безпеки та захисту прав громадян.

Встановлено, що ключові особливості освітнього процесу в ЗВО із специфічними умовами навчання полягають у: наявності посилених вимог щодо конкурсного відбору на навчання; суміщенні освітнього процесу та проходження державної мілітаризованої служби (службова дисципліна, дотримання статутів, несення служби в добовому наряді, залучення до несення служби з охорони публічного порядку як додаткових сил правопорядку); посиленій практичній підготовці на базі територіальних підрозділів правоохоронних органів або із залученням до освітнього процесу досвідчених стейкхолдерів-практиків, що складає не менш ніж 25% навчального навантаження; особливому процесі атестації кадрів вищої освіти; обов'язковому направленні до місць несення служби, в тому числі для виконання контрактних зобов'язань перед державою та громадянами України.

З'ясовано, що ключовими напрямами розвитку ЗВО із специфічними умовами навчання в Україні є: 1) модернізація освітнього процесу – інтенсифікація навчання, перехід до особистісно орієнтованої парадигми та оновлення освітніх програм відповідно до вимог часу; 2) посилення практичної спрямованості – залучення працівників практичних підрозділів (правоохоронних органів, військових частин) до навчання, посилення практичної підготовки (стажування, практики); 3) впровадження сучасних технологій, дистанційних форм навчання, симуляторів та віртуальних тренажерів; 4) впровадження міжнародних стандартів якості освіти, підвищення рівня довіри суспільства до правоохоронних органів шляхом забезпечення прозорості навчання; 5) збереження специфіки – висока дисципліна, особлива субкультура, державне забезпечення, спеціальний добір (вік, стан здоров'я, навички); 6) розширення досліджень у сфері нацбезпеки, права (спеціальність 081) та спеціальності К9 «Правоохоронна діяльність» (код 262).

Ключові слова: *освітня функція держави, реалізація освітньої функції держави, вища освіта, заклади вищої освіти з особливими умовами навчання, сутність особливих умов навчання, напрями розвитку спеціалізованої вищої освіти в Україні.*

© І. Магдаліна, 2026

Постановка проблеми. Метою вищої освіти є здобуття особою високого рівня наукових, професійних та загальних компетентностей, що забезпечує підготовку фахівців, здатних до аналізу, розв'язання складних завдань, творчої діяльності та самореалізації. Це охоплює формування світогляду, розвиток особистості та забезпечення потреб суспільства у кваліфікованих кадрах. Основними складовими мети вищої освіти є: професійна підготовка шляхом здобуття знань, умінь і навичок для роботи за певною спеціальністю чи галуззю знань; особистісний розвиток людини, її талантів, розумових, творчих та фізичних здібностей; залучення до дослідницької та інноваційної роботи як невід'ємної частини навчання; виховання відповідальних громадян, здатних до свідомого суспільного вибору; створення умов для реалізації права на працю та вибір місця роботи відповідно до отриманої кваліфікації. Реалізація права на вищу освіту в Україні гарантується Конституцією України та Законом України «Про вищу освіту», забезпечуючи вільний доступ до навчання, рівні умови незалежно від віку, статі, стану здоров'я чи соціального статусу. Це право реалізується через конкурсний відбір, можливість безоплатного навчання (держзамовлення), навчання за кошти фізичних/юридичних осіб, а також через пільги для вразливих категорій та створення спеціальних умов для осіб із особливими освітніми потребами та можливість навчання в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Актуальність діяльності ЗВО із специфічними умовами навчання, які функціонують у системі Збройних Сил України, Служби безпеки України, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України та інших державних органів зі спеціальними умовами проходження служби, зумовлена необхідністю формування професійних службовців сил безпеки та оборони, правоохоронців, пожежних, прикордонників для забезпечення правопорядку, національної безпеки та захисту прав громадян шляхом встановлення посилених вимог щодо конкурсного відбору на навчання, забезпечення суміщення освітнього процесу та проходження державної служби, посиленої практичної підготовки, особливого процесу атестації кадрів вищої освіти, обов'язкового направлення до місць несення служби, виконання контрактних зобов'язань перед державою та громадянами України.

На ефективність освітньої функції держави впливає раціональність побудови та ефективність діяльності системи ЗВО із специфічними умовами навчання. З огляду на це актуальною є необхідність комплексного узагальнюючого аналізу реалізації освітньої функції держави шляхом надання освіти в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, що і зумовило вибір тематики наукової статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Аналіз наукових досліджень освітянських проблем виявив, що найбільш актуальні суспільні відносини в галузі вищої освіти, як правило, стають предметом дослідження у різних галузях науки майже одночасно. Це стосується і проблем державної освітньої політики, що аналізуються, зокрема, у працях українських учених: В. Андрущенко, Т. Гаєвської, Н. Губерської, В. Кременя, М. Курко, М. Легенького, Л. Лукіної, С. Ніколаєнка, В. Савіщенко, Р. Шаповала, В. Шинкарука, Р. Щокіна та ін.

Особливості реалізації освітньої функції держави шляхом надання освіти в ЗВО із специфічними умовами навчання досліджувались у роботах таких авторів, як: А. Андреєв, О. Бандурка, О. Безпалова, А. Бондаренко, В. Буга, В. Волкова, В. Глуховеря, Н. Губерська, Б. Деревянко, О. Джафарова, Р. Калюжний, М. Каплюк, Т. Коломоєць, А. Комзюк, О. Кузьменко, М. Легенький, І. Литвин, А. Манжула, О. Моргунов, В. Олефір, В. Пєтков, Д. Приймаченко, О. Рябченко, І. Савельєва, О. Салманова, В. Сокуренко, С. Шатрава, Ю. Шемшученко, Х. Ярмакі, М. Ярош та ін.

При цьому кожен науковець досліджує проблему з огляду на підвідомчість ЗВО із специфічними умовами навчання та специфіку забезпечення освітнього процесу, вихов-

ної діяльності та практичного спрямування вищої освіти. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, невирішеною залишається ціла низка дискусійних питань щодо правового забезпечення надання освіти в ЗВО із специфічними умовами навчання, інституційних змін в діяльності таких ЗВО, модернізації освітніх програм та методики навчання, ефективності підтримки діяльності ЗВО із специфічними умовами навчання та ін.

Мета статті полягає у дослідженні реалізації освітньої функції держави шляхом надання освіти особам в ЗВО із специфічними умовами навчання.

Відповідно, завданнями є: з'ясувати законодавчі засади функціонування ЗВО із специфічними умовами навчання; визначити систему ЗВО із специфічними умовами навчання, їхні інституційні особливості діяльності, мету, завдання та призначення; виокремити напрями модернізації освітніх програм та методики навчання в ЗВО із специфічними умовами навчання та виокремити напрями удосконалення освітнього процесу в означених ЗВО.

Виклад основного матеріалу. На виконання завдань дослідження доцільно з'ясувати законодавчі засади функціонування ЗВО із специфічними умовами навчання.

Статтею 21 Закону України «Про освіту» передбачено отримання спеціалізованої освіти «як освіти мистецького, спортивного, військового, безпекового чи наукового спрямування, яка може здобуватися в рамках формальної, неформальної, інформальної освіти, спрямована на здобуття компетентностей у відповідній сфері професійної діяльності під час навчання у безперервному інтегрованому освітньому процесі на кількох або всіх рівнях освіти та потребує раннього виявлення і розвитку індивідуальних здібностей» [10]. Тобто цим законом передбачено, що видами спеціалізованої освіти всіх рівнів є мистецька, спортивна, військова, безпекова освіта та освіта наукового спрямування. У згаданій статті визначено: «Положення про заклади спеціалізованої освіти різного спрямування затверджуються Кабінетом Міністрів України з урахуванням спеціальних законів та за поданням центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у відповідній сфері існування закладів спеціалізованої освіти» [5].

Подальший аналіз закону дає змогу визначити, що спеціалізована освіта надається здобувачам у спеціалізованих закладах освіти, до яких слід віднести: мистецька освіта – в закладах спеціалізованої мистецької освіти; військова освіта – в закладах спеціалізованої освіти військового (військово-спортивного) спрямування; спортивна освіта – в закладах спеціалізованої освіти спортивного профілю із специфічними умовами навчання; спеціалізована освіта безпекового спрямування – в закладах освіти із специфічними умовами навчання. Тобто статуси закладів освіти, в яких надається спеціалізована освіта, є різними, водночас всіх їх можна назвати «закладами спеціалізованої освіти» або «закладами із специфічними умовами навчання» – останнє формулювання, попри його відсутність у законі, зустрічається найбільш часто.

Щодо ЗВО із специфічними умовами навчання, то є очевидним, що їхній статус визначено Законом України «Про вищу освіту». Так, ст. 1 згаданого закону встановлює, що «заклад вищої освіти із специфічними умовами навчання – заклад вищої освіти державної форми власності, який здійснює на певних рівнях вищої освіти підготовку курсантів (слухачів, студентів), ад'юнктів для подальшої служби на посадах середнього та вищого складу Національної поліції України, начальницького складу з метою задоволення потреб Міністерства внутрішніх справ України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань» [5]. Натомість у Розділі VI «Заклади вищої освіти» не виокремлено специфіку таких закладів освіти, її визначення відсутнє і в інших законодавчих та підзаконних нормативних актах, на що варто звернути увагу. Для початку слід зазначити, що закріплення правового статусу ЗВО із специфічними умовами навчання відбулось із прийняттям Верховною Радою України 17 грудня 2021 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо військової

освіти та науки» [6], яким було внесено певні зміни та доповнення до чинного законодавства, зокрема до Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність» у частині визначення статусу та особливостей функціонування ЗВО із специфічними умовами навчання, а саме: закріплено право державних органів, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, своїми нормативно-правовими актами встановлювати особливі вимоги до їх діяльності [6].

На законодавчому рівні особливості функціонування ЗВО із специфічними умовами навчання визначені в профільному законодавстві. Наприклад, у Законі України «Про Національну поліцію» [9] в ст. 74 «Підготовка поліцейських у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання» визначено загальні умови зарахування на навчання, контрактну форму навчання, особливості навчання, порядок розподілу випускників. Також зазначено, що Порядок добору, направлення та зарахування на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, встановлює Міністерство внутрішніх справ України [9].

Окремі положення щодо статусу ЗВО із специфічними умовами навчання закріплені в підзаконних актах Міністерства освіти і науки України та Міністерства внутрішніх справ України. Так, наказом МВС України від 14.02.2008 № 62 затверджено Положення про вищі навчальні заклади МВС, яке є чинним і сьогодні, адже, як слушно зазначають окремі автори, проєкт Положення про заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання, які належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України, котрий розроблено робочою групою з питань приведення нормативно-правових актів МВС у відповідність до Закону України «Про вищу освіту», так і залишився проєктом [1].

Найбільш повно спеціальні умови навчання в ЗВО із специфічними умовами навчання визначені в Порядку добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України, та вищого військового навчального закладу Національної гвардії України, затвердженому наказом МВС України 15.04.2016 № 315 [7], зокрема, в ньому встановлено: 1) строки проведення конкурсного відбору, перелік і форми проведення вступних випробувань до ЗВО, які зазначаються у правилах прийому; 2) вимоги до рівня освіти і віку кандидатів на навчання; 3) порядок організації добору кандидатів на навчання; 4) строки та порядок прийому заяв і документів для участі в конкурсному відборі; 5) порядок організації і проведення конкурсу; 6) порядок зарахування на навчання. Водночас специфіка здобуття вищої освіти в цьому нормативному акті не визначена, особливості функціонування закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання окреслені у локальних актах, що розробляються та приймаються самими закладами вищої освіти. До таких актів, зокрема, можна віднести (як приклад): статут ЗВО; стратегію розвитку; положення (про організацію освітнього процесу; про систему внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти; про порядок вільного вибору навчальних дисциплін здобувачами вищої освіти; про порядок реалізації права на академічну мобільність; про порядок визнання результатів навчання, отриманих у неформальній освіті; про практичну підготовку студентів, слухачів та курсантів; про вирішення конфліктних ситуацій; про курсантсько-студентське самоврядування; про порядок створення та організацію роботи екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти тощо) [1]. Отже, як бачимо, специфічні умови навчання в ЗВО не знайшли системного нормативного вираження.

Далі з урахуванням завдань дослідження доцільно окреслити інституційні особливості діяльності ЗВО із специфічними умовами навчання, виокремити напрями модернізації освітніх програм та методики навчання в системі таких закладів (на прикладі ЗВО із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України). Для початку необхідно визначити, в чому полягає сутність «особливих (специфічних) умов навчання».

Окремі автори зазначають, що особливості професійної підготовки фахівців для різних частин і підрозділів сектору безпеки та оборони України у ЗВО із специфічними умовами навчання полягають у тому, що: здобувачі освіти переважно набувають статусу курсанта; підтримуються особлива статутна дисципліна, службова ієрархія, жорсткий контроль із боку керівництва за виконанням наказів; у процесі розробки навчальних планів надається пріоритет інтересам державної безпеки та оборони; підтримується постійна бойова готовність особового складу, відповідний уклад життя учасників освітнього процесу; реалізуються режим захисту державної таємниці, робота з таємними документами, закритість ЗВО як військової частини; переважають навчальні та виховні цілі над розвивальною метою в освітньому процесі; усвідомлюється необхідність узгодження принципів гуманізації та гуманітаризації освіти із специфічними засадами підготовки фахівців, здатних виконувати бойові завдання зі знищення противника, його озброєння, військової техніки; підтримуються особливі правила спілкування та понятійного апарату в контексті спеціальності (спеціалізації); здійснюється обов'язкова первинна військова підготовка курсантів, виконуються службові обов'язки протягом навчання (наряди, чергування тощо) [4, с. 185–186].

А. Андреєв, досліджуючи адміністративно-правове регулювання підготовки кадрів для Національної поліції у вищих освітніх закладах із специфічними умовами навчання, як висновок зазначає, що «специфічні умови навчання пропонується поділити на три блоки: перший – умови вступу до закладу; другий – умови навчання; третій – умови закінчення та подальшої діяльності». До складових специфічних умов у вищих освітніх закладах, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції (поліцейських), що мають місце в сучасній системі підготовки фахівців, ним включено такі, як: «відповідний рівень психічного і фізичного здоров'я (перевірка стану здоров'я ВЛК, щорічні медичні профілактичні огляди); визначений рівень спортивної підготовки (залежно від групи здоров'я та форми навчання); професійна мотивація (налаштованість на службу в поліції, творчий конкурс, співбесіда); забезпечення внутрішньоорганізаційних потреб вищого освітнього закладу (несення служби у формі добових нарядів та господарських робіт); особливі умови проживання та організації освітнього процесу (казармений режим, табірний збір, навчальні збори та стрільби); особливий статус перемінного складу (курсантів, слухачів); особливий порядок розподілу і направлення для подальшого проходження служби в органах Національної поліції (призначення на посаду після завершення навчання і попереднього розподілу)» [2, с. 14].

Окремі автори до такої специфіки відносять поглиблену практичну складову навчання. Вони акцентують на тому, що у стандарті вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженому наказом Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 № 1379 [8], визначено, що із 240 кредитів ЄКТС не менш ніж 10 кредитів «повинно спрямовуватися на практику в юридичних особах публічного та приватного права, які здійснюють діяльність з правозастосування» [3, с. 36]. Варто підтримати таку позицію та збільшити одиницю вимірювання навчального навантаження – кількість кредитів для проходження курсантами практики в практичних підрозділах відповідних профільних служб, а також залучати досвідчених практиків до освітнього процесу, при цьому співвідношення кредитів ЄКТС, спрямованих на проходження практики та проведення бінарних занять, має складати не менше ніж 25% від загальної кількості кредитів ЄКТС.

Таким чином, основним завданням діяльності ЗВО із специфічними умовами навчання, які функціонують у системі Збройних Сил України, Служби безпеки України, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України та інших державних органів зі спеціальними умовами проходження служби, є формування професійних службовців сил безпеки та оборони, правоохоронців, пожеж-

них, прикордонників для забезпечення правопорядку, національної безпеки та захисту прав громадян шляхом встановлення посилених вимог щодо конкурсного відбору на навчання, забезпечення суміщення освітнього процесу та проходження державної служби, посиленої практичної підготовки, особливого процесу атестації кадрів вищої освіти, обов'язкового направлення до місць несення служби, виконання контрактних зобов'язань перед державою та громадянами України.

До інституційних особливостей діяльності ЗВО із специфічними умовами навчання можна віднести: підпорядкованість профільним міністерствам, підготовку курсантів як майбутніх правоохоронців, сувору дисципліну, особливий добір (здоров'я, вік), державне забезпечення, спеціальні умови служби та поєднання освітнього процесу з військовою чи службовою підготовкою. Ключові особливості діяльності ЗВО із специфічними умовами навчання полягають у такому: 1) управління та підпорядкування – створення, реорганізація та діяльність затверджуються центральними органами виконавчої влади (наприклад, Міністерством внутрішніх справ України); 2) специфіка контингенту – підготовка курсантів, слухачів та ад'юнктів для подальшої служби, а не лише студентів; 3) особливий добір – громадяни проходять суворий відбір за станом здоров'я, рівнем фізичної підготовки та віком; 4) організація життя – курсанти перебувають на повному державному забезпеченні (харчування, проживання, одяг); 5) режим дисципліни – дотримання статутів, високі вимоги до дисципліни, казармений режим або режим підвищеної відповідальності; 6) освітній процес – посилене вивчення фахових дисциплін та інтеграція службової підготовки в навчальний план; 7) гарантоване працевлаштування – обов'язкове подальше працевлаштування в органах поліції, ДСНС України тощо. Зазначені положення цілком узгоджуються зі Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. [11].

Специфічні (особливі) умови навчання у закладах вищої освіти – це поєднання обмежень і привілеїв, як-от: посилена дисципліна, державне забезпечення, спеціальний відбір, гарантоване працевлаштування та поглиблене вивчення фахових дисциплін. Основними характеристиками та особливими умовами навчання в зазначених ЗВО є: 1) створення закладів із специфічними умовами – університетів МВС України, ДСНС України, ЗСУ, де здобувачі освіти є курсантами, перебувають на повному державному забезпеченні (харчування, форма) та дотримуються суворої субординації; 2) особливості освітнього процесу, що полягають у посиленій дисципліні, високих вимогах до поведінки та розпорядку дня; 3) гарантоване працевлаштування – обов'язкове відпрацювання після завершення навчання; 4) індивідуальний графік – можливість навчатися за індивідуальним планом для працюючих або осіб, які перебувають у ЗСУ/ТрО; 5) спеціалізована підготовка – фокус на практичній підготовці, необхідній для майбутньої служби.

Висновки. Таким чином, на виконання завдань дослідження проаналізовано реалізацію освітньої функції держави шляхом надання освіти особам в ЗВО із специфічними умовами навчання.

Встановлено, що основним завданням діяльності ЗВО із специфічними умовами навчання, які функціонують в системі Збройних Сил України, Служби безпеки України, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України та інших державних органів зі спеціальними умовами проходження служби, є необхідність формування професійних службовців сил безпеки та оборони, правоохоронців, пожежних, прикордонників для забезпечення правопорядку, національної безпеки та захисту прав громадян.

Встановлено ключові особливості освітнього процесу в ЗВО із специфічними умовами навчання, як-от: наявність посилених вимог щодо конкурсного відбору на навчання; суміщення освітнього процесу та проходження державної мілітаризованої служби (служ-

бова дисципліна, дотримання статутів, несення служби в добовому наряді, залучення до несення служби з охорони публічного порядку як додаткових сил правопорядку); посилена практична підготовка на базі територіальних підрозділів правоохоронних органів або з залученням до освітнього процесу досвідчених стейкхолдерів-практиків, що складає не менш ніж 25% навчального навантаження; особливий процес атестації кадрів вищої освіти; обов'язкове направлення до місць несення служби, в тому числі для виконання контрактних зобов'язань перед державою та громадянами України.

З'ясовано, що ключовими напрямами розвитку закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання в Україні є: 1) модернізація освітнього процесу – інтенсифікація навчання, перехід до особистісно орієнтованої парадигми та оновлення освітніх програм відповідно до вимог часу; 2) посилення практичної спрямованості – залучення працівників практичних підрозділів (правоохоронних органів, військових частин) до навчання, посилення практичної підготовки (стажування, практики); 3) впровадження сучасних технологій, дистанційних форм навчання, симуляторів та віртуальних тренажерів; 4) впровадження міжнародних стандартів якості освіти, підвищення рівня довіри суспільства до правоохоронних органів шляхом забезпечення прозорості навчання; 5) збереження специфіки – висока дисципліна, особлива субкультура, державне забезпечення, спеціальний добір (вік, стан здоров'я, навички); 6) розширення досліджень у сфері нацбезпеки, права (спеціальність 081) та спеціальності К9 «Правоохоронна діяльність» (код 262).

Список використаних джерел

1. Албул С. В. Правовий статус закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання : презентація. Одеса : ОДУВС, 2023. 27 с.

2. Андреєв А. В. Адміністративно-правове регулювання підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 238 с.

3. Ільків Н. В. Практична підготовка здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання як визначальна складова освітньої програми. *Заклади вищої освіти із специфічними умовами навчання: правовий статус та особливості функціонування : матеріали Всеукр. наук.-педагог. підвищення кваліфікації* (м. Одеса, 1 трав. – 11 черв. 2023 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 33–36.

4. Марченко О. Г. Теоретичні і методичні засади формування освітнього середовища у вищих військових навчальних закладах авіаційного профілю : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2020. 553 с.

5. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо військової освіти та науки : Закон України від 17 грудня 2021 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1986-20#Text.

7. Про затвердження Порядку добору, направлення та зарахування кандидатів на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Міністерства внутрішніх справ України і Національної поліції України, та вищого військового навчального закладу Національної гвардії України : наказ МВС України від 15.04.2016 № 315. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-16#Text.

8. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 12.12.2018 № 1379. URL : https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-081-pravo-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti.

9. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text.

10. Про освіту : Закон України від 05.09.2017. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

11. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 286-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text.

References

1. Albul, S. V. (2023) Pravovyi status zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia [Legal status of higher education institutions with specific training conditions] : prezentatsiia. Odesa : ODUVS. 27 p. [in Ukr.].

2. Andreiev, A. V. (2018) Administratyvno-pravove rehuliuvannia pidhotovky kadriv dlia Natsionalnoi politsii u vyshchykh navchalnykh zakladakh iz spetsyfichnymy umovamy navchannia [Administrative and legal regulation of training personnel for the National Police in higher education institutions with specific training conditions] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07. Dnipro, 2018. 238 p. [in Ukr.].

3. Ilkiv, N. V. (2023) Praktychna pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity zakladiv vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia yak vyznachalna skladova osvitnoi prohramy [Practical training of higher education applicants of higher education institutions with specific conditions learning as a defining component of the educational program]. *Zaklady vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia: pravovyi status ta osoblyvosti funktsionuvannia : materialy Vseukr. nauk.-pedahoh. pidvyshchennia kvalifikatsii* (m. Odesa, 1 trav. – 11 cherv. 2023 r.). Odesa : Vydavnychyi dim «Helvetyka», pp. 33–36. [in Ukr.].

4. Marchenko, O. H. (2020) Teoretychni i metodychni zasady formuvannia osvitnoho seredovyshcha u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh aviatsiinoho profiliu [Theoretical and methodological principles for the formation of the educational environment in higher military educational institutions of the aviation profile] : dys. … d-ra ped. nauk : 13.00.04. Khmelnytskyi, 2020. 553 p. [in Ukr.].

5. Pro vyshchu osvitu [On higher education] : Zakon Ukrainy vid 01.07.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18. [in Ukr.].

6. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo viiskovoi osvity ta nauky [On amendments to some laws of Ukraine on military education and science] : Zakon Ukrainy vid 17 hrudnia 2021 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1986-20#Text. [in Ukr.].

7. Pro zatverdzhennia Poriadku doboru, napravlennia ta zarakhuvannia kandydativ na navchannia do zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia, yaki zdiisniuiut pidhotovku kadriv dlia Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy i Natsionalnoi politsii Ukrainy, ta vyshchoho viiskovoho navchalnoho zakladu Natsionalnoi hvardii Ukrainy [On approval of the Procedure for selection, referral and enrollment of candidates for training in higher education institutions with specific training conditions that train personnel for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine, and the higher military educational institution of the National Guard of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 15.04.2016 № 315 Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0668-16#Text. [in Ukr.].

8. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 081 «Pravo» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [On approval of the standard of higher education in the specialty 081 «Law» for the first (bachelor's) level of higher education] : nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 12.12.2018 № 1379. Retrieved from: https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-standartu-vishoyi-osviti-za-specialnistyu-081-pravo-dlya-pershogo-bakalavrskogo-rivnya-vishoyi-osviti. [in Ukr.].

9. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text. [in Ukr.].

10. Pro osvitu [On education] : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text. [in Ukr.].

11. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky [On the approval of the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 liutoho 2022 r. № 286-r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ihor Mahdalina. Implementation of the educational function of the state by providing education in higher education institutions with specific training conditions

The article examines the implementation of the educational function of the state by providing education to individuals in higher education institutions with specific training conditions.

It has been established that the main task of the activities of higher education institutions with specific training conditions, which operate in the system of the Armed Forces of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the National Police of Ukraine, the National Guard of Ukraine, the State Border Service of Ukraine, the State Emergency Service of Ukraine, the State Penitentiary Service of Ukraine and other state bodies with special conditions of passage is the need to form professional employees of the security and defense forces, law enforcement officers, firefighters, border guards to ensure law and order, national security and protect the rights of citizens.

It has been established that the key features of the educational process in higher education institutions with specific training conditions are the following: the presence of enhanced requirements for competitive selection for training; combining the educational process and passing the state militarized service (service discipline, compliance with statutes, service in a daily uniform, involvement in the service of protecting public order as additional law enforcement forces); enhanced practical training on the basis of territorial divisions of law enforcement agencies or with the involvement of experienced stakeholders-practitioners in the educational process, which is at least 25 % of the educational load; a special process of certification of higher education personnel; mandatory referral to places of service, including for the fulfillment of contractual obligations to the state and citizens of Ukraine.

It was found that the key areas of development of higher education institutions with specific training conditions in Ukraine are: 1) modernization of the educational process – intensification of training, transition to a personality-oriented paradigm and updating of educational programs in accordance with the requirements of the time; 2) strengthening the practical orientation – involving practical units (law enforcement agencies, military units) in training, strengthening practical training (internship, practice); 3) introduction of modern technologies, distance learning forms, simulators and virtual simulators; 4) introduction of international standards of education quality, increasing the level of public trust in law enforcement agencies through transparency of training; 5) preservation of specificity – high discipline, special subculture, state support, special selection (age, health status, skills); 6) expansion of research in the field of national security, law (specialty 081) and specialty K9 «Law enforcement activities» (code 262).

Key words: *educational function of the state, implementation of the educational function of the state, higher education, higher education institutions with special training conditions, the essence of special training conditions, directions of development of specialized higher education in Ukraine.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 12.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 341.231.14:339.72(477:4-6EU)
DOI

Анастасія ТОКУНОВА
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
(ДУ «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова НАН України, м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5870-2473
anastasiya.to@gmail.com

Вадим РОШКАНЮК
кандидат юридичних наук, професор
(Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3083-5231
vmroshkanyuk@gmail.com

Олександр БАЙ
адвокат
(м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-1952-1733
oleksandr.s.bai@gmail.com

ЩОДО ДОСТУПУ ДО ЗАСОБІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В ІНВЕСТИЦІЙНІЙ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ЄС В РОЗРІЗІ ПИТАНЬ БІЗНЕСУ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Досліджено правові механізми забезпечення доступу до засобів правового захисту в контексті реалізації інвестиційного компонента інструменту Ukraine Facility. Особливу увагу приділено застосуванню положень Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини. Підкреслено, що, попри позитивний вплив інвестицій на економіку, існує ризик порушень прав людини, пов'язаних із господарською діяльністю під час реалізації інвестиційних проєктів.

Запропоновано практичні рекомендації для підвищення поінформованості носіїв прав та громад стосовно механізмів підзвітності та розгляду скарг міжнародних фінансових організацій та інституцій з фінансування розвитку як ключових суб'єктів, задіяних у реалізації відповідного компонента щодо інвестування. Одним із таких кроків визначено модернізацію чинного Порталу інвестиційних проєктів України шляхом створення спеціалізованого розділу про незалежні механізми підзвітності та механізми розгляду скарг відповідних міжнародних та фінансових установ розвитку. Такий крок не лише покращить доступ до засобів правового захисту, але й посилить захисну функцію держави та забезпечить прозорий зворотний зв'язок між інвесторами та місцевими громадами.

Ключові слова: *інвестиції, захист прав людини, інституції з фінансування розвитку, повага бізнесу до прав людини, інструмент Ukraine Facility, доступ до засобів правового захисту, механізми розгляду скарг.*

Постановка проблеми. У контексті сучасних викликів глобальної економічної нестабільності та процесів повоєнного відновлення Україна має історичний шанс переосмислити свою інвестиційну стратегію та забезпечити сталий економічний розвиток через глибшу інтеграцію з Європейським Союзом. Залучення інвестицій із країн ЄС є не лише фінансовим, але і структурним чинником трансформації національної економіки, що

© А. Токунова, 2026
© В. Рошканюк, 2026
© О. Бай, 2026

сприяє підвищенню її технологічного рівня, продуктивності праці, конкурентоспроможності та інноваційності [3, с. 99].

Залучення інвестицій та розвиток національного бізнес-сектора є одним із постійних напрямів співпраці України з Європейським Союзом (далі – ЄС). У цьому аспекті протягом останніх двох років значну роль відіграє заснований у лютому 2024 року механізм Ukraine Facility [9], який є механізмом підтримки обсягом 50 млрд. євро, при цьому частина інвестиційного компонента, становить 9,3 млрд. євро [12].

Так, у межах його другого компонента запроваджено особливі рамки для розширення інвестицій у відновлення і відбудову України. Щоб досягнути цього, згадані рамки дозволять інвесторам скористатися бюджетними гарантіями ЄС та поєднанням грантів і кредитів від публічних та приватних інституцій, що зробить інвестування в Україну привабливішим [2]. Зазначений другий компонент – Ukraine Investment Framework – містить гарантії, які забезпечують зниження ризиків міжнародних фінансових організацій, двосторонніх агенцій розвитку та українських банків щодо фінансування проєктів публічного та приватного секторів в Україні. А також – гранти для надання «змішаного фінансування» з метою зменшення вартості позик та технічної підтримки [12].

Залучення інвестицій через взаємодію з міжнародними фінансовими організаціями (далі – МФО) та інституціями з фінансування розвитку (далі – ІФР) є загальним трендом світових процесів забезпечення сталого розвитку, підтримки та відновлення економіки держав, які зазнали негативного впливу через війни, збройні конфлікти, масштабні надзвичайні ситуації, несприятливі економічні чинники тощо.

У цілому, сильний акцент на залученні приватного фінансування в Порядку денному на період до 2030 року та Аддис-Абебській програмі дій посилив роль ІФР та створив можливості для розширення портфеля. Водночас, як це не парадоксально, організації громадянського суспільства все частіше документують звинувачення у порушеннях прав людини, пов'язаних з інвестиціями ІФР, та вимагають відповідальності на користь постраждалих громад через судові та позасудові механізми [11]. Зазначені тенденції привертають все більшої уваги в різних країнах та контекстах.

Зважаючи на той факт, що зараз Україна відіграє роль приймаючої економіки для досить масштабного пулу інвестиційних проєктів, які фінансуються з різних публічних та приватних джерел та партнерств, дослідження питань забезпечення захисту та поваги до прав людини у цій сфері вбачаються актуальними.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Відповідну тематику вже було досліджено як у вітчизняній науковій літературі (зокрема, важливий внесок зробили такі науковці, як Р. Бойчук, М. Гаман, Р. Іроденко, С. Лучковська, Ю. Кривенко, А. Палієнко, О. Пізюк, М. Савченко), так і у зарубіжній доктрині (тут хотілося би особливо відзначити таких учених, як J. Bonnitcha, Th. Hanna, Cs.I. Nagy, C. Peinhardt, R.L. Wellhausen, та ін.). Незважаючи на значні досягнення згаданих дослідників у питаннях забезпечення інвестиційної діяльності, зокрема з акцентом на проблеми та виклики, з якими стикається Україна, саме аспект, у який спосіб слід враховувати у відповідних процесах захист прав людини від порушень із боку бізнесу, не набув достатнього вивчення.

Метою статті є аналіз питань забезпечення захисту прав людини у контексті співпраці України та Європейського Союзу у сфері інвестування, зокрема, в розрізі доступу до засобів правового захисту, та напрацювання рекомендацій щодо можливих заходів державного сприяння задля поліпшення такого доступу.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЄС відіграє ключову роль для України як стратегічний партнер та головний іноземний інвестор. Прагнення України до євроінтеграції є не просто бажанням, а об'єктивною потребою, зумовленою необхідністю залучення західних технологій та інвестицій, проведення модернізації, впровадження ключових демократичних принципів, що є важливим для формування позитивного іміджу країни на міжнародній арені [3].

У сучасному світі у цьому контексті важливе місце займають підходи до питань захисту та поваги до прав людини, які застосовуються до регулювання відносин у сфері інвестування в тій чи іншій національній правовій системі. Не є виключенням і Україна, яка потребує залучення суттєвого обсягу фінансування в національну економіку і, відповідно, шукає партнерства з різноманітними публічними та приватними інвесторами.

Права людини є невід'ємними та притаманними кожній особистості за фактом її людського існування. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю в 1948 році, була першим міжнародним документом, який визначив основні права людини, що підлягають універсальному захисту. Цей важливий і впливовий документ продовжує бути основою міжнародного права у сфері прав людини [6, с. 11]. Закладене в цьому документі підґрунтя забезпечення захисту та поваги до прав людини має враховуватися не тільки державами, але й усіма іншими суб'єктами, зокрема, бізнесом, різноманітними фінансовими інституціями, інвесторами тощо.

Двосторонні та багатосторонні інституції з фінансування розвитку (ІФР) є ключовими учасниками процесу розвитку, та завдяки фінансуванню, технічній допомозі та своїм нормативним функціям здійснюють важливий внесок у реалізацію цілей сталого розвитку та прав людини. Більшість таких інституцій мають чіткі повноваження щодо підтримки сталого розвитку, скорочення бідності та уникнення завдання шкоди людям і навколишньому середовищу [10, с. 1].

Міжнародне право у сфері прав людини встановлює основний принцип, згідно з яким, якщо чиїмсь правам людини було завдано шкоди, така особа повинна мати доступ до засобів правового захисту, які можуть відшкодувати завдану шкоду. Це охоплює відповідний процес для усунення шкоди та відповідні дії для її відшкодування. Керівні принципи ООН та Керівні принципи Організації економічного співробітництва та розвитку забезпечують широко визнану основу для оцінки обов'язків ІФР та клієнтів їх фінансових посередників щодо виправлення шкоди, зважаючи на їхню відповідну причетність до негативного впливу на права людини [13, с. 50]. Також зазначені документи надають міцну платформу для забезпечення доступу до засобів правового захисту та реалізації ініціатив зі створення та функціонування механізмів розгляду скарг.

У цілому, відповідно до принципу 25 Керівних принципів ООН з питань бізнесу та прав людини (далі – Керівні принципи ООН), у межах свого обов'язку захищати від пов'язаних із господарською діяльністю порушень прав людини, держави за допомогою судових, адміністративних, законодавчих чи інших відповідних засобів повинні вживати належних заходів для забезпечення того, щоб у випадках, коли такі порушення відбуваються на їхніх територіях та/або в межах їхньої юрисдикції, особи, права яких порушені, отримували доступ до ефективних засобів захисту їхніх прав [8, с. 22]. Також, у коментарі до зазначеного принципу зазначається, що забезпечення доступу до засобів правового захисту у разі порушень прав людини, пов'язаних із бізнесом, також обумовлює необхідність сприяння з боку держави у справі підвищення поінформованості громадськості і розуміння нею цих механізмів, способів отримання доступу до них і надання будь-якої підтримки (фінансової або експертної) з цією метою [8, с. 22].

Особливого значення питання захисту та поваги до прав людини, зокрема, забезпечення доступу до засобів правового захисту, набувають у контексті поглиблення інвестиційної співпраці з ЄС, який є одним зі світових лідерів у просуванні концепцій сталого фінансування та відповідального ведення бізнесу у свої політики, законодавство та практику здійснення господарської діяльності.

С. Лучковська наголошує, що фінансово-правове забезпечення інвестиційної діяльності за законодавством ЄС спрямоване на створення стабільного та передбачуваного середовища для інвесторів [4, с. 320]. Дійсно, ЄС розробляє низку підходів до розбудови власного законодавства та політичних рамок у відповідній сфері, спрямованих на зниження

різносторонніх ризиків інвестиційної діяльності. При цьому суттєва увага приділяється питанням захисту та поваги до прав людини у сфері бізнесу.

У зв'язку з цим важливо наголосити, що на гарантуванні поваги до прав людини неодноразово акцентується як на передумові надання підтримки у Регламенті (ЄС) 2024/792 щодо заснування Ukraine Facility [9] (далі – Регламент (ЄС) 2024/792). Безпосередня реалізація Ukraine Investment Framework як компонента Ukraine Facility [9] переважно ґрунтується саме на залученні МФО та ІФР до співпраці.

Так, відповідно до параграфу 86 вступної частини Регламенту (ЄС) 2024/792 підтримка повинна здійснюватися шляхом непрямого управління, зокрема з використанням фінансових та технічних можливостей міжнародних фінансових установ, європейських інституцій з фінансування розвитку, двосторонніх європейських фінансових інституцій та експортно-кредитних агентств, включно з їхньою участю у ризиках, пов'язаних із інвестиціями з використанням їхніх власних ресурсів. З огляду на масштаб інвестицій у відновлення та реконструкцію України, які вимагатимуть розподілу ризиків, ЄС необхідно створити спеціальну гарантійну систему («Гарантію для України») [9].

Безпосередня реалізація цього компоненту Ukraine Investment Framework будується на основі співпраці та залученні інструментів цілої низки міжнародних фінансових організацій (зокрема, ЄІБ, ЄБРР, IFC, KfW та BGK) [12] та інституцій з фінансування розвитку (Norfund, Swedfund, JBIC, FMO, DEG KfW, DFC, Proparco (AFD Group), IFC, IFI та ін.) [12], від яких український бізнес може отримати фінансування своїх проєктів за встановленими процедурами.

Відповідно до чинного законодавства України, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України визначено Національним координатором, який діє як єдиний контактний пункт між державними органами та Європейською Комісією для забезпечення загального процесу координації дій з надання допомоги згідно з інструментом Ukraine Facility (в рамках Компонентів I, II та III) і забезпечення захисту фінансових інтересів Європейського Союзу [1].

Із метою сприяння поданню проєктів українським бізнесом, Міністерством економіки, довкілля та сільського господарства України у співпраці з KSE Institute та за підтримки міжнародних партнерів було розроблено та запущено Інвестиційний портал [12], який зараз налічує інформацію щодо 318 інвестиційних проєктів в 11 галузях економіки із загальною потребою у фінансуванні у 58,3 млрд. дол. США [6]. Зазначена платформа містить різноманітну інформацію стосовно програм фінансування, потенціалу роботи в Україні, пропонує цифрові інструменти для подання проєктів та ознайомлення із вже поданими та багато іншої інформації. Портал інвестиційних проектів України — платформа для пошуку партнерів, яка об'єднує інвесторів та українських підприємців, що потребують інвестицій, та надає аналітику від KSE Institute для прийняття рішень на основі даних [6].

Проте ця платформа може бути застосована і для інформування інших зацікавлених сторін, зокрема, людей як носіїв прав, та громад, в яких планується чи ведеться реалізація інвестиційних проєктів, з актуальних питань бізнесу та прав людини, наприклад в розрізі забезпечення доступу до засобів правового захисту, які використовуються залученими МФО та ІФР.

Вбачається перспективним розширити наповнення розглянутого Порталу інвестиційних проектів України [6] шляхом створення додаткового розділу, який би містив інформацію та роз'яснення стосовно незалежних механізмів підзвітності, механізмів розгляду скарг, порядку подання скарг і звернень, відповідних політик та процедур, які використовують у своїй практиці задіяні у реалізації Ukraine Investment Framework МФО, ІФР, інші інвестори та фінансові установи, а також щодо специфіки роботи механізмів розгляду скарг на проєктному рівні, якщо такі створюються, тощо.

Застосування такого підходу має стати додатковим інструментом із розширення інформування носіїв прав та громад поряд із зобов'язанням Європейської Комісії та Пред-

ставництва ЄС в Україні, відповідно до статті 33 Регламенту (ЄС) 2024/792, публікувати на своїх вебсайтах прямі посилання на механізми розгляду скарг відповідних партнерів, які уклали з Комісією угоди про гарантії для України [8]. Вбачається, що це позитивно впливатиме на доступ постраждалих осіб та громад до засобів правового захисту, а також посилить роль держави у реалізації своєї захисною функції.

Запропоновані вище запропоновані заходи можуть бути ініційовані та стати логічним продовженням співпраці Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України з міжнародними партнерами та вітчизняними виконавцями проєкту, оскільки відповідне міністерство брало участь у розробці обговорюваної інвестиційної платформи. Також, обговорене вище інформування носіїв прав та громад може здійснюватися за допомогою вебпорталу згаданого міністерства у відповідному розділі, якщо такий підхід буде більш відповідати наявним організаційним та адміністративним процедурам розповсюдження інформації.

Висновки. На підставі проведеного дослідження доходимо висновку, що діяльність держави щодо забезпечення доступу до різноманітних засобів правового захисту є невід'ємною складовою відповідального залучення зовнішнього фінансування, зокрема інвестицій, у національну економіку. Запропоновані заходи інформування стосовно підходів до розгляду скарг міжнародних фінансових організацій та інституцій з фінансування розвитку відповідають принципам співпраці України та ЄС в межах інструменту Ukraine Facility. Ці заходи сприятимуть, по-перше, покращенню доступу носіїв прав та громад до відповідних засобів правового захисту у випадку порушення прав людини або наявності ризику такого порушення; по-друге, забезпеченню додаткового каналу для інвесторів для інформування та зворотного зв'язку з місцевими зацікавленими сторонами, що є важливим чинником відповідального фінансування; по-третє, створенню певної бази існуючих політик та процедур МФО та ІФР для аналізу застосування недержавних засобів правового захисту у зв'язку з порушеннями прав людини у сфері бізнесу.

З-поміж перспектив подальших наукових розвідок за напрямом представленого дослідження слід назвати вивчення питань правового регулювання механізмів розгляду скарг, що створюються безпосередньо суб'єктами господарювання на своєму операційному рівні, практики їх функціонування у зв'язку з реалізацією інвестиційних проєктів, забезпечення доступу до них для носіїв прав, а також їх співвідношення з іншими механізмами розгляду скарг.

Список використаних джерел

1. Деякі питання реалізації інструменту Ukraine Facility : постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.2024 № 1318. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1318-2024-%D0%BF#Text.

2. Інструмент «Ukraine Facility». *Європейська комісія.* URL : https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/ukraine-facility_uk.

3. Кривенко Ю. В., Бізянов В. В. Залучення інвестицій з країн Євросоюзу та розвиток підприємницької екосистеми. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка»*. 2025. № 39 (67). С. 95–100. DOI : http://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-39(67)-95-100.

4. Левандівський О. Т., Судук Н. В., Гавришко А. І. Інвестиційний клімат взаємовідносин між Європейським Союзом і Україною. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2025. № 18. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.15558864.

5. Лучковська С. І. Фінансово-правове забезпечення інвестиційної діяльності за законодавством ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2024. Т. 2. № 86. С. 314–323. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.48.

6. Портал інвестиційних проєктів України. URL : https://investportalua.com/ua/.

7. Access to Remedy in Cases of Business-Related Human Rights Abuse: An Interpretative Guide. New York ; Geneva : United Nations, 2024. 111 p. URL : https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-11/access-to-remedy-bhr-interpretive-guide-en.pdf.

8. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework : Annex to the Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises for the 17th Session of the UN Human Rights Council, 21 March 2011. A/HRC/17/31. 27 p. URL : https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Business/A-HRC-17-31_AEV.pdf.

9. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj.

10. Remedy in Development Finance: Guidance and Practice. New York ; Geneva : United Nations, 2022. 150 p. URL : https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-02/Remedy-in-Development.pdf.

11. Tuta I., Andreasen S. Development finance institutions and human rights: The urgent need to connect the dots. *Business and Human Rights Centre*. URL : https://www.business-humanrights.org/en/blog/development-finance-institutions-and-human-rights-the-urgent-need-to-connect-the-dots/.

12. Ukraine Investment Framework: як залучити міжнародне фінансування у свій бізнес. *Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України*. URL : https://me.gov.ua/News/Detail/94dadb57-1563-4986-addd-09a018c3535c?langu003duk-UAu0026titleu003dUkraineInvestmentFramework-YakZaluchitiMizhnarodneFinansuvanniaUSviiBiznes.

13. Wachenfeld M., Courdesse L.-A. Fit for Purpose? An Analysis of Development Finance Institutions' Management of Human Rights Risks in Intermediated Finance. Copenhagen : The Danish Institute for Human Rights, 2024. 97 p. URL : https://www.humanrights.dk/files/media/document/2024_04_10_Fit-for-purpose-DFI-intermediated-finance_EN_04.pdf.

References

1. Deiaki pytannia realizatsii instrumentu Ukraine Facility [Certain issues of implementing the Ukraine Facility instrument] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.11.2024 № 1318. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1318-2024-%D0%BF#Text. [in Ukr.].

2. Instrument «Ukraine Facility» [Instrument «Ukraine Facility»]. *Yevropeiska komisiia.* Retrieved from: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-assistance-ukraine/ukraine-facility_uk. [in Ukr.].

3. Kryvenko, Yu.V., Bizianov, V. V. (2025) Zaluchennia investytsii z krain Yevrosoiuzu ta rozvytok pidpryiemnytskoi ekosystemy [Attracting investment from European Union countries and developing the entrepreneurial ecosystem]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: seriia «Ekonomika»*. № 39 (67), pp. 95–100. DOI : http://doi.org/10.25264/2311-5149-2025-39(67)-95-100. [in Ukr.].

4. Levandivskyi, O. T., Suduk, N. V., Havryshko A. I. (2025) Investytsiinyi klimat vzaiemovidnosyn mizh Yevropeiskym Soiuzom i Ukrainoiu [Investment climate relations between the European Union and Ukraine]. *Zdobutky ekonomiky: perspektyvy ta innovatsii.* № 18. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.15558864. [in Ukr.].

5. Luchkovska, S. I. (2024) Finansovo-pravove zabezpechennia investytsiinoi diialnosti za zakonodavstvom YeS [Financial and legal provision of investment activities under EU legislation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo*. Vol. 2. № 86, pp. 314–323. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.48. [in Ukr.].

6. Portal investytsiinykh proiektiv Ukrainy [Ukraine Investment Project Portal]. Retrieved from: https://investportalua.com/ua/. [in Ukr.].

7. Access to Remedy in Cases of Business-Related Human Rights Abuse: An Interpretative Guide. New York ; Geneva : United Nations, 2024. 111 p. Retrieved from: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-11/access-to-remedy-bhr-interpretive-guide-en.pdf.

8. Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations «Protect, Respect and Remedy» Framework : Annex to the Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises for the 17th Session of the UN Human Rights Council, 21 March 2011. A/HRC/17/31. 27 p. Retrieved from: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Business/A-HRC-17-31_AEV.pdf.

9. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/792/oj.

10. Remedy in Development Finance: Guidance and Practice. New York ; Geneva : United Nations, 2022. 150 p. Retrieved from: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-02/Remedy-in-Development.pdf.

11. Tuta, I., Andreasen, S. Development finance institutions and human rights: The urgent need to connect the dots. *Business and Human Rights Centre*. Retrieved from: https://www.business-humanrights.org/en/blog/development-finance-institutions-and-human-rights-the-urgent-need-to-connect-the-dots/.

12. Ukraine Investment Framework: yak zaluchyty mizhnarodne finansuvannia u svii biznes [Ukraine Investment Framework: how to attract international financing to your business]. *Ministerstvo ekonomiky, dovkillia ta silskoho hospodarstva Ukrainy.* Retrieved from: https://me.gov.ua/News/Detail/94dadb57-1563-4986-addd-09a018c3535c?langu003duk-UAu0026titleu003dUkraineInvestmentFramework-YakZaluchitiMizhnarodneFinansuvanniaUSviiBiznes. [in Ukr.].

13. Wachenfeld, M., Courdesse, L.-A. (2024) Fit for Purpose? An Analysis of Development Finance Institutions' Management of Human Rights Risks in Intermediated Finance. Copenhagen : The Danish Institute for Human Rights. 97 p. Retrieved from: https://www.humanrights.dk/files/media/document/2024_04_10_Fit-for-purpose-DFI-intermediated-finance_EN_04.pdf.

ABSTRACT

Anastasiia Tokunova, Vadym Roshkanyuk, Oleksandr Bai. Regarding access to remedies in investment cooperation between Ukraine and the EU in relation to business and human rights issues

The article examines legal mechanisms for ensuring access to remedies in the context of implementing the investment component of the Ukraine Facility instrument. The authors analyze the role of international financial institutions and development finance institutions as key actors for ensuring the recovery and reconstruction of Ukraine through the respective investment cooperation component – the Ukraine Investment Framework.

The paper notes that, despite the positive impact of investments on the economy, there is an objective need to ensure access to remedies for rights holders and communities, given the risk of human rights violations related to business activities during the implementation of investment projects. Particular attention is paid to the application of the UN Guiding Principles on Business and Human Rights. The authors emphasize that the state's duty to protect against human rights violations encompasses ensuring that victims have access to effective judicial and non-judicial remedies. In the context of cooperation with the European Union, which prioritizes sustainable financing, this issue is particularly important for providing financial support under Regulation (EU) 2024/792.

The study's scientific novelty lies in the development of practical recommendations to raise awareness among rights holders and communities. The authors propose modernizing the current Ukraine Investment Project Portal by creating a specialized section on independent accountability mechanisms and grievance mechanisms of the relevant international and development finance institutions. Such a step will not only improve access to legal remedies but also strengthen the state's protective function and ensure transparent feedback between investors and local communities.

Key words: *investments, protection of human rights, development finance institutions, business respect for human rights, Ukraine Facility instrument, access to remedies, grievance mechanisms.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 349.2.
DOI

Ірина БОРДИЧЕНКО-СТЕБЛЮК
здобувач вищої освіти
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0004-8283-9359
irinabordicenkostebluk@gmail.com

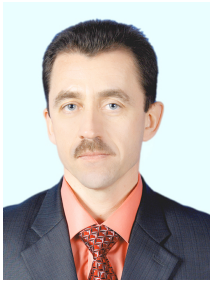

Володимир КИЯН
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8517-9876
volodymyr.kyian@dduvs.edu.ua

ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ОПЛАТИ ПРАЦІ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Існуюча проблематика питань оплати праці, зокрема в умовах воєнного стану, викликає необхідність наукового дослідження правового регулювання цього питання. Оскільки від належного правового врегулювання істотних умов трудового договору, до яких відносять і оплату праці, будуть залежати стабільність трудових відносин та їхній тривалий характер.

Проаналізовано правові питання щодо оплати праці окремих категорій працівників, досліджено механізм застосування цієї інституції в умовах воєнного стану. Водночас проведено порівняльний аналіз трудового законодавства та окремих спеціальних нормативно-правових актів, що тимчасово запроваджені у вітчизняне законодавство для стабілізації трудових відносин.

Визначено, що зміни у чинному трудовому законодавстві відбулися внаслідок початку військової агресії з боку російської федерації та введення воєнного стану, що призвело до необхідності застосування тимчасових конституційних обмежень прав працівників, зокрема у сфері праці.

Установлено, що трудове законодавство потребує оновленого Трудового кодексу України, адаптованого до норм міжнародного права, що сприятиме зменшенню правової невизначеності та забезпечить виведення зайнятості з тіні.

Ключові слова: *заробітна плата, гарантії та компенсації, безробіття, оплата праці, працівник, право на працю, роботодавець, трудові відносини, трудові права, трудове законодавство.*

© І. Бордиченко-Стеблюк, 2026
© В. Киян, 2026

Постановка проблеми. Основною проблематикою у сучасних умовах оплати праці працівників є існуючий розрив між необхідністю забезпечення гідного рівня життя громадян та обмеженими фінансовими можливостями бізнесу й бюджету в умовах війни. Конституційні обмеження, уведені на період дії воєнного стану, надали право роботодавцям призупиняти виплати або змінювати умови праці без попередження. Реальна купівельна спроможність заробітної плати стрімко падає, навіть якщо номінальна сума залишається стабільною.

У зв'язку із цим питання оплати праці в Україні в умовах воєнного стану не втрачають своєї актуальності та потребують наукового аналізу нормативно-правових актів, наукових джерел та результатів правозастосовної практики, що і є метою представленого дослідження.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання правового регулювання оплати праці були предметом наукових досліджень низки науковців, зокрема В. Жернакова, Н. Болотіної, Н. Гетьманцевої, О. Грішнової, О. Ярошенка, Н. Хуторян та ін. Водночас питанням організації оплати праці саме в умовах воєнного стану не приділялося достатньої уваги. Запроваджені державою механізми організації трудових відносин ще потребують належного дослідження та узагальнення, що і доводить актуальність вибраної теми та виокремлює не вирішені раніше частини окресленої проблематики.

Метою статті є встановлення сутності та особливостей механізму оплати праці в умовах воєнного стану на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових джерел та результатів правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне військове вторгнення російської федерації в Україну спричинило глибокі структурні зміни в національній економіці. Значна частина підприємств зазнала руйнувань або була змушена призупинити діяльність, а мільйони громадян перемістилися як у межах країни, так і за кордон, що спровокувало глибоку трансформацію вітчизняного ринку праці. Ключовою проблемою 2025 р. став не брак робочих місць, а критичний дефіцит людського ресурсу. Сьогодні нехватка кадрів перевищує 8,7 млн осіб. Попри рівень безробіття близько 11,6%, бізнес гостро відчуває нестачу «рук» через масштабну міграцію (понад 5,8 млн українців залишаються за кордоном). Кількість працездатного населення скоротилася до 15 млн осіб (на 12%), що змушує значну частину роботодавців констатувати кадровий голод як головний бар'єр для розвитку.

Також поряд із нестачею працездатного населення в Україні фіксується й досить високий рівень безробіття. За офіційною статистикою, за період 2022–2024 рр. цей показник зростав до 13,1%, проте вже у 2025 р. знизився до прогнозованих 11,6%, що свідчить про зрушення плинності безробіття у бік її зменшення. На початку року налічувалося 143 тис зареєстрованих безробітних, що на 7 тис менше, ніж у попередньому році. Водночас експерти відзначають суттєві регіональні відмінності: у східних і південних областях зникла більшість промислових та аграрних робочих місць, а Захід і Центр країни перевантажені напливом вимушених переселенців [7].

Руйнування критичної інфраструктури, зниження обсягів внутрішнього споживання та експорту, а також перехід частини економіки в «тінь» поставили бізнес перед необхідністю оперативно пристосовуватися до нових умов. У такій ситуації з'явився новий виклик – пошук балансу між збереженням соціальних прав працівників і забезпеченням життєздатності підприємств. Цей виклик змушує законодавця постійно переглядати трудове законодавство та запроваджувати механізми, що дають змогу роботодавцям більш гнучко управляти робочим процесом під час дії воєнного стану, навіть якщо це тимчасово обмежує окремі трудові гарантії.

Безумовно, питання оплати праці сьогодні становлять ключовий бік трудових відносин і вимагають постійного вдосконалення та адаптації трудового законодавства до викликів сьогодення. Без належного вдосконалення системи оплати праці, зокрема в умовах

воєнного стану, неможливі стабільні триваючі відносини. Аналіз чинного законодавства, що запроваджує механізми адаптації системи оплати праці в Україні, надав підстави стверджувати, що ці впровадження базуються на кількох основних принципах: адаптивності, гнучкості та збереження мінімальних гарантій, які визначені законодавством. Принцип адаптивності передбачає створення правових умов, що дають змогу оперативно реагувати на зміни соціально-економічної ситуації, викликані бойовими діями або надзвичайними обставинами. Зокрема, Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. № 2136-IX [6] (далі – Закон № 2136-IX) надає можливість тимчасового призупинення трудових договорів, внесення змін у режим роботи та інші інструменти для забезпечення стабілізації трудових відносин.

Принцип гнучкості полягає у тому, що роботодавець та працівник можуть погоджувати зміну умов праці включно з форматом (наприклад, дистанційна робота), тривалістю та оплатою, відповідно до ст. ст. 32 і 56 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) [3].

Водночас принцип мінімальних гарантій передбачає, що навіть у критичних умовах працівники не можуть отримувати заробітну плату нижчу за встановлений законом мінімум. Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік», розмір мінімальної заробітної плати у 2025 р. з 01 січня становив 8 тис грн, а вже із січня 2026 р. цей розмір збільшився до 8 647 грн [5].

Усі ці принципи покликані підтримати економічну стабільність, при цьому зберігаючи базові трудові права громадян в умовах воєнного стану.

Зміни в КЗпП України тривають протягом усього періоду повномасштабної війни, що зумовлене необхідністю вдосконалення трудового законодавства, оскільки чинні норми виявилися недостатньо гнучкими для своєчасного реагування на виклики сьогодення. Із цією метою Верховна Рада України ухвалила спеціальний вищезгаданий Закон України № 2136-IX [6], яким запроваджено низку тимчасових положень, що дають роботодавцю більше інструментів для оперативного управління трудовим процесом у надзвичайних умовах. Зокрема, роботодавцям надано право змінювати істотні умови праці включно з режимом роботи та системою оплати праці; переводити працівника на іншу роботу без його згоди, якщо це необхідно для збереження виробничого процесу або у зв'язку з бойовими діями; установлювати неповний робочий день або тиждень; а також призупиняти дію трудового договору у разі, якщо виконання трудових обов'язків стало об'єктивно неможливим. Усі ці норми суттєво відрізняються від загальноприйнятих у КЗпП України, але дають змогу зберігати економічну активність і частково стабілізувати ринок праці в умовах війни. Закон № 2136-IX має тимчасовий характер і діє лише на період дії воєнного стану. Водночас ці тимчасові новації потребують належного наукового дослідження, оскільки інтеграція окремих положень у постійне трудове законодавство після завершення воєнного стану може стати складовою частиною для формування положень для перспективного трудового кодексу.

Із метою більш детального дослідження оплати праці доцільно провести порівняльно-правовий аналіз відмінностей чинного КЗпП України та останніх нормативно-правових актів із цього питання. Його результати викладено далі у таблиці.

Проведений аналіз надає можливість реально оцінити особливості та відмінності у сучасному трудовому законодавстві України, визначитися з прогалинами та напрямами вдосконалення.

Адаптація системи оплати праці в Україні до умов воєнного стану по-різному вплинула на окремі категорії працівників залежно від сфери зайнятості та соціального статусу. Окрім основних змін у законодавстві, було прийнято і низку підвідомчих нормативно-правових актів для окремих категорій професій. Наприклад, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 25 квітня 2023 р. № 391 «Деякі питання оплати праці працівників

Порівняльна таблиця змін оплати праці в Україні

Правовідносини, щодо яких внесено зміни	**Правове регулювання оплати праці до введення воєнного стану**	**Правове регулювання оплати праці під час дії воєнного стану**
Строки виплати заробітної плати	Не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів, та не пізніше семи днів після закінчення періоду, за який здійснюється виплата (ст. 115 КЗпП України)	Дозволено виплату у строки, визначені трудовим договором, а внаслідок ведення бойових дій строк виплати заробітної плати може бути відтермінований до моменту відновлення діяльності підприємства (ст. 10 Закону № 2136-IX)
Оплата часу простою	2/3 тарифної ставки ст. 113 КЗпП України)	Надано право керівникам самостійно визначати розмір оплати часу простою, але не нижче від двох третин тарифної ставки встановленого працівникові тарифного розряду (посадового окладу) (постанова Кабінету Міністрів України від 07 березня 2022 року № 221 «Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану»)
Доплати, надбавки, премії	Передбачені колективним договором або внутрішніми положеннями	Роботодавець може ініціювати зупинення дії окремих положень колективного договору. Дія таких положень може бути зупинена тільки за взаємною згодою сторін колективного договору в порядку, визначеному цим колективним договором (ст. 11 Закону № 2136)
Призупинення трудових відносин	Не передбачено	Уведено новий механізм – призупинення трудового договору, за якого заробітна плата, гарантійні та компенсаційні виплати не виплачуються. Відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникам за час призупинення дії трудового договору у повному обсязі покладається на державу, що здійснює збройну агресію проти України (ст. 13 Закону № 2136-IX)
Гарантії для працівників на час виконання державних або громадських обов'язків	Зберігаються місце роботи (посада) і середній заробіток (ст. 119 КЗпП України)	Із 19.07.2022 зберігається лише місце роботи, а виплати здійснює держава за рахунок коштів державного бюджету (підпункт 17 п. 1 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01 липня 2022 р.)
Виплати у разі звільнення	Виплачується компенсація за невикористану відпустку, вихідна допомога у визначених випадках (ст. ст. 83, 116 КЗпП України; ст. 24 Закону України «Про відпустки»)	Доповнено новою нормою. Працівникам, призваним на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятим на військову службу за контрактом, за їх бажанням та на підставі заяви виплачується грошова компенсація за всі не використані ними дні щорічної відпустки, а також додаткової відпустки працівникам, які мають дітей або повнолітню дитину з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи (ст. 83 КЗпП; ст. 24 Закону України «Про відпустки»)
Відпустка без збереження заробітної плати	За сімейними обставинами та з інших причин працівнику може надаватися відпустка без збереження заробітної плати на термін, обумовлений угодою між працівником та роботодавцем, але не більше 30 календарних днів на рік. (ст. 84 КЗпП України; ст. 24 Закону України «Про відпустки»)	Без обмеження строку за тривалістю, якщо сторони погодили між собою (п. 3 ст. 12 Закону № 2136-IX)

державних органів та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану» [1], для працівників державних органів (окрім працівників державних органів, оплата праці яких регулюється спеціальними законами; військовослужбовців; осіб рядового і начальницького складу та поліцейських), які безпосередньо здійснюють свої повноваження, були введені додаткові заходи стимулювання. Таким працівникам нараховуються підвищені оклади з використанням коефіцієнтів 2 або 3 залежно від рівня небезпеки. Водночас інші працівники бюджетної сфери, зокрема які не перебувають у зонах активних бойових дій, зіткнулися з обмеженням виплат надбавок, премій та індексації. У приватному секторі ситуація ще складніша: через утрату доходів підприємства масово скорочують штат або переводять персонал на неповний робочий день, що дозволяється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2023 р. № 928 «Деякі питання оплати праці працівників підприємств, установ, закладів та організацій під час воєнного стану» [2]. Особливо уразливими виявилися жінки, внутрішньо переміщені особи та особи з інвалідністю: ці категорії працівників частіше зазнають дискримінації на ринку праці та мають обмежений доступ до стабільної зайнятості. Для часткового вирішення зазначених проблем було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2025 р. № 214 «Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо встановлення доплати за виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників», що дозволяє доплату працівникам, які тимчасово виконують обов'язки мобілізованих колег, у розмірі до 50% посадового окладу [4]. Таким чином, реформування хоча й було спрямоване на підтримку функціонування економіки в умовах війни, виявило низку соціальних дисбалансів, що потребують подальшої корекції у контексті післявоєнного відновлення.

Висновки. Воєнний стан в Україні поставив перед викликом традиційну модель захисту трудових прав, змусивши державу та роботодавців шукати компроміси між економічною гнучкістю та соціальними гарантіями. Закон № 2136-IX надав роботодавцям право призупиняти дію трудових договорів, установлювати нестандартні умови праці, а також спростив процедури звільнення та переведення працівників [6]. Такі норми дали змогу зберегти робочі місця в умовах кризи, проте водночас звузили сферу трудових гарантій, зокрема щодо оплати праці, права на відпочинок та захисту від безпідставного звільнення. У відповідь держава активізувала механізми соціального страхування включно з виплатами по безробіттю та компенсаціями роботодавцям за працевлаштування уразливих категорій. Водночас обмежене охоплення цих заходів указує на потребу реформування підходів до соціального захисту працівників у надзвичайних умовах.

Після завершення воєнного стану ключовим завданням держави стане відновлення довіри працівників до системи оплати праці. Це передбачає не лише повернення до базових соціальних гарантій, а й побудову сучасної моделі трудових відносин із прозорими правилами нарахування заробітної плати, стабільною індексацією та захистом від зловживань. Важливим складником стане цифровізація обліку праці, посилення ролі Державної служби України з питань праці та впровадження європейських принципів гідної праці відповідно до стандартів Міжнародної організації праці та Угоди про асоціацію з ЄС.

Зміни у трудовому законодавстві, запроваджені у зв'язку з воєнним станом, істотно позначилися на реалізації права працівників на оплату праці. Проте деякі з цих норм, зокрема щодо призупинення трудових договорів, затримки виплат заробітної плати та відсутності відповідальності роботодавця за невиплату її під час воєнного стану, мають неузгодженість із базовими гарантіями, закріпленими в Конституції України та КЗпП України. Це створює часткову правову невизначеність як для працівників, так і для роботодавців, що в умовах кризової ситуації лише ускладнює забезпечення справедливого рівня трудових прав.

Водночас належне наукове дослідження існуючих проблем у сучасному трудовому законодавстві стане підставою для узагальнення правових норм та внесення пропозицій до майбутнього Трудового кодексу України.

Список використаних джерел

1. Деякі питання оплати праці працівників державних органів та органів місцевого самоврядування під час воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів від 25 квітня 2023 р. № 391. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-2023-%D0%BF#Text

2. Деякі питання оплати праці працівників підприємств, установ, закладів та організацій під час воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2023 р. № 928. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-2023-%D0%BF#Text

3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

4. Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо встановлення доплати за виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників : Постанова Кабінету Міністрів від 25 лютого 2025 р. № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2025-%D0%BF#Text

5. Про Державний бюджет України на 2025 рік : Закон України від 19.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text

6. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text

7. Ринок праці України: дефіцит кадрів на тлі високого безробіття у 2025 році. *Agroreview.* URL: https://agroreview.com/content/rynok-praczi-ukrayiny-deficzyt-kadriv

References

1. Deiaki pytannia oplaty pratsi pratsivnykiv derzhavnykh orhaniv ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia pid chas voiennoho stanu [Some issues of remuneration of employees of state bodies and local self-government bodies during martial law] : postanova Kabinetu Ministriv vid 25 kvitnia 2023 r. № 391. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/391-2023-%D0%BF#Text. [in Ukr.].

2. Deiaki pytannia oplaty pratsi pratsivnykiv pidpryiemstv, ustanov, zakladiv ta orhanizatsii pid chas voiennoho stanu [Some issues of remuneration of employees of enterprises, institutions, establishments and organizations during martial law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 serpnia 2023 r. № 928. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/928-2023-%D0%BF#Text. [in Ukr.].

3. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10.12.1971. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text. [in Ukr.].

4. Pro vnesennia do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy zmin shchodo vstanovlennia doplaty za vykonannia oboviazkiv tymchasovo vidsutnikh pratsivnykiv [On amendments to certain resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the establishment of additional payments for the performance of duties of temporarily absent employees] : postanova Kabinetu Ministriv vid 25 liutoho 2025 r. № 214. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2025-%D0%BF#Text. [in Ukr.].

5. Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2025 rik [On the State budget of Ukraine for 2025] : Zakon Ukrainy vid 19 lystopada 2024 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text. [in Ukr.].

6. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu [On the organization of labor relations under martial law] : Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text. [in Ukr.].

7. Rynok pratsi Ukrainy: defitsyt kadriv na tli vysokoho bezrobittia u 2025 rotsi [The labor market of Ukraine: staff shortage against the background of high unemployment in 2025]. *Agroreview.* Retrieved from: https://agroreview.com/content/rynok-praczi-ukrayiny-deficzyt-kadriv. [in Ukr.].

Abstract

Iryna Bordychenko-Stebliuk, Volodymyr Kyian. On certain issues of remuneration in Ukraine during the period of martial law

Throughout the period of the Russian Federation's ongoing military aggression, Ukraine's legal framework has been undergoing continuous transformation, necessitated by the imperative to refine the national body of laws in general and labor legislation in particular.

The article analyzes legal issues regarding the remuneration of specific categories of employees and examines the mechanism for applying this legal institution under the conditions of martial law. Furthermore, a comparative analysis is conducted between labor legislation and particular special regulatory acts temporarily introduced into domestic law to stabilize employment relations.

The article provides a legal analysis regarding the remuneration of specific categories of employees and examines the mechanisms for applying this legal institution under the conditions of martial law. A comparative analysis has been conducted between general labor legislation and specific special regulatory acts temporarily integrated into domestic law to stabilize employment relations.

High unemployment rates and the mass migration of the working-age population are factors that adversely impact the national economy and diminish the state's defense capacity. Numerous employers are compelled to terminate employment relations, place employees on mandatory unpaid leave, delay wage payments, and resort to violations of labor law provisions.

To stabilize labor relations, the state has implemented a series of extraordinary measures, including the restriction of certain constitutional guarantees for citizens. A number of temporary laws governing the organization of labor relations under martial law have been enacted, introducing a mechanism for the suspension of employment relations and a reduction in liability for the non-fulfillment of contractual obligations by the parties to an employment contract.

It is determined that the military aggression by the Russian Federation and the subsequent imposition of martial law necessitated changes to the current labor legislation, leading to the required application of temporary constitutional restrictions on employees' rights, particularly in the sphere of labor.

It is established that labor legislation currently requires an updated Labor Code, harmonized with the norms of international law. Such a reform would facilitate the reduction of legal uncertainty and ensure the transition of employment from the informal economy (de-shadowing of employment).

It is proposed that upon the termination of martial law, the restoration of employee confidence in the remuneration system shall become a key objective for the state. This entails not only a return to fundamental social guarantees but also the construction of a modern model of labor relations characterized by transparent wage calculation rules, stable indexation, and robust protection against abuses.

Key words: *wages, guarantees and compensations, unemployment, remuneration, employee, right to work, employer, employment relations, labor rights, labor legislation.*

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 349.414: 355.271(477)
DOI

Софія ДАНИЛЮК
викладач
(Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава
Чорновола, м. Тернопіль, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1279-0487
danylyuk_s@ukr.net

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Досліджено проблеми правового регулювання використання та відновлення земель в умовах воєнного стану в Україні. Зазначено, що запровадження воєнного стану спричинило системну трансформацію механізмів правового регулювання земельних відносин; це виявляється у зміні їхнього функціонального призначення, розширенні публічно-правового інструментарію та тимчасовій модифікації процедурних гарантій.

Проаналізовано зміни до земельного законодавства, спрямовані на забезпечення продовольчої безпеки, спрощення процедур передачі земель у користування та відновлення порушених земель. Визначено особливості державного контролю у сфері земельних відносин під час дії воєнного стану.

Обґрунтовано необхідність удосконалення механізмів рекультивації та компенсації шкоди земельним ресурсам, завданої бойовими діями. Запропоновано напрями гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами охорони земель.

Наголошено, що подальший розвиток земельного законодавства має бути спрямований на системне вдосконалення інституту рекультивації, модернізацію компенсаційних механізмів, цифровізацію управління та гармонізацію з європейськими стандартами.

Ключові слова: *земельне право, воєнний стан, охорона земель, рекультивація, продовольча безпека, державний контроль, відновлення територій.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України спричи-нила масштабні руйнування земельного фонду, забруднення ґрунтів, мінування територій та знищення інфраструктури. В умовах воєнного стану особливої актуальності набуває питання правового забезпечення ефективного використання земель, збереження їхньої родючості та відновлення пошкоджених територій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Правові аспекти стану земель в Україні, зокрема в умовах воєнного стану, привертають увагу все більше коло дослідників, зокрема Л. Нечипорук, Ю. Дехтяренко, К. Литвинова, М. Сергієнко, К. Шаповалова та ін. Втім правові проблеми використання та відновлення земель в умовах воєнного стану потребують достатнього висвітлення.

Мета статті – дослідити проблеми правового регулювання використання та відновлення земель в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що запровадження воєнного стануспричинило системну трансформацію механізмів правового регулювання земельних відносин. Це виявляється у зміні їхнього функціонального призначення, розширенні публіч-но-правового інструментарію та тимчасовій модифікації процедурних гарантій. Земля в українській правовій системі має комплексну правову природу, поєднуючи характери-стики об'єкта права власності, природного ресурсу та просторової основи здійснення публічної влади. Відповідно до положень Конституції України земля визнається основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [1], – зумовлює підвищений рівень публічного впливу на земельні відносини в умовах загрози національній безпеці.

© С. Данилюк, 2026

Воєнний стан детермінує зміщення акцентів із диспозитивних механізмів регулювання на імперативні, що пов'язане з необхідністю оперативного забезпечення оборонних потреб, підтримки продовольчої стабільності та збереження стратегічних ресурсів. Водночас навіть в умовах особливого правового режиму не відбувається нівелювання базових принципів земельного права – раціонального використання, охорони земель, пріоритетності екологічної безпеки та сталого розвитку. Йдеться радше про їх функціональну адаптацію до надзвичайних обставин.

Теоретичний аналіз дозволяє констатувати, що сучасна модель регулювання земельних відносин у воєнний період має ознаки кризового права, для якого характерні тимчасовість правових рішень, підвищена концентрація повноважень органів державної влади та спрощення процедур. Водночас така модель не повинна трансформуватися у постійний режим управління, оскільки це створює ризики порушення принципу правової визначеності та стабільності земельного законодавства [3].

В умовах повномасштабної збройної агресії особливого значення набуло забезпечення безперервності функціонування аграрного сектору, що виступає ключовим елементом економічної стабільності держави, основою продовольчої безпеки та стратегічним ресурсом для виконання оборонних завдань. Аграрний сектор, як високоризикова сфера виробництва, в умовах воєнного стану стає вразливим до порушень логістики, руйнування посівів, знищення сільськогосподарської техніки та інфраструктури, що потенційно може призвести до колапсу внутрішнього продовольчого ринку та негативно вплинути на макроекономічну стабільність держави.

Для забезпечення стабільного функціонування аграрного виробництва були ухвалені законодавчі зміни, спрямовані на оперативне спрощення процедур надання земельних ділянок у користування, автоматичну пролонгацію договорів оренди згідно з законом та тимчасове обмеження застосування земельних торгів. Ці інструменти виконують функцію кризового реагування, дозволяючи державі оперативно мобілізувати наявні земельні ресурси, залучати їх до обробітку та забезпечувати продовольчу самодостатність навіть у складних умовах бойових дій.

Зазначені механізми дозволили мінімізувати ризики втрати посівних площ, зберегти виробничі цикли, знизити негативний вплив на зайнятість на сільських територіях та підтримати суб'єктів аграрного підприємництва у складний період. Одночасно вони сприяли стабілізації фінансових потоків у сільськогосподарських підприємствах, забезпечуючи мінімізацію порушень платіжної дисципліни та економічних збитків унаслідок воєнної агресії.

Проте використання таких спрощених процедур водночас породжує низку потенційних проблем. Зниження рівня конкуренції, обмеження прозорості процедур розпорядження землями, можливість суб'єктивного впливу державних органів і ризик виникнення зловживань створюють потенційні загрози для справедливого розподілу земельних ресурсів. У післявоєнний період постане необхідність відновлення повноцінного функціонування конкурентних механізмів, зокрема проведення земельних аукціонів, публічних торгів та інших процедур, що гарантують ефективний і справедливий розподіл земельних ділянок, підвищують економічну прозорість та забезпечують захист прав усіх учасників земельних відносин.

Крім того, особливого значення набуває проблема оптимального співвідношення централізованого управління земельними ресурсами та повноважень органів місцевого самоврядування. Посилення ролі державних органів у період воєнного стану є об'єктивно виправданим, оскільки централізація дозволяє швидко ухвалювати рішення щодо оборонних і стратегічно важливих земельних ділянок. Водночас стратегічною метою подальшого розвитку земельного законодавства повинна залишатися децентралізація управління землею, забезпечення прозорості та підзвітності органів місцевого самоврядування, а також

створення ефективного балансу між державним контролем і правами територіальних громад. Такий баланс є необхідним для забезпечення не лише оперативного реагування у кризових умовах, а й сталого функціонування земельних відносин у мирний період, підвищення ефективності управління земельним фондом та зміцнення економічної стабільності сільських територій.

Крім того, наукові дослідження свідчать, що забезпечення безперервності аграрного виробництва в умовах воєнного стану має поєднувати правові, економічні та інституційні заходи: впровадження адаптивних правових режимів користування землею, підтримку фінансової ліквідності аграрних підприємств через державні гарантії, оптимізацію логістичних ланцюгів постачання та розвиток інформаційних систем моніторингу земельного фонду. Тільки комплексний підхід дозволяє гарантувати не лише безперервність виробничих циклів, а й стратегічну стабільність продовольчого та економічного секторів держави.

Зазначимо, що воєнні дії призвели до масштабної деградації земельного фонду – це виявляється у фізичному руйнуванні ґрунтового покриву, хімічному забрудненні, порушенні гідрологічного режиму та зниженні біологічної активності ґрунтів. Внаслідок інтенсивного руху військової техніки відбувається ущільнення ґрунтів, що знижує водопроникність та аерацію, підвищує ерозійні процеси та сприяє деградації родючого шару. Залишки боєприпасів, пального та хімічних речовин спричиняють забруднення ґрунтів токсичними сполуками, важкими металами та нафтопродуктами, що не лише знижує агрономічну цінність земель, а й створює тривалі екологічні ризики для місцевих екосистем та здоров'я населення. Порушення гідрологічного режиму, зокрема пошкодження меліоративних систем, призводить до тривалого порушення водного балансу на великих територіях, зумовлюючи як ризик засух, так і підвищену небезпеку підтоплень після опадів.

За таких умов рекультивація земель набуває системного характеру і повинна розглядатися як складний міжгалузевий процес, що поєднує правові, екологічні, технічні та економічні елементи. Це передбачає проведення детальної інвентаризації пошкоджених ділянок, екологічних та агрохімічних експертиз, оцінку економічних втрат через зниження продуктивності земель та визначення пріоритетності відновлювальних заходів. Особливого значення набуває взаємодія державних органів, органів місцевого самоврядування, наукових установ та міжнародних експертів для розробки комплексних програм рекультивації, що мають передбачати відновлення ґрунтового шару, нейтралізацію токсичних забруднень, відновлення гідрологічних та інженерних систем і впровадження сучасних технологій відновлення родючості.

Чинне земельне та екологічне законодавство містить загальні норми щодо охорони земель, однак не передбачає спеціалізованої процедури документування шкоди, заподіяної внаслідок бойових дій [3]. Відсутність уніфікованої методики визначення розміру екологічних збитків ускладнює реалізацію принципу повного відшкодування шкоди та формування міжнародно-правових претензій. Підготовка та впровадження таких методик вимагає наукового обґрунтування стандартів оцінки екологічної шкоди, включно з інтегрованими показниками деградації ґрунтів, втратами біологічного потенціалу та економічними втратами від зниження продуктивності земель. Важливим елементом є створення єдиної інформаційної системи обліку пошкоджених земель, що дозволить формувати об'єктивні дані для внутрішньодержавної компенсації, міжнародних репарацій та залучення фінансування на відновлювальні заходи.

З наукового погляду рекультивація в умовах воєнного стану потребує інтегрованого підходу, що враховує як юридичну відповідальність за шкоду, так і екологічно обґрунтовані технології відновлення ґрунтів та економічну ефективність аграрного виробництва. Це створює передумови для формування комплексного правового режиму земель, що поєднує превентивні, компенсаційні та стимулюючі механізми, забезпечуючи довгострокову відновлюваність екосистем та стабільність аграрного сектору в умовах післявоєнного відновлення. У цьому кон-

тексті доцільним є нормативне закріплення спеціальної процедури екологічної інвентаризації деокупованих територій, створення інтегрованого реєстру пошкоджених земель та розроблення державної програми їх відновлення. Така програма повинна передбачати пріоритетність розмінування, відновлення меліоративної інфраструктури, проведення агрохімічної паспортизації ґрунтів і впровадження сучасних технологій відновлення родючості.

Окремий напрям дослідження становить проблема притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності за шкоду, завдану земельним ресурсам, що є складовою більш широкої категорії екологічних злочинів та порушень міжнародного гуманітарного права. Масштабна деградація ґрунтів, знищення сільськогосподарських угідь, забруднення земель токсичними речовинами та руйнування меліоративної інфраструктури мають ознаки екологічної шкоди, що підпадає під регулювання низкою міжнародно-правових актів, як-от: Гаазькі конвенції 1907 року про закони та звичаї сухопутної війни, Конвенція про захист світової культурної та природної спадщини 1972 року, а також Конвенція про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок транскордонного забруднення навколишнього середовища 1972 року.

Згідно зі сучасною доктриною міжнародного права шкода, заподіяна екологічним ресурсам під час збройних конфліктів, розглядається як об'єкт міжнародної відповідальності держави-агресора. Зокрема, Міжнародний комітет Червоного Хреста та науковці вказують, що будь-яке свідоме руйнування природних ресурсів в умовах війни може розцінюватися як порушення норм jus cogens та принципів обмеженого використання сили, що тягне за собою обов'язок відшкодування збитків. Екологічна шкода охоплює прямі втрати продуктивності земель, непрямі економічні втрати аграрного сектору, а також шкоду екосистемам, що має довготривалий характер і вимагає застосування спеціалізованих методик оцінки.

Для ефективного захисту національних інтересів необхідним є формування комплексної доказової бази, котра міститиме дані екологічного та геоінформаційного моніторингу, кадастрові дані, результати агрохімічних експертиз, економічні розрахунки втрат продуктивності земель та експертні висновки з оцінки екологічної шкоди. Важливим інструментом є створення єдиної методики оцінки шкоди, що забезпечує уніфікацію підходів до визначення розміру збитків та сприяє підвищенню ефективності міжнародно-правових процедур, включно з подачею претензій до міжнародних судових органів, таких як Міжнародний суд ООН, Постійна палата третейського суду в Гаазі або спеціалізовані трибунали з розгляду воєнних злочинів.

Слід зауважити, що міжнародна практика післявоєнного відновлення земельних ресурсів (наприклад, у Хорватії, Боснії і Герцеговині) демонструє необхідність комплексного підходу: поєднання юридичного притягнення до відповідальності, компенсаційних механізмів для власників земель, а також створення державних програм відновлення продуктивності ґрунтів. Зокрема, практика Європейського суду з прав людини свідчить, що права власників земель на відшкодування шкоди можуть бути реалізовані через міжнародні судові механізми, якщо національні процедури виявляються неефективними.

У науковій доктрині також підкреслюється, що формування ефективного механізму відшкодування шкоди потребує інтеграції правових, технічних та економічних елементів: встановлення юридично обґрунтованих критеріїв оцінки шкоди, впровадження сучасних методів дистанційного зондування та геоінформаційного аналізу, розрахунку прямого та непрямого економічного ефекту від втрати продуктивності земель. Це створює підґрунтя для формування національної політики стосовно післявоєнного відновлення земель, що забезпечує одночасно дотримання принципів міжнародного права та відновлення стратегічних ресурсів держави.

Таким чином, притягнення держави-агресора до міжнародно-правової відповідальності є ключовим елементом комплексної стратегії захисту земельних ресурсів, що поєднує юридичні, екологічні та економічні заходи, а також створює умови для ефективного відновлення аграрного потенціалу у післявоєнний період.

Масовий характер пошкодження земельного фонду внаслідок воєнних дій створює об'єктивну потребу в модернізації внутрішньодержавних компенсаційних механізмів, що дозволяють ефективно відновлювати права суб'єктів земельних правовідносин та підтримувати їхню господарську діяльність. Пошкодження земель не обмежується окремими ділянками, а має територіальний та системний масштаб, зараховуючи як приватні, так і державні та комунальні землі, що робить традиційні інструменти деліктної відповідальності недостатніми для оперативного реагування.

Суб'єкти земельних правовідносин, які втратили можливість користування ділянками внаслідок руйнувань, забруднення, мінування або пошкодження інфраструктури, потребують комплексних правових гарантій, що поєднують як відшкодування економічних втрат, так і відновлення можливостей для ведення господарської діяльності. До таких гарантій належать і прискорені процедури визнання та документування пошкоджень, і механізми компенсації втрат продуктивності земель, як-от прямі фінансові виплати, податкові пільги та державні субсидії.

Доцільним є запровадження спеціального правового режиму для пошкоджених земель, який передбачав би комплексну систему спрощених процедур підтвердження факту шкоди, включно з використанням цифрових кадастрових даних, супутникових знімків, результатів експертних оцінок та офіційних актів державних органів. Такий режим дозволить мінімізувати адміністративні бар'єри для власників земельних ділянок, скоротити час отримання компенсацій та забезпечити прозорість і справедливість розподілу допомоги.

Формування державного фонду відновлення земель із чітко визначеними джерелами фінансування та прозорим механізмом розподілу коштів виступає ключовим елементом системного підходу до вирішення проблем. Крім прямих фінансових виплат, фонд може запускати інвестиційні програми з відновлення меліоративної інфраструктури, технічного відновлення ґрунтового покриву, що передбачатимуть заходи з рекультивації та запобігання подальшій деградації земель.

Ефективність такого підходу значно підвищується за умови інтеграції правових, економічних та технічних інструментів: встановлення єдиної методики оцінки шкоди, застосування сучасних технологій геоінформаційного моніторингу, проведення агрохімічної паспортизації пошкоджених ділянок та прогнозування економічних втрат у довгостроковій перспективі. Це дозволяє не лише гарантувати справедливе відшкодування шкоди власникам земель, а й забезпечити стратегічне відновлення аграрного потенціалу та економічної стабільності держави у післявоєнний період.

Таким чином, модернізація компенсаційних механізмів має стати комплексною, інтегрованою та гнучкою системою, що поєднує юридичну визначеність, економічну ефективність та технічну реалістичність відновлення земель, забезпечуючи одночасно захист прав власників, відновлення аграрної інфраструктури та довгострокову продуктивність земельного фонду.

В умовах воєнного стану особливого значення набуває цифровізація земельних відносин як інструмент забезпечення прозорості, оперативності та ефективності управлінських рішень. Використання геоінформаційних систем, дистанційного зондування Землі, автоматизованого аналізу супутникових знімків дозволяє здійснювати моніторинг стану земель навіть за обмеженого фізичного доступу до територій.

Інституційна модернізація системи управління земельними ресурсами повинна передбачати інтеграцію кадастрових, екологічних та містобудівних даних у єдину інформаційну платформу. Такий підхід забезпечить формування комплексної бази даних для планування відновлення територій та прийняття стратегічних управлінських рішень.

Варто акцентувати на тому, що гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу виступає стратегічним орієнтиром модернізації земельного права України. Європейські стандарти у сфері охорони ґрунтів та сталого землекористування ґрунтуються на принципах превентивності, екологічної відповідальності та інтегрованого управління природними ресурсами.

Повоєнне відновлення земельного фонду має здійснюватися з урахуванням концепції «зеленої» реконструкції, що передбачає поєднання економічної доцільності з довгостроковою екологічною стабільністю. Імплементація європейських підходів сприятиме залученню міжнародних інвестицій та інтеграції України до спільного правового простору.

Висновки. Отже, воєнний стан зумовив комплексну трансформацію земельних правовідносин, що виявляється у посиленні публічно-правового регулювання, спрощенні процедур використання земель та необхідності формування нових механізмів їх відновлення. Подальший розвиток земельного законодавства має бути спрямований на системне вдосконалення інституту рекультивації, модернізацію компенсаційних механізмів, цифровізацію управління та гармонізацію з європейськими стандартами.

Комплексність і послідовність реалізації зазначених напрямів визначатиме ефективність повоєнного відновлення земельного фонду та забезпечення сталого розвитку України.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

2. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. [in Ukr.].

2. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 25.10.2001. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text. [in Ukr.].

3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo stvorennia umov dlia zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the creation of conditions for ensuring food security under martial law] : Zakon Ukrainy vid 24.03.2022. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text. [in Ukr.].

ABSTRACT

Sofiia Danyliuk. Legal problems of restoration and use of land under martial law in Ukraine

The article examines the problems of legal regulation of land use and restoration under martial law in Ukraine. It is noted that the introduction of martial law has caused a systemic transformation of the mechanisms of legal regulation of land relations. This is manifested in a change in their functional purpose, the expansion of public law tools, and the temporary modification of procedural guarantees.

The changes to land legislation aimed at ensuring food security, simplifying the procedures for transferring land for use and restoring disturbed lands are analyzed. The features of state control in the field of land relations during martial law are determined.

The need to improve the mechanisms for reclamation and compensation for damage to land resources caused by hostilities is substantiated. Directions for harmonizing national legislation with European land protection standards are proposed.

It was emphasized that the further development of land legislation should be aimed at systematically improving the institution of reclamation, modernizing compensation mechanisms, digitalizing management, and harmonizing with European standards.

Key words: *land law, martial law, land protection, reclamation, food security, state control, restoration of territories.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

УДК 342.352:343.9
DOI

Богдан ТЕЛЕФАНКО
кандидат юридичних наук, професор
(Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького, м. Львів, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4682-3622
telefbm@i.ua

ДО ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Розглянуто протидію корупції як одну з найважливіших проблем, до яких привер-нуто увагу не тільки нашого суспільства, але й усієї міжнародної спільноти.

Війна створила нові можливості для корупції, а також може створити великий ризик для післявоєнної відбудови України та її подальшого розвитку в напрямі європейської інтеграції. Будь-яка війна, збройний конфлікт супроводжується порушенням прав, свобод людини, зростає рівень корупційної злочинності. Системний характер корупції зумовлює необхідність її дослідження з позицій кримінального права. Одним із основних об'єктів у сфері протидії корупції є Кримінальний кодекс України. Зазначено, що корупційні кримінальні правопорушення вирізняються ознакою належності правопорушника до осіб, які виступають у ролі представників держави, бізнесу, службових осіб і чиновників.

У результаті дослідження виявлено певні прогалини в кримінальному законодавстві та суперечливу практику в застосуванні. Зокрема встановлено, що положення ч. 2 ст. 77 Кримінального кодексу України можуть бути причиною корупційних ризиків.

Наголошено, що ефективність кримінально-правової протидії корупції можлива за умови вдосконалення кримінального законодавства шляхом посилення ролі додаткових покарань, особливо конфіскації майна, та адаптації в Україні найкращих міжнародних практик.

Ключові слова: *корупція, протидія корупції, антикорупційні органи, корупційні кримінальні правопорушення, неправомірна вигода, покарання.*

Постановка проблеми. Протидія корупції – один із викликів для України в побудові правової держави європейського зразка. Ідеться не лише про міжнародні зобов'язання країни щодо протидії корупції, а передусім про наш моральний та громадський обов'язок, про нашу волю до змін. Нульова толерантність до корупції – наша мета, що змінить нас, суспільство, а отже, і нашу державу. Надзвичайно важливо, щоб протидія корупції розпочиналася саме з тих органів, які зобов'язані протидіяти їй.

© Б. Телефанко, 2026

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. У кримінальному праві корупційна злочинність була предметом дослідження таких учених, як Ю. Баулін, В. Бурдін, В. Киричко, М. Мельник, М. Хавронюк, О. Ярмиш та ін., але ці дослідження зараз потребують нових підходів, особливо з огляду на війну в Україні.

Метою статті є подальше удосконалення кримінально-правової протидії корупції в Україні, хоча кримінальний закон є останнім заходом впливу на осіб, що вчиняють такі кримінальні правопорушення, виявлення проблем правового регулювання та формулювання обґрунтованих висновків щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні для України боротьба з корупцією є однією з найважливіших проблем, до яких привернуто увагу не тільки нашого суспільства, але й усієї міжнародної спільноти. Наші міжнародні партнери охоче фінансують різного роду законопроєкти, а також інші ініціативи, зокрема стосовно створення нових органів, що покликані протидіяти корупції. Така позиція є цілком закономірною, оскільки наявність чіткої й прозорої нормативної бази, судової й правоохоронної систем, спрямованих на протидію корупції, є вагомою гарантією захисту іноземних інвестицій, для яких в Україні є чимало привабливих і потенційно прибуткових сфер [1, с. 471]. Стаття 1 Закону України «Про запобігання корупції» характеризує корупцію як використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянку/пропозицію чи надання неправомірної вигоди особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [6]. Кримінальний закон не містить визначення поняття корупційного злочину і розкриває його зміст шляхом перерахування у ст. 45 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [3] всіх діянь, що можуть бути віднесені до корупційних. Можна виділити дві основні групи корупційних правопорушень:

1) кримінальні правопорушення, вчинені шляхом зловживання службовим становищем (ст. ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України);

2) безумовно корупційні правопорушення (ст. ст. 210, 354, 364, 361-1, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 368-5, 369, 369-2 КК України).

Про загрозу, яку становить корупція в державі, знають всі, в тому числі політичні та державні діячі, правоохоронні органи. Корупційні правопорушення належать до так званої білокомірцевої злочинності – White-collar crime. Це сукупність злочинів, що вирізняються ознакою приналежності злочинця до осіб, які виступають у ролі представників держави, бізнесу, посадових осіб і чиновників. Вперше згаданий термін вжив кримінолог Е. Сатерленд. Зазначена сфера вимагає глибокої експертизи, аналітики та вміння працювати під тиском. Тому справи, пов'язані з корупцією, стають дедалі складнішими та резонанснішими. На превеликий жаль, Україна воює на два фронти. На одному – проти жорстокого й підступного ворога, а на іншому – проти корупції. Певну негативну роль у розвитку зазначених причин та умов відіграє й поширеність у суспільстві думки про повну корумпованість державного апарату та неможливість вирішити свої питання без давання «хабара». Це породжує у людей зневіру в можливість захистити себе від корупціонера, в них не виникає бажання активно захищатися проти цього негативного явища. Соціальна значущість профілактики злочинів визначається низкою обставин. Це найдієвіший шлях боротьби зі злочинністю, насамперед із огляду на те, що забезпечує виявлення і нейтралізацію її причин. Значною мірою профілактика являє собою запобігання самої можливості вчинення злочинів. У процесі її здійснення криміногенні чинники можуть піддаватися впливу тоді, коли вони ще не набрали ваги, й через це їх легше можна усунути. Водночас арсенал засобів запобігання злочинам дозволяє переривати розпочату злочинну діяльність, не допускати настання шкідливих наслідків [4, с. 120].

Ефект протидії корупції має бути до тієї межі, поки ефект від такої протидії перевищує витрати на цю протидію. Водночас експерти у сфері кримінально-правової політики здебільшого застерегли б законодавця (як би він їх запитав) від абсолютизації кримінального закону як засобу протидії корупції і злочинності в цілому. Адже давно став очевидним той факт, що кримінальний закон не тільки не є панацеєю від злочинів, але й, як це не дивно може звучати для нефахівців, є крайнім (останнім) заходом впливу. На перший погляд, вся проблема боротьби зі злочинністю зводиться лише до посилення кримінальної репресії за певний вид суспільно небезпечних діянь. Проте історія свідчить, що необґрунтоване посилення кримінальної репресії часто призводить до зворотного ефекту – злочини стають більш жорстокими, цинічними, запланованими і латентними. Звісно, що для політичних популістів посилення кримінальної репресії є найбільш простим способом для того, щоб показати пересічним громадянам видимість протидії різного роду суспільно небезпечним діянням, проте така позиція, звичайно, є хибною з погляду науково обґрунтованої кримінально-правової політики [1, с. 472].

Погоджуємося з М. Костицьким і Н. Кушаковою-Костицькою, що є три шляхи стосовно боротьби з корупцією:

1) залишити все як є, і наслідком буде соціальний вибух;

2) «м'який» варіант боротьби, що передбачає удосконалення, в тому числі нормативної бази, боротьби з корупцією, віднаходження економічних і моральних механізмів протидії їй;

3) «жорсткий» варіант, тобто встановлення диктаторських методів боротьби з нею, відновлення смертної кари, запровадження надзвичайного стану, створення військово-польових судів, застосування репресій не лише проти корупціонерів, але й щодо членів їхніх сімей тощо.

Видається, що загалом було б підтримано третій варіант. Але тоді про інтеграцію з Європою вже б не йшлося. Якою є альтернатива? Очевидно, це другий, «м'який» варіант. Особливо з огляду на те, що корупція є зворотною стороною будь-якої державної влади, незважаючи на рівень демократизації, вид державного устрою, форму правління тощо [2, с. 33]. На нашу думку, там, де корупція вважається нормою, навіть найкращі закони не працюватимуть. І на жаль, в Україні немає суспільного договору, щоб не займатися корупцією. Тому корупція – необхідність, як стратегія виживання, найлегший спосіб досягти бажаного і щоб довго не чекати. Прихована корупція – це знак вдячності. Корупція продовжує залишатися на другому місці поміж основних проблем в Україні після збройної агресії. У цьому за підсумками 2024 р. переконані 79,4% громадян і 76% представників бізнесу. Водночас попри те, що 9 із 10 українців вважають корупцію поширеною проблемою, частка тих, хто реально стикався з корупційними проявами, склала 18,7% громадян і 23,2% представників бізнесу.

За даними Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, у першій половині 2025 р. винесено понад 2 тис. судових рішень щодо корупціонерів. Це на 37% більше, ніж у 2024 р. У 97% випадків до корупціонерів застосовують штрафи. Цікаво, а що з таким покаранням, як конфіскація майна? Реальні строки ув'язнення отримали лише 44 особи. Суми штрафів залежать від порушення та мають чималий розбіг: від 850 грн до 680 тис. грн. Те саме стосується строків позбавлення волі за корупцію: від 1 до 10 років. У першому півріччі 2025 р. найбільший штраф отримав аспірант музичної академії з Києва, який за винагороду пропонував іноземним студентам допомогу зі вступом, навчанням та захистом робіт. За що й отримав штраф у розмірі 680 тис. грн. Військовослужбовець на Сумщині отримав найбільший строк позбавлення волі за корупційні дії. Сержант був відповідальний за матеріальне забезпечення і, отримавши під звіт пристрій нічного бачення та тепловізор, вирішив їх привласнити, а згодом продати. За що суд присудив йому 10 років позбавлення волі. Колись побутувала думка, що «тюрма» для бідних. Із вищенаведеного випливає, що нічого не змінилося.

Особливе значення для оцінки ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції мають статистичні дані Національного агентства з питань запобігання корупції. У 2024 р. суди України винесли 2195 вироків за корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією. Значне зростання спостерігається і у справах про ТОП-корупцію, які розглядає ВАКС. У 2024 р. набули чинності вироки щодо 60 осіб, тоді як у 2021 р. таких було лише 24. Із них 17 отримали покарання у виді позбавлення волі, переважно на строк від 5 до 10 років. Ще 34 особи були звільнені від відбування покарання з випробуванням, решта отримала штрафи. У чверті випадків суд постановив конфіскацію майна, а більшості засуджених – заборонив обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

На нашу думку, краще б було застосувати конфіскацію майна, бо це більше впливає на правопорушника, ніж штраф. Конфіскація як вид покарання спрямована лише на те майно засудженого, що перебуває в його власності на законних підставах. Положення ч. 2 ст. 77 КК України, на наше переконання, можуть бути причиною корупційних ризиків, адже там зазначено, що у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо корупційного правопорушення, кримінального правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути також призначене додаткове покарання у виді конфіскації майна за умови його узгодження сторонами угоди [3]. Закон має нормативну силу і не може вибірково застосовуватися лише до окремих осіб. У кримінальній політиці має домінувати право, тому що право і є втіленням політики, яка реалізує цінності правової держави. Правильним було б застосовувати щодо ТОП-посадовців визнання винуватості і відбуття реального строку покарання в місцях несвободи. Пропонуємо для протидії корупції забезпечити невідворотність покарання – це буде правильнішим, ніж збільшувати суворість, незважаючи на воєнний стан. Також необхідно застосовувати конфіскацію майна та тривалі строки позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як ефективний економічний вплив на корупціонера. Необхідно, щоб санкції відповідали меті покарання, адже вони часто є шаблонними і потребують адаптації під кожну ситуацію. Необхідно мотивувати громадян активно протидіяти корупції, підвищувати їхню правову обізнаність та заохочувати до активної позиції. Було б слушним ввести публічні реєстри корупціонерів як профілактичний інструмент. У них би значилися прізвище та ім'я корупціонера, місце його праці і посада на момент вчинення кримінального правопорушення, склад кримінального правопорушення і призначене покарання.

Війна створила нові можливості для корупції, а також може створити великий ризик для післявоєнної відбудови України та її подальшого розвитку в напрямі європейської інтеграції і впровадження визнаних міжнародних практик і стандартів [7, с. 185]. У стані війни всі «хронічні хвороби» суспільства виявляються з винятковою гостротою. Не стала винятком і корупція в Україні. Збереження численних її інституційних компонентів стало справжньою проблемою для національної безпеки у новітніх умовах. Інструменти корупції так само використовуються ворогом, як і фізична зброя. Значний сегмент злочинної колаборації за своєю соціально-правовою сутністю є також своєрідним видом корупції зі зрадницько-політичним відтінком. І на це також слід зважати, формуючи стратегічний підхід до протидії корупції [5, с. 7].

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що сучасний стан корупційних та пов'язаних із корупцією кримінальних правопорушень залишається незадовільним, що підтверджується негативним кількісним показником таких діянь. Вдалося виявити певні прогалини в кримінальному законодавстві та суперечливу практику в застосуванні. Встановлено, що положення ч. 2 ст. 77 КК України можуть бути причиною корупційних ризиків. Існує чимало проблемних питань, пов'язаних із корупційними правопорушеннями та відповідальністю за них. Одним із основних принципів антикорупційної політики

має бути невідворотність юридичної відповідальності. Особливе значення для оцінки ефективності кримінально-правових засобів протидії корупції мають статистичні дані.

Корупція продовжує залишатися на другому місці поміж основних проблем в Україні. Необхідно мотивувати громадян активно протидіяти корупції, підвищувати їхню правову обізнаність та заохочувати до активної позиції. Було б слушним ввести публічні реєстри корупціонерів як профілактичний інструмент. Ефективність кримінально-правової протидії корупції можлива за умови вдосконалення кримінального законодавства шляхом посилення ролі додаткових покарань, особливо конфіскації майна, та адаптації в Україні найкращих міжнародних практик.

Список використаних джерел

1. Бурдін В. М. Кримінальний кодекс України як засіб протидії корупції. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України : матеріали Міжнар. наук. конф.* (м. Харків, 17-19 жовт. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 468–473.

2. Костицький М. В., Кушакова-Костицька Н. В. Питання входження України в європейську спільноту та проблеми корупції. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали VI Міжнар. наук.– практ. конф.* (м. Київ, 9-10 груд. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 33–35.

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

4. Лисенко В. О. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційним проявам у державній кримінально-виконавчій службі. *Право і суспільство.* 2013. № 1. С. 117–122.

5. Ортинський В. Стратегічні підходи до протидії корупції в Україні в умовах війни. *Актуальні проблеми забезпечення захисту прав та свобод людини в умовах інтеграції України в європейський простір : матеріали Міжнар. конф.* (м. Львів, 28 бер. 2025 р.). Львів : СПОЛОМ, 2025.

6. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

7. Сокуренко В. В. Протидія корупції в умовах війни: стратегічний підхід. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Вінниця, 28 жовт. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 185–189.

References

1. Burdin, V. M. (2019) Kryminalnyi kodeks Ukrainy yak zasib protydii koruptsii [The Criminal Code of Ukraine as a means of combating corruption]. *Kontseptualni zasady novoi redaktsii Kryminalnoho kodeksu Ukrainy : materialy Mizhnar. nauk. konf.* (m. Kharkiv, 17-19 zhovt. 2019 r.). Kharkiv : Pravo, pp. 468–473. [in Ukr.].

2. Kostytskyi, M. V., Kushakova-Kostytska, N. V. (2021) Pytannia vkhodzhennia Ukrainy v yevropeisku spilnotu ta problemy koruptsii [The issue of Ukraine's entry into the European community and the problems of corruption]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri: materialy VI Mizhnar. nauk.– prakt. konf.* (m. Kyiv, 9-10 hrud. 2021 r.). Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav, pp. 33–35. [in Ukr.].

3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. [in Ukr.].

4. Lysenko, V. O. (2013) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia koruptsiinym proiavam u derzhavnii kryminalno-vykonavchii sluzhbi [Criminological characteristics and prevention of corruption in the state penal service]. *Pravo i suspilstvo.* № 1, pp. 117–122. [in Ukr.].

5. Ortynskyi, V. (2025) Stratehichni pidkhody do protydii koruptsii v Ukraini v umovakh viiny [Strategic approaches to combating corruption in Ukraine in wartime]. *Aktualni problemy zabezpechennia zakhystu prav ta svobod liudyny v umovakh intehratsii Ukrainy v yevropeiskyi prostir : materialy Mizhnar. konf.* (m. Lviv, 28 ber. 2025 r.). Lviv : SPOLOM, pp. ___. [in Ukr.].

6. Pro zapobihannia koruptsii [On the prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text. [in Ukr.].

7. Sokurenko, V. V. (2022) Protydiia koruptsii v umovakh viiny: stratehichnyi pidkhid [Combating corruption in wartime: a strategic approach]. *Protydiia koruptsii: pravove rehuliuvannia i praktychnyi dosvid: tezy dop. Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. Vinnytsia, 28 zhovt. 2022 r.). Kharkiv : KhNUVS, pp. 185–189. [in Ukr.].

ABSTRACT

Bohdan Telefanko. On the problem of criminal liability for corruption criminal offences

The article analyzes the state and trends of combating corruption-related criminal offenses in Ukraine. The systemic nature of corruption necessitates its study from the perspective of criminal law. One of the main subjects in the field of combating corruption is the Criminal Code of Ukraine. Corruption criminal offenses are distinguished by the fact that the offender belongs to the number of persons acting as representatives of the state, business, officials, and bureaucrats.

Combating corruption is one of the challenges for Ukraine in building a European-style rule of law. Our international partners are willing to finance various kinds of bills, as well as other initiatives, in particular, the creation of new bodies designed to combat corruption. It is extremely important that the fight against corruption begins with those bodies that are obliged to combat it. Certain gaps in criminal legislation and contradictory practices in its application have been identified.

It has been established that Part 2 of Article 77 of the Criminal Code of Ukraine may be the cause of corruption risks. There are many problematic issues related to corruption offenses and responsibility for them. One of the main principles of anti-corruption policy should be the inevitability of legal liability. Statistical data are of particular importance for assessing the effectiveness of criminal law measures to combat corruption. Corruption continues to be the second most important problem in Ukraine. It would be good to introduce public registers of corrupt officials as a preventive tool. The effectiveness of criminal law counteraction to corruption is possible provided that criminal legislation is improved by strengthening the role of additional penalties, especially confiscation of property, and adapting best international practices in Ukraine. It is necessary to motivate citizens to actively combat corruption, increase their legal awareness, and encourage them to take an active position.

Key words: *corruption, combating corruption, anti-corruption bodies, corruption criminal offenses, illicit gain, punishment.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 343
DOI

Євген ХАЙНАЦЬКИЙ
кандидат юридичних наук, суддя
(Печерський районний суд міста Києва,
м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-0645-8417
inbox@pc.ki.court.gov.ua

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗЛІСНУ НЕПОКОРУ ВИМОГАМ АДМІНІСТРАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ: ЧИ ПОТРІБНА ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЯ?

Наведено науково-практичне обґрунтування доцільності декриміналізації кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань у сучасних умовах функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України.

Акцентовано на аргументах розробників проєктів Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вилучення ст. 391 Кримінального кодексу України. Наведено аргументи «за» декриміналізацію та «проти» декриміналізації. Наголошено на зауваженнях, викладених щодо практики застосування ст. 391 Кримінального кодексу України, які містяться в доповідях Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню і на які посилаються розробники проєктів Закону щодо вилучення ст. 391 Кримінального кодексу України. Зазначено, що нинішній законопроєкт не є новелою для КК України, а тому в світлі наявних науково-практичних проблем та дискусій серед теоретиків і практиків ця тематика є актуальною і своєчасною.

Доведено, що у Європі в жодному пенітенціарному закладі не передбачено кримінальної відповідальності за дисциплінарні порушення засуджених. Подібні дії засуджених під час відбування покарання розглядаються в адміністративному або дисциплінарному порядку з дотриманням принципів справедливості та законності.

Запропоновано підтримати відповідний законопроєкт із урахуванням тих пропозицій, що надані його розробниками.

Ключові слова: *кримінальна відповідальність, злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань, засуджені, позбавлення волі, кримінальне правопорушення.*

Постановка проблеми. Підготовка нового Кримінального кодексу України поставила на порядок денний питання щодо його гармонізації з європейськими стандартами шляхом виявлення доцільності існування деяких норм у Кримінальному кодексі України 2001 р. Поміж інших розглядається і ст. 391 Кримінального кодексу України (злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань).

Запропонований Кабінетом Міністрів України проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації законодавства у сфері виконання кримінальних покарань, що передбачає приведення цих законодавчих актів у відповідність до європейських стандартів та рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, засвідчує, що його розробники пропонують виключити ст. 391 Кримінального кодексу

© Є. Хайнацький, 2026

України (злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань) шляхом її декриміналізації.

Уважаємо, що подібне законодавче рішення, дійсно, може гуманізувати кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України у сфері виконання покарань, але чи корисним буде декриміналізація цієї статті, оскільки сама вона, на думку українських учених і практиків, є одним із важелів впливу адміністрації установи виконання покарань України на засуджених, які не бажають стати на шлях соціальної корекції (соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції) і продовжують порушувати законні вимоги відбування покарання, тим самим створюють особисту небезпеку для персоналу цих пенітенціарних закладів.

Отже, розроблений Кабінетом Міністрів України законопроєкт про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації законодавства у сфері виконання кримінальних покарань є комплексною ініціативою і передбачає зміни до чинних норм, але розроблятися та подаватися вони можуть у різний проміжок часу шляхом прийняття нових законів Верховною Радою України.

Варто зазначити, що нинішній законопроєкт не є новелою для КК України, тому у світлі наявних науково-практичних проблем та дискусій поміж теоретиків і практиків тематика цієї публікації є актуальною і своєчасною. Ба більше, у Європі в жодному пенітенціарному закладі не передбачено кримінальної відповідальності за дисциплінарні порушення засуджених. Подібні дії засуджених під час відбування покарання розглядаються в адміністративному або дисциплінарному порядку з дотриманням принципів справедливості та законності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми збереження кримінальної відповідальності за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань або декриміналізації відповідного діяння розглядалися такими українськими вченими, як: М. Бажанов, Ю. Баулін, А. Богатирьов, І. Богатирьов, О. Гумін, Т. Денисова, О. Джужа, В. Коваленко, О. Колб, І. Копотун, О. Крикушенко, О. Литвинов, О. Михайлик, С. Мірошниченко, Ю. Орел, В. Осадчий, О. Плужнік, В. Трубников, В. Шаблистий, О. Шкута та ін.

Метою дослідження є обґрунтування доцільності декриміналізації ст. 391 Кримінального кодексу України (злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань) та визначення правового захисту персоналу установ виконання покарань під час виконання функціональних обов'язків.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблему декриміналізації ст. 391 КК України, нагадаємо, що вона не повною мірою задовольняє сучасну ситуацію у вітчизняній правотворчості. Свідченням цього стали два проєкти законів України, а саме:

1) проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо вилучення ст. 391 Кримінального кодексу України) від 19.10.2018 № 9228 [5];

2) проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо ліквідації корупційної схеми в пенітенціарній системі шляхом вилучення ст. 391 Кримінального кодексу України) від 06.09.2019 № 2079 [6].

Запропонований Кабінетом Міністрів України проєкт Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації законодавства у сфері виконання кримінальних покарань є третім.

Його розробники пояснюють своє рішення щодо вилучення ст. 391 Кримінального кодексу України тим, що встановлена кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації установи виконання покарань у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років не є доцільною, оскільки має низку суперечностей і неузгодженостей.

З одного боку, поняття «злісна непокора» та «інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій» сьогодні не мають чітких критеріїв, що іноді на практиці при-

зводить до суб'єктивної оцінки з боку адміністрації установи виконання покарань та створює ризики зловживань і фактичного тиску на засуджених.

А з іншого – статистика вчинених засудженими в установах виконання покарань України нових кримінальних правопорушень засвідчує, що лише за дев'ять місяців 2025 р. було відкрито 2 949 кримінальних проваджень, серед яких – 530 кримінальних проваджень за ст. 391 Кримінального кодексу України, або майже 18% від загальної кількості відкритих кримінальних проваджень щодо засуджених в установах виконання покарань України.

Проведений нами ґрунтовний аналіз ст. 391 «Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань» дає змогу констатувати, що злісна непокора законним вимогам адміністрації установи виконання покарань або інша протидія адміністрації у законному здійсненні її функцій особою, яка відбуває покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі, якщо ця особа за порушення вимог режиму відбування покарання була піддана протягом року стягненню у вигляді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або переводилася на більш суворий режим відбування покарання, карається позбавленням волі на строк до трьох років [9].

Зважаючи на зміст цієї норми, зазначимо, що вона може бути застосована до засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк або обмеження волі; засуджена особа протягом року має бути піддана протягом року стягненню у вигляді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) або переводилася на більш суворий режим відбування покарання. Інших критеріїв притягнення до кримінальної відповідальності за злісну непокору законним вимогам адміністрації установи виконання покарань особи, яка відбуває покарання, законодавець не передбачив [9].

Оскільки юридична енциклопедія визначає криміналізацію як віднесення тих чи інших дій (бездіяльності) до злочинних, якщо раніше вони такими не вважалися [8], було зважено на позицію українських учених про те, що декриміналізація на відміну від криміналізації означає, що з виключенням із кримінального закону норми автоматично зникає оцінка певної поведінки як суспільно небезпечної, що є наслідком зниження або втрати цінності відповідних суспільних відносин [3, с. 7].

Звичайно, засуджений, перебуваючи в установі виконання покарань, зобов'язаний виконувати встановлені законодавством обов'язки громадянина України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь та гідність інших осіб, виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань тощо (ч. 1 ст. 9 КВК України). При цьому невиконання засудженими своїх обов'язків і встановлених законодавством вимог адміністрації органів і установ виконання покарань тягне за собою встановлену законом відповідальність (ч. 2 ст. 9 КВК України) [3].

Звичайно, розробники законопроєкту посилаються на Європейський комітет із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, який у своїх аргументах посилається на зловживання адміністрацією своїми обов'язками (наприклад, підготовку матеріалів на притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 391 за незначні порушення).

Натомість у п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» № 2 від 26 березня 1993 р. зазначено, що «не є злісною непокорою вимогам адміністрації або іншою протидією їй порушення форми одягу, запізнення до шикування та аналогічні малозначні порушення» [1].

Уважаємо, що рішення постанови Пленуму Верховного Суду України також слід ураховувати під час кваліфікації за ст. 391 КК України. І якщо за таке порушення судом буде прийнято рішення про притягнення до кримінальної відповідальності, особа має право на його оскарження до вищестоящої судової інстанції (апеляційне, касаційне оскар-

ження) відповідно до кримінального процесуального законодавства. Не варто також забувати, що обвинувальний вирок про притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України ухвалює суд, а це не суперечить ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [7].

Отже, ґрунтовний аналіз законопроєкту засвідчує, що розробники пропонують декримінізувати саме ст. 391 КК України, посилаючись на адміністративну (дисциплінарну) відповідальність, але ж преюдиція властива також ст. 389 «Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі», ст. 390 «Ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі» КК України. Однак ані ст. 389, ані ст. 390 розробниками проєктів 2018, 2019, 2025 рр. не пропонуються до виключення.

Уважаємо, що така вибірковість у застосуванні закону підриває довіру до верховенства права і виявляє обмеженість національного законодавства у застосуванні до засуджених, які вчинили нове кримінальне правопорушення, кримінальної відповідальності з метою запобігання його повторності.

Беззаперечною є позиція українських учених про те, що типовий кримінологічний портрет засудженого, притягнутого до кримінальної відповідальності за ст. 391 КК України, становлять особи, які: систематично грають в азартні ігри з метою отримання матеріальної або іншої вигоди; злісно не виконують законних вимог адміністрації і негативно впливають на інших засуджених; злісно відмовляються від роботи та несумлінно ставляться до праці (у разі визнання за ними обов'язку працювати на підставі закону); уживають алкоголь, наркотичні та інші одурманюючі речовини; є лідерами, активними членами груп засуджених із негативною спрямованістю; виявляють відкрите негативне ставлення до суспільних норм та ціннісних орієнтацій [10, с. 210].

Переконливою позицією розробників законопроєкту є той факт, що особи, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі, не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ст. 391 Кримінального кодексу України, оскільки, відповідно до Кримінально-виконавчого кодексу України, стягнення у вигляді переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери) до цих осіб узагалі не застосовується.

Звичайно, виключення ст. 391 Кримінального кодексу України потребує наявності у кримінально-виконавчому законодавстві інших механізмів впливу на засуджених, які чинять злісну непокору законним вимогам адміністрації виправної колонії і є злісними порушниками встановленого порядку відбування покарання.

Слушними у законопроєкті є також пропозиції щодо вдосконалення норм кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства. Зокрема, ст. 539 КПК України «Порядок вирішення судом питань, пов'язаних із виконанням вироку» доповнена частиною четвертою: «Клопотання (подання) про застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі, у вигляді переведення засудженого до приміщення камерного типу (одиночної камери) та про примусове годування засудженого розглядаються протягом 24 годин із моменту надходження відповідного клопотання (подання) до суду суддею одноособово». Такі зміни до ст. 539 КПК України є обґрунтованими і відповідають принципу верховенства права.

Варто також підтримати доповнення ч. 1 ст. 132 КВК України «Заходи стягнення, що застосовуються до осіб, позбавлених волі» словами «переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, окрім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиночної камери) на строк до трьох місяців» [3].

Новелами є й пункти 10 та 11 ст. 134 КВК України «Порядок застосування заходів стягнення до осіб, позбавлених волі». Зокрема, у п. 10 зазначено: «До засуджених, які поміщені в дисциплінарний ізолятор або карцер, переведені до приміщення камерного типу (одиночної камери), можуть застосовуватися всі заходи стягнення за винятком повторного поміщення в дисциплінарний ізолятор або карцер, повторного переведення до приміщення камерного типу (одиночної камери)» [3].

У цілому дискусії щодо декриміналізації ст. 391 КК України засвідчують, що поміж українських учених і практиків немає єдності щодо скасування цієї норми, але існують аргументи «за» та «проти» такої норми. Основні аргументи «за» стосуються її неефективності в досягненні мети, а також потенційної надмірності покарання за певні кримінальні правопорушення, що вчиняються засудженими в установах виконання покарань. Аргументи «проти» вказують на важливість забезпечення виконання вироку суду щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і небажання її ставати на шлях соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції.

Висновки. Застосування до засуджених, які відбувають покарання у пенітенціарних закладах, кримінальної відповідальності можливе лише за дії, які за своєю суттю та суспільною небезпечністю є кримінальними правопорушеннями, а якщо засуджений отримав стягнення за дії, які за своєю суттю є дисциплінарними проступками, то незалежно від кількості таких дій вони залишаються проступками дисциплінарними, а не кримінальними. Звичайно, згаданий законопроєкт варто підтримати з урахуванням тих пропозицій, які надані його розробниками.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

3. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text

4. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 № 2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93

5. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо вилучення статті 391 Кримінального кодексу України) від 19.10.2018 № 9228. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=9228&skl=9

6. Проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо ліквідації корупційної схеми в пенітенціарній системі шляхом вилучення статті 391 Кримінального кодексу України) від 06.09.2019 № 2079. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66710

7. Пузирьов М. С., Сокоринський Ю. В., Боднар І. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору законним вимогам адміністрації установи виконання покарань: рудимент минулого чи потреба сьогодення? *Юридичний бюлетень.* 2019. Вип. 11. Ч. 2. С. 205–212. DOI: https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.26

8. Теплюк М. О., Тубелець О. С. Кримінальна відповідальність за правопорушення проти народних засідателів: чи можлива декриміналізація. *Юридична Україна.* 2025. № 8. С. 6–10. DOI: 10.37749/2308-9639-2025-8(272)-1

9. Юридична енциклопедія : у 6 т. / Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. Т 3 : К–М. 792 с.

References

1. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukr.].

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukr.].

3. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal-Executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11.07.2003. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text [in Ukr.].

4. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny, poviazani z porushenniamy rezhymu vidbuvannia pokarannia v mistsiakh pozbavlennia voli [On judicial practice in cases of crimes related to violations of the regime of serving sentences in places of imprisonment] : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 26.03.1993 № 2. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93 [in Ukr.].

5. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo vyluchennia statti 391 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (Regarding the Removal of Article 391 of the Criminal Code of Ukraine)] vid 19.10.2018 № 9228. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=9228&skl=9 [in Ukr.].

6. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo likvidatsii koruptsiinoi skhemy v penitentsiarnii systemi shliakhom vyluchennia statti 391 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (Regarding the Elimination of a Corruption Scheme in the Penitentiary System by Removing Article 391 of the Criminal Code of Ukraine)] vid 06.09.2019 № 2079. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66710 [in Ukr.].

7. Puzyrov, M. S., Sokorynskyi, Yu. V., Bodnar, I. V. (2019) Kryminalna vidpovidalnist za zlisnu nepokoru zakonnym vymoham administratsii ustanovy vykonannia pokaran: rudyment mynuloho chy potreba sohodennia? [Criminal liability for malicious disobedience to the lawful requirements of the administration of penal institutions: a relic of the past or a current necessity?] *Yurydychnyi biuleten.* Iss. 11. Part 2, pp. 205–212. DOI: https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.26 [in Ukr.].

8. Tepliuk, M. O., Tubelets, O. S. (2025) Kryminalna vidpovidalnist za pravoporushennia proty narodnykh zasidateliv: chy mozhlyva dekryminalizatsiia [Criminal liability for offenses against lay judges: is decriminalization possible]. *Yurydychna Ukraina.* № 8, pp. 6–10. DOI : 10.37749/2308-9639-2025-8(272)-1 [in Ukr.].

9. Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia] : v 6 t. / redkol. ; Yu.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv : Ukr. entsykl., 2001. T 3 : K–M. 792 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Khainatskyi. Criminal liability for malicious disobedience to the requirements of the administration of penal institutions: is decriminalization necessary?

The article examines the issue of decriminalizing Article 391 of the Criminal Code of Ukraine (malicious disobedience to the lawful requirements of the administration of penal institutions). It is noted that such a legislative decision may indeed contribute to the humanization of the criminal and criminal-executive legislation of Ukraine in the field of execution of sentences. However, the question remains whether the decriminalization of this article would be beneficial, since, according to Ukrainian scholars and practitioners, it serves as one of the mechanisms of influence used by the administration of penal institutions on convicted persons who are unwilling to embark on the path of social correction (socialization, resocialization, and reintegration) and who continue to violate the lawful requirements of serving a sentence, thereby creating threats to the personal safety of the staff of these penitentiary institutions.

It is proven that the draft law developed by the Cabinet of Ministers of Ukraine on amendments to the Criminal Code, the Criminal Procedure Code, and the Criminal-Executive Code of Ukraine aimed at humanizing legislation in the field of execution of criminal punishments is a comprehensive initiative. It provides for amendments to existing legal norms; however, such amendments may be developed and submitted at different time intervals through the adoption of new laws by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The article notes that the current draft law is not a novelty for the Criminal Code of Ukraine. Therefore, in light of existing scientific and practical problems and ongoing debates among theorists and practitioners, the subject matter of this publication is relevant and timely. Moreover, in Europe, no penitentiary institution provides for criminal liability for disciplinary violations committed by convicted persons. Such actions during the serving of a sentence are considered under administrative or disciplinary procedures, with due observance of the principles of justice and legality.

It is emphasized that there is no consensus among Ukrainian scholars and practitioners regarding the abolition of this legal provision; nevertheless, arguments both in favor of and against its existence are presented. The main arguments in favor concern its ineffectiveness in achieving its intended purpose, as well as the potential excessiveness of punishment for certain criminal offenses committed by convicted persons in penal institutions. Arguments against decriminalization point to the importance of ensuring the enforcement of a court sentence against a person who has committed a criminal offense and is unwilling to pursue the path of socialization, resocialization, and reintegration.

The article substantiates that the application of criminal liability to convicted persons serving sentences in penitentiary institutions is permissible only for acts which, by their nature and degree of social danger, can be regarded as criminal offenses. If a convicted person has been subjected to disciplinary sanctions for actions that are essentially disciplinary misconduct, then regardless of the number of such actions, they remain disciplinary offenses rather than criminal ones. Therefore, the draft law should generally be supported, taking into account the proposals submitted by its developers.

Key words: *criminal liability, malicious disobedience to the requirements of the administration of penal institutions, convicted persons, imprisonment, criminal offense.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 07.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 343.58
DOI

Вадим ХАШЕВ
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2240-0713
vadym.khashev@dduvs.edu.ua

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ

У статті досліджено деякі аспекти кримінологічної характеристики жорстокого поводження з тваринами. З'ясовано, що протягом періоду 2016-2025 рр. спостерігалась тенденція до загального збільшення кількості облікованих випадків вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 299 Кримінального кодексу України (+483% або майже у шість разів), із особливо різким збільшенням у 2025 р. (+249%), однак кількість засуджених за аналізоване діяння залишається відносно незначною. Аналізуючи географію поширення випадків жорстокого поводження з тваринами встановлено нетипово високий показник їх реєстрації у Закарпатській області у 2025 р. Що стосується поширення жорстокого поводження з тваринами у інших регіонах нашої держави, то випадки такого діяння реєструються скрізь, перебуваючи у межах 0,1-0,8 випадків на 100 тис. населення.

Ключові слова: *кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності, жорстоке поводження з тваринами, кримінологічна характеристика, рівень та динаміка злочинності, географія злочинності.*

Постановка проблеми. На сьогодні захист тварин від жорстокого поводження залишається в Україні вельми актуальним питанням з огляду, зокрема, на те, що наша держава прагне до вступу в Європейський союз (далі – ЄС), стандарти охорони представників фауни в якому є досить високими. До того ж, згідно з ч. 2 ст. 59 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Україна зобов'язалася досягти взаємного розуміння з ЄС стосовно стандартів утримання та поводження з тваринами[6]. Важливе значення у цьому контексті відведено кримінально-правовим та кримінологічним засобам забезпечення такого захисту, оскільки ефективне притягнення винних до кримінальної відповідальності за акти жорстокого поводження з тваринами за ст. 299 Кримінального кодексу України (далі – КК) з постійним висвітленням таких фактів у ЗМІ може позитивно вплинути на зменшення кількості відповідних проявів девіантної поведінки.

Водночас, ефективне кримінально-правове та кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням, що посягають на суспільні відносини у сфері захисту громадського порядку та моральності, вимагає системного і всебічного дослідження організаційних і правових засад запобігання жорстокому поводженню з тваринами [1, с. 131]. Проте таке дослідження неможливе без аналізу кількісних і якісних показників жорстокого поводження з тваринами, адже тільки спираючись на статистичні дані можливо уявити реальний стан та основні тенденції розвитку цього негативного явища [8, с. 27]. Тільки

© В. Хашев, 2026

формування адекватної описової інформаційної моделі будь-якого виду злочинності здатне створити необхідні гносеологічні, аналітичні передумови до виявлення критично важливих криміногенних факторів з подальшим виходом на кримінологічне стратегування, пріоритетні напрями та заходи кримінально-превентивної діяльності [5, с. 737].

Стан опрацювання проблематики. Проблемні питання протидії жорстокому поводженню з тваринами досліджували такі вітчизняні вчені, як: А. М. Бабенко, В. І. Борисов, В. В. Василевич, Б. М. Головкін, І. А. Головко, А. О. Данилевський, Н. І. Зубченко, Д. О. Калмиков, С. Г. Кулик, Д.М. Майстро, В. С. Мірошніченко, Є. С. Назимко, Я. В. Охота, О. Ф. Пірго, О.О. Шуміло та інші науковці. Незважаючи на це, слід відзначити відсутність актуального розуміння основних елементів кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, передбачених ст. 299 КК: рівня, динаміки та географії в умовах триваючої збройної агресії росії проти України.

Метою статті є встановлення, опис та пояснення рівня, динаміки та географії поширення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 299 КК на основі офіційних статистичних даних правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Першим показником, за яким доцільно аналізувати будь-який різновид кримінальних правопорушень є рівень злочинності.

У кримінології до рівня злочинності належать показники, що характеризують абсолютну кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та осіб, що їх вчинили, на певній території за конкретний проміжок часу (місяць, квартал або рік). Основними показниками, що характеризують рівень злочинності, є кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень та кількість виявлених осіб, що вчинили кримінальні правопорушення [7, с. 361]. У нашому дослідженні ми обрали період за останні 10 років з 2016 по 2025 роки. Показники попереднього періоду ґрунтовно проаналізовано у дисертаційному дослідженні О. О. Шумило «Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами» (м. Запоріжжя, 2016).

Так, О.О. Шумило дійшла висновку, що кількість зареєстрованих злочинів і виявлених осіб, які жорстоко поводилися з тваринами в Україні є вкрай малою. Так, за 2006–2014 рр. усього правоохоронними органами було виявлено 415 злочинів, передбачених ст. 299 КК України, а саме: у 2006 р. – 21, у 2007 р. – 24, у 2008 р. – 56, у 2009 р. – 39, у 2010 р. – 31, у 2011 р. – 26, у 2012 р. – 84, 2013 р. – 93, у 2014 р. – 41[8, с. 27-28]. Слід додати, що у 2015 р. було обліковано 70 фактів аналізованого кримінального правопорушення, а загалом за період 2016–2015 рр. виявлено 485 фактів.

У досліджуваний нами період, згідно статистичних звітів «Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування», загалом було обліковано 2199 фактів жорстокого поводження з тваринами за ст. 299 КК, а саме: у 2016 р. – 113, у 2017 р. – 105, у 2018 р. – 184, у 2019 р. – 199, у 2020 р. – 222, у 2021 р. – 203, у 2022 р. – 150, у 2023 р. – 175, у 2024 р. – 189 та у 2025 р. – 659.

Порівняння сукупних показників двох періодів свідчить про зростання кількості облікованих фактів жорстокого поводження з тваринами за період 2016–2025 років порівняно з періодом 2006–2015 років у чотири з половиною рази.

У цьому контексті показники досліджуваного нами періоду доцільно проаналізувати у динаміці, щоб глибше з'ясувати, як відбувалося таке зростання.

Динаміка злочинності – кримінологічна категорія, що означає зміни у стані, структурі, характері, географії злочинності, які відбувалися протягом певного періоду. Основним показником динаміки є темп зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень [3, с. 58].

Щорічні показники кількості зареєстрованих випадків жорстокого поводження з тваринами за період 2016–2025 років можна проаналізувати за допомогою ланцюгового методу.

Таблиця 1

Динаміка зміни кількості облікованих фактів жорстокого поводження з тваринами за ст. 299 КК за період 2016–2025 рр.

Рік	Обліковано фактів	Приріст/зменшення
2016	113	–
2017	105	-7%
2018	184	+75%
2019	199	+8%
2020	222	+12%
2021	203	-9%
2022	150	-26%
2023	175	+17%
2024	189	+8%
2025	659	+249%

З огляду на наведені дані можна зробити висновок, що протягом періоду 2016–2025 рр. спостерігалась тенденція до загального збільшення кількості облікованих випадків вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 299 КК України (+483% або майже у шість разів), із особливо різким збільшенням у 2025 р. (+249%), що може свідчити як про підвищення рівня виявлення таких діянь, так і про зростання суспільної уваги до проблеми жорстокого поводження з тваринами та активізацію реагування правоохоронних органів на відповідні факти.

Однак наведені показники не відображують повної картини, оскільки не враховують латентні випадки жорстокого поводження з тваринами. З цього приводу О. О. Шуміло зазначає, що на думку більшості експертів у галузі зоозахисту (35,1%), реєструється лише один із десяти тисяч випадків жорстокого поводження з тваринами [9, с. 8]. Навряд чи за останні десять років наведені показники зазнали суттєвих змін.

Відповідно, для отримання більш повної картини щодо стану протидії жорстокому поводженню з тваринами, важливо з'ясувати, якою була ефективність досудового розслідування кримінальних проваджень за ст. 299 КК за аналізований період згідно з офіційними даними.

Таблиця 2

Показники ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 299 КК за період 2016–2025 рр.

Рік	Обліковано фактів	Спрямовано до суду з обвинувальним актом	Частка спрямованих до суду з обвинувальним актом серед облікованих фактів	На кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення)	Частка проваджень, по яким на кінець звітного періоду рішення не прийнято
2016	113	9	8%	104	92%
2017	105	25	24%	80	76%
2018	184	44	24%	138	75%
2019	199	31	16%	166	83%
2020	222	48	22%	174	78%
2021	203	62	31%	140	69%
2022	150	52	35%	96	64%
2023	175	53	30%	122	70%
2024	189	46	24%	140	74%
2025	659	455	69%	203	31%
Разом	2199	825	38%	1363	62%

З наведених у Таблиці 2 даних випливає, що ефективність діяльності із кримінального провадження щодо зареєстрованих фактів жорстокого поводження з тваринами сукупно за період 2016–2025 рр. становить 38%. Однак на підсумковий показник суттєво вплинув високий результат 2025 р. (69%), тоді як за попередні роки ефективність була досить низькою, у середньому 24%. При чому слід відмітити, що у 2025 р. до суду з обвинувальним актом було направлено більше проваджень, ніж сукупно за попередні дев'ять років (455 проти 370).

Слід зазначити, що серед всіх зареєстрованих кримінальних правопорушень спостерігаються дещо інші показники. Так, за період 2016–2025 рр. загалом зареєстровано 4668654 кримінальних провадження, а до суду з обвинувальним актом скеровано 1530842 провадження, тобто 32,8% від загальної кількості. Однак у 2025 р. відповідна частка проваджень склала лише 23% (139707 з 608101). Тобто ефективність досудового розслідування фактів жорстокого поводження з тваринами була традиційно нижчою за загальні показники (24% проти 34% за період 2015–2024 рр.), але суттєво покращилась у 2025 р., у той час як загальні показники погіршились.

Про покращення у понад 2,5 рази ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень за ст. 299 КК у 2025 р. свідчить і зменшення частки проваджень у яких на кінець звітних періодів рішення не було прийнято (про закінчення або зупинення). Якщо у 2016–2024 рр. такий показник перебував у межах 64–92%, то у 2025 р. він склав лише 31%.

Важливим також є аналіз показників щодо кількості виявлених та засуджених осіб за вчинення жорстокого поводження з тваринами.

Як зазначає Д. М. Майстро, що хоча все частіше фіксуються випадки жорстокого поводження з тваринами, але вироки про притягнення до відповідальності винних осіб є поодинокі [4, с. 175]. А О. О. Шумило у своєму дослідженні також відзначала, що кількість виявлених осіб, які вчинили жорстоке поводження з тваринами, була надзвичайно низькою. За 2006-2014 р.р. правоохоронними органами було виявлено: у 2006 р. – 14 осіб, у 2007 р. – 12, у 2008 р. – 34, у 2009 р. – 31, у 2010 р. – 15, у 2011 р. – 19, у 2012 – 15, у 2013 – 18, у 2014 – 13 осіб[8, с. 27-28].

Що стосується кількості виявлених та засуджених за ст. 299 КК осіб в аналізований нами період, то, за результатами опрацювання офіційних статистичних даних органів кримінальної юстиції, вона була наступною:

Аналіз наведених статистичних даних дає підстави зробити висновок, що у період 2016–2025 рр. кримінально-правова протидія жорстокому поводженню з тваринами роз-

Таблиця 3

Показники кількості виявлених осіб, вручених повідомлень про підозру та засуджених осіб за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 299 КК за період 2016–2025 рр.

Рік	Обліковано фактів	Виявлено осіб	Повідомлено підозр	Засуджено осіб
2016	113	дані відсутні	12	9
2017	105	дані відсутні	27	9
2018	184	дані відсутні	48	15
2019	199	дані відсутні	31	26
2020	222	50	49	35
2021	203	63	64	36
2022	150	52	55	28
2023	175	55	55	44
2024	189	48	49	46
2025	659	66	462	34

вивалась досить неоднозначно. Так, з одного боку, спостерігається поступове зростання кількості облікованих фактів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 299 КК, що особливо помітно у 2018–2020 рр., а також відбулося різке збільшення цього показника у 2025 р. Але з іншого боку, кількість виявлених осіб та осіб, яким вручено повідомлень про підозру за жорстоке поводження з тваринами, залишається відносно незначною порівняно з обсягом зареєстрованих кримінальних правопорушень, за винятком кількості вручених повідомлень про підозру у 2025 р. (462!), а частка засуджених осіб у більшості років також є досить незначною, порівняно з кількістю облікованих фактів. Особливо це простежується у показниках 2025 р. Таке співвідношення статистичних показників вказує на наявність певного розриву між виявленням фактів жорстокого поводження з тваринами та реальним притягненням винних осіб до кримінальної відповідальності, що може бути зумовлено складністю доказування, недостатньою ефективністю досудового розслідування або латентним характером окремих проявів цього правопорушення. Тобто сукупність наведених показників підтверджує попередні висновки про те, що, не зважаючи на зростаючу увагу суспільства на проблеми захисту тварин від жорстокого поводження, ефективність кримінально-правової протидії таким діянням залишається явно недостатньою.

Поряд з рівнем та динамікою злочинності, у кримінології існує поняття територіальної структури або географії злочинності, оскільки вивчення її територіальних розбіжностей важливе для глибинного порівняльного аналізу соціальних умов кримінальних правопорушень, факторів, що впливають на загальний стан їх вчинення, у перевірці кримінологічних гіпотез [2, с. 108].

Наприклад, за даними інтерактивного довідника «CrimeDataLab. Статистика протидії злочинності в Україні (2013–2025)» [10] до п'ятірки лідерів за кількістю облікованих фактів жорстокого поводження з тваринами за період 2013-2025 рр. належать: 1. Закарпатська область – 434 факти; 2. м. Київ – 215 фактів; 3. Одеська область – 170 фактів; 4. Харківська область – 162 факти; 5. Дніпропетровська область – 151 факт. Тобто абсолютним лідером виглядає Закарпатська область, яка випереджає значно більший за кількістю населення м. Київ у понад два рази, а у перерахунку на коефіцієнт інтенсивності злочинності на 100 тис. населення взагалі у п'ять разів (3,5 проти 0,7 зареєстрованих фактів).

Однак, якщо аналізувати показники поширення зареєстрованих фактів вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 299 КК, у розрізі років, то картина виглядає дещо іншою. Для прикладу наведемо показники за останні п'ять років тих областей, де найбільше обліковувались факти жорстокого поводження з тваринами:

– 2021 р.: 1) Одеська область – 25 фактів; 2) Львівська область – 21 факт; 3) Дніпропетровська область – 18 фактів;

– 2022 р.: 1) Одеська область – 21 факт; 2) Харківська область – 14 фактів; 3) Київська область – 12 фактів;

– 2023 р.: 1) м. Київ та Харківська область – по 17 фактів; 2) Дніпропетровська область – 14 фактів; 3) Київська область – 13 фактів;

– 2024 р.: 1) м. Київ – 27 фактів; 2) Полтавська область – 18 фактів; 3) Дніпропетровська область – 17 фактів;

– 2025 р.: 1) Закарпатська область – 398 фактів; 2) Харківська область – 31 факт; 3) Одеська область – 26 фактів.

Зважаючи на викладені показники, Закарпатська область вийшла в абсолютні лідери зареєстрованих фактів жорстокого поводження з тваринами за результатами лише одного 2025 р., оскільки за попередні дванадцять років у цьому регіоні було сукупно зареєстровано лише 36 фактів. Що стосується поширення діяння, передбаченого ст. 299 КК у інших регіонах нашої держави, то такі факти трапляються скрізь і перебувають у межах 0,1–0,8 випадків на 100 тис. населення.

Висновок. У підсумку слід зазначити, що розвиток криміногенної ситуації у сфері протидії жорстокому поводженню з тваринами за останні десять років можна поділити на чотири етапи:

1) перший етап, що охоплює 2016–2017 рр., коли спостерігалося відносно стабільне та, порівняно з наступними етапами, низьке значення показників (від 105 до 113 облікованих фактів);

2) другий етап припадає на 2018–2020 рр. і характеризується помітним зростанням, порівняно з попереднім етапом, кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень цієї категорії (від 184 до 222 фактів), що свідчить про поступове посилення реагування правоохоронних органів та підвищення рівня виявлення випадків жорстокого поводження з тваринами;

3) третій етап, що охоплює 2021–2024 рр., під час якого фіксується певна нестабільність показників: після зниження у 2021–2022 рр. (до 150 фактів, що могло бути обумовлено початком повномасштабного вторгнення росії до України) у подальшому відбулося їх поступове відновлення до 189 випадків у 2024 р.

4) четвертий етап починається з 2025 р. і триває по теперішній час. Під час цього етапу відбулося різке зростання кількості облікованих випадків жорстокого поводження з тваринами на +249% порівняно з 2024 р. до 659 фактів, що у три-чотири і більше разів перевищує показники попередніх років. У подальшому, лише за січень-лютий 2026 р. обліковано 72 випадки жорстокого поводження з тваринами.

А загалом за десятирічний період аналізу, з 2016 до 2025 р. масив облікованих випадків жорстокого поводження з тваринами зріс на 483% або майже у шість разів. Водночас, кількість засуджених за жорстоке поводження з тваринами, залишається відносно незначною порівняно з обсягом зареєстрованих кримінальних правопорушень.

Аналіз географії поширення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 299 КК України вказує про нетипово високий показник їх реєстрації у Закарпатській області у 2025 р. Саме 2025 р. характеризується найбільшою загальною кількістю зареєстрованих фактів аналізованого кримінально протиправного діяння, найбільшою кількістю вручених повідомлень про підозру, водночас кількість засуджених осіб є невеликою. Тобто, якщо порівнювати співвідношення кількості виявлених та засуджених осіб з кількістю облікованих фактів та вручених повідомлень про підозру, можна зробити припущення, що у Закарпатській області затримали одну чи декілька осіб, які здійснювали серійне знущання над тваринами. Зазначене питання потребує більш глибокого окремого дослідження. Що стосується поширення жорстокого поводження з тваринами у інших регіонах нашої держави, то випадки такого діяння реєструються скрізь, перебуваючи у межах 0,1–0,8 випадків на 100 тис. населення.

Список використаних джерел

1. Бабенко А.М. Запобігання жорстокому поводженню з тваринами як вид прояву насильства. *Правова позиція*. 2024. № 4. С. 130–133.

2. Давидова Т.О. Система кількісних та якісних показників як основа дослідження кримінологічної характеристики корупції. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2014. №5. С. 107–110.

3. Кримінологія: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Чернєй, С.С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В.В. Чернєя ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

4. Майстро Д.М. Відповідальність за кримінальне правопорушення «жорстоке поводження з тваринами» (ст. 299 КК України): розгляд судової практики. *Юридичний вісник* 2021. №3. С. 175–182.

5. Стаховський Т.В. Втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність: кримінологічний аналіз кількісних показників стану. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. № 1 (34). С. 736–751.

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

7. Фіалка М.І. Показники злочинності. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2016, № 2(7). С.361–367.

8. Шуміло О. О. Щодо кількісних і якісних показників жорстокого поводження з тваринами. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Юридичні науки"*. 2015. Вип. 5. Т. 4. С. 27–30.

9. Шуміло О.О. Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами. Автореф. дис. … к.ю.н. Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2016. 23 с.

10. CrimeDataLab. Статистика протидії злочинності в Україні (2013-2025). URL: https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/.

References

1. Babenko, A. M. (2024). Zapobihannia zhorstokomu povodzhenniu z tvarynamy yak vyd proiavu nasylstva [Prevention of cruelty to animals as a form of violence]. *Pravova pozytsiia,* (4), 130–133. [in Ukr.].

2. Davydova, T. O. (2014) Systema kilkisnykh ta yakisnykh pokaznykiv yak osnova doslidzhennia kryminolohichnoi kharakterystyky koruptsii [System of quantitative and qualitative indicators as a basis for researching the criminological characteristics of corruption]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, (5), 107–110. [in Ukr.].

3. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Cherniei, V. V., & Cherniavskyi, S. S. (2020) Kryminolohiia [Criminology]. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. [in Ukr.].

4. Maistro, D. M. (2021) Vidpovidalnist za kryminalne pravoporushennia «zhorstoke povodzhennia z tvarynamy» (st. 299 KK Ukrainy): rozghliad sudovoi praktyky [Liability for the criminal offense "cruelty to animals" (Art. 299 of the Criminal Code of Ukraine): review of judicial practice]. *Yurydychnyi visnyk*, (3), 175–182.

5. Stakhovskyi, T. V. (2025) Vtiahnennia nepovnolitnikh u protypravnu diialnist: kryminolohichnyi analiz kilkisnykh pokaznykiv stanu [Involvement of minors in illegal activity: criminological analysis of quantitative indicators]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy,* 1(34), 736–751.

6. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom (2014). Ratyfikovana Zakonom Ukrainy № 1678-VII vid 16 veresnia 2014 roku. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

7. Fialka, M. I. (2016) Pokaznyky zlochynnosti [Crime indicators]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy,* 2(7), 361–367. [in Ukr.].

8. Shumilo, O. O. (2015) Shchodo kilkisnykh i yakisnykh pokaznykiv zhorstokoho povodzhennia z tvarynamy [On quantitative and qualitative indicators of cruelty to animals]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu.* Seriia: Yurydychni nauky, 5(4), 27–30. [in Ukr.].

9. Shumilo, O. O. (2016) Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zhorstokomu povodzhenniu z tvarynamy [Criminological characteristics and prevention of cruelty to animals] (Extended abstract of Candidate's thesis). Klasychnyi pryvatnyi universytet, Zaporizhzhia. [in Ukr.].

10. CrimeDataLab. (2025) Statystyka protydii zlochynnosti v Ukraini (2013–2025) [Crime statistics in Ukraine]. Retrieved from: https://crimedatalab.shinyapps.io/platform/

ABSTRACT

Vadym Khashev. Some Aspects of the Criminological Characteristics of Animal Cruelty

This article is devoted to identifying, describing, and explaining the extent, trends, and geographical distribution of the criminal offense provided for in Article 299 of the Criminal Code of Ukraine, based on official statistical data from law enforcement agencies. It has been established that the development of the crime situation in the field of combating animal cruelty over the past ten years can be divided into four stages: 1) the first stage, covering 2016–2017, when relatively stable and, compared to subsequent stages, low indicator values were observed (from 105 to 113 recorded cases); 2) the second stage falls within 2018–2020 and is characterized by a noticeable increase, compared to the previous stage, in the number of registered criminal offenses in this category (from 184 to 222 cases); 3) the third stage, covering 2021–2024, during which a certain instability in the figures is observed: following a decline in 2021–2022 (to 150 cases, which may have been due to the start of Russia's full-scale invasion of Ukraine), there was a subsequent gradual recovery to 189 cases in 2024; 4) the fourth stage begins in 2025 and continues to the present. During this period, there was a sharp increase in the number of reported cases of animal cruelty–up 249% compared to 2024, reaching 659 cases. It has been established that from 2016 to 2025, the number of recorded cases of animal cruelty increased by 483%–or nearly sixfold–although the number of individuals convicted of animal cruelty remains relatively small compared to the total number of registered criminal offenses.

An analysis of the geographical distribution of criminal offenses under Article 299 of the Criminal Code of Ukraine revealed an unusually high rate of such offenses in Zakarpattia Oblast in 2025. As for the prevalence of animal cruelty in other regions of our country, cases of such offenses are recorded everywhere, ranging from 0.1 to 0.8 cases per 100,000 population.

Key words: *criminal offenses against public order and morality, animal cruelty, criminological profile, crime rates and trends, geography of crime.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.1
DOI

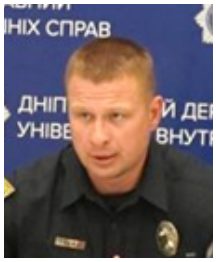

Олександр ГАНЖА
доктор юридичних наук
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-8922-1732
d_oia@dduvs.edu.ua

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ОДЕРЖАННЮ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

Досліджено сучасний стан наукової розробленості проблемних питань взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії одержанню неправомірної вигоди.

Окреслено наявні на сьогодні наукові здобутки з питань взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії одержанню неправомірної вигоди та ті аспекти, що залишилися поза межами досліджень і потребують вирішення.

Акцентовано, що вирішення проблемних питань взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії одержанню неправомірної вигоди зумовлює необхідність дослідження аспектів, які до цього часу не отримали належного наукового опрацювання, як-от: організаційно-правове забезпечення взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії одержанню неправомірної вигоди; взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час виявлення фактів одержання неправомірної вигоди; взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час документування намірів одержання неправомірної вигоди; взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час реалізації матеріалів оперативної розробки за фактами одержання неправомірної вигоди; взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні фактів одержання неправомірної вигоди; взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні фактів одержання неправомірної вигоди.

Ключові слова: *наукова розробленість, взаємодія, органи досудового розслідування, оперативні підрозділи, кримінальні правопорушення, неправомірна вигода.*

Постановка проблеми. Викриття та затримання з доказами службових осіб за одержання неправомірної вигоди є складним і трудомістким процесом, підвищення ефективності якого залежить передусім від чіткої та злагодженої взаємодії слідчих і оперативних

© О. Ганжа, 2026

підрозділів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій та слідчих (розшукових) дій, спрямованих на пошук та фіксацію фактів злочинної діяльності [7, с. 197].

Вирішальне значення у виконанні завдань кримінального судочинства має комплексне використання всіх дієвих сил і засобів для розкриття та ефективного розслідування кримінальних правопорушень, що потребує тісної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час протидії кримінальним правопорушенням [14, с. 217].

Процес ознайомлення із багажем знань і висновків, накопичених попередніми дослідниками, є першим і необхідним етапом на шляху до самостійного дослідження. Неможливо навчитися аналізувати явище, отримувати і зіставляти нові дані, не оволодівши методологічною базою, виробленою іншими вченими. Ба більше, контекст нової пізнавальної ситуації, що виникла після прийняття Кримінального процесуального кодексу України, фактично надав імперативності такому шляху здійснення наукового пошуку [12, с. 12–13].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. В Україні на рівні дисертаційних досліджень окремими питаннями протидії одержанню неправомірної вигоди займалися С. Базір («Виявлення та документування підрозділами кримінальної поліції України одержання неправомірної вигоди суддями», 2017 р.), В. Бережняк («Оперативно-розшукова протидія одержанню неправомірної вигоди у сфері житлово-комунального господарства», 2019 р.), Л. Бєлік («Оперативні комбінації при документуванні злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди (за матеріалами оперативних підрозділів БЕЗ)», 2014 р.), С. Болвінов («Оперативно-розшукова протидія одержанню неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування», 2017 р.), В. Гаркуша («Діяльність підрозділів податкової міліції по боротьбі з корупцією в органах державної податкової служби України», 2004 р.), О. Грибовський («Оперативно-технічна фіксація одержання неправомірної вигоди», 2016 р.), Т. Демедюк «Організація і тактика документування хабарництва, вчиненого суддями», 2011 р.), П. Дорошенко («Теоретико-прикладні проблеми протидії хабарництву засобами оперативно-розшукової діяльності», 2007 р.), П. Жовтан («Забезпечення оперативними підрозділами доказування одержання неправомірної вигоди службовою особою», 2015 р.), Ю. Заблоцький («Виявлення та розслідування одержання службовою особою неправомірної вигоди», 2015 р.), В. Коряк («Протидія хабарництву у сфері державних закупівель оперативними підрозділами МВС України», 2012 р.), В. Мазійчук («Оперативно-розшукова протидія одержанню неправомірної вигоди в агропромисловому комплексі», 2018 р.), А. Настенко (Виявлення та розслідування підрозділами БОЗ МВС України одержання неправомірної вигоди службовою особою у сфері земельних відносин», 2014 р.), А. Неманов («Теоретико-прикладні засади участі підрозділів оперативної служби МВС України у протидії отриманню та наданню неправомірної вигоди», 2014 р.), С. Павленко («Документування оперативними підрозділами одержання неправомірної вигоди службовими особами, які займають відповідальне становище», 2014 р.), Н. Палій («Виявлення та розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовими особами митних органів», 2015 р.), Г. Пушкарьов («Використання оперативно-розшукових та криміналістичних заходів при виявленні та розслідуванні хабарництва», 2008 р.), С. Сумський («Оперативно-технічне документування фактів отримання хабара посадовими особами державних контролюючих органів», 2012 р.), М. Удовик («Організація і тактика боротьби з хабарництвом у закладах Міністерства освіти і науки України», 2007 р.), А. Шишкін («Теоретичні та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності щодо боротьби з одержанням неправомірної вигоди службовою особою», 2014 р.) та інші науковці.

Зважаючи на викладене, було визначено таку **мету**: дослідити сучасний стан наукової розробленості проблемних питань взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії одержанню неправомірної вигоди, спираючись на наукові здобутки попередників та виявити ті аспекти, що залишилися поза межами досліджень і потребують вирішення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових доробок авторів засвідчив, що на сьогодні окремі проблемні питання оперативно-розшукової протидії одержанню неправомірної вигоди були предметом досліджень 20 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук [1].

З метою визначення сучасного стану наукової розробки проблемних питань взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії одержанню неправомірної вигоди та виявлення тих аспектів, що залишилися поза межами досліджень і потребують вирішення, пропонуємо розглянути результати вищезгаданих робіт.

Одним із перших досліджень, присвячених окремим аспектам протидії корупції, стала праця В. Гаркуші «Діяльність підрозділів податкової міліції по боротьбі з корупцією в органах державної податкової служби України», в якій за результатами наукового пошуку запропоновано авторське визначення поняття взаємодії слідчого з оперативним підрозділом податкової міліції при реалізації оперативно-розшукової інформації про корупцію в органах Державної податкової служби України. Вчений визначає її як засновану на законі, узгоджену за метою, місцем і часом діяльність щодо поєднання можливостей, сил, методів і засобів, які є у розпорядженні кожного із них окремо, для успішного проведення комплексу процесуальних, оперативно-розшукових, організаційно-технічних, профілактичних та інших заходів для розкриття корупції при збереженні таємниці попереднього слідства і джерел отримання негласної інформації [3].

П. Дорошенко у своєму дослідженні на тему «Теоретико-прикладні проблеми протидії хабарництву засобами оперативно-розшукової діяльності» вивчав проблеми удосконалення взаємодії органів та підрозділів, покликаних протидіяти хабарництву. Автор дійшов висновку, що взаємодія елементів правоохоронної системи у сфері протидії хабарництву – це узгоджений, спрямований вплив суб'єктів правоохоронної діяльності на хабарництво з метою його усунення або мінімізації, який полягає у розробці (плануванні), реалізації та аналізі результатів такої реалізації стратегічних або конкретних заходів протидії [5].

Г. Пушкарьов у своїй роботі «Використання оперативно-розшукових та криміналістичних заходів при виявленні та розслідуванні хабарництва» досліджував форми і види взаємодії правоохоронних органів при попередній перевірці фактів хабарництва [11].

У праці Т. Демедюк «Організація і тактика документування хабарництва, вчиненого суддями» авторка дійшла висновку, що важливими умовами ефективної реалізації оперативної інформації є належна організація взаємодії оперативних та слідчих підрозділів [4].

Одним із перших досліджень, присвячених окремим аспектам протидії хабарництву, що було проведене після прийняття Кримінального процесуального кодексу України, стала робота В. Коряка на тему «Протидія хабарництву у сфері державних закупівель оперативними підрозділами МВС України». У ній автор розглядав питання взаємодії оперативних підрозділів із органами досудового слідства та оперативного супроводження кримінальних справ. У результаті наукового пошуку автор доходить висновку, що взаємодія оперативних підрозділів із органами досудового слідства здійснюється у таких формах, як: а) офіційні (процесуальні – передбачені КПК України; офіційні непроцесуальні – передбачені іншими законами й підзаконними нормативно-правовими актами); б) неофіційні (консультації фахівців) [8].

У 2014 А. Настенко підготував дослідження на тему «Виявлення та розслідування підрозділами БОЗ МВС України одержання неправомірної вигоди службовою особою у сфері земельних відносин». У роботі автор досліджував питання взаємодії між слідчими та оперативними підрозділами БОЗ МВС України під час реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи щодо службових осіб у сфері земельних відносин, які готуються до одержання неправомірної вигоди, та дійшов висновку, що взаємодія між слідчими та оперативними підрозділами БОЗ МВС України під час реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи щодо службових осіб у сфері земельних відносин, які готуються до одержання

неправомірної вигоди, – це спільна діяльність у межах чинного Кримінального процесуального кодексу України, яка полягає у закріпленні за конкретною оперативно-розшуковою справою слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації, надання практичної допомоги оперативному підрозділу, вивчення та надання у разі потреби рекомендацій щодо фіксації додаткових фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, розроблення плану спільних заходів із реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи, надання та виконання відповідних доручень, які спрямовані на виконання завдань кримінального провадження [9].

У роботі С. Павленка на тему «Документування оперативними підрозділами одержання неправомірної вигоди службовими особами, які займають відповідальне становище» досліджено питання взаємодії оперативних підрозділів із органами досудового розслідування при здійсненні кримінального провадження щодо одержання неправомірної вигоди службовими особами, які займають відповідальне становище. За результатами анкетування слідчих працівників автором визначено найпоширенішу організаційну форму взаємодії між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами, якою є спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи, – це зазначили 58,3% опитаних. Найпоширенішою процесуальною формою взаємодії між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами є доручення слідчого, зміст яких полягає у виконанні негласних слідчих (розшукових) та слідчих (розшукових) дій (на думку 83,4 % опитаних) [10].

А. Шишкін у своєму дослідженні «Теоретичні та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності щодо боротьби з одержанням неправомірної вигоди службовою особою» вивчав питання організації внутрішньої та зовнішньої взаємодії підрозділів ДСБЕЗ під час боротьби з одержанням неправомірної вигоди службовою особою. Як висновок автор зазначає, що з метою удосконалення взаємодії підрозділів ДСБЕЗ зі слідчими підрозділами ОВС щодо боротьби з одержанням неправомірної вигоди службовою особою доцільним є законодавче закріплення диференційних підстав та особливого порядку досудового розслідування у зв'язку з необхідністю проведення допроцесуальної перевірки інформації, що міститься у заявах та повідомленнях, котрі надходять до ОВС, та документування злочинних дій оперативно-розшуковим шляхом. Такий порядок має поширюватися на заяви і повідомлення виключно про ті злочини, можливість ефективного притягнення до кримінальної відповідальності за які залежить від результативності документування дій злочинців при затриманні їх під час вчинення злочину «на гарячому» (зокрема, за ст. 368 КК України). Для цього потрібно доповнити чинний КПК України статтею 214-1 «Особливий порядок початку досудового розслідування», яку слід викласти у такій редакції: «Заяви та повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, що передбачене статтею 368… КК України, перевіряються оперативними підрозділами органів внутрішніх справ протягом 20 діб з моменту їх надходження з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Слідчий, прокурор не пізніше 24 годин після проведення такої перевірки зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування» [13].

Ю. Заблоцький у своїй роботі «Виявлення та розслідування одержання службовою особою неправомірної вигоди» проаналізував проблемні аспекти взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи щодо одержання службовою особою неправомірної вигоди. За результатами дослідження автором запропоновано порядок взаємодії співробітників оперативних підрозділів та слідчих під час реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи та затримання фігуранта безпосередньо під час одержання неправомірної вигоди, що містить комплекс взаємопов'язаних процесуальних дій і спеціальних заходів, зокрема: направлення зібраних оперативно-розшукових матеріалів слідчому підрозділу; початок досудового розслідування (призначення слідчого, внесення відомостей до ЄРДР і повідомлення прокурора, призначення процесуального керівника); винесення проку-

ром постанови про контроль за вчиненням злочину у формі спеціального слідчою експерименту; направлення доручення до оперативного підрозділу щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій; винесення постанови про проведення освідування; помітку грошових коштів та їх вручення заявникові; затримання особи, яка одержала неправомірну вигоду; проведення слідчих (розшукових) дій на місці вчинення злочину. Після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР результативність розслідування залежить від узгодженості роботи прокурора (процесуального керівника), слідчого та співробітників оперативних підрозділів, яким доручається проведення негласних слідчих (розшукових) дій [6].

С. Болвінов у своєму дослідженні на тему «Оперативно-розшукова протидія одержанню неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування» вивчав питання зовнішньої та внутрішньої взаємодії підрозділів захисту економіки під час реалізації оперативно-розшукових матеріалів щодо одержання неправомірної вигоди службовими особами органів місцевого самоврядування. За результатами дослідження автором установлено, що особливостями зовнішньої та внутрішньої взаємодії підрозділів захисту економіки під час реалізації оперативно-розшукових матеріалів щодо одержання неправомірної вигоди службовими особами органів місцевого самоврядування є: 1) переважне здійснення внутрішньої взаємодії зі слідчими та спеціалізованими підрозділами (оперативною службою та оперативно-технічним підрозділом) Національної поліції України; 2) якнайчастіше здійснення контактів під час зовнішньої взаємодії з органами прокуратури, оперативними підрозділами Служби безпеки України та судом; 3) переважне залучення до реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи слідчих прокуратури, а не слідчих Національної поліції України, у зв'язку з необхідністю дотримання конспірації, а також меншим досвідом розслідування саме цієї категорії злочинів у останніх; 4) у разі відсутності технічної можливості щодо проведення оперативно-технічних заходів працівниками оперативно-технічних підрозділів Національної поліції України звернення оперативних працівників підрозділів захисту економіки з відповідним завданням до оперативно-технічних підрозділів Служби безпеки України (понад 50% опитаних респондентів хоча б один раз зверталися до зазначених підрозділів); 5) існування практики складання протоколу огляду місця події на місці затримання фігуранта слідчим та виконання всіх процесуальних дій оперативними працівниками підрозділів захисту економіки, зокрема: проведення змивів із пальців рук, просвічування люмінесцентною лампою грошових коштів та речей для виявлення слідів спеціального засобу, опечатування речових доказів тощо [2].

Вивчення робіт С. Базіра, В. Бережняка, Л. Бєлік, О. Грибовського, П. Жовтана, В. Мазійчук, А. Неманова, Н. Палій, С. Сумського та М. Удовика засвідчило, що автори не досліджували питання взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії одержанню неправомірної вигоди. Так, переважна більшість вчених під час розгляду проблемних питань протидії одержанню неправомірної вигоди аналізувала окремі аспекти взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів або загалом, або щодо реалізації матеріалів оперативної розробки, при цьому майже не приділяючи увагу особливостям такої взаємодії на різних етапах кримінального судочинства.

Висновки. Зважаючи на викладене, вирішення проблемних питань взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів у сфері протидії одержанню неправомірної вигоди зумовлює необхідність дослідження аспектів, що дотепер не отримали належного наукового опрацювання, як-от:

– організаційно-правове забезпечення взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії одержанню неправомірної вигоди;

– взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час виявлення фактів одержання неправомірної вигоди;

– взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час документування намірів одержання неправомірної вигоди;

– взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час реалізації матеріалів оперативної розробки за фактами одержання неправомірної вигоди;

– взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні фактів одержання неправомірної вигоди;

– взаємодія органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні фактів одержання неправомірної вигоди.

На нашу думку, реалізація зазначеного сприятиме підвищенню ефективності діяльності органів досудового розслідування та оперативних підрозділів під час протидії одержанню неправомірної вигоди.

Список використаних джерел

1. Антологія наукового забезпечення оперативно-розшукової діяльності: проблеми теорії і практики оперативно-розшукової протидії кримінальним правопорушенням у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. Т. ІІ. Ч. 4. 352 с.

2. Болвінов С. П. Оперативно-розшукова протидія одержанню неправомірної вигоди службовими особами в органах місцевого самоврядування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2017. 20 с.

3. Гаркуша В. С. Діяльність підрозділів податкової міліції по боротьбі з корупцією в органах державної податкової служби України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 21.07.04. Харків: НУВС, 2004. 18 с.

4. Демедюк Т. С. Організація і тактика документування хабарництва, вчиненого суддями : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2011. 16 с.

5. Дорошенко П. Т. Теоретико-прикладні проблеми протидії хабарництву засобами оперативно-розшукової діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 21.07.04. Львів : ЛьвДУВС, 2007. 16 с.

6. Заблоцький Ю. П. Виявлення та розслідування одержання службовою особою неправомірної вигоди : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2015. 20 с.

7. Козак І. А. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні про одержання службовою особою неправомірної вигоди. *Держава та регіони. Серія : Право.* 2022. № 3 (77). С. 193–199. DOI : https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.27.

8. Коряк В. В. Протидія хабарництву у сфері державних закупівель оперативними підрозділами МВС України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2012. 19 с.

9. Настенко А. В. Виявлення та розслідування підрозділами БОЗ МВС України одержання неправомірної вигоди службовою особою у сфері земельних відносин : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2014. 20 с.

10. Павленко С. О. Документування оперативними підрозділами одержання неправомірної вигоди службовими особами, які займають відповідальне становище : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : НАВС, 2014. 20 с.

11. Пушкарьов Г. О. Використання оперативно-розшукових та криміналістичних заходів при виявленні та розслідуванні хабарництва : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса : ОДУВС, 2008. 20 с.

12. Савенко С. А. Оперативно-розшукове забезпечення судового провадження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2014. 219 с.

13. Шишкін А. О. Теоретичні та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності щодо боротьби з одержанням неправомірної вигоди службовою особою : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : ХНУВС, 2014. 20 с.

14. Яковлєв О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 217–224.

References

1. Antolohiia naukovoho zabezpechennia operatyvno-rozshukovoi diialnosti: problemy teorii i praktyky operatyvno-rozshukovoi protydii kryminalnym pravoporushenniam u sferi sluzhbovoi diialnosti

ta profesiinoi diialnosti, poviazanoi z nadanniam publichnykh posluh [Anthology of scientific support for operational and investigative activities: problems of theory and practice of operational and investigative counteraction to criminal offenses in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services] : monohrafiia. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2022. Vol. II. Part 4. 352 p. [in Ukr.].

2. Bolvinov, S. P. (2017) Operatyvno-rozshukova protydiia oderzhanniu nepravomirnoi vyhody sluzhbovymy osobamy v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [Operational and investigative counteraction to receiving illegal benefits by officials in local government bodies] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv : KhNUVS. 20 p. [in Ukr.].

3. Harkusha, V. S. (2004) Diialnist pidrozdiliv podatkovoi militsii po borotbi z koruptsiieiu v orhanakh derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy [Activities of tax police units to combat corruption in the bodies of the state tax service of Ukraine] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 21.07.04. Kharkiv: NUVS. 18 p. [in Ukr.].

4. Demediuk, T. S. (2011) Orhanizatsiia i taktyka dokumentuvannia khabarnytstva, vchynenoho suddiamy [Organization and tactics of documenting bribery committed by judges] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv : NAVS. 16 p. [in Ukr.].

5. Doroshenko, P. T. (2007) Teoretyko-prykladni problemy protydii khabarnytstvu zasobamy operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Theoretical and applied problems of combating bribery by means of operational and investigative activities] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 21.07.04. Lviv : LvDUVS. 16 p. [in Ukr.].

6. Zablotskyi, Yu. P. (2015) Vyiavlennia ta rozsliduvannia oderzhannia sluzhbovoiu osoboiu nepravomirnoi vyhody [Detection and investigation of receiving illegal benefits by an official] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv : NAVS. 20 p. [in Ukr.].

7. Kozak, I. A. (2022) Vzaiemodiia slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv u kryminalnomu provadzhenni pro oderzhannia sluzhbovoiu osoboiu nepravomirnoi vyhody [Interaction between investigative and operational units in criminal proceedings regarding the receipt of unlawful benefit by an official]. *Derzhava ta rehiony. Seriia : Pravo.* № 3 (77), pp. 193–199. DOI : https://doi.org/10.32782/1813-338X-2022.3.27. [in Ukr.].

8. Koriak, V. V. (2012) Protydiia khabarnytstvu u sferi derzhavnykh zakupivel operatyvnymy pidrozdilamy MVS Ukrainy [Combating bribery in the sphere of public procurement by operational units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv : NAVS. 19 p. [in Ukr.].

9. Nastenko, A. V. (2014) Vyiavlennia ta rozsliduvannia pidrozdilamy BOZ MVS Ukrainy oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu u sferi zemelnykh vidnosyn [Detection and investigation by the units of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of obtaining illegal benefits by an official in the field of land relations] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv : KhNUVS. 20 p. [in Ukr.].

10. Pavlenko, S. O. (2014) Dokumentuvannia operatyvnymy pidrozdilamy oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovymy osobamy, yaki zaimaiut vidpovidalne stanovyshche [Documentation by operational units of obtaining illegal benefits by officials who hold a responsible position] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv : NAVS. 20 p. [in Ukr.].

11. Pushkarov, H. O. (2008) Vykorystannia operatyvno-rozshukovykh ta kryminalistychnykh zakhodiv pry vyiavlenni ta rozsliduvanni khabarnytstva [The use of operational-search and forensic measures in the detection and investigation of bribery] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Odesa : ODUVS. 20 p. [in Ukr.].

12. Savenko, S. A. (2014) Operatyvno-rozshukove zabezpechennia sudovoho provadzhennia [Operational and investigative support of judicial proceedings] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv : KhNUVS. 219 p. [in Ukr.].

13. Shyshkin, A. O. (2014) Teoretychni ta orhanizatsiino-taktychni osnovy operatyvno-rozshukovoi diialnosti shchodo borotby z oderzhanniam nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboiu [Theoretical and organizational and tactical foundations of operational and investigative activities in combating the obtaining of illegal benefits by an official] : avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv : KhNUVS. 20 p. [in Ukr.].

14. Iakovliev O. (2017) Vzaiemodiia slidchoho z operatyvnymy pidrozdilamy pid chas provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Interaction of the investigator with operational units during investigative (search) actions]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy.* № 1, pp. 217–224. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Hanzha. State of scientific development of problems of interaction between pre-judicial investigation bodies and operational units during the combat of obtaining unlawful benefits

The article examines the current state of scientific development of problematic issues of interaction between pre-trial investigation bodies and operational units in combating the receipt of illegal benefits.

The aim of the article was to establish the current scientific achievements on the issues of interaction between pre-trial investigation bodies and operational units in combating the receipt of illegal benefits and to highlight those aspects that remain outside the scope of research and need to be resolved.

The results of the study conclude that resolving problematic issues of interaction between pre-trial investigation bodies and operational units in combating the receipt of illegal benefits necessitates the study of aspects that have not received proper scientific treatment to date, in particular: organizational and legal support for the interaction of pre-trial investigation bodies and operational units when counteracting the receipt of illegal benefits; interaction of pre-trial investigation bodies and operational units when identifying the facts of receiving illegal benefits; interaction of pre-trial investigation bodies and operational units when documenting intentions to receive illegal benefits; interaction of pre-trial investigation bodies and operational units when implementing materials of operational development on the facts of receiving illegal benefits; interaction of pre-trial investigation bodies and operational units when conducting investigative (search) actions when investigating the facts of receiving illegal benefits; interaction of pre-trial investigation bodies and operational units when conducting covert investigative (search) actions when investigating the facts of receiving illegal benefits.

Key words: *scientific development, interaction, pre-trial investigation bodies, operational units, criminal offenses, wrongful benefit.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 343.983.25
DOI

Руслан СТЕПАНЮК
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3567-8538
stepanuk2@ukr.net

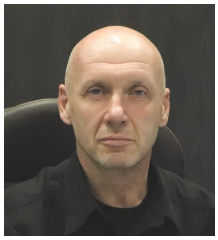

Станіслав ПЕРЛІН
кандидат юридичних наук, доцент
(Департамент забезпечення діяльності
Голови Національної поліції України,
м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9397-2738
stepanuk2@ukr.net

СИСТЕМА ЦИФРОВОЇ КРИМІНАЛІСТИКИ ЯК РОЗДІЛУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ

Статтю присвячено обґрунтуванню цілісної архітектоніки системи цифрової криміналістики як самостійного розділу криміналістичної техніки та вдосконаленню її структури. Наголошено, що цифрова криміналістика як складник криміналістичної техніки потребує розроблення чіткої логіко-змістовної структури, що є фундаментом для її подальшої еволюції та своєчасної адаптації до динамічних технологічних змін. Відсутність цілісної системи цього наукового розділу породжує теоретичні дискусії та зумовлює практичні суперечності, що перешкоджає ефективному використанню його досягнень у вирішенні завдань у сфері протидії злочинності. На сучасному етапі простежується тенденція до формування системи цифрової криміналістики за класичною дворівневою моделлю, що охоплює загальну частину (теоретико-методологічні основи) й особливу частину (спеціальний інструментарій і методики дослідження конкретних об'єктів). До структури загальної частини цифрової криміналістики доцільно включити такі змістовні блоки: теоретичні основи (генезис, понятійний апарат, систему та завдання); криміналістичне вчення про цифрові сліди як джерела доказової інформації; методологічний базис, який визначає принципи діяльності, класифікацію криміналістичного інструментарію та уніфіковані стадії дослідження цифрових слідів; концептуальні засади цифрової розвідки; наукові основи застосування засобів цифрової криміналістики під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; теорію судової комп'ютерно-технічної експертизи. Своєю чергою, особливу частину цифрової криміналістики варто розглядати як систему галузевих підвидів, диференційованих за об'єктами дослідження: комп'ютерної техніки та стаціонарних систем; мобільних і вбудованих цифрових пристроїв; програмного забезпечення та баз даних; комунікаційних мереж, хмарних середовищ та інфраструктури блокчейн; об'єктів мультимедіа.

Ключові слова: *криміналістична техніка, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування, цифрові докази, цифрова криміналістика, цифрова розвідка, комп'ютерно-технічна експертиза.*

© Р. Степанюк, 2026
© С. Перлін, 2026

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві спостерігається інтенсивне зростання ролі цифрових технологій практично в усіх сферах життєдіяльності. Ця тенденція характерна і для діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності. У зазначеній галузі дедалі вагомішого значення набувають інструменти та методи виявлення й дослідження цифрових доказів, а також іншої релевантної інформації на фізичних носіях даних та в кіберпросторі. Відповідний інструментарій тривалий час розробляється в межах окремого напряму судових наук – цифрової криміналістики. Сьогодні ця галузь посідає провідні позиції у системі криміналістичних знань, оскільки під час розслідування все більшої кількості кримінальних правопорушень постає потреба в дослідженні цифрових пристроїв або комп'ютерних даних із віртуального середовища.

Попри високу затребуваність інструментарію цифрової криміналістики у практичній діяльності, в Україні досі не сформовано єдиного бачення щодо її сутності, структури та місця в системі криміналістики. Істотні прогалини в теоретичному осмисленні цієї проблематики зумовлюють її фрагментарне відображення в навчально-методичній літературі, що, своєю чергою, негативно впливає на рівень підготовки юристів-практиків. Брак фахових знань і навичок спричиняє недостатню ефективність застосування наявних засобів під час виявлення, фіксації, вилучення та дослідження цифрової інформації з метою розкриття та розслідування злочинів.

Зазначені обставини підтверджують актуальність наукового пошуку, спрямованого на систематизацію методів цифрової криміналістики та визначення пріоритетних напрямів їх імплементації у діяльність із розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних учених висвітлено лише деякі теоретичні засади цифрової криміналістики, її роль у протидії злочинності, функціональний статус як галузі криміналістичної техніки, а також специфіку застосування спеціальних знань у безпековому середовищі, зокрема в умовах воєнного стану (В. Ю. Шепітько та М. В. Шепітько, 2021; А. В. Самодін, 2021; А. С. Колодіна і Т. С. Федорова, 2022; В. А. Світличний, 2022; Р. Л. Степанюк і С. І. Перлін, 2022; В. М. Шевчук, 2022; К. Латиш, 2022; І. В. Лущик та А. С. Тяпкін, 2023; А. І. Черемнова, 2024; О. М. Дуфенюк, 2024; І. А. Гора, В. А. Колесник та І. І. Попович, 2024; Я. В. Неділько, 2025 та ін.). Попри активний аналіз зазначених питань, розроблення цілісної системи цифрової криміналістики як автономного розділу криміналістичної техніки залишається фрагментарним, а наявні наукові підходи характеризуються концептуальною розбіжністю, що зумовлює відсутність остаточного вирішення цієї теоретичної проблеми.

Метою статті є теоретичне обґрунтування цілісної архітектоніки системи цифрової криміналістики як самостійного розділу криміналістичної техніки та вдосконалення її структури, що забезпечить адаптацію галузі до сучасних технологічних викликів і усуне суперечності між науковою теорією та правозастосовною практикою.

Виклад основного матеріалу. У національній науковій доктрині поки що не вироблено єдиного розуміння сутності цифрової криміналістики. Її розглядають як сучасний стратегічний напрям розвитку криміналістичної науки [1, с. 21; 2, с. 91; 3, с. 47–48], прикладну науку про розкриття злочинів, пов'язаних із комп'ютерною інформацією, та про дослідження цифрових доказів [4, с. 177; 5, с. 371], технічний процес виявлення, збереження, аналізу та документування цифрових доказів [6, с. 152], окрему теорію, що спрямована на розроблення засобів і методів роботи з електронними доказів, а також розслідування та профілактики кримінальних правопорушень, учинених із використанням інформаційних комп'ютерних технологій [7, с. 232], і, нарешті, як одну з галузей (відділів) криміналістичної техніки [8, с. 189; 9, с. 61; 10, с. 59–60].

Видається, що більш точним є останній підхід. Своєю чергою, плюралізм думок насамперед пов'язаний зі спробами адаптувати зарубіжні термінологічні конструкції без урахування того, що різні моделі криміналістичної науки зумовлюють суттєві відмінно-

сті у вживанні термінології на позначення її окремих галузей. Звідси й акцент технічних фахівців на технологічному процесі дослідження цифрових доказів або розслідуванні кіберінцидентів, що часто називають «цифровою криміналістикою». Однак це не відповідає вітчизняній науковій доктрині, згідно з якою криміналістикою прийнято вважати галузь знань, а не процедуру. Так само неточним є трактування цифрової криміналістики як окремої науки, адже такий підхід застосовують у країнах, де виокремлюють судові науки (Forensic sciences). Окрім того, уважаємо за доцільне розрізняти цифровізацію криміналістики (упровадження технологій у різні галузі цієї науки як напрям її розвитку) та власне цифрову криміналістику як її окремий спеціалізований розділ.

В Україні назріла об'єктивна необхідність формування окремого розділу криміналістичної техніки, присвяченого дослідженню цифрових доказів. Зміст цього розділу має охоплювати теоретичні положення цифрової криміналістики як галузі судових наук, адаптовані до вітчизняної правоохоронної практики та криміналістичної теорії [11, с. 290]. Зазначений розділ може бути дефініційований як «цифрова криміналістика» (термін, поширений у зарубіжній літературі) або ж позначений за допомогою традиційного для вітчизняної наукової доктрини формулювання – «криміналістичне дослідження цифрових слідів», що більшою мірою відповідає принципу класифікації галузей криміналістичної техніки за об'єктом дослідження. При цьому обидва вищезазначені терміни можуть вживатись як синоніми та використовуватися саме в контексті назви окремого розділу криміналістичної техніки, а не щодо технічних процедур, методики розслідування або тенденцій розвитку всієї криміналістичної науки. Це дасть змогу уникати термінологічної плутанини, сприятиме більшій зрозумілості у цьому питанні, а найголовніше – системному підходу до подальшого розвитку теоретичних засад і практичних рекомендацій у межах досліджуваної галузі наукових знань.

Ураховуючи вищевикладене, уважаємо, що цифрову криміналістику потрібно розглядати як самостійний розділ криміналістичної техніки, який вивчає цифрові сліди кримінальних правопорушень і розробляє інструменти та методи їх дослідження [8, с. 189]. Цей розділ має бути побудований за певною структурою, яка в науковій літературі допоки не сформована.

З-поміж зарубіжних фахівців у галузі інформаційних технологій поширеним підходом є диференціація відділів цифрової криміналістики залежно від об'єктів. Тут йдеться про дослідження комп'ютерної техніки, мобільних пристроїв, програмних продуктів, хмарних сховищ, Інтернет-речей тощо [12].

У вітчизняній теорії судової експертизи такий підхід теж є традиційним, але лише в контексті диференціації різновидів комп'ютерно-технічної експертизи та інших видів експертних досліджень, де використовують інструменти цифрової криміналістики [13, с. 37–38; 14, с. 281]. Проте варто відзначити, що, по-перше, систематизація судових експертиз в Україні опрацьована недостатньо і видається як мінімум застарілою; по-друге, сфера практичного використання досягнень цифрової криміналістики в діяльності з розслідування злочинів не обмежується лише експертизою, а включає також і техніко-криміналістичне забезпечення процесуальних дій, цифрову розвідку тощо. Тому експертиза є лише однією з форм реалізації можливостей цифрової криміналістики.

Таким чином, можна констатувати, що систематизація підгалузей цифрової криміналістики за об'єктами дослідження є загальноприйнятою у прикладному аспекті, зокрема коли йдеться про розроблення та використання її інструментарію та методів. Це найбільш вагомий, проте не єдиний критерій, оскільки він майже не враховує теоретичного аспекту проблематики. У зв'язку із цим варто зауважити, що у спеціалізованій літературі теоретичного та дидактичного спрямування застосовують дещо інший підхід до структурування цифрової криміналістики: ураховують не лише інструменти, а й загальні засади з метою науково-методичного забезпечення навчання фахівців.

Незважаючи на відсутність уніфікованого підходу до структурування відповідних навчальних дисциплін, аналіз відповідних компонентів освітніх програм дає змогу виокремити низку базових елементів.

У підручниках із криміналістики для закладів вищої освіти юридичного профілю до розділу «криміналістичне дослідження цифрових слідів» відносять загальні теоретичні положення цієї складової частини криміналістичної техніки, характеристику та класифікацію цифрових слідів (доказів), засади виявлення, вилучення та дослідження цифрових слідів, а також підготовку та призначення судових експертиз для їх дослідження [15, с. 111–128; 16, с. 388–410]. У цьому сенсі варто наголосити, що навчальний матеріал для юристів зазвичай фактично вміщує лише загальну частину певної галузі криміналістичної техніки, тоді як самі технологічні процеси вивчаються спеціалістами науково-технічного профілю. Тому вважаємо цілком обґрунтованою позицію В. Ю. Шепітька, котрий відносить понятійно-категоріальний апарат навчальної дисципліни, а також загальні положення щодо дослідження та використання цифрових слідів (доказів) у кримінальному провадженні та цифрових технологій у криміналістичній діяльності до змісту вступу до цифрової криміналістики [17], тобто фактично до загальної частини цієї галузі.

Своєю чергою, цифрова криміналістика як навчальна дисципліна для здобувачів освіти спеціальностей у галузі інформаційних технологій уміщує значно більший обсяг матеріалу. До змісту відповідних програм включають теоретичні засади вчення про цифрові сліди, процесуальний порядок їх вилучення та специфіку застосування цифрових технологій у кримінальному провадженні. Окремими змістовними блоками виступають теорія комп'ютерно-технічної експертизи, питання розслідування кіберзлочинів та забезпечення кібербезпеки [18]. Окрім того, невід'ємною частиною фахової підготовки є опанування прикладного інструментарію, що передбачає вивчення спеціалізованого програмного забезпечення для аналізу різноманітних об'єктів дослідження [19].

Таким чином, за широкого підходу до змісту цифрової криміналістики простежується тенденція до побудови її системи за традиційною для багатьох прикладних спеціальностей схемою, яка включає загальну й особливу частини: у загальній представлено основні положення теорії, а в особливій – окремі інструменти та методи.

У нечисельних вітчизняних наукових працях, де автори пропонують власне бачення структури цифрової криміналістики, так само як і щодо визначення поняття цієї галузі, єдиного підходу допоки не вироблено. Суттєві розбіжності насамперед зумовлені кардинально різним розумінням сфери, яку охоплює зазначена галузь.

Наприклад, Я. В. Неділько пропонує структурувати систему цифрової криміналістики за п'ятьма розділами: 1) теоретичні засади; 2) дослідження електронних доказів; 3) особливості розслідування кримінальних правопорушень, учинених із використанням інформаційних комп'ютерних технологій (кіберправопорушень); 4) міжнародне співробітництво у сфері розслідування кіберзлочинів; 5) застосування штучного інтелекту в правоохоронній діяльності [20, с. 460]. Наведену позицію важко вважати обґрунтованою, оскільки запропонований підхід призводить до еклектичного поєднання малопов'язаних аспектів. Окремі складники цієї системи виходять за межі не лише криміналістичної техніки, а й криміналістичної науки загалом. Необґрунтоване розширення предмета цифрової криміналістики шляхом включення до нього методики розслідування кіберзлочинів та всіх сфер застосування штучного інтелекту в правоохоронній діяльності суперечить сутності цієї галузі знань. Така дифузія не відповідає загальноприйнятій класифікації дисциплін кримінально-правового циклу, усталеній системі криміналістики та змісту її окремих структурних елементів.

На наше переконання, цифрова криміналістика як структурний елемент криміналістичної техніки має акумулювати теоретичні положення та методичні рекомендації насамперед щодо об'єктів свого вивчення – цифрових слідів. Її зміст повинен охоплювати

технологічний інструментарій виявлення, фіксації та дослідження таких слідів, спрямований на забезпечення ефективного розкриття, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням.

З огляду на викладене, доцільність розгляду криміналістичного вчення про цифрові докази та методи їх дослідження як фундаментальних складників цифрової криміналістики є беззаперечною. Водночас положення щодо розслідування кіберзлочинів мають іншу природу: у вітчизняній моделі криміналістичної науки сформовано окремий розділ – криміналістичну методику, що містить рекомендації з розслідування конкретних видів злочинів. Такі методики розробляють на основі здобутків інших галузей криміналістики, зокрема техніки та тактики. Відповідно, роль цифрової криміналістики обмежується техніко-криміналістичним забезпеченням розслідування кіберзлочинів і не охоплює безпосереднє формування відповідних методик. Своєю чергою, технологічний процес реагування на кіберінциденти, який часто є предметом вивчення цифрової криміналістики, не є тотожним методиці розслідування, оскільки стосується сфери кібербезпеки.

Уявляється, що у структурі цифрової криміналістики як галузі криміналістичної техніки доцільно виокремлювати загальну й особливу частини.

До загальної частини належать: 1) історія, поняття, система, завдання цифрової криміналістики; 2) криміналістичне вчення про цифрові сліди (докази); 3) методологічні засади галузі (принципи роботи, класифікація криміналістичного інструментарію та загальні стадії дослідження цифрових об'єктів); 4) теорія цифрової криміналістичної розвідки (методи збору та аналізу інформації з відкритих і закритих цифрових джерел (OSINT, Big Data Analysis)); 5) учення про судову комп'ютерно-технічну експертизу; 6) теоретичні основи застосування засобів цифрової криміналістки під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Особливу частину становлять технічні рекомендації прикладного характеру щодо застосування інструментів і методів цифрової криміналістики. Проте внутрішня побудова цього розділу супроводжується суттєвими труднощами, адже глобальна цифровізація зумовлює екстенсивне розширення сфер застосування відповідного інструментарію. На сучасному етапі формування вичерпної та систематизованої класифікації елементів цієї галузі ускладнене через відсутність єдиних методологічних підходів та стрімкий розвиток технологій.

Аналіз наявних концепцій дає змогу виокремити різні принципи диференціації підгалузей цифрової криміналістики. Зокрема, існують класифікації, що ґрунтуються виключно на об'єктах дослідження: комп'ютерних системах, серверах, мобільних пристроях, базах даних, мережевих структурах, хмарних платформах, Інтернеті речей (IoT), блокчейн-технологіях, файлових системах, мультимедійних даних тощо [21; 22]. Водночас інші дослідники пропонують комбінований підхід, поєднуючи об'єкти з методами дослідження. У такому разі перелік охоплює ширший спектр – від аналізу зазначених вище та нових об'єктів, таких як, наприклад, дрон-технології та новітні додатки до специфічних напрямів, як-от антикриміналістика (anti-forensics), «Chip-off»-аналіз, цифрова розвідка та дослідження даркнету [23]. Така варіативність підтверджує відсутність уніфікованої методології диференціації структурних елементів особливої частини цифрової криміналістики та спонукає дослідників до формування складної класифікації її інструментів [24, с. 43–45].

Видається, що окремі підгалузі цифрової криміналістики дійсно мають визначатися залежно від об'єкта, проте слід також ураховувати предметну сферу і методологію дослідження – за аналогією до диференціації фахових спеціальностей судових експертів.

В Україні чинна система експертних спеціальностей поки що не повною мірою адаптована до сучасних уявлень про галузі цифрової криміналістики. Вона передбачає такі види експертиз, як: комп'ютерно-технічна (дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів; спеціальність 10.9), телекомунікаційна (електронних комунікацій; спеціаль-

ність 10.17), а також спеціальність 7.1 «Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису» в межах загального виду «Експертиза відео-, звукозапису» [25]. Такий підхід є дещо застарілим, адже в системі вищої освіти фахівців галузі знань «Інформаційні технології» готують за п'ятьма спеціальностями. При цьому на основі Міжнародної стандартної класифікації освіти (ISCED) розрізняють фахівців із розроблення та аналізу програмного забезпечення і додатків, інформаційно-комунікаційних технологій, проєктування й адміністрування баз даних та мереж. З огляду на зростаючу потребу в дослідженні різноманітних цифрових об'єктів, нагальною видається модернізація національної градації відповідно до сучасних реалій. У цьому контексті доцільно врахувати зарубіжний досвід. Наприклад, у Нідерландах затверджено шість підгалузей цифрової криміналістики, а саме дослідження: комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, баз даних, мультимедіа, мобільних пристроїв і мереж [26]. Отже, за такого підходу до об'єктів дослідження відносять не лише програмні продукти та комп'ютерну техніку, а й інші найбільш поширені в сучасній практиці складники. Зокрема, у цій системі мають бути враховані цифрові канали зв'язку та мультимедійний контент. Окрім того, потребують подальшої дискусії визначення місця систем штучного інтелекту серед об'єктів експертного дослідження та доцільність відповідного доповнення галузей цифрової криміналістики.

Зважаючи на вищевказане, пропонуємо визначати особливу частину цифрової криміналістики як сукупність її галузевих підвидів, до яких належать дослідження: 1) комп'ютерної техніки та стаціонарних систем (персональних комп'ютерів, серверних станцій та периферійного обладнання); 2) портативних і вбудованих цифрових пристроїв (мобільних терміналів, планшетів, смарт-годинників та IoT-засобів); 3) програмного забезпечення та баз даних (системного й прикладного програмного забезпечення, алгоритмів штучного інтелекту та структурованих масивів даних); 4) комунікаційних мереж, хмарних середовищ та інфраструктури блокчейн; 5) об'єктів мультимедіа (цифрових фото-, аудіо- та відеоматеріалів).

Запропоновані положення щодо змісту та структури цифрової криміналістики не є вичерпними чи безальтернативними, а тому можуть слугувати підґрунтям для подальшої наукової дискусії. Водночас викладений підхід сприятиме адаптації міжнародних підходів до вітчизняної доктрини криміналістики та судової експертизи, а також визначенню пріоритетів удосконалення теоретичної бази та правозастосовної практики у цій галузі.

Висновки. Цифрова криміналістика як складник криміналістичної техніки потребує розроблення чіткої логіко-змістовної структури, що є фундаментом для її подальшої еволюції та своєчасної адаптації до динамічних технологічних змін. Сьогодні відсутність цілісної системи цього наукового розділу породжує теоретичні дискусії та зумовлює практичні суперечності, що перешкоджає ефективному використанню його досягнень у вирішенні завдань у сфері протидії злочинності.

У правозастосовній практиці домінує підхід до систематизації підгалузей цифрової криміналістики за об'єктами дослідження, водночас у межах наукового дискурсу додатково виокремлюються загальні засади вивчення цифрових слідів. На сучасному етапі простежується тенденція до формування системи цифрової криміналістики за класичною дворівневою моделлю, що охоплює загальну частину (теоретико-методологічні основи) й особливу частину (спеціальний інструментарій і методики дослідження конкретних об'єктів).

До структури загальної частини цифрової криміналістики доцільно включити такі змістовні блоки: теоретико-правові основи (генезис, понятійний апарат, систему та завдання); криміналістичне вчення про цифрові сліди як джерела доказової інформації; методологічний базис, який визначає принципи діяльності, класифікацію криміналістичного інструментарію та уніфіковані стадії дослідження цифрових слідів; концептуальні засади цифрової розвідки; наукові основи застосування засобів цифрової криміналістики під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; теорію судової комп'ютерно-технічної експертизи.

Особливу частину цифрової криміналістики варто розглядати як систему галузевих підвидів, диференційованих за об'єктами дослідження: комп'ютерної техніки та стаціонарних систем (персональних комп'ютерів, серверних станцій, периферійного обладнання); мобільних і вбудованих цифрових пристроїв; програмного забезпечення та баз даних; комунікаційних мереж, хмарних середовищ та інфраструктури блокчейн; об'єктів мультимедіа (цифрових фото-, аудіо- та відеоматеріалів).

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є удосконалення архітектоніки системи цифрової криміналістики шляхом обґрунтування критеріїв класифікації новітніх об'єктів та інтеграції у її структуру інноваційних методичних підходів до аналізу цифрових слідів.

Список використаних джерел

1. Вступ до цифрової криміналістики : навчальний посібник / В.Ю. Шепітько та ін. ; за ред. В.Ю. Шепітька. Харків : Право, 2025. 124 с.

2. Гора І.В., Колесник В.А., Попович І.І. До питання про цифрову криміналістику в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2024. № 68. С. 86–91. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.18

3. Дуфенюк О.М. Цифрова криміналістика vs цифровізація криміналістики. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доповідей учасників науково-практичного семінару, 29 листопада 2024 р. / упор. І.І. Татарин. Львів : ЛьвДУВС. 2024. С. 58–63.

4. Калужна О.М. Робоча програма навчальної дисципліни «Комп'ютерна криміналістика» для студентів за галуззю знань 12 «Інформаційні технології» спеціальності 125 «Кібербезпека» у межах освітньо-професійної програми ОС бакалавр. 2022. 15 с.

5. Колесник В.А. Цифрова криміналістика та її місце в системі криміналістичних знань. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 21 листопада 2024 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. С. 43–48.

6. Колодіна А.С., Федорова Т.С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 176–180. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.27

7. Криміналістика : підручник / В.М. Шевчук та ін. ; за ред. В.М. Шевчука. Харків : Право, 2024. 1008 с.

8. Криміналістика: криміналістична техніка : навчальний посібник / Р.Л. Степанюк та ін. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

9. Лущик І.В., Тяпкін А.С. Проблемні питання визначення цифрової криміналістики. *Теорія і практика правознавства*. 2023. № 23. С. 135–160. DOI: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2023.23.281734

10. Неділько Я.В. Завдання та система цифрової криміналістики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 458–460. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/113

11. Неділько Я.В. Поняття цифрової криміналістики та її місце в системі криміналістики. *Криміналістика і судова експертиза*. 2025. Вип. 69. С. 228–236. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.21

12. Перелік видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими присвоюється кваліфікація судового експерта фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Додаток 3 до Порядку проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів, затв. Наказом Міністерства юстиції України 06 травня 2025 р. № 1224/5. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#n4

13. Світличний В.А. Цифрова криміналістика: особливості, можливості та перспективи. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25 листопада 2022 р. Харків : ХНУВС, 2022. С. 371–375.

14. Степанюк Р.Л. Цифрова криміналістика та її значення в розслідуванні кримінальних правопорушень. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2025. № 3. С. 182–192. DOI: https://doi.org/10.34015/2523-4552.2025.3.20

15. Степанюк Р.Л., Перлін С.І. Цифрова криміналістика й удосконалення системи криміналістичної техніки в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 3(99). С. 283–284. DOI: 10.33766/2524-0323.99.283-294

16. Климчук М.П., Комісарчук Ю.А., Марко С.І., Стецик Б.В. Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні : навчальний посібник. 2022. 112 с.

17. Цифрова криміналістика: робоча програма навчальної дисципліни для студентів спеціальності 125 «Кібербезпека» другого (магістерського) рівня / уклад. О.В. Шматко. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2019. 10 с.

18. Черемнова А.І. Цифрова криміналістика як складник криміналістичної техніки: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник ОНДІСЕ*. 2024. Вип. 16. С. 56–63. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-16-6

19. Шепітько В., Шепітько М. Доктрина криміналістики та судової експертизи: формування, сучасний стан і розвиток в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 12–27. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-012

20. Щербаковський М.Г. Судова експертиза як засіб отримання доказової інформації з відкритих джерел Інтернету. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару, м. Київ, 30 травня 2024 р. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. С. 279–282.

21. A comprehensive survey on computer forensics: State-of-the-art, tools, techniques, challenges, and future directions / A.R. Javed, W. Ahmed, M. Alazab et al. *IEEE Access*. 2022. Vol. 10. P. 11065–11089. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3142508

22. Digital Forensics Subdomains: The State of the Art and Future Directions / A. Al-Dhaqm, S. Abd Razak, S.H. Ikuesan et al. *IEEE Access*. 2021. Vol. 9. P. 152476–152502. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3124262

23. Research Trends, Challenges, and Emerging Topics in Digital Forensics: A Review of Reviews / F. Casino, T.K. Dasaklis, G. Spathoulas et al. *IEEE Access*. 2022. Vol. 10. P. 25464–25493. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3154059

24. Reedy P. Interpol review of digital evidence 2016-2019. *Forensic Science International: Synergy*. 2020. Vol. 2. P. 489–520. DOI: https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2020.01.015

25. Latysh K. Digital Forensic Tools. *Textbook of criminalistics. Vol. II: Criminalistic technique and tactics* / edited by Hendryk malevski, Valery Shepitko. Kharkiv : Pravo Publishing House LLC, 2023. P. 43–48.

26. Henseler H., van Loenhout S. Educating judges, prosecutors and lawyers in the use of digital forensic experts. *Digital Investigation*. 2018. Vol. 24. Supplement. P. S76–S82. DOI: https://doi.org/10.1016/j.diin.2018.01.010

References

1. Shepitko, V., & Shepitko, M. (2021) Doktryna kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy: formuvannia, suchasnyi stan i rozvytok v Ukraini [Doctrine of criminalistics and forensic examination: Formation, current state and development in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*, (8), 12–27. DOI: https://doi.org/10.33498/louu-2021-08-012 [in Ukr.].

2. Cheremnova, A.I. (2024) Tsyfrova kryminalistyka yak skladova kryminalistychnoi tekhniky: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Digital forensics as a component of criminalistic technique: Current state and development prospects]. *Visnyk ONDISE, (16),* 56–63. DOI: https://doi.org/10.32782/2522-9656/2024-16-6 [in Ukr.].

3. Stepaniuk, R.L., & Perlin, S.I. (2022) Tsyfrova kryminalistyka y udoskonalennia systemy kryminalistychnoi tekhniky v Ukraini [Digital forensics and improvement of the criminalistic technique system in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka, (3(99)),* 283–294. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.283-294 [in Ukr.].

4. Javed, A.R., Ahmed, W., Alazab, M., et al. (2022) A comprehensive survey on computer forensics: State-of-the-art, tools, techniques, challenges, and future directions. *IEEE Access, 10,* 11065–11089. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3142508

5. Klymchuk, M.P., Komissarchuk, Yu.A., Marko, S.I., & Stetsyk, B V. (2022) Sudova kompiuterno-tekhnichna ekspertyza u kryminalnomu provadzhenni [Forensic computer-technical examination in criminal proceedings] (Navch. posibnyk). Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukr.].

6. Shcherbakovskyi, M.H. (2024) Sudova ekspertyza yak zasib otrymannia dokazovoi informatsii z vidkrytykh dzherel Internetu [Forensic examination as a means of obtaining evidentiary information from open Internet sources]. In K.M. Kovalov, D.P. Hurina, O.P. Vorobiova, N.S. Zhytnyk, & O.P. Chmilenko (Resp. eds.), Kryminalistyka ta sudova ekspertyza u XXI stolitti: materialy vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru (Kyiv, 30 travnia 2024 r.) [Criminalistics and forensic examination in the 21st century: Proceedings of the all-Ukrainian scientific-practical seminar (Kyiv, May 30, 2024)] (pp. 279–282). DNDEKTs MVS Ukrainy. [in Ukr.].

7. Stepaniuk, R.L., Husieva, V.O., Kikinchuk, V.V., et al. (2023) Kryminalistyka: kryminalistychna tekhnika [Criminalistics: Criminalistic technique] (Navch. posibnyk). *KhNUVS.* [in Ukr.].

8. Shevchuk, V.M. (Ed.). (2024) Kryminalistyka [Criminalistics] (Pidruchnyk). Pravo. [in Ukr.].

9. Shepitko, V.Yu. (Ed.). (2025) Vstup do tsyfrovoi kryminalistyky [Introduction to digital forensics] (Navch. posibnyk). Pravo. [in Ukr.].

10. Kaluzhna, O.M. (2022) Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Kompiuterna kryminalistyka» dlia studentiv za haluzziu znan 12 informatsiini tekhnolohii, spetsialnistiu 125 kiberbezpeka u mezhakh osvitno-profesiinoi prohramy OS bakalavr [Syllabus of the course «Computer forensics» for students in the field 12 Information technologies, specialty 125 Cybersecurity within the educational-professional program Bachelor]. [in Ukr.].

11. Shmatko, O.V. (Comp.). (2019) Tsyfrova kryminalistyka: robocha prohrama navchalnoi dystsypliny dlia studentiv spetsialnosti 125 «Kiberbezpeka» druhoho (mahisterskoho) rivnia [Digital forensics: Syllabus for students of specialty 125 «Cybersecurity» of the second (master's) level] [Elektronne vydannia]. KhNEU im. S. Kuznetsia. [in Ukr.].

12. Hora, I.V., Kolesnyk, V.A., & Popovych, I.I. (2024) Do pytannia pro tsyfrovu kryminalistyku v systemi kryminalistychnykh znan [On the issue of digital forensics in the system of criminalistics knowledge]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia*, (68), 86–91. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.18 [in Ukr.].

13. Nedilko, Ya.V. (2024) Zavdannia ta systema tsyfrovoi kryminalistyky [Tasks and system of digital forensics]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, (2),* 458–460. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/113 [in Ukr.].

14. Al-Dhaqm, A., Abd Razak, S., Ikuesan, S.H., et al. (2021) Digital forensics subdomains: The state of the art and future directions. *IEEE Access, 9,* 152476–152502. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2021.3124262

15. Casino, F., Dasaklis, T.K., Spathoulas, G., et al. (2022) Research trends, challenges, and emerging topics in digital forensics: A review of reviews. *IEEE Access, 10,* 25464–25493. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3154059

16. Reedy, P. (2020). Interpol review of digital evidence 2016–2019. *Forensic Science International: Synergy, 2,* 489–520. DOI: https://doi.org/10.1016/j.fsisyn.2020.01.015

17. Latysh, K. (2023) Digital forensic tools. In Hendryk Malevski & Valery Shepitko (Eds.), Textbook of criminalistics. Vol. II: Criminalistic technique and tactics (pp. 43–48). *Pravo Publishing House LLC.*

18. Ministerstvo yustytsii Ukrainy. (2025, May 6) Perelik vydiv sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh spetsialnostei, za yakymy prysvoiuietsia kvalifikatsiia sudovoho eksperta fakhivtsiam naukovo-doslidnykh ustanov sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytsii Ukrainy (Dodatok 3 do Poriadku provedennia Tsentralnoiu ekspertno-kvalifikatsiinoiu komisieiuiu pry Ministerstvi yustytsii Ukrainy atestatsii sudovykh ekspertiv; Nakaz № 1224/5) [List of types of forensic examinations and expert specialties...]. *Zakonodavstvo Ukrainy (Verkhovna Rada Ukrainy).* Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#n4

19. Henseler, H., & van Loenhout, S. (2018). Educating judges, prosecutors and lawyers in the use of digital forensic experts. Digital Investigation, 24(Suppl.), S76–S82. DOI: https://doi.org/10.1016/j.diin.2018.01.010

20. Kolesnyk, V.A. (2024) Tsyfrova kryminalistyka ta yii mistse v systemi kryminalistychnykh znan [Digital forensics and its place in the system of criminalistics knowledge]. In V.V. Cherniei, S.D. Husariev, & S.S. Cherniavskyi (Eds.). *Aktualni pytannia kryminalistyky ta sudovoi ekspertyzy:* materialy mizhvidomchoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu (Kyiv, 21 lystopada 2024 r.) [Topical issues of criminalistics and forensic examination: Proceedings of the interdepartmental scientific-practical round table (Kyiv, November 21, 2024)] (pp. 43–48). Nats. akad. vnutr. sprav. [in Ukr.].

21. Kolodina, A.S., & Fedorova, T.S. (2022) Tsyfrova kryminalistyka: problemy teorii i praktyky [Digital forensics: Problems of theory and practice]. Kyivskyi chasopys prava, (1), 176–180. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.27 [in Ukr.].

22. Svitlychnyi, V.A. (2022) Tsyfrova kryminalistyka: osoblyvosti, mozhlyvosti ta perspektyvy [Digital forensics: Features, possibilities and prospects]. In Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu: tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kharkiv, 25 lystopada 2022 r.) [Modern trends in the development of criminalistics and criminal procedure under martial law: Abstracts of the international scientific-practical conference (Kharkiv, November 25, 2022)] (pp. 371–375). KhNUVS. [in Ukr.].

23. Lushchyk, I.V., & Tiapkin, A.S. (2023) Problemni pytannia vyznachennia tsyfrovoi kryminalistyky [Problematic issues of defining digital forensics]. Teoriia i praktyka pravoznavstva, (23), 135–160. DOI: https://doi.org/10.21564/2225-6555.2023.23.281734 [in Ukr.].

24. Nedilko, Ya.V. (2025) Poniattia tsyfrovoi kryminalistyky ta yii mistse v systemi kryminalistyky [The concept of digital forensics and its place in the system of criminalistics]. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza, (69),* 228–236. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2024.69.21 [in Ukr.].

25. Stepaniuk, R.L. (2025) Tsyfrova kryminalistyka ta yii znachennia v rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen [Digital forensics and its significance in investigating criminal offenses]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy, (3),* 182–192. DOI: https://doi.org/10.34015/2523-4552.2025.3.20 [in Ukr.].

26. Dufeniuk, O.M. (2024) Tsyfrova kryminalistyka vs tsyfrovizatsiia kryminalistyky [Digital forensics vs digitalization of criminalistics]. In I.I. Tataryn (Comp.), Protsesualne ta kryminalistychne zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia: tezy dopovidei uchasnykiv naukovo-praktychnoho seminaru (29 lystopada 2024 roku) [Procedural and criminalistic support of pre-trial investigation: Abstracts of the scientific-practical seminar participants (November 29, 2024)] (pp. 58–63). LvDUVS. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ruslan Stepaniuk, Stanislav Perlin. The System of Digital Forensics as a Section of Criminalistic Technique

The article is devoted to substantiating the integral architectonics of the system of digital forensics as an independent section of criminalistic technique and to improving its structure. It is emphasized that digital forensics, as a component of criminalistic technique, requires the development of a clear logical and substantive structure, which is the foundation for its further evolution and timely adaptation to dynamic technological changes. The absence of an integral system of this scientific section generates theoretical debates and causes practical contradictions, which hinders the effective use of its achievements in solving tasks in the field of combating crime. At the current stage, there is a tendency toward forming the system of digital forensics according to the classical two-level model, which includes a general part (theoretical and methodological foundations) and a special part (specialized tools and methods for examining specific objects). The structure of the general part of digital forensics should include the following substantive blocks: theoretical foundations (genesis, conceptual apparatus, system and tasks); the criminalistic doctrine of digital traces as sources of evidentiary information; the methodological basis that defines the principles of activity, the classification of criminalistic tools, and unified stages of examining digital traces; the conceptual foundations of digital intelligence; the scientific foundations for applying digital forensic tools during investigative (search) actions and covert investigative (search) actions; and the theory of forensic computer-technical examination. In turn, the special part of digital forensics should be considered as a system of sectoral subtypes differentiated by objects of study: computer equipment and stationary systems; mobile and embedded digital devices; software and databases; communication networks, cloud environments and blockchain infrastructure; and multimedia objects.

Key words: *criminalistic technique, technical-criminalistic support of investigation, digital evidence, digital forensics, digital intelligence, forensic computer-technical examination.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 26.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 343.137
DOI

Роман БАРАННІК
кандидат юридичних наук, доцент
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-1202-5535
0667202628roman@gmail.com

ОЦІННІ ПОНЯТТЯ В ПРОКУРОРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ: МЕЖІ СУБ'ЄКТИВНОГО СУДЖЕННЯ ТА СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ

Проаналізовано застосування оцінних понять у прокурорській діяльності на стадії досудового кримінального провадження. Досліджено межі допустимого суб'єктивного судження прокурора при прийнятті процесуальних рішень, зокрема щодо формування обґрунтованої підозри та визначення достатності підстав для втручання у права і свободи особи.

Обґрунтовано, що оцінні поняття є необхідним інструментом професійної дискреції, однак за відсутності чітких критеріїв та належної мотивації вони створюють ризики правової непередбачуваності й свавілля.

Особливу увагу приділено співвідношенню прокурорської дискреції та судового контролю, а також ролі судової практики у формуванні стандартів застосування оцінних категорій. Констатовано, що забезпечення передбачуваності, обґрунтованості та контрольованості прокурорського оцінювання є необхідною передумовою реалізації принципу верховенства права у кримінальному процесі.

Запропоновано інституційні підходи до підвищення передбачуваності та уніфікації прокурорських рішень у кримінальному процесі України.

Ключові слова: *кримінальний процес, оцінні поняття, прокурор, досудове розслідування, прокурорська дискреція, судовий контроль.*

Постановка проблеми. Правова система, котра прагне бути справедливою та ефективною, неминуче стикається з фундаментальною суперечністю між необхідністю формальної визначеності норм та динамічністю суспільних відносин, що потребують гнучкого регулювання. Ця антиномія знаходить свій вираз у використанні законодавцем особливих юридичних конструкцій – оцінних понять. У кримінальному процесі України, де на кону стоять найважливіші блага людини – свобода, честь, гідність, майно, а держава реалізує свою правозабезпечувальну, а іноді й каральну функції, роль таких понять набуває виключної ваги. Оцінні поняття стають основним інструментом, крізь призму якого прокурор сприймає правову реальність і впливає на хід кримінального провадження.

Проблема полягає в тому, що застосування оцінних понять у прокурорській діяльності, зокрема таких категорій, як «обґрунтована підозра», «достатні підстави», «істотне порушення», відбувається за відсутності єдиних і чітко сформульованих критеріїв їх розуміння та використання. Це створює широке поле для суб'єктивного судження, яке за певних умов може трансформуватися з необхідного елемента професійної дискреції у джерело

© Р. Бараннік, 2026

правової непередбачуваності, неоднакової практики та ризику свавільних рішень. У практичному вимірі така ситуація ускладнює забезпечення балансу між ефективністю кримінального переслідування та дотриманням стандартів справедливого судочинства, а також породжує конфлікти між позиціями сторони обвинувачення та суду щодо оцінки однакових фактичних обставин.

Зазначена проблематика має безпосередній зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями розвитку кримінальної юстиції в Україні. У науковому вимірі вона стосується поглиблення доктрини прокурорської дискреції, уточнення меж допустимого суб'єктивізму у правозастосуванні та переосмислення ролі оцінних понять у структурі кримінального процесуального регулювання. У практичному аспекті йдеться про формування передбачуваних і контрольованих стандартів прокурорських рішень, підвищення якості процесуальної мотивації, а також забезпечення ефективного судового контролю за досудовим провадженням. Вирішення цих завдань є необхідною умовою зміцнення принципу верховенства права, підвищення довіри до органів прокуратури та утвердження правової, а не політизованої моделі кримінального судочинства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика оцінних понять у кримінальному процесі та їх застосування правоохоронними органами є класичною та постійно актуальною темою в українській та зарубіжній юридичній науці. До неї зверталися, зокрема, такі автори, як О. Семчик, К. Оробець, В. Рибалко, І. Тітко та ін. Проте ступінь її розробленості окресленої тематики щодо саме прокурорської діяльності в умовах сучасного КПК України є недостатнім, відповідні розвідки мають фрагментарний характер, що й обумовлює наукову новизну та практичну значущість запропонованого дослідження.

Метою статті є визначення меж допустимого прокурорського суб'єктивізму при застосуванні оцінних понять у кримінальному процесі України, аналіз його нормативних, організаційних і політичних детермінант, а також розробка інституційних підходів до забезпечення передбачуваності та контрольованості прокурорських рішень крізь призму судової практики та стандартів справедливого судочинства.

Виклад основного матеріалу. Знання про те, що право – це не система механічних правил, а живий організм, який функціонує через інтерпретацію та застосування, є ключем до розуміння сучасної юридичної практики. Особливо яскраво це виявляється в кримінальному процесі, де кожне рішення впливає на права та свободи людини, а відповідальність за його обґрунтованість часто лежить на прокурорі. Тому вивчення застосування оцінних понять безпосередньо вимагає ретельного аналізу тієї нормативно-правової матриці, в межах якої така діяльність відбувається. Аналіз цієї основи демонструє не лише формальні джерела повноважень прокурора, а й внутрішню напругу між необхідністю правової визначеності та неминучою присутністю професійного судження.

Серцевину нормативної основи, звичайно, становлять положення Кримінального процесуального кодексу України. Саме тут законодавець безпосередньо делегує прокурору повноваження та одночасно накладає на нього обмеження, часто виражені мовою оцінних понять. Почати слід із загального статусу прокурора, визначеного в статтях 36 та 37 КПК України. Ці норми становлять фундамент, на якому будується вся подальша його діяльність. Стаття 36 визначає прокурора як сторону обвинувачення, але це визначення сьогодні далеко виходить за класичні межі. Прокурор не є просто опонентом захисту; він є «гарантом дотримання законності під час досудового розслідування», зобов'язаним вживати заходів для усунення порушень незалежно від того, хто їх допустив. Стаття 37 деталізує повноваження прокурора на різних стадіях, і в кожному пункті можна знайти прихований чи явний посил на оцінні судження.

Окрім КПК України, важливим джерелом, що формує статус і функції прокурора, є Закон України «Про прокуратуру» [6]. Він встановлює загальні межі організації та діяль-

ності органів прокуратури, доповнюючи процесуальні норми. Статті цього закону визначають основні завдання прокуратури, з-поміж яких ключове місце відводиться забезпеченню верховенства права, дотриманню прав і свобод людини, захисту інтересів суспільства та держави. Названі цілі є тим фоном, на якому має здійснюватися будь-яке конкретне процесуальне оцінювання. Коли прокурор вирішує, чи є підстави для обшуку «достатніми», він, в ідеалі, повинен усвідомлювати, що його рішення має слугувати не лише «успіху розслідування», але і завданню гарантувати права особи, яка цьому обшуку підлягає. Таким чином, Закон України «Про прокуратуру» не тільки надає прокурору повноваження оцінювати, але й накладає на нього високі етичні та професійні стандарти, якими це оцінювання має керуватися.

Однак нормативна основа не обмежується лише законами. Значну роль у формуванні єдиних підходів та стандартів роботи відіграють внутрішні документи прокуратури, зокрема накази Генерального прокурора та Офісу Генерального прокурора. Яскравим прикладом є наказ Офісу Генерального прокурора № 202 від 16 червня 2021 р. «Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань стосовно прокурорів» [5]. Цей документ має ключове практичне значення, оскільки він деталізує, як саме мають реалізовуватися процесуальні повноваження прокурора, описані в КПК України. Наказ містить конкретні вказівки щодо оцінки доказів, прийняття рішень, мотивування прокурором своїх дій. Наприклад, він може конкретизувати, які саме критерії слід враховувати прокурору при оцінці «достатності» підстав для клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, звертаючи увагу на конкретні обставини справи (тяжкість злочину, наявність зв'язків обвинуваченого, можливість впливу на свідків тощо). Такі накази виконують важливу функцію уніфікації практики, намагаючись мінімізувати суб'єктивізм та розбіжності в тлумаченні одних оцінних понять різними прокурорами. Вони є спробою формалізувати професійний досвід та перетворити його на керівні вказівки. Однак вони також порушують питання про межу між необхідною стандартизацією та небажаною бюрократизацією, між керівними орієнтирами та спрощеними чек-листами, що можуть замінити живі міркування.

Першою та, можна сказати, відправною групою є поняття, пов'язані з початком кримінального провадження та його обґрунтуванням на ранніх стадіях. Тут домінує, безсумнівно, категорія «обґрунтована підозра» [8]. Її значення важко переоцінити, оскільки саме вона слугує тим порогом, після подолання якого держава в особі слідчих органів отримує право на інтенсивне втручання у правове поле особистості. Обґрунтована підозра – це не просто підстава для формального відкриття провадження; це квінтесенція прокурорського оцінного судження на досудовому етапі. Обґрунтована підозра передбачає наявність сукупності фактичних даних (доказів, отриманих законним шляхом), які, будучи попередньо перевіреними, об'єктивно вказують на можливу причетність певної особи до вчинення конкретного кримінального правопорушення. Прокурор, оцінюючи ці дані, повинен подумки відсіяти чутки, анонімні повідомлення, неперевірені припущення. Він аналізує логічні зв'язки між фактами, перевіряє їх на внутрішню неузгодженість, оцінює достовірність джерела. Таке судження ніколи не може бути стовідсотковим – воно за визначенням ймовірнісне, але ступінь цієї ймовірності має досягати такого рівня, коли професійний юрист може сказати: «Існують конкретні, перевірені факти, які об'єктивно, без довільного тлумачення, вказують на цю особу». Якщо підозра базується лише на одному свідченні без підтвердження, на неперевірених оперативних даних, на непрямих ознаках, що допускають різні трактування, вона не може вважатися обґрунтованою [2]. Таким чином, оцінка обґрунтованості підозри – це перший серйозний фільтр, який прокурор повинен застосувати, щоб не допустити перетворення кримінального провадження на інструмент тиску або свавілля.

Повідомлення про підозру – це акт, що формально і значно обмежує статус особи, перетворюючи її з можливого свідка на сторону захисту з усіма наступними наслідками.

Тому законодавець вимагає не просто підозри, а достатніх для цього підстав. Що означає «достатність» у цьому контексті? Це вже не просто ймовірнісна оцінка, а оцінка, що наближається (наскільки це можливо на досудовому етапі) до впевненості. Прокурор, перевіряючи матеріали слідства перед направленням їх до суду або оцінюючи можливість повідомлення про підозру, повинен проаналізувати, чи сформована така сукупність доказів, яка об'єктивно та однозначно вказує на вчинення злочину саме цією особою [4, с. 301]. Це вже не «можливість», а «висока ступінь ймовірності», що підтверджується кількома взаємопов'язаними доказами, що підтверджують один одного.

Аналізуючи ці великі групи понять, стає очевидним, що вони не існують ізольовано, а утворюють динамічну систему, де оцінка на одному етапі (наприклад, обґрунтованості підозри) стає основою для оцінки на наступному (достатності підстав для складання обвинувального акта). Вони охоплюють як матеріально-правову сторону (докази), так і процесуально-правову (строки, порушення). Щоб упорядкувати цю різноманітність і поглибити розуміння, необхідно звернутися до наукових підходів, які пропонують більш витончені критерії класифікації.

Перша і, мабуть, найочевидніша проблема, що кидається в очі будь-якому дослідникові судової та слідчої практики, – це суттєва неоднаковість у тлумаченні та застосуванні одних оцінних понять різними прокурорами, а також розбіжності між підходами прокуратури та суду [1, с. 1039]. Окреслена проблема є прямим наслідком абстрактності самих категорій. Коли закон не дає чіткого алгоритму, а лише наказує діяти «обґрунтовано» або за наявності «достатніх підстав», правозастосовник змушений наповнювати ці формули власним змістом, який формується під впливом безлічі чинників: індивідуального професійного досвіду (чи працював прокурор переважно з економічними чи з насильницькими злочинами), внутрішньої правової культури (орієнтація на обвинувальний ухил чи на принцип верховенства права), корпоративних тисків, особистих переконань та навіть психофізіологічного стану. У результаті виникає ситуація, коли одна й та сама сукупність фактів, один і той самий набір доказів отримують принципово різну кваліфікацію залежно від того, в чиїх руках опиняється справа.

Неоднаковість практики виявляється не тільки у вертикалі «прокуратура – суд», але і всередині самої прокуратури. Прокурор районного рівня, що перевантажений десятками справ, може прагнути максимально формалізувати оцінку «достатніх підстав», обмежуючись мінімальним набором доказів, лише б «проштовхнути» справу далі. Натомість прокурор спеціалізованої прокуратури, що займається складними економічними злочинами, може вимагати набагато глибшого аналізу документів, експертиз, побудови фінансових схем, перш ніж визнати підстави достатніми. Ця різниця в підходах породжує правову нерівність: залежність обставин справи від того, в чиєму відділі вона опинилася. Проблема ускладнюється тим, що ні КПК України, ні внутрішні інструкції не містять єдиного, загальноприйнятого «ключа» для розшифрування цих понять, що залишає широкий простір для інтерпретацій, котрі іноді межують зі свавіллям.

Це окреслює другу, ще більш фундаментальну проблему – визначення меж прокурорської дискреції та її співвідношення із судовим контролем [9, с. 205]. Де закінчується право прокурора на професійне оцінне судження і починається сфера виключної компетенції суду? Чи може прокурор своїм рішенням, заснованим на оцінці «достатніх підстав», фактично наперед вирішити питання, яке по суті є судовим, – питання про достатність доказів для обвинувачення?

Суб'єктивізм як такий є невід'ємним атрибутом будь-якого оцінного судження. Проте коли цей суб'єктивізм перестає бути індивідуальною особливістю мислення окремого юриста і перетворюється на системну тенденцію, що керується зовнішніми, неправовими чинниками, він стає загрозою для правосуддя. Прокуратура в Україні, як і в багатьох пострадянських країнах, пройшла складний шлях від «ока держави» в його каральному

розумінні до інституту, що повинен балансувати між інтересами обвинувачення та захисту [7]. Однак спадкові риси організаційної та політичної залежності, на жаль, ще не подолані повністю. Політична вразливість прокуратури, її залежність від політичного керівництва та зміни кон'юнктури прямо впливає на практику застосування оцінних понять.

Цей вплив найяскравіше виявляється через вибірковість при оцінці «достатності підстав». Одні й ті самі фактичні обставини, одна й та сама доказова база можуть отримати абсолютно різну оцінку залежно від того, щодо кого порушується кримінальне провадження. Стосовно одних осіб критерій «достатності» інтерпретується максимально широко: непрямих доказів, неперевірених даних, анонімних повідомлень виявляється «достатньо» для повідомлення про підозру та обрання жорсткого запобіжного заходу [10]. Щодо інших, близьких до владних кіл або захищених в інший спосіб, цей самий критерій раптом стає надзвичайно високим: навіть наявність прямих, перевірених доказів може визнаватися «недостатньою» для ініціювання провадження, а будь-які сумніви трактуються на користь підозрюваного. Така вибіркова правозастосовна практика руйнує саму основу принципу рівності перед законом і судом. Вона перетворює оцінне поняття «достатні підстави» з об'єктивного юридичного критерію на інструмент політичної розправи або, навпаки, політичного захисту. Це породжує глибоку кризу довіри: громадяни, юристи, міжнародні спостерігачі починають сприймати прокурорські рішення не як результат незалежного професійного аналізу, а як продукт політичного замовлення.

Політичний чинник може впливати і більш тонко, не через прямі вказівки, а через формування загального «клімату» всередині системи. Наприклад, під час проведення масштабних антикорупційних кампаній може існувати невидимий тиск на прокурорів, що змушує їх демонструвати «результативність» і спонукає занижувати планку «обґрунтованої підозри» для швидкого відкриття якомога більшої кількості проваджень [3]. Навпаки, в періоди політичної невизначеності чи тиску на правоохоронну систему може діяти зворотний тренд – надмірна обережність, «перестраховка», коли навіть очевидні підстави визнаються недостатніми, щоб уникнути ризику потрапити під критику або ускладнити політичні процеси. Наявність таких стандартів, залежних від зовнішніх чинників, робить правозастосування абсолютно непередбачуваним, що є ознакою не правової, а політичної системи.

Однак законодавчих змін недостатньо. Закон – це скелет системи, але для її життя потрібні м'язи та нервові імпульси, тобто інституційні механізми всередині самої прокуратури. Саме тут відбувається реальна щоденна практика, і саме тут можна найефективніше вплинути на уніфікацію підходів та підвищення якості роботи.

Проведене дослідження, що простежило шлях оцінних понять від абстрактних норм закону крізь лабіринти прокурорської практики до судових залів, де вони піддаються остаточній перевірці, дозволяє сформулювати низку принципових висновків, які мають не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення для розбудови правової держави в Україні. Центральним лейтмотивом усієї роботи є розуміння глибокої діалектичної суперечності, закладеної в самій природі оцінних категорій. З одного боку, вони є невід'ємним, життєво необхідним інструментом прокурорської дискреції, що становить нерв сучасного кримінального процесу. Без таких понять, як «обґрунтована підозра», «достатні підстави», «істотне порушення», право втратило б здатність адаптуватися до нескінченної розмаїтості життя. Воно закостеніло б у мертвих формальних схемах, неспроможних відрізнити нюанси конкретної справи, врахувати контекст, зважити пропорційність втручання. У цьому сенсі оцінні поняття являють собою запоруку гнучкості, індивідуалізації та гуманізації правозастосування. Вони делегують прокурору, як професійному юристу та гаранту законності, повноваження на здійснення розумного, зваженого судження, що трансформує суху норму в акт справедливого рішення. Саме за їхньою допомогою прокурор виконує свою ключову роль «фільтра» на досудовій стадії, відсіваючи безпідставні, слабкі провадження та концентруючись на розкритті серйозних злочинів.

Однак, з іншого боку, ця сама свобода професійного судження, ця відкритість формулювань створює вагомий та небезпечний ризик суб'єктивізму, свавілля та правової невизначеності. Аналіз засвідчив, що відсутність чітких, спільних для всієї системи критеріїв наповнення цих понять призводить до розбіжностей на практиці, коли одна доказова ситуація отримує різні оцінки залежно від особистості прокурора, корпоративної культури підрозділу чи зовнішніх тисків. Це породжує правову нерівність, підриває принцип верховенства права та руйнує довіру громадян до об'єктивності правосуддя. Прокурорське рішення, засноване на нечіткому оцінному понятті, залишається майже неперевіреним, якщо воно не супроводжується детальною, прозорою мотивацією, що розкриває внутрішню логіку міркувань. Таким чином, дослідження доводить, що оцінні поняття – це свого роду правова двоїста субстанція: їхня сила одночасно є їхньою слабкістю, їхня необхідність – джерелом постійної загрози. Виклик полягає не в тому, щоб позбутися їх (що неможливо та шкідливо), а в тому, щоб знайти механізми їх цивілізованого, контрольованого застосування, яке максимізує потенціал гнучкості та мінімізує ризик свавілля.

Однак, на нашу думку, між усіма вищезазначеними аспектами існує критичний розрив, що зумовлює повільність та неефективність будь-яких реформ. Це розрив між динамічною, живою судовою практикою, котра щодня тлумачить оцінні поняття в конкретних справах, і закритою, інколи закостенілою системою внутрішнього нормотворення та навчання в прокуратурі. Суд, особливо Верховний Суд, а також апеляційні інстанції фактично виконують роль «живого законодавця» щодо наповнення оцінних категорій, рішення якого є найціннішим джерелом знань про те, що насправді означає «обґрунтована підозра» в очах незалежного правозастосовника. Однак ці знання надходять до прокурорів фрагментарно, часто у вигляді окремих ухвал, скасованих рішень та критичних зауважень, що сприймаються не як навчальний матеріал, а як персональна невдача чи критика ззовні.

Для подолання цього розриву та створення постійного, системного каналу комунікації між судовою практикою та прокурорською діяльністю вважаємо за необхідне запропонувати конкретний інституційний механізм. Авторська пропозиція полягає у створенні у структурі Офісу Генерального прокурора постійно діючої робочої групи (або навіть спеціалізованого підрозділу) з моніторингу та аналізу судової практики, основним завданням якої було б оперативне узагальнення тлумачення оцінних понять та оформлення отриманих висновків у вигляді методичних рекомендацій, навчальних модулів і стандартів професійної діяльності прокурорів. Ця група не повинна бути черговою бюрократичною ланкою. Її ядро мають становити практикуючі прокурори з досвідом роботи в судах, аналітики з глибоким знанням практики ЄСПЛ, а також представники наукового середовища.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що застосування оцінних понять у прокурорській діяльності в кримінальному процесі України є не периферійним, а системоутворюючим елементом досудового провадження, від якого безпосередньо залежить баланс між ефективністю кримінального переслідування та гарантіями прав і свобод людини. Оцінні категорії, зокрема «обґрунтована підозра» та «достатні підстави», виконують функцію процесуальних порогів, подолання яких відкриває державі можливість інтенсивного втручання у сферу приватних прав, а тому характер їх застосування прокурором має принципове значення для всієї системи кримінальної юстиції.

У результаті аналізу встановлено, що суб'єктивізм у прокурорському застосуванні оцінних понять має переважно *системний*, а не індивідуально-психологічний характер. Він зумовлений поєднанням кількох взаємопов'язаних чинників: абстрактністю законодавчих формулювань, відсутністю єдиних загальнообов'язкових критеріїв їх наповнення, внутрішньо-організаційними особливостями функціонування органів прокуратури, а також впливом зовнішніх політичних і управлінських факторів. У сукупності це призводить до неоднакової практики застосування однакових оцінних категорій як між різними прокурорами, так і між прокуратурою та судом, що створює ситуацію правової непередбачуваності.

Дослідження доводить, що сама наявність оцінних понять у кримінальному процесуальному законодавстві не може розглядатися як дефект правового регулювання. Навпаки, такі поняття є необхідним інструментом професійної дискреції, який забезпечує гнучкість, індивідуалізацію та адаптивність правозастосування до фактичних обставин конкретної справи. Водночас встановлено, що за відсутності ефективних інституційних механізмів контролю та уніфікації підходів прокурорське оцінне судження може трансформуватися з інструменту реалізації верховенства права на джерело ризику свавілля та нерівності перед законом.

Особливу увагу у межах дослідження приділено проблемі співвідношення прокурорської дискреції та судового контролю. Обґрунтовано, що на практиці прокурорські рішення, засновані на оцінці «достатності» чи «обґрунтованості», нерідко набувають характеру квазісудових, фактично наперед визначаючи подальший хід кримінального провадження. За відсутності чіткої орієнтації на стандарти, сформовані судовою практикою, це призводить до розмивання меж між функціями обвинувачення та правосуддя, що суперечить засадам змагальності та принципу розподілу процесуальних ролей.

У ході дослідження встановлено, що чинні внутрішні нормативні акти та інструктивні документи органів прокуратури, попри їхню уніфікаційну спрямованість, не забезпечують належного рівня єдності правозастосування, оскільки переважно ґрунтуються на формалізованих підходах і не інтегрують у повному обсязі правові позиції судів, насамперед Верховного Суду, та практику Європейського суду з прав людини. У результаті судова практика функціонує як зовнішній коригувальний механізм, а не як органічна складова прокурорського правозастосування.

На підставі викладеного обґрунтовано висновок, що ключовою умовою мінімізації необґрунтованого суб'єктивізму в прокурорському застосуванні оцінних понять є створення сталого інституційного механізму інтеграції судових стандартів у повсякденну діяльність органів прокуратури. Такий механізм має передбачати системний моніторинг та узагальнення судової практики щодо застосування оцінних категорій із подальшим оформленням отриманих висновків у вигляді методичних рекомендацій, навчальних модулів і стандартів професійної діяльності прокурорів.

Підсумовуючи результати дослідження, слід констатувати, що забезпечення передбачуваності, обґрунтованості та контрольованості прокурорського оцінювання є необхідною передумовою реалізації принципу верховенства права у кримінальному процесі. Саме у сфері застосування оцінних понять проходить одна з ключових ліній розмежування між правовою та політизованою моделями кримінальної юстиції. Подолання системного суб'єктивізму в цій сфері має розглядатися не як суто внутрішня проблема прокуратури, а як стратегічне завдання розвитку правової держави в Україні.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-е вид., перероб. та доп. Київ : Юридична думка, 2010. 1288 с.

2. Оробець К. Оціночні поняття у кримінальному праві: аксіологічний підхід. *National law journal: teory and practice.* 2021. № 11. С. 63–68. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20054/1/Orobets_63-68.pdf.

3. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права : вибр. наук. пр. / уклад. : Г. М. Анісімов, В. В. Гальцова ; передм. О. В. Петришина, В. І. Борисова. Харків : Право, 2018. 472 с.

4. Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем особливої частини кримінального права. *Проблеми законності.* 2009. Вип. 100. С. 291–304. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2338/1/100_29.pdf.

5. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань стосовно прокурорів : наказ Офісу Генерального прокурора від 16 червня 2021 р. № 202. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0202905-21#Text.

6. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 2–3. Ст. 12.

7. Рибалко В. О. Оцінні поняття в кримінальному процесуальному праві України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 260 с.

8. Семчик О. О. Сучасні концепції оціночних понять у праві: до постановки питання. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право.* 2012. Вип. 1. С. 215–221.

9. Тацій В. Я., Борисов В. І., Демидова Л. М. та ін. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Харків : Право, 2017. 400 с.

10. Тітко І. А. Оцінні поняття у кримінально-процесуальному праві України : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.

References

1. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary to the Criminal Code of Ukraine] / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 7-e vyd., pererob. ta dop. Kyiv : Yurydychna dumka, 2010. 1288 p. [in Ukr.].

2. Orobets, K. (2021) Otsinochni poniattia u kryminalnomu pravi: aksiolohichnyi pidkhid [Evaluative concepts in criminal law: an axiological approach]. *National law journal: teory and practice.* № 11, pp. 63–68. Retrieved from: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/20054/1/Orobets_63-68.pdf. [in Ukr.].

3. Panov, M. I. (2018) Problemy metodolohii nauky kryminalnoho prava [Problems of methodology of criminal law science] : vybr. nauk. pr. / uklad. : H. M. Anisimov, V. V. Haltsova ; peredm. O. V. Petryshyna, V. I. Borysova. Kharkiv : Pravo. 472 p. [in Ukr.].

4. Panov, M. I., Hutorova, N. O. (2009) Metodolohichni zasady doslidzhennia problem osoblyvoi chastyny kryminalnoho prava [Methodological principles of research into the problems of the special part of criminal law]. *Problemy zakonnosti.* Iss. 100, pp. 291–304. Retrieved from: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2338/1/100_29.pdf. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennia Instruktsii pro poriadok provedennia sluzhbovykh rozsliduvan stosovno prokuroriv [On approval of the Instructions on the procedure for conducting official investigations in relation to prosecutors] : nakaz Ofisu Heneralnoho prokurora vid 16 chervnia 2021 r. № 202. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0202905-21#Text. [in Ukr.].

6. Pro prokuraturu [On the Prosecutor's Office] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 2015. № 2–3. Art. 12. [in Ukr.].

7. Rybalko, V. O. (2017) Otsinni poniattia v kryminalnomu protsesualnomu pravi Ukrainy [Evaluative concepts in the criminal procedural law of Ukraine] : monohrafiia. Lviv : LvDUVS. 260 p. [in Ukr.].

8. Semchyk, O. O. (2012) Suchasni kontseptsii otsinochnykh poniat u pravi: do postanovky pytannia [Modern concepts of evaluative concepts in law: to pose a question]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriia : Pravo.* Iss. 1, pp. 215–221. [in Ukr.].

9. Tatsii, V. Ya., Borysov, V. I., Demydova, L. M. ta in. (2017) Aktualni pytannia kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy ta praktyky yoho zastosuvannia [Current issues of criminal legislation of Ukraine and practices of its application] : monohrafiia / za zah. red. V. Ya. Tatsiia, V. I. Borysova, L. M. Demydovoi. Kharkiv : Pravo. 400 p. [in Ukr.].

10. Titko, I. A. (2010) Otsinni poniattia u kryminalno-protsesualnomu pravi Ukrainy [Evaluative concepts in the criminal procedural law of Ukraine] : monohrafiia. Kharkiv : Pravo. 216 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Barannik. Evaluative concepts in prosecutorial activity in pre-trial proceedings: the limits of subjective judgment and judicial control

The article examines the use of evaluative concepts in prosecutorial activity at the stage of pre-trial criminal proceedings in Ukraine. The research focuses on determining the permissible limits of prosecutorial subjectivity when applying such categories as «reasonable suspicion» and «sufficient grounds», which function as procedural thresholds for intensive interference with individual rights and freedoms. It is substantiated that evaluative concepts constitute an inherent and necessary element of professional prosecutorial discretion, ensuring flexibility and adaptability of criminal procedure to the factual circumstances of a particular case. At the same time, the absence of unified and transparent criteria for filling these concepts with substantive content creates risks of legal uncertainty, inconsistent practice, and arbitrary decision-making.

Special attention is paid to the correlation between prosecutorial discretion and judicial control. The article demonstrates that, in practice, prosecutorial assessments of the sufficiency and reasonableness of grounds often acquire a quasi-judicial character and may predetermine the further course of criminal proceedings. Such a tendency blurs the functional boundaries between the prosecution and the court, contradicting the principles of adversarial procedure and the rule of law. The study also identifies systemic factors that intensify subjectivism in prosecutorial decision-making, including abstract legislative formulations, organizational features of prosecutorial bodies, and external political or managerial influences.

Based on the analysis of national legislation, internal prosecutorial regulations, judicial practice, and doctrinal approaches, the author argues that the problem lies not in the existence of evaluative concepts themselves, but in the lack of effective institutional mechanisms for their controlled and predictable application. It is concluded that minimizing unjustified subjectivism requires the systematic integration of judicial standards, including those developed by higher courts and the European Court of Human Rights, into everyday prosecutorial practice. The article proposes institutional approaches aimed at enhancing the consistency, transparency, and legal certainty of prosecutorial decisions in pre-trial criminal proceedings.

Keywords: *criminal procedure, evaluative concepts, prosecutor, pre-trial investigation, prosecutorial discretion, judicial control.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 11.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 004.8:34
DOI

Елучка КАЗАРЯН
доктор філософії
(Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
м. Миколаїв, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7353-2599
kazarian.e@chmnu.edu.ua

ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПІД ЧАС СКЛАДАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ

Проведено аналіз правових та етичних аспектів використання штучного інтелекту (далі – ШІ) під час складання процесуальних документів у різних видах судочинства. Досліджено потенціал автоматизації рутинних юридичних завдань, визначено основні ризики застосування генеративних моделей, зокрема недостовірність інформації, порушення конфіденційності, та проблему юридичної відповідальності. Наголошено, що алгоритмічні системи не можуть розглядатися як самостійні суб'єкти правозастосування, а їх використання має обмежуватися допоміжними функціями – структуризацією тексту, аналітичним пошуком, узагальненням матеріалів та технічним редагуванням.

Обґрунтовано необхідність нормативного врегулювання меж використання ШІ, закріплення принципу обов'язкового людського контролю та забезпечення балансу між інноваційністю та дотриманням процесуальних гарантій і стандартів правосуддя.

Акцентовано на тому, що інтеграція ШІ у процесуальну діяльність має здійснюватися поступово, на основі ризик-орієнтованого підходу, із пріоритетом прав людини, процесуальних гарантій та принципу відповідальності особи за результати використання алгоритмічних інструментів.

Ключові слова: *штучний інтелект, процесуальні документи, автоматизація судочинства, юридична відповідальність, цифровізація правосуддя, процесуальні гарантії, людський контроль.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку правової системи України відбувається в умовах активної цифровізації, глобальної інформатизації та інтеграції інноваційних технологій у діяльність органів державної влади, судової системи та правничої спільноти. Одним із найпомітніших технологічних явищ останніх років стало широке впровадження систем ШІ, які дедалі частіше використовуються для автоматизації аналітичних, прогностичних і документальних процесів у сфері права. Одним із найбільш перспективних напрямів є застосування ШІ у підготовці процесуальних документів – від судових рішень і позовних заяв до клопотань, апеляційних і касаційних скарг, протоколів та ухвал.

Автоматизація складання процесуальних документів за допомогою алгоритмів ШІ відкриває нові можливості для підвищення ефективності правозастосування, оптимізації часу роботи юристів та мінімізації технічних і граматичних помилок. Водночас виникає низка питань щодо меж такої автоматизації, забезпечення точності правових формулювань, збереження принципів незалежності суду, змагальності сторін і гарантій права на справедливий суд.

Актуальність дослідження полягає у необхідності наукового осмислення потенціалу та ризиків впровадження ШІ у процесуальну діяльність, визначення правових, організа-

© Е. Казарян, 2026

ційних і технічних передумов його впровадження у різних видах судочинства – кримінальному, адміністративному, цивільному та господарському.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання нормативного регулювання використання ШІ в судочинстві, визначення меж його застосування, процесуальних гарантій, юридичної відповідальності, інтелектуальної власності на результати ШІ-генерації, а також етичних стандартів і ризиків алгоритмічних систем досліджуються у працях Д. Бєлова, Ю. Бисаги, О. Борщевської, В. Галагана, В. Заборовського, І. Заснова, Н. Калинюк, Є. Кобрусєвої, О. Кожухар, О. Македон, К. Мельникової, С. Тарасюка, Ж. Удовенко, Т. Цувіної, В. Шкелебея тощо. Водночас, незважаючи на наявність ґрунтовних напрацювань, комплексний аналіз правових та етичних засад використання генеративного ШІ саме під час складання процесуальних документів не проводився на достатньому рівні, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті – визначити правові та етичні засади використання ШІ під час складання процесуальних документів.

Виклад основного матеріалу. Проблематика використання ШІ у сфері права набуває особливої актуальності в умовах цифрової трансформації правосуддя зокрема та юридичної діяльності в цілому. У сучасній науковій літературі українські дослідники приділяють значну увагу як нормативним, так і практичним аспектам інтеграції ШІ в юридичну сферу. Так, О. Борщевська та І. Заснов наголошують, що головною проблемою, яка стає на заваді повноцінній інтеграції ШІ в судову систему України, є відсутність окремого закону, що був би цілком присвячений особливостям та способам використання цієї технології. Водночас автори акцентують на необхідності зосередити подальші дослідження на більш детальній оцінці ризиків впровадження ШІ в судочинстві та потенційних способів його використання [2, с. 115–116].

Слід відмітити позицію Ю. Бисаги, Д. Бєлова та В. Заборовського, які порушують питання інтелектуальної власності на контент, створений за допомогою ШІ, що має ключове значення для юридичної практики, пов'язаної зі складанням процесуальних документів, автоматизованих шаблонів і правових висновків. Проблематика надання авторських прав результатам діяльності ШІ потребує ґрунтовного аналізу та нормативного врегулювання на рівні державних органів і професійної правничої спільноти. З одного боку, визнання таких прав могло б стимулювати подальший розвиток інноваційних технологій і розширення їх використання у творчих процесах. З іншого боку, необхідно враховувати потенційні ризики й етичні виклики, пов'язані із застосуванням ШІ, а також передбачити належні механізми захисту прав осіб, які здійснюють розробку, налаштування та впровадження відповідних систем [1, с. 302]. Це питання безпосередньо корелює з проблемою юридичної відповідальності за зміст документів, сформованих із використанням алгоритмічних систем, та визначенням суб'єкта такої відповідальності.

Таким чином, проблематика правового статусу результатів діяльності ШІ органічно поєднується з питанням юридичної відповідальності за зміст процесуальних документів, що особливо актуалізує дослідження меж допустимої автоматизації у судочинстві.

Аналізуючи досвід Європейського Союзу, О. Кожухар звертає увагу на необхідність етичного та безпечного застосування ШІ на основі ризик-орієнтованого підходу, який передбачає диференціацію правового режиму залежно від потенційного впливу технологій на права людини [4, с. 69–70]. У цьому контексті застосування ШІ під час підготовки процесуальних документів слід віднести до сфер підвищеного ризику, оскільки такі документи безпосередньо впливають на реалізацію процесуальних прав і законних інтересів учасників провадження.

Практичний аспект застосування ШІ у правовій сфері висвітлюють Є. Кобрусєва та О. Македон, підкреслюючи, що впровадження ШІ дозволяє суттєво оптимізувати виконання рутинних юридичних операцій, зменшити ймовірність людських помилок і раціо-

нальніше використовувати часові та організаційні ресурси. Автоматизації можуть підлягати такі типові завдання, як підготовка стандартних процесуальних документів чи здійснення правових досліджень, що, у свою чергу, дає змогу юристам зосередитися на складніших і стратегічно значущих напрямах професійної діяльності. Крім того, це сприяє розвитку компетентностей у сферах аналітики, управління ризиками та міждисциплінарної взаємодії, оскільки сучасна юридична практика дедалі більше передбачає співпрацю з фахівцями з інформаційних технологій та захисту даних [3, с. 81].

Особливого значення набуває питання безпечного та коректного застосування генеративних систем ШІ під час підготовки процесуальних документів. Ефективне впровадження таких технологій можливе лише за умови дотримання принципів професійної етики, інформаційної безпеки та постійного контролю з боку юриста. Незважаючи на значний потенціал автоматизації, системи ШІ не можуть і не повинні замінювати аналітичну діяльність фахівця, а їх використання має відбуватися виключно в межах нормативно визначеної відповідальності. ШІ доцільно розглядати як допоміжний інструмент, здатний оптимізувати рутинні завдання – структуризацію документа, технічне редагування, узагальнення великого обсягу інформації, а не як самостійного суб'єкта юридичного аналізу, кваліфікації чи оцінки доказів.

Водночас практичне застосування генеративних моделей виявляє низку системних ризиків, що потребують окремого наукового аналізу. Однією з ключових проблем застосування генеративних моделей є ризик недостовірності згенерованої інформації, що виявляється у створенні неіснуючих норм права, судових рішень або викривленні фабул справ. Використання таких матеріалів без належної перевірки здатне призвести до істотних порушень процесуальних гарантій і професійних стандартів юридичної діяльності. У зв'язку з цим увесь текст, сформований за участі ШІ, повинен проходити повну юридичну експертизу з обов'язковою верифікацією нормативних джерел і судової практики.

Важливим елементом правомірного використання ШІ є дотримання вимог конфіденційності та захисту персональних даних. Внесення персональної або службової інформації до відкритих ШІ-сервісів створює ризики витоку даних, порушення адвокатської таємниці та невідповідності вимогам законодавства України у сфері захисту персональних даних. У зв'язку з цим у правничій практиці доцільним є використання локальних або корпоративних моделей ШІ, які функціонують без передачі даних на зовнішні сервери та передбачають внутрішні механізми контролю доступу.

Порівняльно-правовий аналіз дозволяє глибше оцінити можливі моделі регулювання впровадження ШІ у правосудді. Англійський підхід до використання генеративного ШІ у правосудді суттєво відрізняється тим, що акцент робиться не на обов'язку розкриття технічної інформації про систему, а на професійній відповідальності та етичних обов'язках юристів і суддів. Якщо поданий до суду документ або судове рішення містить недостовірні відомості, відповідальність покладається не на систему GenAI, а на користувача – адвоката чи суддю, який не здійснив належної перевірки змісту. Ключовим елементом такого підходу є ефективний людський контроль за текстами, запропонованими системою. Саме перевірка, редагування та критична оцінка результату забезпечують допустимість використання технології у юридичній практиці. Визначення конкретних завдань, для яких може застосовуватися ШІ (зокрема, узагальнення документів чи підготовка адміністративних текстів), у поєднанні з обов'язковою перевіркою результату дозволяє відмовитися від складних процедур сертифікації чи попереднього дозволу [10, с. 16–17].

На відміну від англійської моделі, український підхід до інтеграції ШІ перебуває на стадії формування та нормативного осмислення. В Україні обговорення можливостей інтеграції ШІ у судову систему відбувається в межах наукових та практичних ініціатив. Наразі триває формування нормативної бази щодо впровадження ШІ у правову сферу. Міністерство цифрової трансформації України схвалило Концепцію розвитку штучного інтелекту

в Україні, яка визначає етичні та правові принципи його використання. Основною метою державної політики у сфері ШІ є гарантування захисту прав і свобод людини під час розроблення та застосування відповідних технологій, а також забезпечення їх використання з дотриманням етичних стандартів. У сфері правосуддя це передбачає: подальший розвиток і вдосконалення вже функціонуючих цифрових систем (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо); впровадження консультативних сервісів на основі ШІ для розширення доступу населення до правової допомоги; використання аналітичних можливостей ШІ для попередження суспільно небезпечних явищ; застосування технологій ШІ для оцінювання ризиків і визначення індивідуальних заходів ресоціалізації засуджених; можливість використання ШІ при розгляді справ незначної складності (за згодою сторін) на основі аналізу законодавства та судової практики [6]. Таким чином, інтеграція ШІ у правосуддя має здійснюватися поступово, зі збереженням пріоритету прав людини та належного процесуального контролю.

Українські дослідники Ж. Удовенко, В. Галаган, В. Шкелебей акцентують увагу на тому, що ШІ здатний суттєво оптимізувати діяльність слідчого, перебираючи на себе виконання технічних і повторюваних операцій – сортування матеріалів, формування чернеток процесуальних документів, транскрипцію аудіозаписів тощо. Водночас обов'язковою умовою його застосування має залишатися фінальне схвалення та контроль із боку людини. З іншого боку, забезпечення прозорості та підзвітності використання таких технологій потребує чітких нормативних орієнтирів. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить спеціальних положень щодо застосування ШІ, що зумовлює стан правової невизначеності. У зв'язку з цим доцільним убачається внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема доповнення ст. 91 положеннями, які б окреслювали межі та порядок використання систем ШІ у кримінальному провадженні [8, с. 83].

Поряд із нормативними та етичними аспектами важливо враховувати й технологічні можливості сучасних моделей ШІ, що безпосередньо впливають на якість процесуального письма. На низку технологічних можливостей ШІ, що можуть бути ефективно використані у сфері кримінального процесу, звертає увагу С. Тарасюк. Зокрема, йдеться про fine-tuning – налаштування моделей під конкретні завдання, що дозволяє адаптувати систему ШІ до специфіки юридичного середовища та підвищити точність аналізу процесуальних документів. Автор також акцентує на застосуванні технології доповненого пошуку (RAG), котра забезпечує автоматичне звернення системи до масивів правових джерел (кодексів, практики Верховного Суду тощо) для верифікації сформованих висновків. Окрему увагу приділено спеціалізованим архітектурам обробки великих текстових масивів, що дають змогу аналізувати значний обсяг матеріалів кримінального провадження одночасно, виявляючи логічні неузгодженості або суперечності у доказах. Крім того, перспективним напрямом визначено створення тематично структурованих баз даних (класифікація матеріалів на докази, процесуальні документи, показання тощо) та використання паралельного аналізу, за якого різні частини справи опрацьовуються одночасно з подальшим зіставленням результатів для первинного виявлення потенційних розбіжностей, що надалі підлягають перевірці людиною [7, с. 199].

Як зазначає Т. Цувіна, інтеграція технологій ШІ у правничу діяльність зумовила виникнення складних питань щодо їхньої легітимності, надійності та етичної допустимості у межах судового процесу. Зокрема, дискусійною залишається не лише можливість використання текстів, згенерованих великими мовними моделями, під час підготовки процесуальних документів сторонами та їх представниками, а й потенційна можливість застосування таких технологій самими суддями у процесі здійснення правосуддя. За відсутності чітко сформульованих нормативних приписів і усталених судових стандартів правозастосування учасники процесу фактично опиняються у стані правової невизначеності, де технологічні

інновації, етичні обмеження та процесуальні гарантії перебувають у постійному балансуванні [12, с. 11].

У свою чергу, Н. Калинюк та К. Мельникова зазначають, що сьогодні технології ШІ активно застосовуються в різних напрямах правничої діяльності: для перевірки та підготовки документів, здійснення правових досліджень, розрахунку судових витрат, автоматизованого розподілу справ між суддями, укладення договорів, пошуку й аналізу інформації в текстах нормативних і процесуальних актів, а також у діяльності правоохоронних органів, зокрема під час розкриття та розслідування злочинів і проведення експертиз. Водночас ШІ, як і будь-який створений людиною інструмент, не позбавлений ризиків зловживання. Це зумовлює необхідність формування належної деонтологічної та нормативно-правової основи його застосування, яка забезпечить баланс між технологічними можливостями, дотриманням прав людини та принципами правосуддя [11, с. 65].

Теоретичні положення щодо відповідальності та меж використання ШІ знаходять своє практичне підтвердження у сучасній судовій практиці. Аналіз окремих судових рішень дозволяє виявити нові процесуальні та етичні виклики, пов'язані із застосуванням ШІ. Слід згадати ухвалу Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду у справі № 991/4110/25 від 28 травня 2025 р. Суд встановив, що апеляційна скарга містила образливі висловлювання на адресу суду та прямо зазначала, що її текст підготовлено із використанням ChatGPT з метою «формального» оскарження та подальшого звернення до Європейського суду з прав людини. Апеляційна палата вказала, що процесуальні документи мають відповідати вимогам ст. 396 Кримінального процесуального кодексу України, а також стандартам ділового мовлення та поваги до суду. Використання згенерованого ШІ тексту без належного юридичного обґрунтування, на противагу висновкам суду, було розцінено як прояв неповаги та зловживання процесуальними правами. Суд також послався на позицію Верховного Суду щодо недопустимості зловживання правом на звернення до суду та наголосив, що рішення мають ухвалюватися на підставі фактичних обставин і правових аргументів сторін, а не емоційних оцінок чи текстів, автоматично згенерованих ШІ [9].

Зазначена справа є показовою з огляду на: відсутність нормативного регулювання використання ШІ при підготовці процесуальних документів; ризики формального або некритичного використання генеративних моделей; необхідність людського контролю, професійної перевірки та встановлення відповідальності за зміст поданого документа. Справа демонструє, що сам факт використання ШІ не заборонений, однак відсутність належного редагування, правового аналізу та дотримання процесуальних вимог може призвести до негативних процесуальних наслідків.

Варто навести також постанову Новозаводського районного суду міста Чернігова у справі № 751/8289/25 від 17 жовтня 2025 р. На особливу увагу заслуговує використання у тексті судового рішення формулювання: *«Ось перевірений і відредагований варіант вашого тексту з виправленням граматичних, стилістичних і пунктуаційних помилок»* [5]. Таке формулювання не є типовим для офіційної мови судових рішень і зазвичай не використовується в судовій практиці. Натомість воно більше схоже на стиль спілкування з генеративними мовними моделями, що їх застосовують для редагування та покращення текстів. Наявність такого мовного звороту у судовому рішенні дозволяє припустити використання інструментів ШІ на етапі підготовки або редагування мотивувальної частини постанови. При цьому йдеться не про автоматизоване ухвалення рішення, а саме про залучення алгоритмічних засобів до процесуального письма, що, своєю чергою, актуалізує питання прозорості, меж допустимого використання ШІ та персональної відповідальності судді за зміст судового рішення.

З формально-правового погляду, саме собою використання цифрових інструментів для редагування тексту не суперечить процесуальному законодавству. Водночас поява у судовому рішенні маркерів, притаманних генеративним системам, свідчить про необхід-

ність розробки чітких етичних і процедурних стандартів застосування ШІ у судовій діяльності, зокрема щодо обов'язкового людського контролю, перевірки змісту та уникнення механічного перенесення алгоритмічних формулювань до офіційних документів.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що використання систем ШІ під час складання процесуальних документів є об'єктивною тенденцією цифрової трансформації правосуддя. ШІ здатний істотно оптимізувати рутинні операції, підвищити швидкість обробки великих масивів інформації та сприяти стандартизації процесуального письма. Водночас автоматизація у сфері судочинства належить до діяльності підвищеного ризику, оскільки безпосередньо впливає на реалізацію процесуальних прав і гарантій справедливого суду.

Аналіз національних і зарубіжних підходів дозволяє констатувати, що ключовою умовою допустимості застосування ШІ є збереження повного людського контролю та персональної відповідальності суб'єкта процесу за зміст документа. Алгоритмічні системи не можуть розглядатися як самостійні суб'єкти правозастосування, а їх використання має обмежуватися допоміжними функціями – структуризацією тексту, аналітичним пошуком, узагальненням матеріалів та технічним редагуванням.

Таким чином, інтеграція ШІ у процесуальну діяльність має здійснюватися поступово, на основі ризик-орієнтованого підходу, із пріоритетом прав людини, процесуальних гарантій та принципу відповідальності особи за результати використання алгоритмічних інструментів.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у формуванні цілісної моделі нормативного регулювання застосування ШІ в різних видах судочинства, визначенні критеріїв допустимості використання генеративних систем у діяльності суддів, адвокатів і прокурорів, уточненні підходів до розподілу юридичної відповідальності за їх застосування, розробці етичних стандартів перевірки згенерованого контенту та дослідженні впливу ШІ на процесуальні гарантії і стандарти доказування.

Список використаних джерел

1. Бисага Ю. М., Бєлов Д. М., Заборовський В. В. Штучний інтелект та авторські і суміжні права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2023. Т. 2. № 76. С. 299–304. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.47.

2. Борщевська О. М., Заснов І. О. Правові підстави та перспективи використання штучного інтелекту в судочинстві України. *Правова держава*. 2023. № 50. С. 106–119. DOI : https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.50.280278.

3. Кобрусєва Є. А., Македон О. А. Штучний інтелект та автоматизація рутинних юридичних завдань: перспективи для юристів. *Нове українське право.* 2024. Вип. 5. С. 78–82. DOI : https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.11.

4. Кожухар О. Г. Правове регулювання систем штучного інтелекту в ЄС: передумови, сучасний стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2024. № 13. С. 65–73. DOI : https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.13.65-73.

5. Постанова Новозаводського районного суду міста Чернігова у справі № 751/8289/25 від 17 жовтня 2025 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/131196945.

6. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text.

7. Тарасюк С. М. Використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні: практичні аспекти та перспективи. *Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості : зб. тез круглого столу* (м. Львів, 14 бер. 2025 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 199–202.

8. Удовенко Ж. В., Галаган В. І., Шкелебей В. А. Використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні під час дії воєнного стану. *Право і безпека.* 2025. № 3 (98). С. 78–90. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2025.3.07.

9. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду у справі № 991/4110/25 від 28 травня 2025 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/127690240.

10. Contini F. Unboxing Generative AI for the Legal Professions: Functions, Impacts and Governance. *International Journal for Court Administration.* 2024. Vol. 15. No. 2. P. 1–22. DOI : 10.36745/ijca.604.

11. Kalyniuk N., Melnykova K. Legal aspects of the application of artificial intelligence in jurisprudence: the experience of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights* 2024. № 2. P. 61–66. DOI : https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.2.11.

12. Tsuvina T. Artificial intelligence technologies in the judiciary: European standards and Ukrainian practice. *Ius Modernum.* 2025. № 2. С. 4–13. DOI : https://doi.org/10.31617/3.2025(139)03.

References

1. Bysaha, Yu. M., Bielov, D. M., Zaborovskyi, V. V. (2023) Shtuchnyi intelekt ta avtorski i sumizhni prava [Artificial intelligence and copyright and related rights]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo*. Vol. 2, № 76, pp. 299–304. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.47. [in Ukr.].

2. Borshchevska, O. M., Zasnov, I. O. (2023) Pravovi pidstavy ta perspektyvy vykorystannia shtuchnoho intelektu v sudochynstvi Ukrainy [Legal grounds and prospects for the use of artificial intelligence in the judiciary of Ukraine]. *Pravova derzhava.* № 50, pp. 106–119. DOI : https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.50.280278. [in Ukr.].

3. Kobruseva, Ye. A., Makedon, O. A. (2024) Shtuchnyi intelekt ta avtomatyzatsiia rutynnykh yurydychnykh zavdan: perspektyvy dlia yurystiv [Artificial intelligence and automation of routine legal tasks: Prospects for lawyers]. *Nove ukrainske pravo.* Iss. 5, pp. 78–82. DOI : https://doi.org/10.51989/NUL.2024.5.11. [in Ukr.].

4. Kozhukhar, O. H. (2024) Pravove rehuliuvannia system shtuchnoho intelektu v YeS: peredumovy, suchasnyi stan ta perspektyvy [Legal regulation of artificial intelligence systems in the EU: Preconditions, current state and prospects]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky.* № 13, pp. 65–73. DOI : https://doi.org/10.18523/2617-2607.2024.13.65-73. [in Ukr.].

5. Postanova Novozavodskoho raionnoho sudu mista Chernihova u spravi № 751/8289/25 vid 17 zhovtnia 2025 r. [Resolution of the Novozavodskyi District Court of Chernihiv in case No. 751/8289/25 dated October 17, 2025]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131196945. [in Ukr.].

6. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini [On approval of the Concept for the development of artificial intelligence in Ukraine] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02 hrudnia 2020 r. № 1556-r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-r#Text. [in Ukr.].

7. Tarasiuk, S. M. (2025) Vykorystannia shtuchnoho intelektu u kryminalnomu provadzhenni: praktychni aspekty ta perspektyvy [Use of artificial intelligence in criminal proceedings: Practical aspects and prospects]. *Shtuchnyi intelekt u pravovii praktytsi: mezhi ta mozhlyvosti : zb. tez kruhloho stolu* (m. Lviv, 14 ber. 2025 r.). Lviv : LvDUVS, 2025. S. 199–202. [in Ukr.].

8. Udovenko, Zh. V., Halahan, V. I., Shkelebei, V. A. (2025) Vykorystannia shtuchnoho intelektu u kryminalnomu provadzhenni pid chas dii voiennoho stanu [Use of artificial intelligence in criminal proceedings under martial law]. *Pravo i bezpeka.* № 3 (98), pp. 78–90. DOI : https://doi.org/10.32631/pb.2025.3.07. [in Ukr.].

9. Ukhvala Apeliatsiinoi palaty Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu u spravi № 991/4110/25 vid 28 travnia 2025 r. [Resolution of the Appellate Chamber of the High Anti-Corruption Court in case No. 991/4110/25 dated May 28, 2025]. Retrieved from: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127690240. [in Ukr.].

10. Contini, F. (2024) Unboxing Generative AI for the Legal Professions: Functions, Impacts and Governance. *International Journal for Court Administration*. Vol. 15. No. 2, pp. 1–22. DOI : https://doi.org/10.36745/ijca.604.

11. Kalyniuk, N., Melnykova, K. (2024) Legal aspects of the application of artificial intelligence in jurisprudence: The experience of Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. No. 2, pp. 61–66. DOI: https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.2.11.

12. Tsuvina, T. (2025) Artificial intelligence technologies in the judiciary: European standards and Ukrainian practice. *Ius Modernum.* No. 2, pp. 4–13. DOI : https://doi.org/10.31617/3.2025(139)03.

ABSTRACT

Eluchka Kazarian. Legal and ethical aspects of the use of artificial intelligence in drafting procedural documents

The article examines the legal and ethical implications of using artificial intelligence (hereinafter – AI) in drafting procedural documents within criminal, civil, administrative, and commercial proceedings. The rapid digital transformation of the Ukrainian legal system has led to the increasing integration of AI-based tools into legal practice, particularly in automating document preparation, legal research, and analytical tasks. While AI technologies significantly enhance efficiency, reduce routine workload, and improve structural and linguistic consistency of procedural texts, their application in judicial processes raises complex issues related to legitimacy, reliability, accountability, and the protection of fundamental rights.

The study analyzes both Ukrainian and European approaches to AI regulation, emphasizing the risk-oriented model that differentiates legal requirements depending on the potential impact of technology on human rights. Special attention is paid to the problem of legal responsibility for AI-generated content. The research supports the position that AI systems cannot be regarded as independent subjects of legal decision-making; instead, full responsibility for the content of procedural documents must remain with the human user – a lawyer or judge – who is obliged to verify and critically assess any generated output.

The article further identifies key risks associated with generative models, including the fabrication of legal norms or case law, confidentiality breaches, and the absence of clear procedural standards governing AI use.

It is concluded that the integration of AI into procedural drafting should follow a gradual and carefully regulated approach, grounded in transparency, data protection, mandatory human oversight, and explicit legislative safeguards. The development of clear normative standards is essential to ensure a balance between technological innovation and the fundamental principles of due process and judicial independence.

Keywords: *artificial intelligence, procedural documents, judicial automation, legal liability, digitalization of justice, procedural safeguard, human oversight.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 343.98
DOI

Ігор МАЛЮК
здобувач вищої освіти
(Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-9746-9954
ihormaliuk947@gmail.com

Борис ЛУК'ЯНЧИКОВ
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4761-5980
boryn1971@gmail.com

Данило СКОРОБОГАТЬКО
здобувач вищої освіти
(Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-0879-4306
danylo.skorobogatka@gmail.com

ГЕНЕРАТИВНИЙ ШІ В РЕКОНСТРУКЦІЇ МІСЦЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: МОЖЛИВОСТІ ТА РИЗИКИ

Досліджено можливий потенціал та виклики впровадження технологій генеративного штучного інтелекту (далі – ГШІ) [2] у процес реконструкції місця події під час розслідування злочинів. Проаналізовано можливості використання інструментів комп'ютерного зору та генеративних моделей для відтворення обставин правопорушення з подальшим визначенням можливих місць залишення слідів та легалізації цих інструментів в процесі отримання доказів у кримінальному судочинстві.

Розглянуто ризики, пов'язані з використанням штучного інтелекту (далі – ШІ) в криміналістиці, від процесуальних складнощів легітимізації цифрових реконструкцій як доказів у суді до загрози маніпуляції даними (діпфейки) та упередженості алгоритмів. Наголошено на необхідності розробки етичних та правових стандартів, які б регламентували застосування ШІ в криміналістиці для забезпечення об'єктивності судових рішень.

Ключові слова: *генеративний штучний інтелект (ГШІ), машинне навчання, комп'ютерний зір, моделювання місця злочину, інноваційні технології, цифрові докази.*

Постановка проблеми. На сьогодні реконструкція місця вчинення кримінального правопорушення залишається одним із найважливіших і водночас найскладніших етапів досудового розслідування. Вона вимагає використання традиційних методів, зокрема візуального огляду місця події, фотозйомки, що спрямовані на максимально точне відтворення послідовності подій, розташування учасників, траєкторій їхнього руху, механізмів

© І. Малюк, 2026
© Б. Лук'янчиков, 2026
© Д. Скоробогатько, 2026

утворення слідів та інших обставин, що належать до предмета доказування у кримінальному провадженні і встановлюються на підставі обмеженого обсягу фізичних, цифрових та інших відомостей. Водночас ефективність реконструкції значною мірою залежить від професійного рівня слідчого, його практичного досвіду, здатності вибрати оптимальну тактику збирання інформації на місці події, а також уміння формувати й перевіряти обґрунтовані версії щодо механізму вчинення кримінального правопорушення [5, с. 196].

Зі впровадженням ГШІ у досудове розслідування неодмінно відбудеться формування нових можливостей для прискорення та покращення ефективності роботи слідчого щодо реконструкції місця вчинення кримінального правопорушення, що в подальшому вплине на результативність розслідування. До нових можливостей можемо віднести: генерацію реалістичних 3D-симуляцій сцени, реконструкцію частково зруйнованих або невидимих об'єктів (наприклад, обличчя за черепом, траєкторії кулі за уламками, відсутніх фрагментів відео- чи фото-матеріалів), моделювання альтернативних версій вчинення правопорушення на основі наявних доказів.

Проте, якщо відбудеться впровадження ГШІ в досудове розслідування, з'явиться значна кількість серйозних проблем, що будуть вирішені не за один рік використання. Основними з них є:

1. Фабрикація даних. ГШІ може «вигадувати» неіснуючі деталі розслідування та намагатися видавати їх за правдиві, при цьому наводячи досить аргументовану відповідь;

2. Відсутність пояснення. Ймовірними є ситуації, коли відбувається генерація реконструкції місця події або формування версій вчинення кримінального правопорушення без достатнього обґрунтування їхнього походження та логіки побудови. У подальшому це може ускладнити процес доказування, зокрема обґрунтування правової позиції сторони обвинувачення в суді;

3. Технічні обмеження. Для того щоб ГШІ надавав достовірний результат, потрібно його навчати, а навчання займатиме не один рік, і для цього необхідно знаходити якісних спеціалістів у сфері роботи зі штучним інтелектом, яких не так багато, або, як альтернатива, можливе запрошення іноземних спеціалістів, щоб вони передавали свій досвід та навчали роботі з ГШІ. Також велику роль відіграє надання якісних вхідних даних, бо від них залежатиме подальша генерація місця події та висування версії вчиненого діяння.

Отже, актуальність опрацювання окресленої проблематики полягає в тому, що, з одного боку, ГШІ полегшить та покращить ефективність роботи органів досудового розслідування, а з іншого – може призвести до генерації недостовірних даних, через які в найгіршому випадку відбудеться засудження невинної особи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання використання генеративного штучного інтелекту в криміналістиці, судовій експертизі та загалом у кримінальному проваджені активно досліджується саме зарубіжними діячами.

Яскравим прикладом є стаття Generative AI Powered Forensic Device. Автори публікації стверджують, що «традиційні тактики, котрі використовуються в цій сфері, часто базуються на ручних процедурах, які є трудомісткими та схильними до помилок, що робить їх неефективними для забезпечення оперативного та надійного правосуддя. Використання автоматизації та передових технологій для судової експертизи та розслідування місця злочину на сьогодні є необхідним» [8]. У цій статті пропонується розглянути можливості застосування інструментів штучного інтелекту для 3D-моделювання місця події, аналізу слідів, виявлення потенційно значущих об'єктів, а також створення симуляцій подій із метою перевірки слідчих версій. Окрема увага приділяється інтеграції технологій машинного навчання та глибокого навчання для обробки даних, автоматизованого аналізу інформації та підвищення ефективності криміналістичного дослідження.

Аналіз вітчизняних та закордонних праць, присвячених ГШІ, дозволяє дійти висновку про швидке зростання наукового інтересу до використання цифрових технологій у криміналістиці, зокрема 3D-моделювання, лазерного сканування, аналізу цифрових слідів

та автоматизованої обробки інформації. Водночас використання ГШІ у реконструкції місця події залишається відносно новим напрямом наукового пошуку, що перебуває на стадії формування. Наявні дослідження здебільшого зосереджені на технічних можливостях таких систем, тоді як процесуальні, доказові та етичні аспекти їх застосування у кримінальному провадженні розроблені недостатньо.

Окремої уваги потребують питання достовірності результатів, прозорості алгоритмів, ролі експерта при використанні інструментів штучного інтелекту, а також ризики формування помилкових реконструкцій, що можуть впливати на побудову слідчих версій та оцінку доказів.

Отже, стан опрацьованості проблематики свідчить про наявність значного наукового інтересу до цифровізації криміналістичної діяльності, однак комплексне дослідження застосування генеративного штучного інтелекту саме у реконструкції місця події потребує подальшого наукового пошуку.

Метою статті є з'ясування того, в який спосіб генеративний штучний інтелект може застосовуватися у процесі реконструкції місця вчинення кримінального правопорушення, зокрема під час 3D-моделювання обстановки події, аналізу слідової інформації та створення цифрових симуляцій для перевірки слідчих версій, а також визначення процесуальних меж і потенційних ризиків його використання у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. На думку А. Волнянського, «генеративний штучний інтелект – це тип штучного інтелекту, здатного створювати новий контент, такий як текст, зображення або аудіо, на основі аналізу великих обсягів даних. На відміну від традиційного ШІ, який фокусується на аналізі та класифікації існуючої інформації, генеративний ШІ генерує оригінальний контент» [1].

У нашому випадку можна зробити таке порівняння: якщо звичайний штучний інтелект працює наче «суддя», а саме він порівнює, класифікує та шукає збіги у вже наявних даних (наприклад, перевіряє, чи належить відбиток конкретній особі), то генеративний ШІ діє як «творець». Його головна особливість у тому, що він не просто аналізує, а створює абсолютно новий контент, як-от текст, зображення, 3D-модель або навіть відео на основі закономірностей, котрі він вивчив із-поміж тисяч прикладів.

Проаналізуємо, як працює штучний інтелект і як саме він може працювати у процесі розслідування злочинів та допомогти органам досудового розслідування. «Дослідники з Open AI вважають, що генеративні моделі – один із найбільш багатообіцяючих підходів до досягнення мети – наділити комп'ютери розумінням навколишнього світу» [4].

Зокрема, генеративно-змагальні мережі (GANs) працюють так: між двома алгоритмами постійно відбувається суперництво – один створює дані, а інший оцінює, чи є вони справжніми. У криміналістиці цей метод дозволяє отримувати дуже високу якість при роботі з пошкодженими носіями інформації. Головна користь GANs для слідства – це технологія Super-Resolution, що дозволяє «доводити до кінця» втрачені пікселі на розмитих кадрах із камер або відеореєстраторів. Крім того, GANs використовуються для того, щоб повернути обличчя підозрюваного та приблизно визначити його вік. Це дуже важливо для пошуку осіб, які перебувають у розшуку протягом декількох років. Однак саме GANs використовуються для створення більшості діпфейків, тому криміналісти також застосовують їх для виявлення спеціальних цифрових шумів, які свідчать про те, що відео було відредаговано [7].

Дифузійні моделі працюють за принципом поступового перетворення випадкового шуму у чітке зображення, з кожним кроком видаляючи непотрібні елементи. У криміналістиці це найефективніший інструмент для створення реконструкції місця події. За допомогою різних фотознімків, вимірів та схем нейромережа може згенерувати повну просторову модель, яку слідчий має змогу переглядати в VR-окулярах. Це дозволяє робити повторні огляди місця події навіть тоді, коли воно було фактично змінене або зруйноване. Крім того, такі моделі добре використовуються для відновлення фрагментів зображень: якщо важли-

вий речовий доказ на фото має частково приховану частину, нейромережа може з певною ймовірністю видалити перешкоду, знову відтворивши приховану частину об'єкта [6]. Це збільшує наочність для суду та допомагає перевіряти різні версії про рух учасників події та їхні кути огляду.

Великі мовні моделі (LLMs) використовують архітектуру трансформерів, щоб добре розбирати зв'язки у тексті [10]. У криміналістичних дослідженнях ці моделі використовуються при виконанні цифрової лінгвістичної експертизи. Вони можуть аналізувати багато повідомлень, листів або постів із соціальних мереж, щоб виявити особливий «цифровий почерк» зловмисника – це унікальні способи виявляти думку, помилки у побудові розділень та стиль написання. Такий спосіб допомагає знайти автора анонімних повідомлень про мінування та інші загрози.

Автокодувальники з варіаційними змінами працюють шляхом стискання вхідної інформації у математичний вектор, який називається «прихований простір», а потім відновлення початкових даних. Основна криміналістична функція цих технологій – виявлення аномалій. Оскільки такі моделі навчаються на «чистих» даних, наприклад справжніх підписах або оригінальних цифрових файлах, будь-яке втручання або підробка негайно виявляється як відхилення від звичайного. В експертизі зброї вони допомагають автоматизувати порівняння мікрорельєфу на гільзах та кулях: модель перетворює складні подряпини у цифрові коди, що дозволяє за кілька секунд знайти відповідність у базах балістичних обліків [9].

Для порівняння розглянуті генеративні моделі представлені у таблиці нижче.

Тип моделі	Основна роль у криміналістиці	Контекст
GANs (генеративно-змагальні мережі)	Реставрація	Відновлення пошкоджених чи нечітких слідів.
Diffusion Models (дифузійні моделі)	Реконструкція	Створення 3D-моделей місця злочину.
LLMs (великі мовні моделі)	Аналітика	Обробка звітів та пошук серійних зв'язків
VAEs (варіаційні автокодувальники)	Верифікація	Перевірка доказів на справжність та стиснення даних

Слід зазначити, що впровадження генеративного штучного інтелекту у криміналістику, незважаючи на його значний потенціал, супроводжується низкою критичних загроз. Із-поміж основних проблем виділяється так зване питання чорної скриньки. Багато сучасних систем, зокрема глибокі нейронні мережі, не дозволяють повною мірою пояснити логіку ухвалення рішень. Це створює серйозні труднощі для обґрунтування експертних висновків у судовому процесі.

Одна з ключових проблем полягає у технічній недосконалості таких систем. Вони не є безпомилковими, можуть надавати некоректні результати або «галюцинувати», створюючи цифрові артефакти чи вигадані деталі у випадках недостатності даних. У контексті кримінального провадження такі похибки здатні призвести до фатальних судових помилок. Крім того, ефективність моделей штучного інтелекту критично залежить від якості й масштабів навчальних датасетів. Формування великих колекцій якісних зображень потребує значних ресурсів, а використання неповних баз може спричинити викривлення підсумкових результатів ідентифікації.

Особливу небезпеку становить потенційна можливість маніпуляції даними та створення діпфейків. Це підкреслює важливість розробки складних механізмів контролю якості роботи систем та забезпечення можливості оскарження їхніх висновків. У юридичному аспекті проблема полягає в тому, що чинне законодавство України не містить спеціальних

норм, які б чітко визначали правовий статус доказів, отриманих за допомогою штучного інтелекту, а також вимоги до їхньої процесуальної допустимості.

Також важливо враховувати питання захисту персональних даних і права на приватність, адже функціонування систем ідентифікації передбачає обробку великих обсягів біометричної інформації. Це породжує ризики порушення законодавства про захист інформації. З етичного погляду існує небезпека надмірної довіри фахівців до результатів роботи алгоритмів. Попри те, що штучний інтелект є потужним інструментом, остаточні рішення повинна ухвалювати компетентна особа на основі комплексного аналізу всіх доступних даних.

Отже, без створення прозорої нормативної бази, обов'язкової сертифікації систем та належної підготовки експертів впровадження таких технологій може суттєво ускладнити досягнення справедливого правосуддя.

Згідно з положенням ч. 2 ст. 84 КПК України «процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів» [3]. Аналіз тексту цієї статті дозволяє дійти висновку, що законодавець не передбачив можливість використання згенерованих цифрових матеріалів як джерела доказів у кримінальному процесі. Ба більше, законодавець не передбачав і не міг передбачити у 2012 р. появу та широке застосування матеріалів, створених за допомогою генеративного штучного інтелекту. Тому процес залучення ГШІ для вирішення завдань досудового розслідування та використання його результатів як одне із джерел доказів є досить складним питанням, яке має вирішуватися на законодавчому рівні вже зараз.

На нашу думку, одним із варіантів вирішення проблеми процесуальної легалізації матеріалів, створених ГШІ, є включення їх до вже існуючих у ч. 2 ст. 84 КПК України категорій джерел доказів.

Найбільш реальним і юридично безпечним шляхом є подання згенерованого матеріалу (зображення, відео, аудіо, тексту) на комп'ютерно-технічну чи іншу відповідну експертизу. Саме висновок експерта в такому разі стає процесуальним джерелом доказів, а не сам згенерований контент. Що стосується реконструкції місця вчинення правопорушення, важливо, щоб експерт здійснював дослідження не лише кінцевого результату, сформованого за допомогою ГШІ, а й вихідних даних, на підставі яких було здійснено моделювання. Йдеться про перевірку достовірності просторових параметрів, відповідності масштабу, джерел візуальної або технічної інформації, а також коректності застосованих методів цифрової обробки. Лише за умови встановлення, що використані матеріали відображають об'єктивні характеристики місця події та не зазнали спотворення внаслідок алгоритмічної генерації, результати такої реконструкції можуть набувати доказового значення.

Таким чином, матеріали, згенеровані ГШІ, не можуть автоматично визнаватися доказами. Процесуального статусу доказів вони набувають лише після інтеграції в систему передбачених КПК України джерел доказів і за умови дотримання вимог щодо належності, допустимості та достовірності.

Висновки. Отже, впровадження використання ГШІ може стати досить доцільним рішенням, яке внесе колосальні зміни в процес досудового розслідування, особливо на його початковому етапі, під час огляду місця події.

На початкових етапах (бета-тестуванні) буде здаватися, що це безглузда і необґрунтована ідея, але з деяким часом, після багаторічного навчання ГШІ та впровадження нових можливостей зможемо отримати потужний інструмент, що буде здатний радикально підвищити швидкість, точність та об'єктивність роботи правоохоронців, зменшити навантаження на людські ресурси та покращити якість доказової бази.

Однак для реалізації цього потенціалу необхідні комплексні заходи: внесення змін до КПК України з метою врегулювання статусу цифрових та згенерованих матеріалів як доказів, розробка методичних рекомендацій та технічних стандартів, навчання слідчих та експертів, а також створення системи судового контролю за використанням таких технологій.

Лише за таких умов генеративний штучний інтелект перетвориться з потенційного ризику на надійний інструмент справедливого кримінального правосуддя в умовах цифрової епохи.

Список використаних джерел

1. Волнянський А. Що таке генеративний штучний інтелект і де він застосовується? *COLOBRIDGE*. URL : https://blog.colobridge.net/uk/2025/08/generative-artificial-intelligence-ua/.

2. Генеративний штучний інтелект. *Вікіпедія.* URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%88%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

4. Логвін А. О. Типи генеративних нейронних мереж. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Технічні науки.* 2021. Т. 32 (71). Ч. 1. № 1. С. 103–109. DOI : https://doi.org/10.32838/2663-5941/2021.1-1/17.

5. Лук'янчиков Б. Є. Спеціаліст в огляді місця дорожньо-транспортної події. *Теорія и практика судової експертизи і криміналістики : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-річчя доктора юридичних наук, професора Ніни Іванівни Клименко* (м. Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ ; Маріуполь : 2018. С. 195–197.

6. Cao H., Mei Q., Li Z., etc. REVEAL: Reasoning-enhanced Forensic Evidence Analysis for Explainable AI-generated Image Detection. *arXiv.* URL : https://arxiv.org/abs/2511.23158.

7. Karras T., Laine S., Aittala M., etc. Analyzing and Improving the Image Quality of StyleGAN. *arXiv.* URL : https://arxiv.org/abs/1912.04958.

8. Kshirsagar V. G., Bhosale D. G., Suryawanshi S., etc. Generative AI Powered Forensic Device. *8th International Conference on Computing, Communication, Control and Automation (ICCUBEA)* (23-24 Aug. 2024). 2024. *IEEE Xplore*. URL : https://ieeexplore.ieee.org/document/10774908/figures#figures.

9. Patten C., Saunders C., Puthawala M. Deep Learning for Forensic Identification of Source. *arXiv.* URL : https://arxiv.org/html/2503.20994v1.

10. Przystalski K., Argasiński J. K., Grabska-Gradzińska I., Ochab J. K. Stylometry recognizes human and LLM-generated texts in short samples. *arXiv.* URL : https://arxiv.org/html/2507.00838v2.

References

1. Volnianskyi, A. Shcho take heneratyvnyi shtuchnyi intelekt i de vin zastosovuietsia? [What is generative artificial intelligence and where is it applied] *COLOBRIDGE.* Retrieved from: https://blog.colobridge.net/uk/2025/08/generative-artificial-intelligence-ua/. [in Ukr.].

2. Heneratyvnyi shtuchnyi intelekt [Generative artificial intelligence]. *Vikipediia.* Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%88%D1%82%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82. [in Ukr.].

3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. [in Ukr.].

4. Lohvin, A. O. (2021) Typy heneratyvnykh neironnykh merezh [Types of generative neural networks]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia : Tekhnichni nauky.* Vol. 32 (71). Part 1. № 1, pp. 103–109. DOI : https://doi.org/10.32838/2663-5941/2021.1-1/17. [in Ukr.].

5. Lukianchykov, B. Ye. (2018) Spetsialist v ohliadi mistsia dorozhno-transportnoi podii [Specialist in the inspection of the scene of a road traffic accident]. *Teoriia y praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. z nahody 85-richchia doktora yurydychnykh nauk, profesora Niny Ivanivny Klymenko* (m. Kyiv, 27 liut. 2018 r.). Kyiv ; Mariupol, pp. 195–197. [in Ukr.].

6. Cao, H., Mei, Q., Li, Z., etc. REVEAL: Reasoning-enhanced Forensic Evidence Analysis for Explainable AI-generated Image Detection. *arXiv.* Retrieved from: https://arxiv.org/abs/2511.23158.

7. Karras, T., Laine, S., Aittala, M., etc. Analyzing and Improving the Image Quality of StyleGAN. *arXiv.* Retrieved from: https://arxiv.org/abs/1912.04958.

8. Kshirsagar, V. G., Bhosale, D. G., Suryawanshi, S., etc. (2024) Generative AI Powered Forensic Device. *8th International Conference on Computing, Communication, Control and Automation (ICCUBEA)* (23-24 Aug. 2024). *IEEE Xplore*. Retrieved from: https://ieeexplore.ieee.org/document/10774908/figures#figures.

9. Patten, C., Saunders, C., Puthawala, M. Deep Learning for Forensic Identification of Source. *arXiv.* Retrieved from: https://arxiv.org/html/2503.20994v1.

10. Przystalski, K., Argasiński, J. K., Grabska-Gradzińska, I., Ochab, J. K. Stylometry recognizes human and LLM-generated texts in short samples. *arXiv.* Retrieved from: https://arxiv.org/html/2507.00838v2.

ABSTRACT

Ihor Maliuk, Borys Lukianchykov, Danylo Skorobogatko. Generative AI in crime scene reconstruction: opportunities and risks

The article explores the potential and challenges of implementing generative artificial intelligence (GAI) technologies into the crime scene reconstruction process during criminal investigations. The authors analyze the possibilities of utilizing computer vision tools and generative models to recreate the offense, providing further guidance on potential trace locations and the admissibility of these tools as evidence in criminal proceedings.

The study examines risks associated with AI in forensics, ranging from procedural difficulties in legitimizing digital reconstructions as evidence in court to threats of data manipulation (deepfakes) and algorithmic bias. The authors emphasize the necessity of developing ethical and legal standards to regulate the application of AI in forensics, ensuring the objectivity of legal outcomes.

Special attention is also paid to the issue of legitimizing the conclusions of generative artificial intelligence within the system of sources of evidence provided for by the criminal procedural legislation of Ukraine. The possibility of integrating generated digital materials into existing procedural forms is analyzed, in particular through their evaluation within the framework of forensic examination, and the requirements for verifying the reliability of input data, processing algorithms, and the correctness of constructing digital models are defined. It is substantiated that generated content in itself cannot automatically acquire the status of evidence without proper procedural verification and documentation of the methodology used for its creation.

The article examines the admissibility of using 3D reconstructions of a crime scene created with the application of generative models for the purpose of testing investigative versions, analyzing the trajectories of the participants' movements, and visualizing the spatial characteristics of the object under examination. Emphasis is placed on the need to establish clear criteria for assessing such materials from the standpoint of relevance, admissibility, and reliability of evidence.

The authors conclude that the introduction of generative artificial intelligence into the field of forensic science has significant potential to enhance the efficiency of pre-trial investigation; however, its application should be accompanied by the development of a transparent regulatory framework, the elaboration of technical standards, and the training of specialists capable of critically evaluating the results of algorithmic processing. Only under conditions of comprehensive legal regulation and proper procedural oversight can the use of generative technologies comply with the principles of fair criminal justice and ensure a balance between innovation and the guarantees of human rights.

Key words: *generative artificial intelligence (GAI), machine learning, computer vision, crime scene modeling, innovative technologies, digital evidence.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 19.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 02.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 343.1
DOI

Максим СМИРНОВ
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет «Одеська юридична академія»,
м. Одеса, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4563-5902
smirnov_maksim@ukr.net

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНУ АРХІТЕКТУРУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОСУДДЯ: ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ ПЕРЕДАЧІ ОСІБ ДО МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Досліджено порядок виконання прохання про арешт і передачу особи та фактичної передачі до Міжнародного кримінального суду.

Зауважено на тому, що передача осіб до Міжнародного кримінального суду базується на принципі вертикального співробітництва, що потребує чіткого розмежування повноважень між національними правоохоронними і судовими органами та міжнародними судовими інституціями.

Встановлено наявність низки нормативних колізій та правових прогалин, що можуть суттєво обмежити ефективність взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом у питанні виконання прохання про арешт та передачу особи.

Стверджується, що правову основу для виконання прохань Міжнародного кримінального суду про арешт і передачу особи забезпечують ст. ст. 631–633 КПК України та ст. ст. 59, 89, 91 Римського статуту. Проте між ними є певні відмінності щодо регулювання зазначеного порядку.

Наголошено на тому, що порядок національної процедури виконання прохання Міжнародного кримінального суду про арешт і передачу особи має певні особливості.

Акцентовано на недоліках редакції ст. 632 КПК України, які можуть вплинути на ефективність її реалізації, як-от: 1) затримка розгляду питання про тимчасове звільнення особи; 2) залежність слідчого судді від рекомендацій Міжнародного кримінального суду; 3) відсутність оскарження ухвали слідчого судді; 4) повторне застосування запобіжного заходу.

Доведено тезу, що передбачений ст. 633 КПК України порядок організації передачі особи до Міжнародного кримінального суду має певні недоліки, що створюють ризики для швидкого та належного виконання передачі особи та можуть порушувати права осіб, до яких застосовується зазначена процедура, зокрема: 1) невизначеність процедури передачі особи; 2) невизначеність строків передачі особи; 3) невизначеність строку відкладання передачі особи.

Підкреслено, що гармонізація Кримінального процесуального кодексу України з положеннями Римського статуту у частині арешту та передачі осіб є не лише міжнародним зобов'язанням, а й необхідною умовою для забезпечення невідворотності покарання за найтяжчі злочини, що викликають стурбованість усього міжнародного співтовариства.

Стверджується, що ратифікація Римського статуту вимагає від України переходу від формального визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду до створення дієвого процесуального механізму взаємодії в питанні виконання прохання про арешт та передачу особи до Міжнародного кримінального суду.

Ключові слова: *Кримінальний процесуальний кодекс України, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, особливості передачі особи, порядок передачі особи, етапи передачі особи, виконання прохання, фактична передача.*

© М. Смирнов, 2026

Постановка проблеми. Із набранням чинності для України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі – РС) національна правова система постала перед викликом повної інтеграції в глобальну архітектуру міжнародного правосуддя. Одним із найбільш важливих та процедурно складних аспектів цієї взаємодії є механізм виконання прохань Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) про арешт та передачу осіб.

Основна проблема полягає у відсутності деталізованої кореляції норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) з положеннями Розділу IX РС «Міжнародне співробітництво та правова допомога», що ускладнює виконання прохань про арешт та передачу особи до МКС. Це створює ризики правової невизначеності для правоохоронних та судових органів України під час співробітництва з МКС, затримок або відмов у співробітництві з МКС, порушень процесуальних гарантій особи, передачу якої запитує МКС.

Отже, дослідження порядку виконання прохань про арешт та передачу особи до МКС є важливим для розробки пропозицій щодо гармонізації національних норм із положеннями РС, а також вироблення єдиного правового стандарту, який би забезпечував виконання міжнародних зобов'язань України без порушення засад національного суверенітету та фундаментальних прав людини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням різних аспектів співробітництва України з МКС займалися такі вчені, як: Ю. Аносова, В. Антипенко, М. Антонович, О. Базов, Н. Боднар, М. Бурменський, В. Буткевич, В. Ведькал, О. Виноградова, Р. Волинець, І. Головюк, М. Гнатовський, В. Гутник, О. Дроздов, Н. Дрьоміна, О. Задорожній, К. Задоя, Н. Зелінська, А. Кориневич, Т. Короткий, У. Коруц, О. Кучер, А. Матковський, М. Пашковський, С. Перепьолкін, В. Пилипенко, А. Підгородинська, В. Попко, В. Попович, Т. Рибалко, М. Селівон, Т. Сироїд, О. Сурілова, О. Червякова, О. Чернецька, Є. Щербань, К. Юртаєва, Я. Яворський та ін. Однак, попри значний доробок зазначених вчених, процесуальний порядок виконання прохання про арешт та передачу особи до МКС донедавна не виступав предметом цілісного наукового аналізу, оскільки практична імплементація відповідних норм стала можливою лише після повноцінної ратифікації РС Україною у 2024 р. Отже, питання виконання прохання про арешт та передачу особи до МКС на сьогодні залишається недостатньо розробленим у вітчизняній доктрині, що обумовлює актуальність дослідження.

Мета статті полягає у необхідності провести комплексний аналіз правового механізму виконання прохань про арешт та передачу особи до МКС, дослідити процедурні колізій між положеннями РС та кримінальним процесуальним законодавством України, а також розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення відповідних норм КПК України.

Виклад основного матеріалу. Передача осіб до МКС базується на принципі вертикального співробітництва, що потребує чіткого розмежування повноважень між національними правоохоронними і судовими органами та міжнародними судовими інституціями.

Питання полягає в тому, що передача особи до МКС є особливою формою міжнародного співробітництва, оскільки: 1) не є міждержавною процедурою, тому що правовідносини виникають між державою та МКС; 2) здійснюється не на підставі суверенної рівності держав, а в межах спеціального міжнародно-правового режиму, передбаченого РС; 3) має на меті забезпечення юрисдикції МКС, а не реалізацію кримінальної юрисдикції запитуючої держави. Інакше кажучи, коли держава-учасниця РС передає особу до МКС, вона виконує міжнародні зобов'язання перед МКС як наднаціональною судовою інституцією.

Передача особи до МКС є однією з надскладних форм співробітництва України з МКС та поділяється на декілька етапів:

1) *затримання особи* (ст. 628 КПК України). На підставі того, що особа розшукується МКС, або на підставі прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу компетентні органи України здійснюють затримання такої особи. Після затримання особа

повинна бути доставлена до суду для розгляду питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (тимчасового арешту);

2) *тимчасовий арешт* (ст. 629 КПК України, ст. 92 РС). Після затримання на прохання МКС про тимчасовий арешт до особи застосовується запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (тимчасовий арешт) до шістдесяти діб. Протягом цього періоду до центрального органу України має надійти прохання МКС про арешт і передачу особи;

3) *виконання прохання про арешт та передачу* (ст. 631 КПК України, ст. ст. 59, 91 РС). Після тимчасового арешту, застосованого відповідно до ст. 629 КПК України та ст. 92 РС, МКС у найкоротші терміни має направити прохання про арешт і передачу особи разом із відповідними документами, передбаченими ст. 91 РС. Після надходження прохання МКС про арешт і передачу особи за дорученням центрального органу України прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу до МКС на виконання виданого МКС ордеру на арешт або вироку про призначення покарання у виді позбавлення волі;

4) *фактична передача особи до МКС* (ст. 633 КПК України, ст. 89 РС). Центральний орган України організовує передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу після набрання законної сили ухвалою суду. Фактична передача особи до МКС здійснюється у спосіб та строки, узгоджені центральним органом України та МКС [1].

Порядок виконання прохання МКС про арешт і передачу особи передбачений ст. 631 КПК України та ст. ст. 59, 91 РС. Зазначені статті забезпечують правову основу для виконання прохань МКС про арешт і передачу особи, проте між ними є певні відмінності щодо регулювання зазначеного порядку.

Стаття 91 РС («Зміст прохання про арешт і передачу») передбачає, що держава, яка отримала прохання про арешт і передачу будь-якої особи до МКС, невідкладно вживає заходів для арешту відповідної особи відповідно до свого законодавства і положень ч. 9 РС (ч. 1 ст. 59 РС).

КПК України (ст. 631) передбачає конкретну національну процедуру виконання прохання про арешт і передачу особи, яка має бути дотримана в Україні, зважаючи на її зобов'язання як держави-учасниці РС. Порядок виконання прохання МКС про арешт і передачу особи відповідно до зазначеної статті є таким:

1) *надходження прохання МКС про арешт і передачу особи* (ч. 1 ст. 631 КПК України). МКС може передати прохання про арешт і передачу особи разом із матеріалами, що додаються до прохання, зазначеними у ст. 91 РС, будь-якій державі, на території якої може перебувати ця особа, і звертатися до цієї держави з проханням про співробітництво у здійсненні арешту і передачі такої особи. Держави-учасниці, відповідно до положень ч. 9 РС і процедури, передбаченої їхнім національним законодавством, виконують прохання про арешт і передачу (ч. 1 ст. 89 РС). Після надходження прохання МКС про арешт і передачу особи центральний орган України передає це прохання прокурору;

2) *звернення прокурора з клопотанням до слідчого судді* (ч. 1–2 ст. 631 КПК України). За дорученням центрального органу України прокурор звертається до слідчого судді за місцем тримання особи під вартою або за місцем перебування особи з клопотанням про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу до МКС на виконання виданого МКС ордеру на арешт або вироку про призначення покарання у виді позбавлення волі;

3) *розгляд клопотання слідчим суддею* (ч. 4–5 ст. 631 КПК України). Слідчий суддя розглядає клопотання за участю затриманої особи, її захисника та прокурора. Під час розгляду клопотання прокурора слідчий суддя зобов'язаний встановити, чи підтверджують надані докази наявність обставин, які свідчать про те, що: 1) затримана особа є тією особою, яка зазначена в ордері або вироку МКС; 2) під час затримання особи були дотримані

вимоги процесуального законодавства; 3) дотримані права затриманої особи, передбачені КПК України. Слід зазначити, що прохання МКС про арешт і передачу основане на ордері на арешт або на вироку МКС. Проте ч. 5 ст. 631 КПК України не передбачає можливості для слідчого судді оцінити обґрунтованість виданого Палатою досудового провадження МКС ордера або вироку МКС. Відповідно до ст. 59 РС арештована особа невідкладно доставляється до компетентного судового органу в державі місця тримання під вартою, який відповідно до законодавства цієї держави визначає, що: a) ордер виданий стосовно цієї особи; b) ця особа арештована з дотриманням належної процедури; c) права цієї особи були дотримані;

4) *постановлення слідчим суддею ухвали за результатами розгляду клопотання* (ч. 6 ст. 631 КПК України). За результатами розгляду клопотання слідчий суддя постановляє ухвалу про: а) застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу особи; б) відмову в застосуванні до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та у передачі, якщо затримана особа не є тією особою, яка зазначена в ордері МКС на арешт або у вироку МКС. Після прийняття державою місця тримання під вартою рішення про передачу цю особу якомога швидше доставляють до МКС (ч. 7 ст. 59 РС);

5) *надсилання ухвали слідчого судді до центрального органу України* (ч. 6 ст. 631 КПК України). Копія ухвали слідчого судді невідкладно надсилається до центрального органу України;

6) *роз'яснення слідчим суддею прав особі* (ч. 7 ст. 631 КПК України). Після оголошення ухвали про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу особи слідчий суддя роз'яснює особі: 1) право на оскарження ордеру на арешт, виданого МКС, до Палати досудового провадження МКС; 2) право звертатися з клопотанням про тимчасове звільнення до її передачі до МКС відповідно до ст. 632 КПК України;

7) *оскарження ухвали слідчого судді* (ч. 8 ст. 631 КПК України). Ухвала слідчого судді, постановлена відповідно до ч. 6 ст. 631 КПК України, може бути оскаржена в апеляційному порядку особою, стосовно якої надійшло прохання МКС про арешт і передачу, її захисником чи законним представником, прокурором. Частина 9 цієї статі зазначає, якщо строк запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до фактичної передачі особи до МКС закінчується, а передача особи до МКС не відбулася, строк тримання під вартою може бути продовжений слідчим суддею за клопотанням прокурора. Клопотання про продовження строку прокурор подає не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення строку тримання під вартою до фактичної передачі особи до МКС [1].

Таким чином, виконання прохання про арешт та передачу, як окремий етап передачі особи до МКС, передбачає, що після тимчасового арешту, застосованого відповідно до ст. 629 КПК України та ст. 92 РС, МКС у найкоротші терміни має направити прохання про арешт і передачу особи разом із відповідними документами, передбаченими ст. 91 РС. Після надходження прохання МКС про арешт і передачу особи за дорученням центрального органу України прокурор звертається до слідчого судді з клопотанням про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу до МКС на виконання виданого МКС ордеру на арешт або вироку про призначення покарання у виді позбавлення волі.

Редакція ст. 631 КПК України, на наш погляд, містить кілька потенційних недоліків, що можуть вплинути на ефективність її реалізації, як-от:

1) *обмежена можливість оскарження на національному рівні*. Частина 8 ст. 631 КПК України передбачає, що ухвала слідчого судді може бути оскаржена особою в апеляцій-

ному порядку. Однак саме питання арешту і передачі значною мірою залежить від МКС, і можливості оскарження ордеру на національному рівні є обмеженими. Ордер на арешт або вирок МКС є обов'язковими для виконання державою-учасницею РС, що співпрацює з МКС. Українські суди не мають юрисдикції змінювати або скасовувати рішення, прийняті МКС, оскільки вони діють лише в межах співробітництва з МКС. На національному рівні оскаржити можна лише питання процедури, зокрема, що: затримана особа є тією особою, яка зазначена в ордері або вироку МКС; під час затримання особи були дотримані вимоги процесуального законодавства; дотримані права затриманої особи, передбачені КПК України. Лише ці питання встановлює слідчий суддя. Він не має можливості переглянути або визнати ордер на арешт або вирок МКС необґрунтованим. Це суттєво звужує можливість оскарження рішення про арешт і передачу на національному рівні. Особа може оскаржити сам ордер на арешт або рішення про арешт і передачу лише в Палаті досудового провадження МКС. Але це вже процес, який відбувається на міжнародному рівні і значною мірою виходить за межі юрисдикції компетентних органів України;

2) *питання про продовження строків тримання під вартою*. Частина 9 ст. 631 КПК України передбачає, що строк тримання під вартою може бути продовжений, якщо передача до МКС не відбулася, але не встановлює чітких обмежень щодо кількості та тривалості таких продовжень. Відсутність обмежень щодо кількості продовжень строку тримання під вартою може створити умови для можливих зловживань, коли передача до МКС навмисно затягується або просто не відбувається з різних причин. Це може призвести до невиправдано тривалого тримання особи під вартою без фактичної передачі до МКС, що суперечить її праву на свободу та особисту недоторканність.

Окремо слід зазначити, що КПК України передбачає процедуру тимчасового звільнення особи, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на виконання прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу. Основні особливості та етапи цієї процедури полягають у такому:

1) *право на подання заяви про тимчасове звільнення особи* (ч. 1 ст. 632 КПК України). Особа, до якої застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на виконання прохання МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, має право подати до слідчого судді за місцем тримання під вартою письмову заяву про тимчасове звільнення і обрання запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. Така заява може бути подана особою у будь-який час до фактичної передачі її до МКС. Право на подання заяви про тимчасове звільнення також передбачено ч. 3 ст. 59 РС, зокрема, арештована особа має право звернутися до компетентного органу в державі місця тримання під вартою з клопотанням про тимчасове звільнення до її передачі до МКС;

2) *одержання рекомендацій від МКС щодо тимчасового звільнення особи* (ч. 1–2 ст. 632 КПК України). Відповідно до ч. 5 ст. 59 РС Палаті досудового провадження МКС повідомляють про будь-яке клопотання про тимчасове звільнення і вона надає рекомендації компетентному органу в державі місця тримання під вартою. Компетентний орган у державі місця тримання під вартою до прийняття ним рішення повною мірою враховує такі рекомендації, у тому числі будь-які рекомендації стосовно заходів запобігання втечі цієї особи. З метою одержання рекомендацій від МКС щодо тимчасового звільнення особи слідчий суддя невідкладно надсилає копію такої заяви до центрального органу України. У зверненні до МКС центральний орган України може зазначити строк, протягом якого може бути надано рекомендації. Одержані від МКС рекомендації передаються центральним органом України слідчому судді у триденний строк;

3) *розгляд заяви про тимчасове звільнення особи* (ч. 3 ст. 632 КПК України). Розгляд заяви про тимчасове звільнення особи здійснюється у триденний строк зі дня одержання від центрального органу України рекомендацій МКС. Слідчий суддя розглядає заяву за участю прокурора, особи та її захисника. Під час розгляду слідчий суддя: а) встановлює

особу, яка подала заяву про тимчасове звільнення; б) роз'яснює особі її права, передбачені КПК України і РС, а також правові наслідки та умови застосування тимчасового звільнення; в) досліджує матеріали, що стосуються застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; г) досліджує та враховує рекомендації МКС; ґ) заслуховує думку учасників розгляду. Ч. 4 ст. 59 РС наголошує, що компетентний орган у державі місця тримання під вартою не може розглядати питання про те, чи виданий ордер на арешт у належний спосіб відповідно до підпунктів (a) та (b) п. 1 ст. 58 РС. Згідно з ними Палата досудового провадження МКС видає за заявою Прокурора МКС ордер на арешт особи, якщо, розглянувши цю заяву і докази або іншу інформацію, надані Прокурором МКС, вона переконалася в тому, що: a) є обґрунтовані підстави вважати, що ця особа вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію МКС; b) арешт цієї особи видається необхідним для забезпечення її явки на судовий розгляд; для забезпечення того, щоб ця особа не створювала перешкод чи загрози для розслідування або судового провадження; у відповідних випадках, для запобігання продовженню вчинення особою цього злочину або пов'язаного з ним злочину, що підпадає під юрисдикцію МКС і пов'язаний із тими самими обставинами [2]. Отже, під час розгляду заяви слідчий суддя не досліджує питання про винуватість особи та не перевіряє законність процесуальних рішень, прийнятих стосовно особи МКС;

4) *постановлення ухвали за результатами розгляду заяви про тимчасове звільнення особи* (ч. 4–5 ст. 632 КПК України). При визначенні виду запобіжного заходу слідчий суддя оцінює в сукупності всі обставини, зокрема: а) тяжкість покарання, що загрожує особі у разі визнання її винуватою у вчиненні злочину, зазначеного у проханні МКС про тимчасовий арешт або про арешт і передачу; б) вік та стан здоров'я особи; в) міцність соціальних зав'язків особи в місці її постійного проживання, зокрема наявність у неї родини та/або утриманців; г) наявність у особи постійного місця проживання; ґ) дотримання особою умов застосованих запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до неї раніше; д) обставини, що можуть вплинути на вирішення питання про тимчасове звільнення особи, з урахуванням необхідності забезпечення виконання прохання про передачу особи до МКС; е) строки виконання прохання МКС про тимчасовий арешт, про арешт і передачу; є) інші надзвичайні та виняткові обставини, що виправдовують тимчасове звільнення особи відповідно до рекомендацій МКС. Крім цього, ч. 4 ст. 59 РС звертає увагу на те, що під час прийняття рішення стосовно будь-якого такого клопотання компетентний орган у державі місця тримання під вартою розглядає питання про те, чи існують, з огляду на тяжкість імовірних злочинів, надзвичайні та виняткові обставини, які виправдали б тимчасове звільнення, і чи існують необхідні гарантії для забезпечення того, щоб держава місця тримання під вартою могла виконати свій обов'язок стосовно передачі цієї особи до МКС. Слідчий суддя за результатами розгляду заяви може ухвалити рішення про: а) тимчасове звільнення особи та обрання їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою. В ухвалі про тимчасове звільнення особи та обрання їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, слідчий суддя зобов'язує особу прибувати за кожною вимогою до суду або до центрального органу України, визначеного в ухвалі, а також встановлює особі зобов'язання, визначені в рекомендаціях МКС; б) відмову у тимчасовому звільненні особи. Ухвала про тимчасове звільнення особи та обрання їй запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, або про відмову у тимчасовому звільненні набирає законної сили з моменту її оголошення слідчим суддею та оскарженню не підлягає;

5) *надіслання копії ухвали за результатами розгляду заяви про тимчасове звільнення особи* (ч. 6 ст. 632 КПК України). Копія ухвали не пізніше наступного дня після її постановлення надсилається до центрального органу України для відповідного інформування МКС;

6) *повторне застосування запобіжного заходу* (ч. 7 ст. 632 КПК України). Тимчасове звільнення особи не перешкоджає повторному застосуванню до неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою з метою фактичної передачі до МКС або на прохання МКС.

Частина 6 ст. 59 РС зазначає, якщо особа тимчасово звільнена, Палата досудового провадження МКС може запитувати періодичні звіти про статус такого тимчасового звільнення.

Редакція ст. 632 КПК України містить кілька недоліків, які можуть вплинути на ефективність її реалізації, зокрема:

1) *затримка розгляду питання про тимчасове звільнення особи*. Необхідність отримання рекомендацій від МКС може затримувати розгляд питання про тимчасове звільнення особи. Хоча КПК України і передбачає, що у зверненні до МКС центральний орган України може зазначити строк, протягом якого може бути надано рекомендації, МКС може потребувати певного часу для їх надання компетентному органу в державі місця тримання особи під вартою, що може затягнути процедуру і збільшити термін перебування її під вартою;

2) *залежність слідчого судді від рекомендацій МКС*. Хоча МКС надає саме рекомендації щодо тимчасового звільнення особи, вони все-таки стосуються насамперед слідчого судді, який має розглядати відповідну заяву особи та ухвалювати рішення. Це може створювати ситуацію, коли слідчий суддя фактично змушений виконувати рекомендації МКС, що може обмежувати його свободу у прийнятті рішення та незалежність у вирішенні такого питання;

3) *відсутність оскарження ухвали слідчого судді*. Відповідно до ч. 6 ст. 632 КПК України ухвала слідчого судді не підлягає оскарженню. Відсутність апеляційного оскарження ухвали слідчого судді обмежує можливості особи щодо захисту своїх прав у випадку, якщо ухвала, на погляд особи, є необґрунтованою та несправедливою;

4) *повторне застосування запобіжного заходу*. Частина 7 ст. 632 КПК України передбачає можливість повторного застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, що змушує особу кілька разів проходити процедуру тримання під вартою і звільнення, що порушує принцип правової визначеності, якій передбачає остаточність судового рішення.

Зважаючи на етапи передачі особи до МКС, ст. 633 КПК України регламентує заключний етап, а саме організацію та порядок фактичної передачі особи до МКС. Відповідно до цього порядку центральний орган України організовує передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу після набрання законної сили ухвалою суду.

Відповідно до ч. 8 ст. 631 КПК України ухвала слідчого судді про застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до її фактичної передачі та про передачу особи до МКС на виконання прохання МКС про арешт і передачу особи може бути оскаржена в апеляційному порядку особою, стосовно якої надійшло прохання МКС про арешт і передачу, її захисником чи законним представником, прокурором. Тільки після завершення процедури апеляційного оскарження і набрання законної сили ухвалою суду, постановленою відповідно до п. 1 ч. 6 ст. 631 КПК України, центральний орган України організовує передачу особи до МКС.

Лише після цього центральний орган України може розпочати фактичну передачу особи до МКС, яка здійснюється у спосіб та строки, узгоджені центральним органом України та МКС.

Центральний орган України може відкласти фактичну передачу такої особи на строк, узгоджений із МКС, якщо стосовно особи на території України здійснюється кримінальне провадження або вона відбуває покарання за інший злочин, ніж той, якого стосується прохання МКС про арешт і передачу.

Таке повноваження центрального органу України щодо можливості відкласти фактичну передачу передбачено також п. 1 ч. 3 ст. 621 КПК України, де зазначається, що у разі якщо негайне виконання прохання перешкоджає досудовому розслідуванню або судовому розгляду в Україні іншої справи, ніж та, якої стосується прохання, центральний орган України може відкласти виконання прохання МКС на строк, погоджений з МКС.

Можливість відстрочки виконання прохання МКС у зв'язку зі здійснюваним розслідуванням або судовим переслідуванням у запитуваній державі передбачає ст. 94 РС. Так,

якщо негайне виконання прохання перешкоджає здійснюваному розслідуванню або кримінальному переслідуванню у справі, іншій, ніж та справа, якої стосується прохання, запитувана держава може відстрочити виконання цього прохання на строк, погоджений із МКС.

Крім цього, ч. 4 ст. 89 РС зазначає: якщо щодо особи здійснюється кримінальне провадження або вона відбуває покарання у запитуваній державі за злочин, інший, ніж той, у зв'язку з яким запитується передача до МКС, запитувана держава після прийняття свого рішення про задоволення прохання консультується із МКС [2].

Передбачений ст. 633 КПК України порядок організації передачі особи до МКС має певні недоліки, що створюють ризики для швидкого та належного виконання передачі особи до МКС та можуть порушувати права осіб, до яких застосовується зазначена процедура, зокрема:

1) *невизначеність процедури передачі особи*. Стаття 633 КПК України не визначає конкретний механізм передачі особи, залишаючи це питання для узгодження між центральним органом України та МКС, що може призвести до правових та організаційних перешкод, особливо в ситуації непорозуміння між сторонами щодо деталей процедури передачі особи, таких як місце, час, умови перевезення. Відсутність чітко визначеного механізму передачі особи залишає широкий простір для тлумачення та можливих суперечок між центральним органом України та МКС;

2) *невизначеність строків передачі особи*. У ч. 2 ст. 633 КПК України зазначається, що строки фактичної передачі особи до МКС узгоджуються центральним органом України та МКС. Відсутність передбаченого строку, в межах якого центральний орган України та МКС повинні дійти згоди, може призвести до затримки у передачі особи. Таке положення також не буде сприяти швидкому виконанню прохання;

3) *невизначеність строку відкладання передачі особи*. Частина 3 ст. 633 КПК України дозволяє відкласти передачу особи, якщо щодо неї ведеться кримінальне провадження або вона відбуває покарання за інший злочин, ніж той, якого стосується прохання МКС, але не визначає максимального строку, на який можна відкласти передачу особи. Зазначене положення хоча і захищає національні інтереси України, проте може призвести до затягування фактичної передачі особи до МКС на невизначений час.

Висновки. Проведений аналіз норм КПК України та положень РС щодо порядку виконання прохання про арешт та передачу особи до МКС дозволяє констатувати наявність низки нормативних колізій та правових прогалин, що можуть суттєво обмежити ефективність взаємодії України з МКС у питанні виконання прохання про арешт та передачу особи.

За результатами дослідження доходимо таких висновків:

по-перше, передача особи до МКС має особливий правовий характер, що ґрунтується на принципі вертикального співробітництва між державою-учасницею та міжнародною судовою установою. Це зумовлює обмежений обсяг повноважень національних органів щодо перевірки підстав арешту та передачі особи, а також виключає можливість перегляду по суті рішень, ухвалених МКС;

по-друге, норми ст. ст. 628–633 КПК України загалом відтворюють логіку та етапність процедури, передбаченої Розділом IX РС, однак їх узгодженість із положеннями РС має переважно формальний характер. У певних випадках національне кримінальне процесуальне регулювання не забезпечує достатнього рівня правової визначеності, що ускладнює практичну реалізацію відповідних положень;

по-третє, встановлено «процесуальний дуалізм» у питанні оскарження рішень про арешт та передачу особи. Процедура виконання прохання МКС про арешт та передачу особи передбачає безпосередню участь слідчого судді, однак обсяг судового контролю є обмеженим. Слідчий суддя перевіряє виключно дотримання процесуальної форми, ідентичність особи та забезпечення її прав, не маючи повноважень оцінювати обґрунтованість ордера на арешт або вироку МКС, що відповідає вимогам ст. 59 РС, але водночас звужує

можливості судового захисту на національному рівні. Обмеження компетенції національних судів лише перевіркою процедурних аспектів затримання без права ревізії обґрунтованості ордера МКС створює ситуацію, за якої реальний судовий захист переміщується виключно в міжнародну площину (до Палати досудового провадження МКС). Це потребує чіткого розмежування юрисдикцій та розроблення механізму правової допомоги затриманій особі для доступу до міжнародного правосуддя безпосередньо з території України;

по-четверте, виявлено ризики порушення права на свободу та особисту недоторканність через відсутність у ч. 9 ст. 631 КПК України граничних строків та чіткої кількості продовжень тримання під вартою у випадках затримки передачі особи. Положення ч. 9 ст. 631 КПК України щодо продовження строку тримання під вартою до фактичної передачі особи до МКС не містять чітких обмежень щодо кількості та тривалості таких продовжень. Відсутність законодавчо визначених меж створює ризики невиправдано тривалого тримання особи під вартою та потенційного порушення права на свободу і особисту недоторканність. Із метою недопущення свавільного обмеження прав людини вбачається за необхідне встановлення на законодавчому рівні максимальних часових меж превентивного ув'язнення, за межами яких особа має бути звільнена, якщо передача МКС не була здійснена у розумні строки. Стаття 631 КПК України потребує подальшого вдосконалення в напрямі збалансування міжнародних зобов'язань України за РС із конституційними гарантіями прав і свобод людини на національному рівні;

по-п'яте, процедура тимчасового звільнення особи, передбачена ст. 632 КПК України, формально узгоджується з положеннями РС, однак на практиці її реалізація може ускладнюватися необхідністю одержання рекомендацій МКС та відсутністю можливості апеляційного оскарження ухвали слідчого судді. Це негативно впливає на оперативність розгляду відповідних заяв та на рівень процесуальних гарантій особи;

по-шосте, заключний етап передачі особи до МКС (ст. 633 КПК України) залишається найбільш невизначеним із погляду національного регулювання. КПК України не встановлює ані чіткого механізму фактичної передачі, ані конкретних строків її здійснення, ані граничних меж відкладення передачі у зв'язку зі провадженням у національних судах, що може призводити до затягування виконання міжнародних зобов'язань України.

Отже, чинне кримінальне процесуальне законодавство України у сфері виконання прохань МКС про арешт і передачу особи потребує подальшого нормативного вдосконалення. Таке вдосконалення має бути спрямоване на усунення виявлених прогалин, підвищення рівня правової визначеності та забезпечення належного балансу між обов'язком України співпрацювати з МКС і необхідністю дотримання фундаментальних прав і свобод людини.

Ратифікація РС вимагає від України переходу від формального визнання юрисдикції МКС до створення дієвого процесуального механізму взаємодії в питанні виконання прохання про арешт та передачу особи до МКС. Гармонізація КПК України з положеннями РС у частині арешту та передачі осіб є не лише міжнародним зобов'язанням, а й необхідною умовою для забезпечення невідворотності покарання за найтяжчі злочини, що викликають стурбованість усього міжнародного співтовариства.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

2. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. Ратифіковано із заявами Законом України від 21.08.2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. [in Ukr.].

2. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu [The Rome Statute of the International Criminal Court] vid 17.07.1998. Ratyfikovano iz zaiavamy Zakonom Ukrainy vid 21.08.2024. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maksym Smyrnov. Integration of Ukraine into the global architecture of international justice: procedural aspects of the transfer of persons to the International Criminal Court

The article examines the procedure for executing a request for arrest and surrender of a person and the actual transfer to the International Criminal Court.

It is noted that the transfer of persons to the International Criminal Court is based on the principle of vertical cooperation, which requires a clear demarcation of powers between national law enforcement and judicial bodies and international judicial institutions.

The existence of a number of regulatory conflicts and legal gaps has been established, which may significantly limit the effectiveness of Ukraine's interaction with the International Criminal Court in the issue of executing a request for arrest and surrender of a person.

It is argued that the legal basis for executing requests from the International Criminal Court for arrest and surrender of a person is provided by Articles 631–633 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and Articles 59, 89, 91 of the Rome Statute. However, there are certain differences between them in terms of regulating the specified procedure.

It is noted that the procedure for the national procedure for executing the request of the International Criminal Court for the arrest and transfer of a person has certain features.

Attention is drawn to the shortcomings of the wording of Article 632 of the CPC of Ukraine, which may affect the effectiveness of its implementation, in particular: 1) delay in considering the issue of the temporary release of a person; 2) dependence of the investigating judge on the recommendations of the International Criminal Court; 3) lack of appeal of the ruling of the investigating judge; 4) repeated application of a preventive measure.

The thesis is proved that the procedure for organizing the transfer of a person to the International Criminal Court, provided for in Article 633 of the CPC of Ukraine, has certain shortcomings that create risks for the rapid and proper execution of the transfer of a person and may violate the rights of persons to whom the specified procedure is applied, in particular: 1) uncertainty of the procedure for the transfer of a person; 2) uncertainty of the terms of the transfer of a person; 3) uncertainty of the term for postponing the transfer of a person.

It is emphasized that the harmonization of the Criminal Procedure Code of Ukraine with the provisions of the Rome Statute in terms of arrest and surrender of persons is not only an international obligation, but also a necessary condition for ensuring the inevitability of punishment for the most serious crimes that cause concern to the entire international community.

It is argued that the ratification of the Rome Statute requires Ukraine to move from formal recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court to the creation of an effective procedural mechanism for interaction in the issue of executing a request for arrest and surrender of a person to the International Criminal Court.

Key words: *Criminal procedure code of Ukraine, Rome Statute, International criminal court, features of the transfer of a person, procedure for the transfer of a person, stages of the transfer of a person, execution of the request, actual transfer.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 09.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

ФАХОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 351.95
DOI

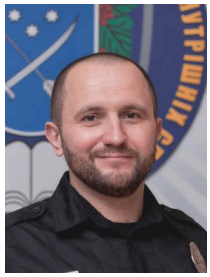

Євген ЗЕЛЕНСЬКИЙ
старший викладач
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-5345-1513
yevhen.zelenskyi@dduvs.edu.ua

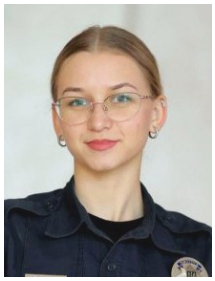

Марія ХЛІВНА
здобувач вищої освіти
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-6700-8479
dianasvetlovska@gmail.com

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ З ОГЛЯДУ НА УМОВИ СУЧАСНОСТІ

Визначено окремі аспекти підготовки майбутніх працівників поліції, що виникли у зв'язку з уведенням правового режиму воєнного стану на території України та, відповідно, необхідністю підготовки поліцейських, які можуть ефективно та законно діяти у складних сучасних умовах, що часто виходять за межі стандартних сценаріїв.

Так, вогнева підготовка майбутніх працівників поліції в умовах воєнного стану передбачає вивчення матеріальної частини зброї, правил стрільби, дій зі зброєю та бойовими припасами, а також заходів безпеки під час поводження зі зброєю. Основною метою цієї підготовки є забезпечення готовності майбутніх поліцейських до застосування вогнепальної зброї згідно з чинним законодавством, що є необхідним для захисту громадян, суспільства та держави саме в умовах воєнного стану.

Наголошено на тому, що буде слушним упровадження в навчальну програму вивчення різних видів зброї (оскільки остання постійно вдосконалюється, зокрема і зарубіжна), її матеріальної частини та набуття навичок поводження з нею.

Ключові слова: *вогнева підготовка, зброя, воєнний стан, заходи безпеки, майбутні працівники поліції, психологічна підготовка.*

© Є. Зеленський, 2026
© М. Хлівна, 2026

Постановка проблеми. Норми ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» визначають, що «завданнями поліції є забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг із допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги». Однак слід зазначити, що, зважаючи на зміни в чинному законодавстві, а саме доповнення ст. 24 зазначеного вище закону частиною 2, до додаткових повноважень поліції віднесено участь в обороні України, у виконанні завдань територіальної оборони, забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану у разі його оголошення на всій території України або окремій місцевості [8].

Таким чином, важливість володіння вогнепальною зброєю саме в умовах дії правового режиму воєнного стану закріплено в чинному законодавстві України, і тому все більшої актуальності набувають питання ефективної підготовки поліцейських.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми підготовки майбутніх фахівців розглядалися у працях низки дослідників, як-от: Ю. Шелест, Д. Бодирєв, А. Плахотний, Є. Зеленський, О. Лопаєва, Б. Гавриш, Ю. Великий, В. Поливанюк, А. Жбанчик, О. Головацький, В. Прядко. та ін. Указані вчені досить ґрунтовно розглянули питання удосконалення вогневої підготовки, зокрема і в умовах воєнного стану, однак маємо зупинитися на деяких актуальних аспектах цієї теми.

Мета статті – дослідити особливості вогневої підготовки майбутніх працівників поліції з огляду на умови правового режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зазначимо, що вогнева підготовка являє собою один з основних напрямів професійної підготовки поліцейських; її головною метою є навчання майбутніх та діючих працівників поліції вмілому поводженню, застосуванню та використанню вогнепальної зброї під час несення служби та практичних стрільб, а також набуття знань, умінь та навичок влучного вогню [5, с. 160]. Так, на заняттях із вогневої підготовки майбутні поліцейські вивчають правові підстави застосування та використання вогнепальної зброї, заходи безпеки під час поводження зі зброєю та її матеріальну частину, що також є не менш важливим. Окрім того, зважаючи на умови сучасності, увага також зосереджена на правильності застосування бойових припасів, зокрема гранат.

До методик, що є ефективними у ході вогневої підготовки майбутніх поліцейських, можна віднести форми тренування без патронів; виконання вправ, спрямованих на наближення до реальних умов, пов'язаних із застосуванням зброї; практичні вправи зі стрільби з використанням ухиляючих дій тощо. Так, важливим є постійне доповнення процесу навчання поліцейських новим видам складних стрілецьких вправ, прикладами з практичних дій досвідчених поліцейських-професіоналів з обов'язковим поясненням моментів, які призвели до успіху або до невдачі [4, с. 18]. Тобто вдосконалення навичок стрільби майбутніх поліцейських є актуальним у сучасних умовах. Для цього необхідно активно використовувати полігони, котрі дають змогу відпрацьовувати застосування зброї у реальних умовах. Важливо зазначити, що відповідно до правового режиму воєнного стану рекомендовано, щоб програми навчання поліції та підвищення кваліфікації містили аналіз і розроблення конкретних сценаріїв.

Доцільно вказати, що без використання сучасних форм і методів навчання, а також застосування новітніх технологій неможливе формування професійних знань, компетенцій та навичок майбутніх поліцейських. Специфіка вогневої підготовки полягає у тому, що навчальний час, матеріальне забезпечення та методи навчання повинні використовуватися максимально ефективно [3, с. 317]. Ефективне опанування вогневої підготовки майбутніми працівниками, своєю чергою, передбачає отримання спеціальних теоретичних знань та розвиток спеціальних навичок, як-от: усунення затримки при стрільбі; уміле й безпечне поводження зі зброєю; швидке вилучення вогнепальної зброї з кобури та приведення у бойову

готовність; правильне зберігання вогнепальної зброї, виконання прийомів швидкісної стрільби в різних умовах і в різних положеннях [1, с. 319–321].

Своєю чергою, вивчення технік вогневої підготовки для курсантів має свої особливості, зокрема вимагає створення реалістичних умов для виконання бойових завдань. Практичні заняття, що проводяться в умовах бойової обстановки та використання імітаційних засобів, сприяють підвищенню інтересу здобувачів та досягненню поставлених цілей [7]. Також вирішення сучасних викликів у психологічній підготовці та безпеці поліцейських потребує комплексного підходу, що враховує не лише професійну, а й емоційний та психологічний складники. Лише такий підхід забезпечить ефективну роботу правоохоронців зі збереження безпеки громадян. Розвиток вогневої підготовки передбачає не лише вдосконалення технічних навичок стрільби, а й формування внутрішньої готовності та впевненості курсантів для виконання службових обов'язків у стресових ситуаціях. Володіння табельною зброєю стає критично важливим для працівників правоохоронних органів, особливо в умовах погіршення кримінальної обстановки та зростання злочинності [6, с. 595–596]. Тому досить актуальним питанням є підготовка (у тому числі й вогнева) майбутніх працівників поліції, котра передбачає моделювання різноманітних ситуацій, наближених до реалій сьогодення. Таким чином, поліцейські повинні володіти не лише теоретичними знаннями, що стосуються їхньої професійної діяльності, а й необхідними практичними навичками, які поєднуються з використанням та застосуванням вогнепальної зброї.

Не менш важливим буде зазначити, що достатньо довгий час науково-педагогічні працівники закладів освіти зі специфічними умовами навчання здійснюють удосконалення процесу підготовки майбутніх працівників поліції як у теоретичному, так і в практичному аспекті, постійно впроваджуючи нові напрями підвищення якості навчання здобувачів вищої освіти з огляду на умови війни, адже не можна вчити нове покоління лише за матеріалами та нормативною базою довоєнного періоду.

Саме тому з метою цілеспрямованого розвитку та вдосконалення якостей майбутніх поліцейських рекомендується виконувати постійно низку спеціальних вправ, які допоможуть довести свої дії та тактику поводження зі зброєю до автоматизму. Зауважимо, що одним із видів таких вправ є тренування ведення прицільної стрільби. Але ж існують окремі складники, що безпосередньо впливають на ефективність її ведення. Так, деякими науковцями було диференційовано певні чинники, що безпосередньо впливають на влучність (прицільність) стрільби, а саме: 1) зовнішні чинники: атмосферні умови (зміни температури, тиску, швидкості та напрямку вітру), місцевість, на якій ведеться стрільба; 2) чинники, що визначають якість набоїв: точність виготовлення окремих елементів патрона, точність спорядження патрона, фізико-хімічні властивості пороху; 3) чинники, пов'язані зі зброєю: точність її виготовлення, знос, несправність, віддача, розташування центра ваги, вібрація ствола, вплив прицільних пристосувань; 4) чинники, що стосуються стрільця: складання зброї та підготовка її до стрільби, приготування до стрільби, прицілювання, здійснення пострілу, визначення поправок [2, с. 233].

Із приводу вищевикладеного зазначимо, що буде слушним упровадження в навчальну програму вивчення різних видів зброї (оскільки остання постійно вдосконалюється, зокрема й зарубіжна), її матеріальної частини та набуття навичок поводження з нею. Зазначене підтверджується тим, що сьогодні деякі країни допомагають Україні шляхом постачання різноманітної зброї, і тому досить важливим є вміння правильно її зберігати, підтримувати у справному стані та в подальшому застосовувати на практиці у разі необхідності.

Висновки. Отже, доходимо висновку, що вогнева підготовка майбутніх працівників поліції в умовах воєнного стану передбачає вивчення матеріальної частини зброї, правил стрільби, дій зі зброєю та бойовими припасами, а також заходів безпеки під час поводження зі зброєю. Своєю чергою, основною метою цієї підготовки є забезпечення готовності майбутніх поліцейських до застосування вогнепальної зброї згідно з чинним законодавством, що є необхідним для захисту громадян, суспільства та держави саме в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями : монографія. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2018. 524 с.

2. Валєєв Р. Г. Засвоєння курсантами факторів, які впливають на влучність стрільби, під час вогневої підготовки. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. наук. пр. за матеріалами конф., м. Харків, 24 травня 2018 р. Харків, 2018. С. 232–233.

3. Воробець Х. О. Використання новітніх методик під час викладання дисципліни «Вогнева підготовка» у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. наук. пр. за матеріалами конф., м. Харків, 31 травня 2019 р. Харків : ХНУВС, 2019. С. 316–318.

4. Головацький О. О., Прядко В. М. Особливості вогневої підготовки поліцейських на початковому етапі навчання. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. № 1. С. 16–18. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2019.1-4

5. Назаренко О. М. Актуальність використання і застосування вогнепальної зброї працівниками поліції. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : зб. наук. пр. за матеріалами конф., м. Харків, 28 травня 2021 р. Харків : ХНУВС, 2021. С. 160–161.

6. Поливанюк В. Д., Жбанчик А. В. Актуальні питання проведення занять із вогневої підготовки поліцейських в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 593–597. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.91

7. Поливанюк В. Д., Казначеєв Д. Г., Мартьянов І. Ю., Зеленський Є. С., Лопаєва О. М. Навчання поліцейських на початковому етапі вогневої підготовки : методичні рекомендації. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 52 с.

8. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text

References

1. Bondarenko, V. V. (2018) Profesiina pidhotovka pratsivnykiv patrulnoi politsii: zmist i perspektyvni napriamy [Professional training of patrol police officers: content and promising directions] : monohrafiia. Kyiv : FOP Kandyba T.P. 524 p. [in Ukr.].

2. Valieiev, R. H. (2018) Zasvoiennia kursantamy faktoriv, yaki vplyvaiut na vluchnist strilby, pid chas vohnevoi pidhotovky [Cadets' mastery of factors that affect shooting accuracy during fire training]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy : zb. nauk. pr. (za materialamy konf.)* (m. Kharkiv, 24 trav. 2018 r.). Kharkiv, pp. 232–233. [in Ukr.].

3. Vorobets, Kh. O. (2019) Vykorystannia novitnikh metodyk pid chas vykladannia dystsypliny «Vohneva pidhotovka» u vyshchykh navchalnykh zakladakh zi spetsyfichnymy umovamy navchannia [Using the latest methods when teaching the discipline «Fire training» in higher educational institutions with specific learning conditions]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy : zb. nauk. pr. (za materialamy konf.)* (m. Kharkiv, 31 trav. 2019 r.). Kharkiv : KhNUVS, pp. 316–318. [in Ukr.].

4. Holovatskyi, O. O., Priadko, V. M. (2019) Osoblyvosti vohnevoi pidhotovky politseiskykh na pochatkovomu etapi navchannia [Peculiarities of fire training of police officers at the initial stage of training]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys.* № 1, pp. 16–18. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2019.1-4. [in Ukr.].

5. Nazarenko, O. M. (2021) Aktualnist vykorystannia i zastosuvannia vohnepalnoi zbroi pratsivnykamy politsii [The relevance of the use and application of firearms by police officers]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy : zb. nauk. pr. (za materialamy konf.)* (m. Kharkiv, 28 trav. 2021 r.). Kharkiv : KhNUVS, pp. 160–161. [in Ukr.].

6. Polyvaniuk, V. D., Zhbanchyk, A. V. (2024) Aktualni pytannia provedennia zaniat z vohnevoi pidhtovky politseiskykh z vohnevoi pidhotovky politseiskykh v umovakh voiennoho stanu [Current issues of conducting classes on fire training of police officers on fire training of police officers under martial law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* № 5, pp. 593–597. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.91. [in Ukr.].

7. Polyvaniuk, V. D., Kaznacheiev, D. H., Martianov, I. Yu., Zelenskyi, Ye. S., Lopaieva, O. M. (2019) Navchannia politseiskykh na pochatkovomu etapi vohnevoi pidhotovky [Training of police officers at the initial stage of fire training] : metod. rekomendatsii. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 52 p. [in Ukr.].

8. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Zelensky, Mariia Khlivna. Certain aspects of fire training of future police officers in view of current conditions

Certain aspects of the training of future police officers that arose in connection with the introduction of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine and, accordingly, the need to train police officers who can effectively and legally act in complex modern conditions that often go beyond standard scenarios have been identified.

Thus, fire training of future police officers in martial law involves studying the material part of weapons, the rules of shooting, actions with weapons and ammunition, as well as safety measures when handling weapons. The main purpose of this training is to ensure the readiness of future police officers to use firearms in accordance with current legislation, which is necessary to protect citizens, society and the state precisely in martial law.

It is emphasized that it would be appropriate to introduce into the curriculum the study of various types of weapons (since the latter are constantly being improved, including foreign ones), their material part and the acquisition of skills in handling them.

Key words: *fire training, weapons, martial law, security measures, future police officers, psychological training.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 26.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

ТРИБУНА АСПІРАНТА

УДК 343.213+343.23
DOI

Артем АМЕЛЬЧЕНКО
аспірант
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-7488-9944
amelchenkoar@ukr.net

УРАХУВАННЯ ОЗНАК ВОЄННОГО СТАНУ ПІД ЧАС КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Висвітлено питання урахування ознак воєнного стану під час криміналізації суспільно небезпечних діянь, зокрема проти основ національної безпеки України. Обґрунтовано доцільність підходу до врахування ознак воєнного стану під час криміналізації суспільно небезпечних діянь, згідно з яким ці ознаки без спричинення особливо тяжких наслідків (загибелі людей, утрати країною суверенітету, захоплення територій держави тощо) або створення загрози їх спричинення не спричиняють визнання ступеня тяжкості діянь достатнім для встановлення за їх учинення найбільш суворих видів та розмірів покарання, зокрема п'ятнадцяти років позбавлення волі та довічного позбавлення волі за особливо тяжкі злочини проти основ національної безпеки України.

Запропоновано доповнити ст. ст. 111, 113 КК України окремими частинами, у яких передбачити таку особливо кваліфікуючу ознаку, як учинення визначених цими статтями діянь в умовах воєнного стану, якщо це спричинило особливо тяжкі наслідки, та встановити безальтернативну санкцію у виді довічного позбавлення волі виключно за такі діяння.

Ключові слова: *умови воєнного стану, криміналізація, суспільна небезпечність, основи національної безпеки, обставини, які обтяжують кримінальну відповідальність.*

Постановка проблеми. Уведення воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 р. після початку повномасштабного вторгнення російської федерації спровокувало необхідність поглибленого вивчення цієї ознаки та її впливу на ступінь суспільної небезпечності діянь, передбачених чинним КК України, пошуку відповідних підходів до її урахування під час криміналізації посягань на соціальні цінності, які не були кримінально караними до зазначеного вторгнення.

Наведені чинники спричинили внесення змін та доповнень до КК України. Так, до розділу XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» КК України внесено 12 змін та доповнень, що стосуються кримінальної відповідальності за вказані правопорушення в умовах воєнного стану [4].

Водночас поряд із законотворчою роботою щодо вдосконалення чинного КК України під час дії воєнного стану триває діяльність робочої групи з питань розвитку кримінального

© А. Амельченко, 2026

права, утвореної Указом Президента України від 07.08.2019 № 584/2019 [6], якою напрацьований проєкт Кримінального кодексу України [8].

Зазначений проєкт КК України увібрав у себе новітні погляди провідних фахівців у галузі кримінального права України з приводу структури закону про кримінальну відповідальність, формулювання та закріплення у законодавстві дефініцій кримінально-правових понять, підстав криміналізації та пеналізації суспільно небезпечних діянь тощо. Знайшло відображення у цьому проєкті й питання урахування ознак воєнного стану під час криміналізації суспільно небезпечних діянь. Звернення до цих ознак має місце як у Загальній, так і у Спеціальній частинах проєкту.

Проте пропоновані авторами проєкту КК України підходи до криміналізації суспільно небезпечних діянь з урахуванням ознак воєнного стану потребують проведення наукових дискусій щодо можливостей їх ефективного застосування у слідчій та судовій практиці.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вплив уведення воєнного стану на захист прав і свобод людини в Україні, на ступінь суспільної небезпечності діянь досліджували вітчизняні вчені, зокрема: І. Вартилецька, О. Гавриленко, С. Кузніченко, Р. Мельник, Р. Мовчан, О. Острогляд, Г. Петрова, О. Скрипнюк, В. Топольницький та ін.

Робочою групою з питань розвитку кримінального права, до складу якої, зокрема, входять Ю. Баулін, В. Бурдін, І. Вишневська, О. Горох, Н. Гуторова, В. Навроцький, Ю. Пономаренко, Є. Стрельцов, М. Хавронюк, запропоновані новітні підходи до врахування ознак воєнного стану під час криміналізації суспільно небезпечних діянь, які знайшли своє відображення у проєкті КК України.

Загалом сучасна доктрина кримінального права потребує проведення комплексних наукових досліджень, присвячених питанням впливу введення воєнного стану на розвиток кримінального законодавства України, та тих умов, що притаманні цьому процесу.

Метою статті є окреслення сучасних тенденцій урахування ознак воєнного стану під час криміналізації суспільно небезпечних діянь в умовах реформування кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Проєкт КК України враховує ознаки воєнного стану, як зазначалося, і у Загальній, і у Спеціальній частинах. При цьому розробники проєкту для опису цих ознак використовують той самий термін, що і чинний КК України, – «умови воєнного стану».

Зокрема, цей термін використано у розділі 2.8 «Обставини, що виключають протиправність діяння» Загальної частини проєкту КК України під час опису ознак службового та бойового імунітетів як обставин, що виключають протиправність діяння.

У Спеціальній частині проєкту КК України вчинення злочину в умовах воєнного стану визначається як ознака, що підвищує тяжкість злочину на два ступеня, у розділах 7.1 «Злочини проти безпеки від організованої злочинної діяльності», 7.2 «Злочини проти безпеки від тероризму», 7.3 «Кримінальні правопорушення проти загальної безпеки», 9.1 «Злочини проти національної безпеки України», 9.8 «Кримінальні правопорушення проти порядку виконання військового, мобілізаційного обов'язків, проходження альтернативної служби чи служби цивільного захисту», 10.1 «Кримінальні правопорушення проти порядку підлеглості та військової честі», 10.2 «Кримінальні правопорушення проти порядку проходження військової служби», 10.3 «Кримінальні правопорушення проти порядку користування військовим майном та експлуатації засобів ведення бою», 10.4 «Кримінальні правопорушення проти порядку несення спеціальних служб», 10.5 «Кримінальні правопорушення проти порядку військової публічної служби», 11.5 «Злочини проти міжнародної безпеки» [8].

У розділі 9.2 «Кримінальні правопорушення проти режиму таємниці інформації, що належить державі» вчинення злочину в умовах воєнного стану визнається ознакою, що підвищує тяжкість злочину на один ступінь [8].

Отже, Спеціальна частина проєкту КК України враховує ознаки воєнного стану під час криміналізації суспільно небезпечних діянь у дванадцяти розділах.

У чинному КК України сьогодні ознаки воєнного стану використано законодавцем під час криміналізації суспільно небезпечних діянь у семи розділах Особливої частини: I «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України», VI «Кримінальні правопорушення проти власності», VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності», IX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки», XIV «Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації», XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку», XIX «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)» [4].

Підходи до використання ознак воєнного стану для криміналізації суспільно небезпечних діянь у чинному КК України та проєкті КК України принципово різняться.

Так, чинний КК України використовує ознаку вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану безпосередньо у диспозиціях кримінально-правових норм як обтяжуючу чи особливо обтяжуючу те чи інше суспільно небезпечне діяння ознаку. Наприклад, ч. 2 ст. 111 «Державна зрада» КК України має таку редакцію: «Ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану» [4].

Проєкт КК України не включає ознаку вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану до диспозицій кримінально-правових норм, які описують ознаки діяння. Розробники проєкту вибрали відмінну від чинного КК України побудову структури Спеціальної частини. Ознаки, що підвищують тяжкість злочину на один або два ступеня (кваліфікуючі або особливо кваліфікуючі ознаки), включаються до окремих статей і розміщуються у відповідних розділах Спеціальної частини проєкту КК України. Наприклад, ст. 7.1.2 «Ознаки, що підвищують тяжкість злочину на два ступеня», яка міститься у розділі 7.1 «Злочини проти безпеки від організованої злочинної діяльності» Спеціальної частини проєкту КК України, має таку редакцію: «Ознаками, що підвищують на два ступеня тяжкість злочинів, передбачених цим розділом, є вчинення умисного злочину:… 3) в умовах воєнного стану» [8].

Ступінь тяжкості злочину за проєктом КК України є основним критерієм для визначення санкції за вчинене кримінальне правопорушення відповідно до ст. 3.2.8 цього проєкту. При цьому ступінь тяжкості злочину, визначений у статті Спеціальної частини без урахування ознак складу злочину, що змінюють ступінь його тяжкості, є базовим ступенем тяжкості злочину (ст. 2.5.9 проєкту КК України) [8].

Як зазначалося вище, у Спеціальній частині проєкту КК України вчинення злочину в умовах воєнного стану у більшості розділів за винятком розділу 9.2 «Кримінальні правопорушення проти режиму таємниці інформації, що належить державі» визнається ознакою, що підвищує тяжкість злочину на два ступеня.

Порівняємо санкції тотожних кримінально-правових норм, передбачених чинним кримінальним законодавством та проєктом КК України, основним або додатковим безпосереднім об'єктом яких є національна безпека України.

Частина 2 ст. 111 КК України передбачає відповідальність за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану. Санкція за це діяння встановлює покарання у виді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічного позбавлення волі з конфіскацією майна. Аналогічна санкція передбачена і за диверсію, вчинену в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 113 КК України) [4].

Проєкт КК України у ст. 9.1.5 передбачає відповідальність за зраду Україні і визнає це діяння злочином 5-го ступеня. Згідно з п. 2 ст. 9.1.2 проєкту, вчинення цього злочину

в умовах воєнного стану визнається ознакою, що підвищує його тяжкість на два ступеня, і, відповідно, покарання за нього встановлюється як за злочин 7-го ступеня тяжкості – строкове ув'язнення від 10 до 13 років (ст. 3.2.8 проєкту КК України) [8].

Окремої кримінально-правової норми, яка б передбачала відповідальність за диверсію, проєкт КК України не містить. Водночас у ньому є норми, які мають схожі з диверсією ознаки. Зокрема, ст. 7.2.3 проєкту передбачає відповідальність за терористичний акт, метою якого може бути шкода національній безпеці України, та визнає це діяння злочином 5-го ступеня. Згідно з п. 3 ст. 7.1.2 проєкту, вчинення цього злочину в умовах воєнного стану визнається ознакою, що підвищує його тяжкість на два ступеня, і, відповідно, покарання за нього встановлюється як за злочин 7-го ступеня тяжкості (аналогічно з державною зрадою, учиненою в умовах воєнного стану) – строкове ув'язнення від 10 до 13 років (ст. 3.2.8 проєкту КК України) [8].

Стаття 114-2 КК України передбачає відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, учинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Відповідальність за це діяння диференційована у трьох частинах цієї статті. Частини 1 та 2 містять відокремлені склади кримінальних правопорушень, які різняться предметом – змістом несанкціоновано поширюваної інформації. При цьому санкція ч. 1 ст. 114-2 КК України встановлює покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, а ч. 2 – позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років. Частина 3 містить кваліфікуючі ознаки вищезазначених діянь, як-от учинення з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, за що передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років [4].

Проєкт КК України у ст. 9.2.3 передбачає відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення чи переміщення товарів військового призначення, а ст. 9.2.4 – за несанкціоноване поширення інформації про переміщення або розміщення військового формування України. Обидва ці кримінальні правопорушення мають як обов'язкову ознаку час їх учинення – особливий період, який виникає, зокрема, під час дії воєнного стану. Проєкт КК України визнає їх злочинами 3-го ступеня і встановлює покарання у вигляді обмеження свободи від 3-х до 4-х років або строкового ув'язнення від 3-х до 4-х років (ст. 3.2.8 проєкту КК України) [8].

Санкції наведених кримінально-правових норм, що убезпечують національну безпеку держави, свідчать про дещо різний підхід у чинному КК України та проєкті КК України до визначення ступеня тяжкості передбачених цими нормами суспільно небезпечних діянь.

Так, чинний КК України за вчинення державної зради та диверсії в умовах воєнного стану передбачає максимально суворий вид покарання – довічне позбавлення волі, тодіяк проєкт КК України за тотожні діяння встановлює максимальний термін ув'язнення – 13 років.

Схожа ситуація має місце і з визначенням ступеня тяжкості поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, учинене в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 114-2 КК України), за що КК України передбачене максимальне покарання у вигляді восьми років позбавлення волі, а за наявності обтяжуючих обставин – дванадцяти років позбавлення волі, тоді як тотожна кримінально-правова норма у проєкті КК України передбачає максимальне ув'язнення до чотирьох років (ст. ст. 9.2.4, 3.2.8 проєкту КК України).

Наведені положення свідчать про визнання розробниками проєкту КК України зменшеного порівняно з чинним КК України характеру впливу воєнного стану без інших обтяжуючих обставин на суспільну небезпечність діянь і, відповідно, тяжкість посягань на національну безпеку України.

Водночас матеріали сучасної судової практики свідчать про визнання ступеня суспільної небезпечності кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, зокрема державної зради, достатнім для призначення найсуворіших видів та розмірів покарання – п'ятнадцяти років позбавлення волі або довічного позбавлення волі.

Так, наприклад, Р., громадянин України, був засуджений за ч. 2 ст. 111 КК України до довічного позбавлення волі з конфіскацією майна за те, що у період з 07.03.2022 до 20.03.2024, будучи обізнаним про незаконність дій збройних підрозділів та політичного керівництва рф, усвідомлюючи, що суверенітет України поширюється на всю її територію, Україна є унітарною державою, а територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною, реалізуючи прямий умисел, спрямований на вчинення державної зради, у порушення вимог ст. 65 Конституції України, якою передбачений обов`язок громадян України захищати незалежність та територіальну цілісність України, бажаючи допомогти у проведенні підривної діяльності та зробити свій особистий внесок у насильницьку зміну, повалення конституційного ладу та захоплення державної влади в Україні, а також зміну меж території і державного кордону України, перебуваючи на посаді командира 3-го танкового взводу танкового батальйону 100-ї окремої мотострілецької бригади, яка з 24.02.2022 входить до 1-го армійського корпусу у складі об'єднання збройних сил росії на Донбасі (8-ма гвардійська загальновійськова армія південного військового округу зс рф), діючи на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності України, в умовах воєнного стану надавав допомогу російській федерації у проведенні підривної діяльності проти України, а саме зі зброєю в руках брав активну участь у бойових діях проти Сил оборони України в районах населених пунктів Донецької та Луганської областей [2].

Призначення судами покарання за ст. 114-2 КК України також характеризується визнанням підвищеного ступеня суспільної небезпечності передбачених нею діянь, що знаходить свій прояв у застосуванні максимальних строків позбавлення волі (дванадцяти років).

Так, Д. було засуджено за ч. 3 ст. 114-2 КК України до дванадцяти років позбавлення волі за те, що у період із 18.06.2022 до 13.08.2022 він, перебуваючи на території м. Харкова, діючи умисно, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, реалізуючи свій злочинний протиправний умисел, спрямований на поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, учинене в умовах воєнного стану, з метою надання такої інформації представнику держави, що здійснює збройну агресію проти України, використовуючи власний мобільний термінал, добровільно та за власною ініціативою відправляв SMS-повідомлення з відповідною інформацією та робив скриншоти карт місцевості, на яких відмічав точки розташування військових та військової техніки ЗСУ на території м. Харкова та Харківської області, після чого за допомогою графічних повідомлень у месенджері «Телеграм» надсилав їх представнику іноземної держави, який зареєстрований на номер мобільного оператора держави-агресора [3].

На нашу думку, учинення державної зради або диверсії в умовах воєнного стану досягає тяжкості, достатньої для призначення довічного позбавлення волі, лише за умови спричинення чи створення реальної можливості спричинення особливо тяжких наслідків (загибелі людей, утрати країною суверенітету, захоплення територій держави тощо). На підвищеному ступені тяжкості державної зради, диверсії, несанкціонованого поширення військово значущої інформації, учинюваних в умовах воєнного стану, що спричиняє тяжкі наслідки, акцентують увагу й інші дослідники питань відповідальності за ці діяння [1, с. 103; 5; 7, с. 113].

Висновки. Отже, підхід до врахування ознак воєнного стану під час криміналізації суспільно небезпечних діянь, згідно з яким ці ознаки не призводять до визнання ступеня тяжкості таких діянь достатнім для встановлення за їх учинення найбільш суворих видів

та розмірів покарання, зокрема у вигляді п'ятнадцяти років позбавлення волі та довічного позбавлення волі за особливо тяжкі злочини проти основ національної безпеки України, убачається достатньо обґрунтованим. Ключовою ознакою для визначення ступеня тяжкості діяння має виступати не сам факт його вчинення в умовах воєнного стану, а його здатність за таких умов спричинити чи створити реальну загрозу спричинення особливо тяжких наслідків (загибелі людей, утрати країною суверенітету, захоплення територій держави тощо).

Пропонуємо доповнити ст. ст. 111, 113 КК України окремими частинами, у яких передбачити таку особливо кваліфікуючу ознаку, як учинення визначених цими статтями діянь в умовах воєнного стану, якщо це спричинило особливо тяжкі наслідки, та встановити безальтернативну санкцію у вигляді довічного позбавлення волі виключно за такі діяння.

Список використаних джерел

1. Корогод С. В. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 91. Ч. 4. С. 100–105. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.12

2. Кримінальна справа № 712/8694/24. Архів Соснівського районного суду м. Черкаси.

3. Кримінальна справа № 953/1070/23. Архів Київського районного суду м. Харкова.

4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

5. Остроглядо О. В. Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 1. С. 286–290. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.53

6. Питання Комісії з питань правової реформи : Указ Президента України від 07 серпня 2019 р. № 584/2019. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949

7. Пономаренко Ю. Несанкціоноване поширення військово значущої інформації: питання кримінально-правової кваліфікації та застосування кримінально-правових засобів. *Право України*. 2022. № 11. С. 100–117. DOI: 10.33498/louu-2022-11-100

8. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. *Новий Кримінальний Ккодекс.* URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code

References

1. Korohod, S. V. (2025) Derzhavna zrada i kolaboratsiyna diyalnist: pytannya kryminalno-pravovoyi kvalifikatsiyi [High treason and collaboration activities: issues of criminal and legal qualification]. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law». *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo.* Iss. 91. Part 4, pp. 100–105. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.12. [in Ukr.].

2. Kryminalna sprava № 712/8694/24 [Criminal case No. 712/8694/24]. Arkhiv Sosnivskoho rayonnoho sudu m. Cherkasy. [in Ukr.].

3. Kryminalna sprava № 953/1070/23 [Criminal case No. 953/1070/23]. Arkhiv Kyyivskoho rayonnoho sudu m. Kharkova. [in Ukr.].

4. Kryminalnyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. [in Ukr.].

5. Ostrohlyad, O. V. (2022) Kryminalno-pravova polityka v umovakh viyny: zakonodavchyy aspect [Criminal and legal policy in wartime: legislative aspect]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo.* № 1, pp. 286–290. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.53. [in Ukr.].

6. Pytannya Komisiyi z pytan pravovoyi reformy [Questions of the Commission on Legal Reform] : Ukaz Prezydenta Ukrayiny vid 07 serpnya 2019 r. № 584/2019. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949. [in Ukr.].

7. Ponomarenko, Yu. (2022) Nesanktsionovane poshyrennya viyskovo znachushchoyi informatsiyi: pytannya kryminalno-pravovoyi kvalifikatsiyi ta zastosuvannya kryminalno-pravovykh zasobiv [Unauthorized dissemination of military-significant information: issues of criminal-legal qualification and application of criminal-legal means]. *Pravo Ukrainy.* № 11, pp. 100–117. DOI: 10.33498/louu-2022-11-100. [in Ukr.].

8. Tekst proyektu novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrayiny [Text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine]. *Novyi Kryminalnyi Kodeks.* URL : https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code. [in Ukr.].

ABSTRACT

Artem Amelchenko. Taking into account the signs of martial law when criminalizing certain socially dangerous acts: current trends

The article is devoted to the issues of taking into account the signs of martial law when criminalizing socially dangerous acts, in particular, against the foundations of national security of Ukraine. The approaches to taking these features into account in the Criminal Code of Ukraine of 2001 and the draft Criminal Code of Ukraine developed by the working group on the development of criminal law are considered. The Criminal Code of Ukraine uses the sign of committing a criminal offense under martial law directly in the provisions of criminal law norms as an aggravating or especially aggravating sign for a particular socially dangerous act. The draft Criminal Code of Ukraine includes elements that increase the severity of a crime by one or two degrees in separate articles, which are placed in the relevant sections of the Special Part. The draft Criminal Code of Ukraine establishes a reduced, compared to the current Criminal Code of Ukraine, nature of the impact of martial law without other aggravating circumstances on the social dangerousness of acts and, accordingly, the severity of encroachments on the national security of Ukraine. The feasibility of the approach to taking into account the signs of martial law when criminalizing socially dangerous acts is substantiated, according to which these signs, without causing particularly serious consequences or creating a threat of causing them, do not lead to recognition of the degree of gravity of the acts as sufficient to establish the most severe types and amounts of punishment for their commission, in particular, fifteen years of imprisonment and life imprisonment for especially serious crimes against the foundations of national security of Ukraine.

It is proposed to supplement Articles 111, 113 of the Criminal Code of Ukraine with separate parts, which would provide for such a special qualifying feature as the commission of acts specified by these articles under martial law, if this caused particularly grave consequences, and to establish a non-alternative sanction in the form of life imprisonment exclusively for such acts.

Key words: *martial law conditions, criminalization, public danger, fundamentals of national security, circumstances that aggravating criminal liability.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 03.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 351
DOI

Володимир БОГОНІС
аспірант
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3557-8606

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Розглянуто особливості реалізації повноважень Національної поліції України в умовах воєнного стану, уведеного у зв'язку з повномасштабним вторгненням російської федерації. Акцентовано на трансформації всіх функцій поліції як ключового елемента системи національної безпеки, що поєднує традиційні завдання з новими напрямами діяльності, зокрема у сфері цивільного захисту та оборони.

Визначено особливості реалізації повноважень Національною поліцією України саме в умовах воєнного стану. Охарактеризовано діяльність органів Національної поліції України як таку, що набуває комплексного та динамічного характеру, – це зумовлюється постійною зміною безпекового середовища, характеру загроз та потреб суспільства. Поліцейські повноваження трансформуються відповідно до викликів воєнного часу, поєднуючи правоохоронні, безпекові, гуманітарні та оборонні функції. При цьому ключовим залишається дотримання принципів законності, пропорційності та обґрунтованості втручання у права і свободи людини.

Окреслено організаційні та соціальні трансформації, що супроводжують діяльність поліції: створення нових підрозділів, участь в евакуації населення, охороні критично важливих об'єктів, забезпеченні комендантської години та протидії диверсійним загрозам.

Особливу увагу приділено балансу між посиленими повноваженнями та дотриманням прав і свобод громадян, що є ключовим чинником довіри суспільства до правоохоронних органів.

Надано визначення поняттю «сутність реалізації повноважень Національною поліцією України в умовах воєнного стану», що запропоновано розглядати як специфічний характер та зміст здійснення поліцейської діяльності, визначений правовим режимом воєнного стану, що передбачає розширення повноважень, модифікацію методів діяльності, тимчасове обмеження окремих прав і свобод громадян, а також посилену координацію з військовим командуванням із метою забезпечення національної безпеки, публічного порядку та захисту життєво важливих інтересів суспільства і держави в умовах підвищеної загрози.

Ключові слова: *повноваження, воєнний стан, трансформація, поліція, взаємодія, публічна безпека, національна безпека.*

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення країни-агресора на територію країни змусило сили захисту та оборони швидко реагувати на зміну оперативної обстановки, залучаючи всі наявні в країні сили, засоби й резерви. Як наслідок, уведений воєнний стан вимагав від правоохоронців здійснення розширених повноважень, компетенцій та обов'язків, які б закріплювалися на законодавчому рівні. Протягом перших місяців протистояння загарбникам до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність Національної поліції України (далі – НПУ), було внесено низку змін, що стосувалися: взаємодії з іншими правоохоронними та державними інституціями (Збройними силами України, Національною гвардією України, Службою безпеки України та ін.); розширення повноважень і прав; порядку співпраці з громадянами; правил поводження з вибухонебезпечними предметами тощо. Основним законодавчим актом, котрим керується НПУ у своїй діяльності, окрім Закону України «Про Націо-

© В. Богоніс, 2026

нальну поліцію», став Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Саме в ньому зазначено, які права і свободи юридичних та фізичних осіб законно можуть бути обмежені поліцейськими в разі такої необхідності. Слід розуміти, що всі безпекові заходи, котрі проводить Національна поліція України, є необхідними для: збереження життя і здоров'я громадян; забезпечення публічної безпеки і порядку; виявлення диверсійно-розвідувальних груп; протидії терористичним актам та захисту територіальної цілісності України. Відповідно, діяльність правоохоронців повинна бути чітко регламентована та організована [4, с. 4].

В умовах дії правового режиму воєнного стану під час забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку на уповноважені органи та підрозділи Національної поліції України покладаються особливі вимоги щодо несення служби. До таких особливостей, наприклад, належать: несення служби щодо забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку під час комендантської години, в умовах активних бойових дій, під час звільнення окупованих територій, на блокпостах; виявлення та знешкодження диверсійно-розвідувальних груп ворога під час взаємодії з підрозділами Національної гвардії України та добровольчими формуваннями територіальної громади тощо [4, с. 25; 12].

Отже, сьогодні особливістю реалізації повноважень поліції в умовах воєнного стану є поєднання «класичних» функцій щодо забезпечення публічної безпеки і порядку з додатковими завданнями, спрямованими на забезпечення національної безпеки та обороноздатності держави.

Проте варто зауважити, що поліція зобов'язана діяти в межах принципів законності та пропорційності, що гарантує недопущення свавільного втручання у права громадян навіть у кризових умовах. Важливим є те, що правовий режим воєнного стану передбачає можливість тимчасових обмежень конституційних прав і свобод. Тобто діяльність поліції має подвійний характер, адже, з одного боку, вона забезпечує реалізацію таких обмежень, а з іншого – виступає гарантом їх правомірності та відповідності законодавству. Це формує особливу відповідальність органів поліції за дотримання принципів верховенства права та правової визначеності.

Усе це засвідчує потребу та практичну можливість формування актуальної наукової думки стосовно проблемних аспектів реалізації повноважень Національною поліцією України в умовах воєнного стану, а також напрямів удосконалення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика реалізації повноважень Національною поліцією України в умовах воєнного стану знайшла відображення у працях окремих українських дослідників. Зокрема, вітчизняними науковцями, такими як О. Безпалова, О. Джафарова, В. Костюк, В. Литвин, Д. Кіблик, С. Серьогіна, К. Бугайчук, О. Музичук, В. Невядовський, В. Найда, В. Мозоль, А. Шаповалова, Р. Сербин, О. Юнін, О. Шаповалов та ін., здійснювався аналіз законодавчих актів, що регламентують діяльність поліції у кризових умовах, а також розглядалися окремі аспекти організації діяльності поліції під час дії воєнного стану тощо. Зауважимо, що в їхніх працях акцент зроблено на деяких проблемних питаннях функціонування поліції в умовах воєнного стану, зокрема щодо організації публічного порядку та взаємодії з іншими силовими структурами. Водночас, попри наявність окремих робіт, слід констатувати, що питання особливостей реалізації повноважень НПУ залишаються недостатньо розробленими.

Отже, представлене дослідження спрямоване на формування доктринального визначення принципів та механізмів реалізації поліцейських повноважень у кризових умовах, що дасть змогу забезпечити баланс між потребами державної безпеки та дотриманням правових стандартів, а також виокремлення напрямів, які потребують удосконалення.

Метою статті є аналіз ключових особливостей реалізації повноважень Національною поліцією України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. у зв'язку з повномасштабним вторгнен-

ням російської федерації, діяльність органів правопорядку, зокрема Національної поліції України, набуває особливого значення як ключового елемента системи національної безпеки. Національна поліція забезпечує функції громадського порядку, захисту прав і свобод людини, протидії злочинності та підтримки публічної безпеки. Водночас воєнний стан передбачає тимчасові обмеження конституційних прав і свобод громадян, що безпосередньо впливає на реалізацію повноважень поліції.

У цьому контексті постає необхідність розгляду того, у який спосіб законодавчі зміни трансформують діяльність правоохоронних органів та розширюють їхні можливості задля забезпечення безпеки.

Саме на цьому акцентує увагу Д. Кіблик, зазначаючи, що в умовах воєнного стану повноваження Національної поліції України значно розширюються для забезпечення громадського порядку, захисту прав і свобод громадян, а також ефективної протидії злочинності та загрозам безпеки держави. Зміни в законодавстві, такі як доповнення до Закону України «Про Національну поліцію», надають поліцейським додаткові повноваження включно з використанням фізичних засобів примусу, розмінуванням, боротьбою з мародерством, а також доступом до важливої інформації для виконання службових обов'язків [3, с. 72].

Н. Лях зауважує, що особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану зумовлені необхідністю оперативного реагування на виклики, пов'язані із забезпеченням національної безпеки та громадського порядку в надзвичайних ситуаціях. В умовах правового режиму воєнного стану значно розширюються повноваження поліції, що дає змогу ефективно застосовувати заходи адміністративного примусу, оперативно здійснювати контроль за правопорядком та взаємодіяти з військовими й іншими органами влади. Водночас діяльність поліції залишається суворо регламентованою законодавством, що гарантує дотримання прав і свобод громадян навіть у складних умовах воєнного часу. Такий баланс між посиленими повноваженнями та законністю є ключовим для підтримання стабільності суспільства та зміцнення довіри громадян до правоохоронних органів у період воєнного стану [5, с. 75].

Подальший аналіз свідчить, що окреслені особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції тісно переплітаються з організаційними трансформаціями, котрі відбуваються у структурі правоохоронних органів.

Саме на цьому наголошують О. Музичук, В. Невядовський та В. Найда, підкреслюючи, що діяльність поліції в умовах воєнного стану зазнає глибинних змін, набуває нових особливостей, зазнає організаційної перебудови. Так, діяльність підрозділів поліції тісно пов'язана із соціальними перебудовами українського суспільства, проблемою внутрішньо переміщених осіб, необхідністю налагодження принципово нових напрямів взаємодії з громадськістю та іншими органами державної влади [7, с. 10].

Аналізуючи думку науковців крізь призму окресленої проблематики, зазначимо, що поняття «особливості реалізації повноважень Національною поліцією України в умовах воєнного стану» охоплює не лише юридичне розширення компетенцій, а й організаційні та соціальні трансформації, що супроводжуються низкою проблемних аспектів, як-от: баланс між безпекою та правами людини, перевантаження функціями, потреба у нових формах взаємодії та складності координації з іншими силовими структурами.

Як зазначає Д. Кіблик, Національна поліція України в умовах дії воєнного стану:

– набуває особливих повноважень, що закріплені в законах України «Про Національну поліцію» та «Про правовий режим воєнного стану»;

– підпорядковується військовим адміністраціям, які набувають статусу державних органів, що виконують керування та координацію наданих сил та засобів;

– здійснює профілактику, припинення та ліквідацію групових порушень публічного порядку та масових протестів чи заворушень;

– бере участь у розборі завалів;

– забезпечує охорону критично важливих об'єктів;

– надає допомогу в порятунку людей;

– охороняє майно, яке залишається з певних обставин без догляду;

– забезпечує дотримання комендантської години;

– несе службу у взаємодії з Національною гвардією України, Збройними силами України та іншими визначеними силами цивільного захисту з метою забезпечення дотримання громадянами встановлених правил, що діють у межах введеного воєнного стану [3, с. 48].

Отже, автор підкреслює трансформацію ролі поліції як цивільного органу під впливом введення зазначеного правового режиму. Це відображає адаптацію поліції до завдань, що поєднують традиційні функції підтримання безпеки з елементами цивільного захисту та оборони, забезпечуючи національну безпеку й стабільність в умовах збройного конфлікту.

Г. Муляр характеризує повноваження органів Національної поліції України під час дії режиму воєнного стану як такі, що захищають національні інтереси (забезпечення конституційних прав і свобод громадян, участь у забезпеченні соціальної стабільності суспільства, екологічної безпеки, захисті суспільства від тероризму) з протидії воєнним загрозам. Із визначення «забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану» в Законі України «Про Національну поліцію» можемо виділити такі заходи:

1) посилений режим охорони публічного порядку та безпеки;

2) боротьба з диверсійно-розвідувальними силами;

3) охорона стратегічно важливих об'єктів і комунікацій життєдіяльності;

4) забезпечення взаємодії суб'єктів територіальної оборони;

5) сприяння діяльності військової адміністрації, судів, прокуратури, судових органів у період дії воєнного стану [9, с. 132].

Науковець, здійснивши такий концептуальний підхід, підкреслює включення інституції поліції до структури національної оборони, що реалізується через превентивно-примусові та адміністративно-регулятивні механізми. При цьому в державі зберігається вектор на забезпечення фундаментальних демократичних засад навіть за умов тимчасового обмеження прав, що, своєю чергою, створює підґрунтя для теоретичного осмислення функціональної ролі поліції у забезпеченні державної стійкості.

Отже, проаналізувавши позиції вчених щодо специфіки діяльності поліцейських у період особливого правового режиму, зазначимо, що особливостями реалізації повноважень Національною поліцією України саме в умовах воєнного стану є такі:

1. Посилена взаємодія з військовими формуваннями та іншими правоохоронними структурами у сфері забезпечення публічного порядку та національної безпеки, а також з органами місцевого самоврядування, волонтерськими/громадськими ініціативами для оперативного реагування на надзвичайні ситуації.

Так, згідно з Порядком здійснення заходів під час запровадження комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де введено воєнний стан, до складу комендатури можуть включатися військовослужбовці Збройних сил України, Держспецтрансслужби, Національної гвардії України, Держприкордонслужби, поліцейські Національної поліції України, військовослужбовці та працівники СБУ, працівники ДФС України, ДМС України, ДСНС України, військових адміністрацій (у разі їх утворення). Повноваження із забезпечення єдиного управління виділеними до складу комендатури силами і засобами та координації їхніх дій покладаються на коменданта [7].

2. Розширення повноважень щодо контролю за режимом пересування, перевірок документів, огляду транспорту та речей з одночасним забезпеченням законності та процесуальних гарантій.

Так, основними складниками адміністративної діяльності поліції під час дії правового режиму воєнного стану є превентивні заходи та несення служби патрулюванням та на блокпостах [2, с. 4]. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1456 затверджено Порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану [11].

3. Тимчасове обмеження певних конституційних прав і свобод громадян у встановлених законом межах та необхідність чіткої регламентації таких обмежень.

Обмеження прав можуть виявлятися під час покладання на громадянина додаткових юридичних обов'язків або під час безпосереднього застосування заходів адміністративного примусу. Як випливає з положень Конституції України, права і свободи громадян обмежуються з конкретною метою, а саме: захисту конституційного ладу, прав і свобод громадян, оборони та безпеки держави. Окреслені цілі обмеження прав і свобод громадян цілком виправдані, вони повною мірою відповідають вимогам міжнародно-правових стандартів, що стосуються регулювання правового статусу особистості. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. визнає, що держава може встановлювати обмеження прав, які визначаються законом, за умови, що це сумісно з природою зазначених прав, виключно з метою сприяння загальному добробуту суспільства (ст. 4) [1, с. 62].

4. Зміна організаційно-штатної структури у зв'язку із загрозою національній безпеці.

Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України від 13 січня 2023 р. № 30 утворено Департамент поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» [15]. Фактично це воєнізований підрозділ поліції, який бере участь у збройній відсічі ворога.

5. Забезпечення евакуації уразливих та маломобільних категорій населення (діти, жінки, люди з інвалідністю тощо) з місць, де ведуться активні бойові дії або поряд із такими територіями.

Зокрема, для охорони територій та евакуації створено спеціальні загони. Так, поліцейська евакуаційна група «Білий янгол», створена 01 грудня 2022 р., займається порятунком цивільних осіб в умовах воєнного стану. Основними її завданнями є евакуація громадян, доставка гуманітарної допомоги, надання першої допомоги пораненим, медична евакуація, транспортування тіл загиблих, документування наслідків здійснення збройної агресії, посилення заходів безпеки щодо особового складу (психологічна підтримка, курси підвищення кваліфікацій (наприклад, щодо мінної безпеки), засоби індивідуального захисту). Представники цієї групи є універсальними рятівниками, що за відсутності підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій та медичних працівників здатні виконувати їхні завдання [6, с. 97].

Звісно, вищезазначений перелік повноважень поліцейських не є вичерпним, адже в умовах воєнного стану діяльність органів Національної поліції України набуває комплексного та динамічного характеру, що зумовлюється постійною зміною безпекового середовища, характеру загроз та потреб суспільства. Поліцейські повноваження трансформуються відповідно до викликів воєнного часу, поєднуючи правоохоронні, безпекові, гуманітарні та оборонні функції. При цьому ключовим залишається дотримання принципів законності, пропорційності та обґрунтованості втручання у права і свободи людини, а також чітка нормативно-правова регламентація діяльності правоохоронних органів. Поєднання розширених повноважень поліції з ефективними механізмами правового контролю та відповідальності є необхідною умовою забезпечення національної безпеки, громадського порядку та захисту прав і свобод громадян у період дії воєнного стану.

Отже, визначимо сутність реалізації повноважень Національною поліцією України в умовах воєнного стану: це специфічний характер та зміст здійснення поліцейської діяльності, визначений правовим режимом воєнного стану, що передбачає розширення повно-

важень, модифікацію методів діяльності, тимчасове обмеження окремих прав і свобод громадян, а також посилену координацію з військовим командуванням із метою забезпечення національної безпеки, публічного порядку та захисту життєво важливих інтересів суспільства і держави в умовах підвищеної загрози.

У контексті міжнародного права, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Україна зобов'язана забезпечувати баланс, повідомляючи про відступи від стандартів під час надзвичайного стану.

Висновки. Отже, розширення повноважень Національної поліції України в умовах воєнного стану є необхідним для забезпечення публічного порядку, національної безпеки та захисту прав громадян. Організаційні зміни у структурі поліції, зокрема створення спеціальних підрозділів та нових форм взаємодії з громадськістю й військовими, свідчать про адаптацію правоохоронної системи до умов збройного конфлікту. Адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції набуває особливого значення, адже передбачає оперативне реагування на загрози та застосування превентивних і примусових заходів. Водночас ключовим викликом залишається баланс між безпекою та правами людини, адже навіть у надзвичайних умовах держава повинна гарантувати дотримання демократичних принципів. Соціальна функція поліції розширюється: остання бере участь в евакуації населення, наданні допомоги постраждалим, охороні майна та забезпеченні життєво важливих комунікацій. Таким чином, реалізація повноважень поліції в умовах воєнного стану має комплексний характер, поєднуючи правові, організаційні та соціальні аспекти, що формують основу державної стійкості та довіри громадян до правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Гурковський М. П., Сидор М. Я. Компетенція Національної поліції щодо забезпечення прав і свобод громадян в умовах особливих правових режимів. *Соціально-правові студії.* 2020. Вип. 2(8). С. 58–64. DOI: 10.32518/2617-4162-2020-2-58-64.

2. Захарчук І. В., Блонський М. А., Кузик Д. А., Мельник Д. В., Любчинський В. І. Адміністративно-правове регулювання діяльності національної поліції України під час дії правового режиму воєнного стану. *Академічні візії.* 2024. № 27. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10597246.

3. Кіблик Д. В. Повноваження Національної поліції в умовах воєнного стану. *Стан та перспективи адміністративного права України* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф., м. Одеса, 24 жовтня 2024 р. Одеса: ОДУВС, 2024. С. 71–72. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/3a69f700-cc81-4740-a4d7-c6f16c056c4b/content.

4. Костюк В. Л., Литвин В. В., Мозоль В. В., Шаповалова А. О., Сербин Р. А. Організація діяльності підрозділів Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану : методичні рекомендації. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 52 с.

5. Лях Н. В. Особливості адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2025. № 2. С. 71–76. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2025.2.12

6. Мислива О. Евакуація населення: завдання Національної поліції. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 25 квітня 2025 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2025. С. 96–98.

7. Музичук О. М., Невядовський В. О., Найда В. О. Напрями вдосконалення діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2023. № 1(23). С. 5–12. DOI: 10.34015/2523-4552.2023.1.01

8. Опацький Р. Гарантії права власності під час дії воєнного стану. *Дотримання прав людини у правоохоронній діяльності: стан та перспективи* : матеріали Всеукр. круглого столу, м. Дніпро, 28 березня 2023 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 52–55.

9. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 № 573. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-п#Text

10. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397.

11. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1456. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text.

12. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

13. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text.

14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

15. Про утворення територіального органу Національної поліції : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 січня 2023 р. № 30. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennia-terytorialnoho-orhanu-natsionalnoi-p-a30.

16. Сокол О. Р. Роль поліції у сфері забезпечення національної безпеки України. *Академічні візії.* 2024. № 37. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14532330.

References

1. Hurkovskyi, M. P., Sydor, M. Ya. (2020) Kompetentsiia Natsionalnoi politsii shchodo zabezpechennia prav i svobod hromadian v umovakh osoblyvykh pravovykh rezhymiv [Competence of the National Police to ensure the rights and freedoms of citizens under special legal regimes]. *Sotsialno-pravovi studii.* Iss. 2 (8), pp. 58–64. DOI: 10.32518/2617-4162-2020-2-58-64. [in Ukr.].

2. Zakharchuk, I. V., Blonskyi, M. A., Kuzyk, D. A., Melnyk, D. V., Liubchynskyi, V. I. (2024) Administratyvno-pravove rehuliuvannia diialnosti natsionalnoi politsii Ukrainy pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Administrative and legal regulation of the activities of the National Police of Ukraine during the legal regime of martial law]. *Akademichni vizii.* № 27. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10597246. [in Ukr.].

3. Kiblyk, D. V. (2024) Povnovazhennia Natsionalnoi politsii v umovakh voiennoho stanu [Powers of the National Police under martial law]. *Stan ta perspektyvy administratyvnoho prava Ukrainy : materialy XI Mizhnar. nauk.-prakt. onlain-konf.* (m. Odesa, 24 zhovt. 2024 r.). Odesa : ODUVS, pp. 71–72. Retrieved from: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/3a69f700-cc81-4740-a4d7-c6f16c056c4b/content. [in Ukr.].

4. Kostiuk, V. L., Lytvyn, V. V., Mozol, V. V., Shapovalova, A. O., Serbyn, R. A. (2023) Orhanizatsiia diialnosti pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy shchodo zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku v umovakh voiennoho stanu [Organization of the activities of the National Police of Ukraine to ensure public safety and order under martial law] : metod. rekomendatsii. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. 52 p. [in Ukr.].

5. Liakh, N. V. (2025) Osoblyvosti administratyvno-yurysdyktsiinoi diialnosti Natsionalnoi politsii v umovakh voiennoho stanu [Peculiarities of the administrative and jurisdictional activity of the National Police under martial law]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys.* № 2, pp. 71–76. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2025.2.12. [in Ukr.].

6. Myslyva, O. (2025) Evakuatsiia naselennia: zavdannia Natsionalnoi politsii [Evacuation of the population: tasks of the National Police]. *Aktualni problemy sluzhbovo-boiovoi diialnosti syl sektoru bezpeky i oborony Ukrainy : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Dnipro, 25 kvit. 2025). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 96–98. [in Ukr.].

7. Muzychuk, O. M., Neviadovskyi, V. O., Naida, V. O. (2023) Napriamky vdoskonalennia diialnosti Natsionalnoi politsii v umovakh voiennoho stanu [Directions for improving the activity of the National Police under martial law]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy.* № 1 (23), pp. 5–12. DOI: 10.34015/2523-4552.2023.1.01. [in Ukr.].

8. Opatskyi, R. (2023) Harantii prava vlasnosti pid chas dii voiennoho stanu [Guarantees of property rights during martial law]. *Dotrymannia prav liudyny u pravookhoronnii diialnosti: stan ta perspektyvy : materialy Vseukr. kruhloho stolu* (m. Dnipro, 28 ber. 2023 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 52–55. [in Ukr.].

9. Pytannia zaprovadzhennia ta zdiisnennia deiakykh zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu [The issue of introducing and implementing certain measures of the legal regime of martial law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 08.07.2020 № 573. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-p#Text. [in Ukr.].

10. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [On the introduction of martial law in Ukraine]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 № 64/2022. Retrieved from: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennia Poriadku perevirky dokumentiv v osib, ohliadu rechei, transportnykh zasobiv, bahazhu ta vantazhiv, sluzhbovykh prymishchen i zhytla hromadian pid chas zabezpechennia zakhodiv pravovoho rezhymu voiennoho stanu [On approval of the Procedure for checking documents of persons, inspecting things, vehicles, luggage and cargo, official premises and housing of citizens while ensuring the measures of the legal regime of martial law] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 r. № 1456. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#Text. [in Ukr.].

12. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [On national security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text. [in Ukr.].

13. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/conv#Text. [in Ukr.].

14. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text. [in Ukr.].

15. Pro utvorennia terytorialnoho orhanu Natsionalnoi politsii [On the formation of a territorial body of the National Police] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 sichnia 2023 r. № 30. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennia-terytorialnoho-orhanu-natsionalnoi-p-a30. [in Ukr.].

16. Sokol, O. R. (2024) Rol politsii u sferi zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [The role of the police in ensuring the national security of Ukraine]. *Akademichni vizii.* № 37. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.14532330. [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Bohonis. Features of the exercise of powers by the National Police of Ukraine in the conditions of martial law

The article examines the peculiarities of the implementation of the powers of the National Police of Ukraine in the conditions of martial law introduced in connection with the full-scale invasion of the russian federation. In general, the article focuses on the transformation of all functions of the police as a key element of the national security system, which combines traditional tasks with new areas of activity, in particular in the field of civil protection and defense.

The specifics of the exercise of powers by the National Police of Ukraine in the conditions of martial law have been determined.

The activities of the National Police of Ukraine are characterized as becoming complex and dynamic, which is caused by a constant change in the security environment, the nature of threats and the needs of society. Police powers are being transformed to meet the challenges of wartime, combining law enforcement, security, humanitarian and defense functions. At the same time, the key is to observe the principles of legality, proportionality and reasonableness of interference with human rights and freedoms,

The organizational and social transformations that accompany police activities are outlined: the creation of new units, participation in the evacuation of the population, protection of critically important objects, curfew enforcement, and countering sabotage threats.

Special attention was paid to the balance between enhanced powers and observance of the rights and freedoms of citizens, which is a key factor in public trust in law enforcement agencies. The concept of «the essence of the exercise of powers by the National Police of Ukraine under martial law» is defined as the specific nature and content of police activity determined by the legal regime of martial law, which provides for the expansion of powers, modification of methods of activity, temporary restriction of individual rights and freedoms of citizens, as well as enhanced coordination with the military command, with the aim of ensuring national security, public order and protection of the vital interests of society and the state in conditions of increased threat.

Key words: *powers, martial law, transformation, police, interaction, public safety, national security.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 30.12.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 343.1:004.056(100)
DOI

Вікторія ГАЛЬЧЕНКО
здобувач наукового ступеня доктора філософії
(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-7164-2949
da@navs.edu.ua

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ ЯК ЗАСОБУ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Висвітлено міжнародно-правовий досвід використання електронних (цифрових) доказів у кримінальному провадженні та визначено напрями його адаптації до українського законодавства.

Наголошено на відсутності уніфікованого легального визначення: більшість держав інтегрують електронні дані у загальні категорії письмових або речових доказів, застосовуючи доктринальні критерії автентичності й належності.

Розкрито еволюцію підходів ЄС (Будапештська конвенція, Другий додатковий протокол 2022 р., Регламент (ЄС) 2023/1543 та Директива 2023/1544), що спрямовані на скорочення часу доступу до даних шляхом запровадження європейських ордерів на пред'явлення та збереження й прямої взаємодії з постачальниками послуг. Проаналізовано інструменти США (CLOUD Act) та практику Великої Британії (PACE, галузеві керівництва цифрової криміналістики), які формують гнучкі стандарти автентифікації (chain of custody, технічна експертиза). Окреслено підхід Китаю й окремих азійських юрисдикцій до інституціоналізації переліку електронних доказів та процедур їх вилучення. Систематизовано критерії допустимості з урахуванням практики ЄСПЛ (Copland, Bărbulescu, Roman Zakharov, Uzun): законність, передбачуваність, обмеженість мети, пропорційність, наявність процесуальних гарантій.

Обґрунтовано, що для України пріоритетами є: деталізація процесуальних вимог (фіксація способу одержання, алгоритм перевірки цілісності хеш-значень), імплементація механізмів швидкого транскордонного доступу, уніфікація термінології, підвищення ролі судового контролю та інтеграція правозахисних стандартів ст. 8 Європейської конвенції з прав людини. Результатом стане модель рекомендацій, здатна збалансувати ефективність доказування та захист приватності.

Ключові слова: *електронні докази, цифрові докази, кримінальне провадження, транскордонний доступ, практика ЄСПЛ, автентичність.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та поширення кіберзлочинності зумовили появу нового виду доказів – електронних (цифрових) доказів, які набувають ключового значення у кримінальному судочинстві. Правоохоронні органи в усьому світі усвідомлюють необхідність ефективної роботи з електронними даними, що мають доказове значення, однак законодавство багатьох країн не встигало за технологічним прогресом. В Україні лише нещодавно зроблено кроки до нормативного закріплення цієї категорії: у 2017 р. поняття «електронні докази» було введено до процесуальних кодексів (цивільного, господарського, адміністративного), а Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15.03.2022 удосконалено регулювання збору і використання електронних доказів у кримінальному провадженні. Водночас залишаються невирішеними питання щодо чіткого визначення електронних доказів, правил їх збирання та перевірки, а також належної процедури міжнародного обміну такими даними. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вироблення єдиних підходів до поводження з електро-

© В. Гальченко, 2026

нними доказами та врахування міжнародно-правового досвіду їх використання для підвищення ефективності та законності доказування у кримінальному процесі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Електронні докази як засіб доказування у кримінальному провадженні були предметом досліджень таких науковців, як Н. Ахтирська, І. Крицька, В. Мурадов, Н. Сенченко, В. Чумаченко.

Метою статті є дослідження змісту та особливостей правового регулювання і практики використання електронних доказів у кримінальному судочинстві зарубіжних країн, а також визначення можливостей використання цього досвіду для вдосконалення національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Науковці та практики по-різному визначають сутність електронних доказів, що відображає новизну цього поняття та відсутність усталеної термінології. В англомовній літературі поширені терміни electronic evidence («електронний доказ») та digital evidence («цифровий доказ»), які зазвичай вважаються синонімами [5]. В українській правничій думці також немає єдності: одні автори пропонують використовувати термін «електронні докази» як найбільш загальноприйнятий у кримінальному процесі. На думку Н. Ахтирської, поняття електронних доказів охоплює будь-які дані, що підтверджують факти чи обставини і представлені у формі, придатній для обробки комп'ютерними системами [1]. В. Мурадов визначає електронні докази як сукупність інформації, що зберігається у електронному вигляді на різноманітних носіях [4]. І. Крицька вводить поняття «цифрові джерела доказової інформації», до яких відносить програми, файли баз даних, аудіо- та відеозаписи, що зберігаються на пристроях для накопичення даних (жорстких дисках, оптичних та флеш-накопичувачах тощо) [3]. Таким чином, попри різні формулювання, спільним є розуміння електронного доказу як інформації в цифровій формі, що має значення для кримінального провадження.

Варто зазначити, що в законодавстві багатьох держав досі відсутнє легальне визначення електронних доказів, і це підтверджує міжнародний досвід. Так, у національному законодавстві Австрії, Болгарії, Чехії, Італії, Швеції та інших країн немає офіційного визначення терміна «електронні докази» [5]. Натомість використовуються доктринальні підходи або загальні положення доказового права. Наприклад, у Португалії науковці визначають електронний доказ як будь-яку інформацію, що має доказове значення та зберігається або передається в цифровій (двійковій) формі. У Німеччині під електронними доказами розуміють інформацію, збережену чи передану в цифровому форматі, що є суттєвою для розслідування злочину. Французький підхід охоплює будь-яку доказову інформацію, створену, збережену або передану в електронній формі за допомогою цифрових пристроїв, що є важливою для досудового слідства. Слід зазначити, що у Франції приклади електронних доказів прямо охоплюють електронні листи, текстові повідомлення, фотографії, відео з інтернету, а також дані абонентів і трафік онлайн-акаунтів [5]. У всіх цих випадках законодавець фактично прирівнює електронні (цифрові) докази до традиційних, надаючи їм таку саму юридичну силу, як паперовим носіям інформації. Аналіз засвідчує, що більшість розвинених країн адаптувала норми доказування, вироблені ще для матеріальних доказів, до нових цифрових реалій, замінивши паперові документи їхніми електронними аналогами. При цьому спеціальних окремих процедур чи кодексів саме для роботи з електронними доказами ніде не прийнято – електронні документи інтегровано в загальну систему доказів, найчастіше як різновид письмових доказів [5].

На рівні ЄС протягом тривалого часу також відчувалася потреба в єдиному підході до електронних доказів. Хоча національне законодавство країн-членів ЄС здебільшого визнає електронні документи рівноцінними паперовим [8], відсутність спільного правового механізму ускладнює транскордонні розслідування. За статистикою, понад 50 % усіх кримінальних розслідувань в Євросоюзі потребують отримання електронної інформації з іншої країни [12]. Дотепер процес отримання таких даних із-за кордону був громіздким:

потрібно було використовувати процедури міжнародної допомоги, чекати виконання запитів тощо [12]. Для вирішення цієї проблеми Європейська Комісія ініціювала так званий пакет електронних доказів (e-evidence package). У липні 2023 р. ЄС ухвалив два ключові акти: Регламент (ЄС) 2023/1543 про Європейські ордери на пред'явлення та збереження електронних доказів у кримінальному провадженні [10] та Директиву (ЄС) 2023/1544, що встановлює гармонізовані правила визначення представництв постачальників послуг для вручення таких ордерів [10]. Нові акти, що набудуть чинності у 2026 р., зобов'яжуть кожну державу-член призначити в межах ЄС уповноваженого представника (або установу) для отримання вимог про надання даних [12]. Головне нововведення – можливість для судових органів однієї країни прямо звертатися з європейським ордером до інтернет-провайдера, який діє на території іншої країни, без необхідності проходження традиційного міждержавного запиту [12]. Наприклад, прокурор у Франції зможе направити провайдеру електронної пошти в Німеччині ордер на видачу електронних листів підозрюваного, і провайдер буде зобов'язаний надати запитані дані протягом встановленого строку (до 10 днів, а в термінових випадках – до 8 годин) [12]. Регламент 2023/1543 також чітко визначає категорії даних, які можуть запитуватися: це дані абонента (ідентифікаційна інформація користувача), дані трафіку (лог-файли, маршрути передачі) та контент (зміст повідомлень, файлів тощо) [10]. Встановлено гарантії захисту прав: для отримання контенту і трафіку вимагається повідомлення держави-виконавця ордеру, яка може відмовити у виконанні за певних обставин (наприклад, якщо це загрожує національним інтересам або суперечить основним правам) [12]. Таким чином, ЄС робить важливий крок до спрощення та уніфікації доступу до електронних доказів у межах Союзу, скорочуючи залежність від повільних процедур взаємної правової допомоги.

Водночас впровадження нових правил потребуватиме високого рівня взаємної довіри між державами-членами та належного врахування національних правових особливостей [5]. Попри загальний регламентований порядок, деякі питання (наприклад, допустимість отриманих даних у суді) все одно вирішуватимуться згідно з національним правом держави, що розглядає справу. Тому гармонізація не скасовує необхідності удосконалення внутрішніх процедур роботи з електронними доказами.

У правових системах країн загального права вироблено значний практичний досвід поводження з цифровими доказами, що ґрунтується на прецедентах і поступовому пристосуванні норм доказування до технічних новацій. У США основні вимоги до доказів визначені Федеральними правилами доказів 1975 року. Зокрема, правило 401 встановлює широке визначення релевантності: доказ вважається допустимим, якщо він здатен вплинути на ймовірність існування факту, що має значення для справи [5]. Електронні документи за природою не відрізняються від інших доказів із погляду релевантності, проте виникають додаткові питання автентичності та надійності цифрових даних. Перед прийняттям електронного доказу суди США вимагають продемонструвати його автентичність – сторона, яка подає доказ, повинна довести, що цей електронний документ є справжнім і саме тим, за що себе видає. Для цього зазвичай використовується процедура, передбачена правилом 901 ФПД (наприклад, свідчення особи, що створила документ, або технічна експертиза). Також у судовій практиці напрацьовано стандарти щодо ланцюжка збереження (chain of custody) цифрових доказів, аби унеможливити їх підробку чи зміну під час слідства. Відомі прецеденти, як-от Lorraine v. Markel (2007) [7], детально описують критерії допустимості електронних листів, чат-повідомлень, даних із інтернету тощо – суди перевіряють не лише релевантність, а й чи були дані отримані законно, чи збережено їхню цілісність, чи відповідають вони правилам hearsay (похідних доказів) тощо. Отже, американський досвід засвідчує, що на основі гнучких загальних правил доказування можливо пристосувати судову процедуру до будь-яких нових видів доказів, виробивши практичні тести і критерії для їх оцінки.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) розглядає питання цифрового нагляду та збирання електронних доказів крізь призму ст. 8 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, дому та кореспонденції [2]. Суд трактує поняття «приватне життя» широко: у сферу захисту потрапляють не лише особисті відносини, а й різноманітні аспекти цифрових комунікацій. Зокрема, у справі Copland v. United Kingdom суд встановив, що телефонні дзвінки, електронні листи та користування інтернетом на робочому місці за відсутності чіткого повідомлення про моніторинг мають «природний статус приватного життя та кореспонденції» [6]. Аналогічно, ЄСПЛ визнав, що навіть мобільні дзвінки охоплюються поняттям «приватного життя» [6]. Водночас суд підкреслює, що працівник може мати виправдані очікування конфіденційності своїх електронних повідомлень, якщо йому не роз'яснено порядок та обсяг контролю [9]. У справі Bărbulescu v. Romania ЄСПЛ зазначив, що хоча моніторинг повідомлень може бути виправданим, держави повинні забезпечити «адекватні та достатні» гарантії від зловживань. Таким чином, ЄСПЛ зберігає баланс: він допускає нагляд за приватними комунікаціями лише з урахуванням права особи на захист приватності.

Важливою вимогою ст. 8 є відповідність втручання закону. Суд неодноразово наголошував, що будь-яка форма цифрового нагляду повинна мати чітке законодавче підґрунтя та відповідати критеріям передбачуваності. Так, у справі Copland ЄСПЛ встановив, що моніторинг працівника без жодного нормативного акта чи внутрішньої політики не відповідав «вимозі передбаченості закону» [6] і порушував ст. 8. У справі Roman Zakharov v. Russia Суд детально розглянув російські норми про перехоплення мобільних дзвінків і дійшов висновку, що вони не забезпечують достатньої ясності та гарантій. Відсутність чіткого визначення обсягу повноважень органів, можливості обходу судового контролю та наявного засобу захисту для особи означає, що «закон» не відповідає критеріям якості і передбачуваності [11]. Таким чином, у випадках, коли нормативна база нагляду була нечіткою або взагалі відсутньою, ЄСПЛ визнавав втручання в особисте життя незаконним – як-от у справах Copland та Zakharov. Отже, практика ЄСПЛ демонструє прагнення врівноважити ефективність кримінального переслідування та гарантії приватності. Суд підтверджує, що сучасні технології не скасовують права на приватне життя; навпаки, вони вимагають від держав жорсткішого дотримання правових формальностей: будь-яке електронне втручання має бути чітко передбачене законом, служити законній меті і бути обмеженим у часі та обсязі. Лише за таких умов використання електронних доказів визнається сумісним із правами людини; в інших випадках ЄСПЛ вимагає відкинути такі докази як одержані з порушенням конвенційних стандартів.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз засвідчив, що електронні докази стали невід'ємним елементом сучасного кримінального правосуддя, особливо у контексті боротьби з кіберзлочинністю та транскордонною злочинністю. Незважаючи на відсутність єдиного загальновизнаного визначення цього поняття на міжнародному чи навіть європейському рівні, більшість країн фактично визнають електронні докази рівнозначними традиційним (паперовим) і поступово адаптують свої правові норми до умов цифрового середовища. Водночас зберігаються значні розбіжності в термінології, підходах до збирання, зберігання та обміну електронною інформацією, що ускладнює взаємодію правоохоронних органів різних держав. Ініціативи Європейського Союзу, такі як Регламент 2023/1543 та Директива 2023/1544, покликані частково усунути ці проблеми шляхом гармонізації процедур доступу до цифрових доказів. Проте ефективність таких нововведень залежатиме від готовності держав до співпраці та взаємної довіри, а також від врахування національних правових особливостей при імплементації єдиних правил. Важливо, щоб спрощення отримання електронних доказів не порушувало баланс між інтересами правосуддя та фундаментальними правами людини – потреба дотримання права на приватність при зборі цифрових даних підкреслюється практикою ЄСПЛ.

Для України результати цього дослідження мають практичне значення в контексті наближення до європейських стандартів. Врахування найкращих міжнародних практик

у сфері електронних доказів сприятиме удосконаленню національного законодавства і правозастосування. На шляху євроінтеграції Україна вже зробила перші кроки, визнавши електронні докази процесуальним засобом доказування, проте необхідно продовжити роботу над деталізацією процедур їх вилучення, перевірки та оцінки. Запозичення досвіду ЄС (зокрема імплементація положень нещодавніх регламентів ЄС) допоможе забезпечити ефективну взаємодію з правоохоронними органами держав-членів у справах, що вимагають транскордонного отримання даних. Одночасно слід посилити гарантії захисту прав людини при роботі з електронними доказами, аби нові інструменти розслідування не порушували зобов'язань України за міжнародними конвенціями. Отже, міжнародно-правовий досвід використання електронних доказів дає цінний матеріал для розвитку вітчизняної доктрини і практики доказування у цифрову епоху, забезпечуючи баланс між ефективністю правосуддя і правами особи.

Список використаних джерел

1. Ахтирська Н. М. До питання доказової сили кіберінформації в аспекті міжнародного співробітництва під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2016. № 36 (2). С. 123–125.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. Ратифікована Законом України від 17.07.1997. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Крицька І. О. Речові докази у кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 249 с.

4. Мурадов В. В. Електронні докази: криміналістичний аспект використання. *Порівняльне правознавство.* 2013. № 3–2. С. 313–315.

5. Сенченко Н. М., Чумаченко В. Ю. Електронні докази у кримінальному провадженні: досвід реалізації у зарубіжних країнах. *Академічні візії.* 2025. Вип. 42. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.15395747.

6. Collection and Monitoring of Employees' Communications may Violate Right to Privacy. Copland v. United Kingdom [2007] ECHR 62617/00 (3 April 2007). Human Rights Law Centre. URL : https://www.hrlc.org.au/case-summaries/copland-v-united-kingdom-2007-echr-6261700-3-april-2007.

7. Esler B. W. Lorraine v. Markel: Unnecessarily raising the standard for admissibility of electronic evidence. Digital Evidence and Electronic Signature Law Review. 2007. Vol. 4. P. 80–82. URL : https://sas-space.sas.ac.uk/5473/1/1803-2471-1-SM.pdf.

8. Fredesvinda I. The Admissibility of Electronic Evidence in Court (A.E.E.C.): Fighting against High-Tech Crime – Results of a European Study. *Journal of Digital Forensic Practice.* 2007. No. 1 (4). P. 285–289.

9. Grand Chamber judgment in the case of Bărbulescu v. Romania (application no. 61496/08). European Court of Human Rights. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/press_q_a_barbulescu_eng.

10. Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 on European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence in criminal proceedings and for the execution of custodial sentences following criminal proceedings. European Union. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1543/oj.

11. Secret surveillance in Russia violates the right to privacy. Zakharov v. Russia (European Court of Human Rights, Grand Chamber, Application no. 47143/06, 4 December 2015). Human Rights Law Centre. URL : https://www.hrlc.org.au/case-summaries/secret-surveillance-in-russia-violates-the-right-to-privacy/.

12. Zapf D., Málaga F. EU breaks down digital borders: New e-Evidence rules facilitate cross-border investigations. *White & Case.* URL : https://www.whitecase.com/insight-alert/eu-breaks-down-digital-borders-new-e-evidence-rules-facilitate-cross-border.

References

1. Akhtyrska, N. M. (2016) Do pytannia dokazovoi syly kiberinformatsii v aspekti mizhnarodnoho spivrobitnytstva pid chas kryminalnoho provadzhennia [On the issue of the evidentiary value of cyber information in the aspect of international cooperation during criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu.* № 36 (2), pp. 123–125. [in Ukr.].

2. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950. Ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 17.07.1997. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].

3. Krytska, I. O. (2017) Rechovi dokazy u kryminalnomu provadzhenni [Material evidence in criminal proceedings] : dys. … kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kharkiv. 249 p. [in Ukr.].

4. Muradov, V. V. (2013) Elektronni dokazy: kryminalistychnyi aspekt vykorystannia [Electronic evidence: forensic aspect of use]. *Porivnialne pravoznavstvo.* № 3–2, pp. 313–315. [in Ukr.].

5. Senchenko, N. M., Chumachenko, V. Yu. (2025) Elektronni dokazy u kryminalnomu provadzhenni: dosvid realizatsii u zarubizhnykh krainakh [Electronic evidence in criminal proceedings: experience of implementation in foreign countries]. *Akademichni vizii.* Iss. 42. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.15395747. [in Ukr.].

6. Collection and Monitoring of Employees' Communications may Violate Right to Privacy. Copland v. United Kingdom [2007] ECHR 62617/00 (3 April 2007). Human Rights Law Centre. Retrieved from: https://www.hrlc.org.au/case-summaries/copland-v-united-kingdom-2007-echr-6261700-3-april-2007.

7. Esler, B. W. (2007) Lorraine v. Markel: Unnecessarily raising the standard for admissibility of electronic evidence. Digital Evidence and Electronic Signature Law Review. Vol. 4, pp. 80–82. Retrieved from: https://sas-space.sas.ac.uk/5473/1/1803-2471-1-SM.pdf.

8. Fredesvinda, I. (2007) The Admissibility of Electronic Evidence in Court (A.E.E.C.): Fighting against High-Tech Crime – Results of a European Study. *Journal of Digital Forensic Practice.* No. 1 (4), pp. 285–289.

9. Grand Chamber judgment in the case of Bărbulescu v. Romania (application no. 61496/08). European Court of Human Rights. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/press_q_a_barbulescu_eng.

10. Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 on European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence in criminal proceedings and for the execution of custodial sentences following criminal proceedings. European Union. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1543/oj.

11. Secret surveillance in Russia violates the right to privacy. Zakharov v. Russia (European Court of Human Rights, Grand Chamber, Application no. 47143/06, 4 December 2015). Human Rights Law Centre. Retrieved from: https://www.hrlc.org.au/case-summaries/secret-surveillance-in-russia-violates-the-right-to-privacy/.

12. Zapf, D., Málaga, F. EU breaks down digital borders: New e-Evidence rules facilitate cross-border investigations. *White & Case.* Retrieved from: https://www.whitecase.com/insight-alert/eu-breaks-down-digital-borders-new-e-evidence-rules-facilitate-cross-border.

ABSTRACT

Viktoriia Halchenko. International legal experience in the use of electronic evidence as a means of evidence in criminal proceedings

The article highlights the international legal experience of using electronic (digital) evidence in criminal proceedings and identifies areas for adapting Ukrainian legislation. The lack of a unified legal definition is shown: most states integrate electronic data into general categories of written or physical evidence, applying doctrinal criteria of authenticity and belonging.

The evolution of EU approaches (Budapest Convention, Second Additional Protocol 2022, Regulation (EU) 2023/1543 and Directive 2023/1544) is revealed, which are aimed at reducing the time of access to data by introducing European production and preservation orders and direct interaction with service providers. The US instruments (CLOUD Act) and the practice of the UK (PACE, industry guidelines for digital forensics) are analyzed, which form flexible authentication standards (chain of custody, technical expertise). The approach of China and some Asian jurisdictions to institutionalizing the list of electronic evidence and procedures for its seizure is outlined.

The admissibility criteria are systematized taking into account the practice of the ECHR (Copland, Bărbulescu, Roman Zakharov, Uzun): legality, predictability, limitation of purpose, proportionality, the presence of procedural guarantees. It is substantiated that for Ukraine the priorities are: detailing of procedural requirements (fixing the method of receipt, algorithm for checking the integrity of hash values), implementation of mechanisms for rapid cross-border access, unification of terminology, increasing the role of judicial control and integration of human rights standards of Article 8 of the Convention. The result is a model of recommendations that is able to balance the effectiveness of evidence and the protection of privacy. Scientific novelty: the standards of different legal systems are compared, and universal admissibility criteria are identified.

Key words: *electronic evidence, digital evidence, criminal proceedings, cross-border access, ECHR case law, authenticity.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 18.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 342.9
DOI

Ірина ГРЕБЕНЕНКО
здобувач 3-го освітньо-науково рівня вищої освіти
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-2987-6729
iryna.hrebenenko@dduvs.edu.ua

ОКРЕМІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 210-1 КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Воєнна агресія росії проти України з 2022 р. актуалізувала питання мобілізаційної готовності держави та ефективності адміністративно-правових механізмів забезпечення обороноздатності. В умовах воєнного стану, який триває уже четвертий рік поспіль, особливого значення набула норма ст. 210-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка встановлює відповідальність за порушення законодавства у сфері оборони, мобілізаційної підготовки та мобілізації [2]. Ця норма передбачає адміністративну відповідальність, однак її практичне застосування породжує низку питань щодо суб'єктивного складу правопорушення, доказування факту порушення (особливо це стосується процедури вручення повістки) та меж застосування адміністративної відповідальності.

Проаналізовано зміст вищезгаданої норми, досліджено відмежування загального і спеціального суб'єктів адміністративного правопорушення, проблеми доказування, особливості правозастосування у воєнний період, а також тенденцію судової практики за 2024–2025 рр. Здійснено аналіз нормативної бази, яка визначає обов'язки у сфері мобілізації, окреслено типові помилки й підстави для скасування постанов про притягнення особи до адміністративної відповідальності, проблеми доказування у справах зазначеної категорії. На підставі аналізу судової практики виявлено ключові помилки територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП) у визначенні суб'єкта відповідальності та документальному оформленні протоколів. Досліджено питання правового регулювання процедурних вад вручення повісток, колізій між нормами підзаконних актів, а також недосконалості фіксації вручення повісток у цифрових реєстрах.

Значна частина дослідження спрямована на аналіз доказової бази, оскільки суди систематично наголошують на необхідності документального підтвердження вручення повістки належному суб'єкту, належного оформлення військово-облікових документів, обов'язковості фіксації повідомлення працівниками підприємств тощо.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства і практики притягнення до відповідальності з метою забезпечення дотримання балансу між мобілізаційною дисципліною та правами фізичних і посадових осіб шляхом надання нормативного визначення спеціального суб'єкта.

Ключові слова: *загальний та спеціальний суб'єкти правопорушення, мобілізація, Кодекс України про адміністративні правопорушення.*

Постановка проблеми. Після початку повномасштабної агресії та впровадження правового режиму воєнного стану [8] наша держава зіткнулася вперше в історії незалежної України з оголошенням загальної мобілізації [5], що в подальшому призвело до посилення мобілізаційних механізмів для захисту територіальної цілісності. У таких умовах забезпечення мобілізаційної готовності – це не лише питання обороноздатності, а й питання пра-

© І. Гребененко, 2026

вової дисципліни та державної безпеки. Норма ст. 210-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) стає одним із центральних правових інструментів для забезпечення мобілізаційної дисципліни з боку громадян України. У складних умовах у 2024 р. законодавчою гілкою влади були внесені зміни до цієї норми, якими посилено санкції за порушення мобілізаційних обов'язків. Однак під час практичного застосування зазначеної норми виявилися критичні прогалини та суперечності, що створюють значні правові ризики як для окремих громадян, так і для відповідальних осіб.

Проблематика полягає у нечіткій ідентифікації суб'єктів правопорушень (загальний суб'єкт – військовозобов'язаний чи спеціальний – посадовець) та у доказуванні факту оповіщення або вручення повістки. Також важливо звернути увагу на такі проблеми, як неоднозначність процедурних норм і практики, тлумачень із боку судів (різна судова практика з одного питання). Статистика судової практики за 2025 р. свідчить про збільшення кількості справ, пов'язаних із правопорушеннями, передбаченими ст. 210-1 КУпАП. При цьому значна частина постанов судів першої інстанції скасовується судами апеляційної інстанції. Така правова невизначеність підриває довіру до системи мобілізації, породжує численні судові спори та гальмує виконання мобілізаційних заходів, реалізація яких зараз як ніколи є надважливою.

Сьогодні бракує саме системних досліджень, які б комплексно аналізували суб'єктивний склад правопорушень, передбачених ст. 210-1 КУпАП, об'єднували нормативно-правовий аналіз, доктринальні підходи та результати практики за період 2024–2025 рр., надавали чіткі критерії ідентифікації суб'єктів і доказування та пропонували практичні шляхи вдосконалення законодавства та процедур. Зважаючи на те, що мобілізаційний процес є питанням державної безпеки, а порушення норм мобілізаційного законодавства може мати наслідки для обороноздатності країни, забезпечення чіткої, передбачуваної та справедливої системи відповідальності є критично важливим. Неврегульованість суб'єктивного складу доказування і процедури створює загрозу незаконних або свавільних притягань до адміністративної відповідальності; підрив довіри до державних органів; юридичну невизначеність для військовозобов'язаних і посадових осіб та, як наслідок, ризики масових судових справ, які можуть зводити нанівець ефективність мобілізації. З огляду на вищевикладене, стає очевидним, що дослідження суб'єктів правопорушення, передбачених ст. 210-1 КУпАП, – це не лише теоретичне питання, а й необхідна умова ефективного та легітимного функціонування мобілізаційної системи України в умовах воєнного стану. Розроблення чітких, обґрунтованих, практично застосовних критеріїв і стандартів – запорука мінімізації юридичних ризиків, захисту прав і свобод громадян.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Протягом 2022–2025 рр. питання адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері мобілізації привертало увагу вчених у галузях адміністративного та військового права, що пов'язане зі значною кількістю відповідних судових рішень. Основи характеристики суб'єктивного боку адміністративних правопорушень визначено у працях таких українських науковців, як В. Авер'янов, О. Фрицький, Ю. Битяк. Зазначені вчені акцентують на тому, що суб'єкт адміністративного проступку визначається не лише правовим статусом, а й обсягом конкретного юридичного обов'язку, покладеного на особу відповідною нормою. Проте дослідження із цієї проблематики мають здебільшого фрагментарний характер, тоді як війна в Україні породжує нові умови, тому питання не втрачає своєї актуальності.

Метою статті є дослідження та аналіз адміністративно-правової характеристики суб'єктів адміністративних правопорушень, передбачених ст. 210-1 КУпАП.

Виклад основного матеріалу. Стаття 210-1 КУпАП запроваджена як відповідь держави на зростаючу необхідність забезпечення належного рівня мобілізаційної дисципліни в умовах воєнного стану. Ця норма встановлює адміністративну відповідальність за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію й охоплює як дії

військовозобов'язаних, так і діяльність посадових осіб підприємств, установ, організацій [2]. Особливістю ст. 210-1 КУпАП є її бланкетність, оскільки конкретні обов'язки суб'єктів визначаються в інших нормативно-правових актах, зокрема в Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [8], у Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних і резервістів, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 1487 від 30.12.2022 (далі – Постанова Кабінету Міністрів України № 1487), Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу», Положенні про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 154 від 23.02.2022 (далі – Постанова Кабінету Міністрів України № 154). Отже, згадані обставини ускладнюють визначення конкретного суб'єкта, обсягу його обов'язків та настання відповідальності. Проте можна назвати два основні типи суб'єктів розглядуваного адміністративного правопорушення, а саме:

– загальний суб'єкт – військовозобов'язаний, призовник, резервист;

– спеціальний суб'єкт – посадова особа підприємства, установи, організації (незалежно від форми власності), на яку покладено обов'язки ведення військового обліку, оповіщення та забезпечення мобілізаційних заходів.

Таке розмежування типів суб'єктів має принципове значення, оскільки наявною є різниця у змісті обов'язків, санкцій, різняться і підстави та докази, необхідні для притягнення до відповідальності. Більш детальне дослідження загального суб'єкта, а саме щодо складу його обов'язку, шляхом аналізу Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Постанови Кабінету Міністрів України № 1487 засвідчило, що він зобов'язаний: 1) з'явитися за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (ч. 10. ст. 1, ст. 38); 2) повідомляти про зміну місця проживання, сімейного стану, контактних даних (ст. 38), підтримувати актуальність облікових документів [4]. Наведений перелік надає підстави дійти висновку, що неявка за повісткою, ненадання інформації чи відмова від оновлення даних є типовими проявами порушення законодавства, що мають наслідком настання адміністративної відповідальності за ст. 210-1 КУпАП. Так, судами України за 2024–2025 рр. сформовано низку ключових правових позицій, як-от: «Сам факт складання повістки не підтверджує її вручення особі… Відсутність доказів повідомлення виключає наявність складу правопорушення» [1]. Отже, обов'язок з'явитися виникає лише після належного доведення виклику до відома військовозобов'язаного. Стосовно підтвердження саме належного факту вручення повістки судами зазначається: якщо матеріали справи містять підпис особи про отримання повістки, це свідчить про належне повідомлення. Аналіз судової практики дає змогу дійти висновку, що за умови доведення факту належного вручення повістки настання відповідальності є законним. Таким чином, процедура повідомлення (вручення повістки) – це ключовий елемент характеристики суб'єктивного боку.

За результатами дослідження спеціального суб'єкта встановлено, що обов'язки посадових осіб підприємств містяться, зокрема, у Постанові Кабінету Міністрів України № 1487 та Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а саме: ведення персонального військового обліку працівників; оповіщення працівників за викликами ТЦК та СП; подання інформації до ТЦК та СП; забезпечення умов для мобілізаційної роботи [8]. Проте слід зазначити, що більш детальний зміст обов'язків посадової особи залежить від наявності посадової інструкції, наказу керівника про призначення на посаду, а також від покладення певних обов'язків на посадову особу. Суди наголошують, що спеціальним суб'єктом є не будь-яка особа на підприємстві, в установі та організації, а лише та, на яку покладено відповідні обов'язки.

У численних судових рішеннях, винесених судами України за період 2024–2025 рр., наголошується, що відсутність документального підтвердження покладення обов'язків із ведення військового обліку виключає можливість притягнення особи до відповідальності за ст. 210-1 КУпАП.

Аналіз судової практики та матеріалів публіцистики, загальнодоступної інформації на сайтах державних органів та організацій дає змогу дійти висновку про наявні типові порушення законодавства з боку спеціального суб'єкта, що полягають у: невчасному або неповному поданні інформації про працівника; ненаправленні повісток або відсутності журналів обліку їх вручення; веденні військового обліку з порушеннями; відсутності локальних документів щодо мобілізаційної роботи.

Отже, для встановлення обов'язкових елементів доказування складу правопорушення потрібні як наявність обов'язку (закону, наказу, повістки), так і безпосередньо можливість його виконання, що вказує на сам факт правопорушення і обов'язковий причинний зв'язок. При цьому слід зважати на норму ст. 251 КУпАП щодо відповідності доказів у справі про адміністративне правопорушення. Суди під час розгляду справи враховують факти повідомлення особи, можливість її з'явитися та чи вживалися заходи для усунення порушень.

За результатами дослідження встановлено наявну колізію, що полягає у застосуванні до особи норми, котра набула чинності після дати правопорушення, що, своєю чергою, є порушенням закону та Конституції України, оскільки закон не має зворотної дії, винятком є випадок, коли він пом'якшує або скасовує юридичну відповідальність особи, що є загальновизнаним принципом права [3]. Окрім того, відсутність уніфікованої процедури вручення повісток призводить до скасування постанов про притягнення особи до адміністративної відповідальності (наявні помилки щодо відсутності інформації про особу, яка вручала повістку).

Надмірна бланкетність статті створює деякі перешкоди, оскільки вона містить посилання на десятки підзаконних нормативно-правових актів. Відсутність єдиної судової практики може пояснюватися відсутністю офіційного роз'яснення Верховного Суду або судової практики Верховного Суду, оскільки справи цієї категорії не підлягають касаційному оскарженню, а отже, суди в різних регіонах України по-різному надають оцінку доказам та обставинам у справах.

За результатами вищевикладеного зазначимо, що суб'єктами правопорушення, передбаченого ст. 210-1 КУпАП, є як військовозобов'язані, так і посадові особи підприємства, установи, організації – за умови документального підтвердження покладених обов'язків. Своєю чергою, процедура повідомлення є ключовим чинником для встановлення факту правопорушення, що передбачає і правильність заповнення повістки, і належну процедуру її вручення. При цьому аналіз судової практики дає змогу виокремити значні процесуальні недоліки в роботі ТЦК та СП, що є підставою для визнання особи невинною у вчиненні правопорушення за відсутності складу правопорушення у її діях. Окрім того, потребують чіткого нормативного визначення і спеціальні суб'єкти. Сьогодні наявною є потреба в кодифікації мобілізаційної процедури та уніфікації стандартів доказування.

Висновки. За результатами дослідження нормативної бази, доктринальних підходів, наукових публікацій та судової практики за 2022–2025 рр. доходимо висновку, що суб'єктивний склад за ст. 210-1 КУпАП має чітку диференціацію на загальних та спеціальних суб'єктів – таке розмежування цілком відповідає класичним принципам адміністративного права. Звісно, нова редакція цієї норми збільшила роль доказування та конкретизації обов'язків суб'єкта, що вимагає від правозастосовних органів уважності під час складання протоколів про адміністративні правопорушення, повісток, оновлення даних, видання наказів, ведення військового обліку та документації у цій сфері [5].

Щодо спеціальних суб'єктів суди вказують на невизначеність статусу у випадках, коли підприємство залишило поза увагою видання наказу про покладення на відповідну особу обов'язку ведення військового обліку та документації. Не залишається поза увагою судів і факт неправильного або неповного оформлення протоколів, відсутність опису обставин, незначущість фактичних даних. Вищевикладене вказує на необхідність реформування системи правозастосування, а саме щодо забезпечення ефективності та справедливості

виникає потреба у: стандартизованій формі повісток і протоколів (з урахуванням уже зазначених судами помилок); централізованій системі електронного оповіщення та верифікації вручення; чіткому документальному закріпленні повноважень спеціальних суб'єктів (зобов'язати підприємства, установи, організації приймати накази, інструкції, вести журнали обліку тощо); підвищенні прозорості роботи ТЦК та СП, забезпеченні відкритого доступу до даних про обов'язки і права військовозобов'язаних (задля уникнення «бусифікованих» методів фізичного впливу).

Баланс інтересів держави та прав громадян має бути чітко регламентований з обов'язковим дотриманням процесуальних гарантій, оскільки надто вільне, «розмите», «суб'єктивне» трактування норм призводить до зловживань, що, своєю чергою, завдає шкоди довірі до інституту мобілізації та держави загалом.

Список використаних джерел

1. Дайджест судової практики з питань бронювання, військового обліку та мобілізації за І півріччя 2025 року. *НААУ.* URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS41466

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

3. Конституція України від 28.06.1996. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

4. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text

5. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення відповідальності за порушення правил військового обліку та законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 09.05.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3696-20#Text

6. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 65/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text

7. Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» : Закон України від 03.03.2022 № 2105-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2105-20#n2

8. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12?find=1&text4

9. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 9. Ст. 106.

10. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14

References

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses]: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10. [in Ukr.].

3. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za porushennia pravyl viiskovoho obliku ta zakonodavstva pro oboronu, mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu [On amendments to the Code of Ukraine on administrative offenses to improve liability for violations of military accounting rules and legislation on defense, mobilization training and mobilization] : Zakon Ukrainy vid 09 travnia 2024 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3696-20#Text. [in Ukr.].

4. Pro zahalnu mobilizatsiiu [On general mobilization] : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 r. № 65/2022. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennia Ukazu Prezydenta Ukrainy «Pro zahalnu mobilizatsiiu» [On approval of the Decree of the President of Ukraine «On General Mobilization»] : Zakon Ukrainy vid 03 bereznia 2022 r. № 2105-IX. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2105-20#n2. [in Ukr.].

6. Pro military duty and military service: Zakon Ukrainy vid 25 march 1992 r. № 2232-XI. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text.

7. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu [On mobilization training and mobilization] : Zakon Ukrainy vid 21 zhovtnia 1993 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12?find=1&text4. [in Ukr.].

8. Pro oboronu Ukrainy [On the defense of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 06.12.1991. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy.* 1992. № 9. Art. 106. [in Ukr.].

9. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu [On the legal regime of the state of emergency] : Zakon Ukrainy vid 16.03.2000. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14. [in Ukr.].

10. Digest of judicial practice on reservation, military registration and mobilization for the first half of 2025. NAAU. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/MUS41466.

11. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Hrebenenko. Certain aspects of the administrative-legal characteristics of the subjects of administrative offenses provided for in Article 210-1 of the Code of Ukraine on administrative offenses

Russia's military aggression against Ukraine since 2022 has actualized the issue of the state's mobilization readiness and the effectiveness of administrative and legal mechanisms for ensuring defense capability for all times of our country's independence. In the conditions of martial law, which has been going on for the 4th year in a row, the norm of Article 210-1 of the Code of Ukraine on administrative offenses, which establishes responsibility for violations of legislation in the field of defense, mobilization training and mobilization, has acquired special significance. This norm provides for administrative liability, but its practical application raises a number of questions regarding the subjective composition of the offense, proof of the fact of the violation (this especially applies to the procedure for serving a summons) and the limits of application of administrative liability.

This article analyzes the content of the norm, investigates the nature, delimitation of the general and special subject of an administrative offense, the problems of proof, the peculiarities of law enforcement in the wartime period, as well as the trend of judicial practice for 2024–2025. An analysis of the regulatory framework that defines responsibilities in the field of mobilization has been carried out, typical errors and grounds for canceling decisions on bringing a person to administrative responsibility, problems of proof in cases of this category of cases have been outlined. On the basis of the analysis of judicial practice, key errors of territorial recruitment and social support centers in the determination of the subject of responsibility and the documentation of the protocols were revealed. The problem of legal regulation of procedural defects in the service of summonses, conflicts between the norms of by-laws, as well as the imperfection of fixing the service of summonses in digital registers has been investigated. A large part of the article is aimed at researching the evidence base, as the courts systematically emphasize the need for documentary confirmation of the delivery of the summons to the proper subject, the proper registration of military accounting documents, the obligation to record the notice by employees of enterprises, etc.

Recommendations on improving the legislation and the practice of bringing to responsibility are proposed in order to ensure the balance between mobilization discipline and the rights of individuals and officials by providing a normative definition of a special subject.

Key words: *general and special subject of offense, mobilization, Code of Ukraine on administrative offenses.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 23.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 12.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 355.343.4
DOI

Артем ЄВЛАМПІЄВ
аспірант
(Національна академія Служби безпеки України,
м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0001-6082-2220
Nikolaev.finance80@gmail.com

НОВІТНІ ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У СИСТЕМІ СПЕЦІАЛЬНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ОПЕРАЦІЙ

Проаналізовано, як новітні цифрові технології трансформують спеціальні інформаційні операції (далі – СІО) у гібридних конфліктах. Акцентовано, що алгоритмічні соціальні платформи, аналітика великих даних, мікротаргетинг, генеративний штучний інтелект та синтетичні медіа (deepfake) переводять інформаційно-психологічний вплив від «повідомлення» до управління середовищем і когнітивними ефектами.

Запропоновано модель технологічного контуру СІО (аналітичний, генеративний, дистрибутивний і управлінський рівні) та окреслено ризики: автоматизація виробництва смислів і «ефект загальної підозри». Обґрунтовано потребу в адаптації механізмів протидії шляхом поєднання технологічних рішень, інституційної координації та розвитку когнітивної стійкості.

Ключові слова: *спеціальні інформаційні операції, інформаційно-психологічний вплив, генеративний штучний інтелект, великі дані, мікротаргетинг, алгоритмічні платформи, deepfake.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку міжнародних відносин і воєнно-політичних конфліктів характеризується зростанням ролі нематеріальних чинників протиборства, з-поміж яких інформаційний і когнітивний виміри набувають визначального значення. В умовах глобальної цифровізації інформаційний простір перетворився на самостійне середовище стратегічної конкуренції, у межах якого спеціальні служби здійснюють цілеспрямований вплив на суспільну свідомість, політичні процеси та механізми ухвалення рішень. За таких обставин спеціальні інформаційні операції еволюціонували від допоміжного інструменту політико-ідеологічного впливу до системоутворюючого елемента сучасних гібридних і багатодоменних конфліктів [2; 3].

Цифрові технології радикально змінили архітектуру інформаційного впливу. Якщо протягом XX ст. домінували централізовані канали комунікації (друковані ЗМІ, радіо, телебачення), то на початку XXI ст. інформаційне середовище набуло мережевого та алгоритмічного характеру. Соціальні платформи, автоматизовані інформаційні системи, великі масиви даних і генеративні моделі штучного інтелекту створили принципово нові умови для здійснення інформаційно-психологічного впливу, що характеризуються масовістю, персоналізацією та швидкою адаптацією до реакцій цільових аудиторій [6; 9].

Досвід російсько-української війни продемонстрував, що цифрові технології стали ключовим чинником масштабування СІО, забезпечуючи постійну присутність впливу в інформаційному просторі та стираючи межу між воєнним і мирним часом [10; 11]. У цих умовах наукове дослідження ролі новітніх цифрових технологій у системі СІО є необхідним для формування ефективних механізмів протидії та стратегічного управління інформаційною безпекою.

© А. Євлампієв, 2026

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми, засвідчує, що вивчення спеціальних інформаційних операцій здійснювалося в кількох ключових напрямах. Вітчизняні дослідники, такі як Макаренко, Слюсаренко, досліджували історичні витоки та технологічну еволюцію інформаційно-психологічного впливу, тоді як Селіна, Жарков та ін. аналізували організаційно-правові аспекти СІО як інструменту державної політики. Зарубіжні дослідження, насамперед корпорації RAND, вивчали революційний вплив новітніх цифрових технологій (генеративного штучного інтелекту, великих мовних моделей) на масштабування та персоналізацію інформаційного впливу. Доктринальні документи НАТО (AJP-10.1) закріпили концепцію інформаційного простору як операційного середовища. Однак, незважаючи на значний масив робіт, залишається недостатньо дослідженим питання системної міждисциплінарної інтеграції цих технологій у СІО з когнітивного погляду [1–5; 10; 11].

Мета статті – провести системний концептуальний аналіз ролі сучасних цифрових технологій (зокрема, генеративного штучного інтелекту, аналітики великих даних, алгоритмічних платформ і синтетичних медіа) у трансформації структури, механізмів і когнітивних ефектів спеціальних інформаційних операцій у контексті сучасних гібридних конфліктів, а також обґрунтувати перехід від повідомленнєво орієнтованого інформаційно-психологічного впливу до середовищно– та когнітивно орієнтованих моделей інформаційного протиборства.

Методологія дослідження ґрунтується на сукупності загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема системному, структурно-функціональному та історико-порівняльному підходах, що дають змогу розглядати спеціальні інформаційні операції як складні багаторівневі системи із системоутворюючою роллю цифрових технологій. Застосовано контент-аналіз наукових і доктринальних джерел, теоретичне узагальнення та міждисциплінарний підхід, що інтегрує інструментарій інформаційної безпеки, кібербезпеки, психології впливу та стратегічних комунікацій.

Виклад основного матеріалу. Цифрові платформи соціальної взаємодії стали фундаментальним операційним середовищем сучасних спеціальних інформаційних операцій, оскільки саме за допомогою них сьогодні відбувається основна частина суспільної комунікації, формування політичних уявлень і колективних емоцій. На відміну від традиційних засобів масової інформації цифрові платформи не лише транслюють повідомлення, а й активно конструюють інформаційну реальність користувача через алгоритмічні механізми відбору, ранжування та підсилення контенту. У межах СІО це означає, що вплив здійснюється не так шляхом прямого переконання, як за допомогою управління тим, що саме і в якій послідовності бачить аудиторія, а також які емоційні реакції ця інформація провокує [6].

Алгоритмічні рекомендаційні системи соціальних мереж формують для кожного користувача індивідуалізоване інформаційне поле, котре поступово набуває рис замкненого «тунелю реальності». Контент, що викликає сильні емоції: страх, гнів, обурення або тривогу, отримує пріоритет у поширенні, оскільки він підвищує залученість і час перебування на платформі. У контексті спеціальних інформаційних операцій ця особливість використовується для цілеспрямованого підсилення деструктивних або поляризаційних наративів. Людина, перебуваючи в такому інформаційному середовищі, поступово втрачає здатність сприймати альтернативні інтерпретації подій, оскільки алгоритми систематично «підживлюють» наявні установки та упередження [6; 12].

Важливим елементом цифрових СІО є створення ілюзії масової думки. У соціальних мережах кількість реакцій, коментарів і поширень часто сприймається користувачами як індикатор істинності або суспільної значущості інформації. Саме цей психологічний механізм соціального підтвердження активно експлуатується за допомогою бот-мереж і напівавтоматизованих акаунтів. Такі акаунти здатні масово відтворювати схожі повідом-

лення, підтримувати певні наративи або штучно підвищувати видимість окремих тем, створюючи відчуття домінування певної позиції. Для пересічного користувача це виглядає як «природна» реакція спільноти, хоча насправді є результатом цілеспрямованого управління інформаційним середовищем у межах СІО [8].

Наступним рівнем технологічного ускладнення спеціальних інформаційних операцій стало використання великих даних та інструментів поведінкової аналітики. Цифрова діяльність користувачів залишає численні сліди, що дають змогу відтворити їхні інтереси, емоційні стани, політичні симпатії та навіть рівень схильності до радикальних або конспіративних ідей. У поєднанні з алгоритмами машинного навчання ці дані використовуються для побудови детальних психопрофілів, що значно розширює можливості інформаційного впливу. У межах СІО це означає, що вплив спрямовується не на абстрактну «масову аудиторію», а на конкретні групи з чітко визначеними психологічними характеристиками [6].

Такий підхід дає змогу реалізовувати мікротаргетинг – подання різних версій одного повідомлення різним сегментам аудиторії. Для одних це може бути апеляція до економічних страхів, для інших – до ідентичності, почуття несправедливості або загрози безпеці. Важливо, що користувачі часто не усвідомлюють персоналізованого характеру цього впливу, сприймаючи отриману інформацію як об'єктивне відображення реальності. У результаті формується множинність паралельних «версій світу», які співіснують в одному інформаційному просторі, але майже не перетинаються між собою, що значно ускладнює суспільний діалог і сприяє фрагментації соціальної реальності [6].

Управлінська логіка використання великих даних у СІО передбачає не лише планування впливу, а й постійний моніторинг реакцій аудиторії. Аналітичні інструменти дають змогу в режимі реального часу оцінювати, які повідомлення викликають найбільший резонанс, які емоції домінують у коментарях і як змінюється тональність дискусії. Це забезпечує можливість оперативної корекції інформаційних кампаній, що наближає СІО до моделі безперервного управління когнітивними процесами. Такий підхід широко застосовується в доктринальних і методичних моделях інформаційних операцій США та країн НАТО, де інформаційний вплив розглядається як динамічний процес, інтегрований у загальну систему планування та оцінки операційних ефектів [10; 11].

У підсумку цифрові платформи, алгоритмічні системи, великі дані та мікротаргетинг сформували якісно нову основу спеціальних інформаційних операцій. Вони перетворили інформаційний вплив на системний процес управління сприйняттям і поведінкою, у якому ключову роль відіграє не окреме повідомлення, а архітектура інформаційного середовища загалом. Людина в такій системі стає одночасно і об'єктом впливу, і його носієм, поширюючи та підсилюючи ті наративи, які найкраще резонують із її емоційним і когнітивним станом.

У межах сучасного наукового підходу до аналізу спеціальних інформаційних операцій доцільно розглядати цифрові технології не як розрізнений набір інструментів, а як ієрархічно впорядкований функціональний контур, що забезпечує повний цикл інформаційно-когнітивного впливу. Умовно інструменти СІО можна систематизувати за їхньою роллю в операційному процесі, виокремивши аналітичні, генеративні, дистрибутивні та управлінські компоненти, які перебувають у постійній взаємодії та формують єдину адаптивну систему.

Аналітичні інструменти забезпечують збір, агрегацію та інтерпретацію даних про інформаційне середовище, цільові аудиторії та динаміку соціальних комунікацій. До них належать технології аналізу великих даних, соціально-мережевої та графової аналітики, поведінкового профілювання, аналізу тональності й емоційних реакцій, а також системи виявлення слабких сигналів і зародження наративів. Саме на цьому рівні формується уявлення про структуру когнітивного простору, точки концентрації довіри та потенційні уразливості, що визначає напрям і параметри подальшого інформаційного впливу.

Генеративні інструменти виконують функцію безпосереднього виробництва інформаційно-психологічного контенту. Ідеться про великі мовні моделі, генеративно-змагальні нейронні мережі, системи синтетичних медіа та інструменти стилістичної і семантичної адаптації повідомлень. Їх застосування забезпечує масштабоване, персоналізоване й контекстно чутливе створення наративів, які можуть імітувати автентичну суспільну комунікацію та органічно інтегруватися в повсякденний інформаційний потік. У межах СІО це означає перехід від ручного конструювання повідомлень до індустріалізованого виробництва смислів.

Дистрибутивні інструменти відповідають за поширення, підсилення та закріплення створених наративів у цифровому середовищі. До цієї групи належать бот-мережі, напівавтоматизовані акаунти, системи мультиакаунт-менеджменту, а також механізми алгоритмічного управління видимістю контенту в соціальних платформах. Особливістю цього рівня є те, що вплив здійснюється не лише через зміст повідомлень, а й через управління їх частотою, черговістю та контекстом появи, що дає змогу формувати для аудиторії специфічну інформаційну реальність і створювати ілюзію соціального консенсусу.

Управлінські інструменти забезпечують координацію, адаптацію та безперервну оптимізацію СІО як цілісного процесу. Вони охоплюють платформи ситуаційного управління, аналітичні панелі (dashboards), системи оцінки ефективності впливу, A/B-тестування наративів і самонавчальні контури зворотного зв'язку. На цьому рівні спеціальна інформаційна операція функціонує як кібернетична система, у якій результати впливу постійно аналізуються, а тактики й наративи коригуються відповідно до реакцій цільових аудиторій і змін інформаційного контексту.

Таким чином, цифрові технології у системі СІО утворюють замкнений операційно-когнітивний цикл, у межах якого аналітика визначає напрям впливу, генеративні засоби формують смисли, дистрибутивні механізми забезпечують їх присутність в інформаційному просторі, а управлінські інструменти підтримують адаптивність і стійкість операції у довгостроковій перспективі.

Подальший розвиток цифрових технологій у системі спеціальних інформаційних операцій пов'язаний з упровадженням генеративного штучного інтелекту та великих мовних моделей, які суттєво змінюють сам принцип створення й поширення інформаційного контенту. Якщо на попередніх етапах автоматизовані інструменти використовувалися переважно для тиражування вже підготовлених повідомлень, то сучасні генеративні системи здатні самостійно продукувати нові смисли, тексти й наративи, адаптуючи їх до конкретного контексту, аудиторії та інформаційної платформи. У межах СІО це означає перехід від ручного управління інформаційними кампаніями до напівавтоматизованих або повністю автоматизованих «виробничих ліній» інформаційно-психологічного впливу [5; 9].

Великі мовні моделі дають змогу відтворювати стилі мовлення різних соціальних груп, професійних спільнот або навіть окремих осіб. У практиці СІО це використовується для створення повідомлень, які мають максимально автентичний вигляд: «коментарі від імені місцевих мешканців», «записи очевидців», «аналітичні дописи експертів» або «емоційні зізнання пересічних громадян». Такий контент сприймається аудиторією не як продукт централізованої кампанії, а як природний прояв суспільної думки. У результаті людина опиняється в середовищі, де межа між реальними й штучно згенерованими смислами стає практично непомітною, що суттєво ускладнює критичне осмислення інформації.

Генеративний штучний інтелект дає змогу масштабувати СІО до рівня, який раніше був неможливим з огляду на людські ресурси. Сотні й тисячі унікальних текстів можуть створюватися протягом короткого часу, адаптуючись до змін інформаційного контексту та реакцій аудиторії. У поєднанні з аналітикою великих даних це забезпечує динамічну оптимізацію впливу: ті наративи, які викликають найбільший резонанс, автоматично підсилюються, тоді як менш ефективні – відсіюються. Таким чином, інформаційна операція

перетворюється на безперервний процес навчання й корекції, що значно підвищує її результативність [5; 9].

Окремого аналізу потребує використання генеративно-змагальних нейронних мереж (GAN), які стали основою для розвитку технологій deepfake. Синтетичні відео- та аудіоматеріали, створені за допомогою GAN, здатні відтворювати зовнішність, голос і манеру поведінки реальних осіб із високим рівнем правдоподібності. У межах спеціальних інформаційних операцій такі технології можуть застосовуватися для дискредитації політичних і військових лідерів, провокування криз довіри або створення фальшивих інформаційних приводів. Водночас їхній стратегічний ефект виходить далеко за межі конкретних інформаційних атак. Навіть обмежене використання deepfake призводить до формування так званого ефекту загальної підозри, коли аудиторія починає сумніватися у достовірності будь-яких аудіовізуальних матеріалів. У таких умовах знижується цінність доказів, заснованих на фото– та відеофіксації, а інформаційний простір наповнюється взаємовиключними версіями подій. Такий підхід характерний для гібридних інформаційних стратегій, спрямованих на дестабілізацію суспільств і підрив довіри до інституцій [7].

Автоматизація інформаційного впливу за допомогою генеративного штучного інтелекту також змінює роль людини-оператора в СІО. Якщо раніше ключовими були навички створення контенту та його поширення, то в сучасних умовах оператор дедалі більше виконує функцію налаштування систем, визначення стратегічних цілей і контролю за результатами. Людський фактор зміщується з рівня безпосереднього впливу на рівень управління алгоритмами. Це підвищує масштабованість СІО, але водночас створює додаткові ризики: помилки в налаштуваннях або неконтрольоване самонавчання систем можуть призводити до небажаних ефектів і некерованої ескалації інформаційного протиборства.

Важливим елементом сучасних СІО є графові та мережеві аналітичні технології, котрі дають змогу розглядати інформаційний простір не як сукупність окремих повідомлень, а як структуровану систему соціальних зв'язків і впливів. Застосування соціально-мережевого аналізу забезпечує виявлення вузлів концентрації довіри, лідерів думок, комунікаційних брокерів і периферійних груп, через які може бути ініційоване або масштабоване інформаційне втручання. У межах СІО це створює можливість не масового, а структурно-прицільного впливу, коли зміна позицій обмеженої кількості акторів призводить до каскадних когнітивних ефектів у ширших спільнотах.

Суттєве ускладнення логіки СІО пов'язане з використанням експериментальних та адаптивних методів управління наративами, зокрема A/B-тестування та багатоваріантного моделювання повідомлень. За таких умов інформаційний вплив перестає бути статичним і перетворюється на безперервний керований процес, у межах якого різні версії смислів, емоційних акцентів і стилістичних форм подаються різним сегментам аудиторії з подальшим вимірюванням їх ефективності. Отримані дані використовуються для оперативної оптимізації наративів, що дає змогу посилювати ті когнітивні стимули, які викликають максимальну поляризацію, тривожність або демобілізаційні настрої.

Окрему роль у СІО відіграють алгоритмічні механізми управління видимістю контенту в цифрових платформах. У цьому разі об'єктом впливу стає не саме повідомлення, а архітектура інформаційного сприйняття: черговість, частота й контекст появи інформації в індивідуальних стрічках користувачів. Маніпуляція алгоритмічними пріоритетами, штучне підсилення окремих тем і витіснення альтернативних інтерпретацій дають змогу формувати для аудиторії специфічне інформаційне середовище, у межах якого задані наративи сприймаються як домінантні або соціально схвалені. За таких умов реалізується ефект не прямого переконання, а когнітивного оточення, що істотно обмежує спектр доступних інтерпретацій подій.

Подальший етап еволюції спеціальних інформаційних операцій пов'язаний з упровадженням самонавчальних і адаптивних контурів управління впливом. Поєднання ана-

літики великих даних, машинного навчання та генеративних моделей дає змогу створювати системи, здатні автоматично коригувати тактики інформаційного впливу залежно від реакцій аудиторії та змін інформаційного контексту. У такій конфігурації СІО набувають рис кібернетичних систем, що функціонують за принципом зворотного зв'язку: ефективні наративи підсилюються, менш результативні – елімінуються, а загальна стратегія впливу постійно адаптується без прямого втручання оператора.

Забезпечення масштабованості та стійкості СІО у цифровому середовищі неможливе без використання інфраструктурних засобів анонімізації та маскування операційної діяльності. Ланцюги проксі-серверів, VPN-архітектури, приховане управління акаунтами та маскування джерел контенту створюють ілюзію природного походження інформаційних потоків і ускладнюють атрибуцію інформаційних утручань. У когнітивному вимірі це підсилює ефект автентичності та знижує ймовірність сприйняття впливу як зовнішньо нав'язаного.

Узагальнюючи, спеціальні інформаційні операції в умовах цифровізації характеризуються переходом від повідомленнєвого впливу до структурно-середовищного управління когнітивними процесами. Їх ефективність визначається не кількістю поширених повідомлень, а здатністю змінювати конфігурацію інформаційного простору, у межах якого формуються уявлення, емоції та поведінкові реакції суспільства.

У доктринальних підходах провідних держав і міжнародних організацій поступово формується розуміння того, що генеративні технології змінюють не лише тактику, а й стратегічну природу інформаційного протиборства. У документах НАТО інформаційні операції розглядаються як безперервна діяльність у когнітивному вимірі, де ключовим завданням є управління сприйняттям, довірою та поведінкою аудиторій у довгостроковій перспективі [7; 10]. Це означає, що цифрові СІО дедалі більше інтегруються в загальні системи стратегічного управління та безпеки, виходячи за межі суто військової сфери.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що сучасні цифрові технології зумовили не лише кількісне розширення інструментарію спеціальних інформаційних операцій, а й їх якісну трансформацію на структурному та когнітивному рівнях. В умовах цифровізації СІО еволюціонували від сукупності окремих інформаційно-психологічних заходів до складних адаптивних систем, спрямованих на довготривале формування та модифікацію когнітивних процесів у суспільстві.

Установлено, що алгоритмічні платформи цифрової комунікації виконують функцію операційного середовища спеціальних інформаційних операцій, у межах якого здійснюється управління видимістю контенту, емоційною залученістю та механізмами соціального підтвердження. Поєднання цих механізмів із бот-мережами та напівавтоматизованими акаунтами забезпечує прихований вплив без прямого нав'язування наративів, формуючи ілюзію суспільного консенсусу та впливаючи на процеси індивідуального й колективного прийняття рішень.

Доведено, що використання великих даних і поведінкової аналітики зумовило перехід від масового інформаційного впливу до персоналізованого мікротаргетингу, заснованого на психопрофілюванні цільових аудиторій. Це сприяє формуванню множинних паралельних інтерпретацій реальності в межах єдиного інформаційного простору, що поглиблює фрагментацію суспільної свідомості та ускладнює вироблення спільних смислових рамок.

Особливого значення на сучасному етапі еволюції спеціальних інформаційних операцій набувають генеративний штучний інтелект і великі мовні моделі, які трансформували виробництво інформаційного контенту в масштабований, напівавтоматизований процес. Інтеграція генеративних технологій, зокрема GAN і deepfake, сприяє підриву довіри до традиційних аудіовізуальних доказів та формуванню когнітивної невизначеності як самостійного стратегічного ефекту. За таких умов протидія деструктивним інформаційним впливам потребує міждисциплінарних підходів, що поєднують технологічні рішення, інституційну координацію та розвиток когнітивної стійкості суспільства.

Отримані результати мають теоретичне значення для подальшого розвитку концепції спеціальних інформаційних операцій у контексті цифрових і гібридних конфліктів, а також практичну цінність для формування державної політики у сфері інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій.

Список використаних джерел

1. Жарков Я. М., Петрик В. М., Присяжнюк М. М. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підручник / за заг. ред. Є. Д. Скулиша. Київ : Науково-видавничий відділ Національної академії СБ України, 2012. 543 с.

2. Макаренко Л. П. Еволюція форм та методів ведення інформаційної війни. *Науковий огляд.* 2014. № 3(4). URL: https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/185

3. Селіна М. Б. Спеціальна інформаційна операція: історія становлення. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 4. С. 132–137. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.22

4. Слюсаренко В. М. Підрозділи психологічних операцій у складі Збройних сил США. *Воєнно-історичний вісник.* 2017. № 3(25). С. 73–82.

5. Beauchamp-Mustafaga N. Chinese Next-Generation Psychological Warfare: The Military Applications of Emerging Technologies and Implications for the United States. Santa Monica, CA : RAND Corporation, 2023. 224 p.

6. Borgesius F. J. Z., Möller J., Kruikemeier S., etc. Online Political Microtargeting: Promises and Threats for Democracy. *Utrecht Law Review.* 2018. Vol. 14. No. 1. P. 82–96. DOI: 10.18352/ulr.420

7. Chesney R., Citron D. Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security. *California Law Review.* 2019. Vol. 107. No. 6. P. 1753–1819. DOI: https://doi.org/10.15779/Z38RV0D15J

8. Ferrara E., Varol O., Davis C., Menczer F., Flammini A. The rise of social bots. *Communications of the ACM. 2016. Vol. 59.* No. 7. P. 96–104. DOI: 10.1145/2818717

9. Kreps S., McCain R. M., Brundage M. All the News That's Fit to Fabricate: AI-Generated Text as a Tool of Media Misinformation. *Journal of Experimental Political Science.* 2022. Vol. 9. No. 1. P. 104–117. DOI: 10.1017/XPS.2020.37

10. NATO. AJP-10.1 Allied Joint Doctrine for Information Operations. Brussels : NATO Standardization Office, 2023. 110 p.

11. Schwille M., Lanoszka A., Wertman D., Larson E. V. Handbook for Tactical Operations in the Information Environment. Santa Monica, CA : RAND Corporation, 2021. 98 p.

12. Vosoughi S., Roy D., Aral S. The spread of true and false news online. *Science.* 2018. Vol. 359. No. 6380. P. 1146–1151. DOI: 10.1126/science.aap9559

References

1. Zharkov, Ya. M., Petryk, V. M., Prysiazhniuk, M. M. (2012) Istoriia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva [History of information-psychological confrontation] : pidruch. / za zah. red. Ye. D. Skulysha. Kyiv : Naukovo-vydavnychyi viddil Natsionalnoi akademii SB Ukrainy. 543 p. [in Ukr.].

2. Makarenko, L. P. (2014) Evoliutsiia form ta metodiv vedennia informatsiinoi viiny [Evolution of forms and methods of conducting information warfare]. *Naukovyi ohliad.* № 3 (4). Retrieved from: https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/185. [in Ukr.].

3. Selina, M. B. (2019) Spetsialna informatsiina operatsiia: istoriia stanovlennia [Special information operation: history of formation]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* № 4, pp. 132–137. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.22. [in Ukr.].

4. Sliusarenko, V. M. (2017) Pidrozdily psykholohichnykh operatsii u skladi Zbroinykh syl SShA [Psychological operations units within the U.S. Armed Forces]. *Voienno-istorychnyi visnyk.* № 3 (25), pp. 73–82. [in Ukr.].

5. Beauchamp-Mustafaga, N. (2023) Chinese Next-Generation Psychological Warfare: The Military Applications of Emerging Technologies and Implications for the United States. Santa Monica, CA : RAND Corporation. 224 p.

6. Borgesius, F. J. Z., Möller, J., Kruikemeier, S., etc. (2018) Online Political Microtargeting: Promises and Threats for Democracy. *Utrecht Law Review. Vol. 14.* No. 1, pp. 82–96. DOI: 10.18352/ulr.420

7. Chesney, R., Citron, D. (2019) Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security. *California Law Review.* Vol. 107. No. 6, pp. 1753–1819. DOI: https://doi.org/10.15779/Z38RV0D15J

8. Ferrara, E., Varol, O., Davis, C., Menczer, F., Flammini, A. (2016) The rise of social bots. Communications of the ACM. Vol. 59. No. 7, pp. 96–104. DOI: 10.1145/2818717

9. Kreps, S., McCain, R. M., Brundage, M. (2022) All the News That's Fit to Fabricate: AI-Generated Text as a Tool of Media Misinformation. *Journal of Experimental Political Science. Vol. 9.* No. 1, pp. 104–117. DOI: 10.1017/XPS.2020.37

10. NATO. AJP-10.1 Allied Joint Doctrine for Information Operations. Brussels : NATO Standardization Office, 2023. 110 p.

11. Schwille, M., Lanoszka, A., Wertman, D., Larson, E. V. (2021) Handbook for Tactical Operations in the Information Environment. Santa Monica, CA : RAND Corporation. 98 p.

12. Vosoughi, S., Roy, D., Aral, S. (2018) The spread of true and false news online. *Science. Vol. 359.* No. 6380, pp. 1146–1151. DOI: 10.1126/science.aap9559

ABSTRACT

Artem Yevlampiiev. Latest digital technologies in the system of special information operations

Digitalization has turned public communication into an algorithmic socio-technical system where perception, trust, and behavior can be influenced at scale. The purpose of the article is to explain how generative AI, large language models, big-data analytics, microtargeting, and synthetic media (deepfakes) reshape the structure and cognitive effects of special information operations (hereinafter – SIO).

Systems and structural-functional analysis, comparative review of doctrinal and academic sources, and interdisciplinary synthesis across information security, strategic communications, and psychology of influence.

SIO increasingly shift from message-centered persuasion to environment-centered management of visibility, engagement, and social proof in platform feeds. A functional contour of digital SIO is proposed: analytical (data collection, network and sentiment analysis, audience profiling); generative (LLM-based content production, semantic adaptation, GAN-enabled audiovisual fabrication); distributive (botnets, coordinated inauthentic behavior, manipulation of recommender priorities); managerial (dashboards, feedback loops, narrative A/B testing and effect assessment). Key risks of mass GenAI deployment include industrialized meaning production, reduced attribution, and the «liar's dividend» that erodes the evidential value of audiovisual content and amplifies uncertainty.

The contour links concrete technologies to operational tasks and cognitive outcomes and supports the design of countermeasures that combine technical detection, institutional coordination, and resilience-building policies.

Key words: *special information operations, cognitive warfare, generative artificial intelligence, big data analytics, microtargeting, algorithmic platforms, deepfake.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 11.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування:27.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 343.1
DOI

Катерина ІЗОТЕНКО
аспірант
(Університет економіки та права «КРОК»,
м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7197-0061
catherinefm688@gmail.com

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ТА ПРАВ ЛЮДИНИ

Проведено комплексний аналіз процесу цифровізації досудового розслідування в Україні як неминучої мегатенденції сучасного кримінального процесу. Виявлено ключові виклики, що виникають стосовно захисту персональних даних і фундаментальних прав людини в умовах широкого впровадження електронних технологій.

Розглянуто цифровізацію як багатогранне явище, що охоплює: перехід на електронний документообіг між органами досудового розслідування, прокуратурою та судами; функціонування спеціалізованих інформаційних систем («електронний кабінет» слідчого, «іКейс» НАБУ, «Смерека» Нацполіції України тощо); проведення дистанційних процесуальних дій (допити, впізнання, засідання слідчого судді в режимі відеоконференції відповідно до ст. 232 КПК України); збирання та використання цифрових доказів (дані мобільних пристроїв, метадані, геолокація, контент соціальних мереж, OSINT); аналіз великих масивів даних (Big Data) та застосування алгоритмів штучного інтелекту для прогнозування, фільтрації та оцінки доказової інформації.

Особливу увагу приділено міжнародно-правовим стандартам, що регулюють обробку персональних даних у правоохоронній сфері.

Висвітлено основні ризики та загрози цифрової трансформації, як-от: технічні вразливості; відсутність або слабкість механізмів незалежного контролю та аудиту доступу до конфіденційної інформації в єдиних реєстрах; алгоритмічні упередження та непрозорість ШІ-систем; недостатня цифрова грамотність учасників процесу та неузгодженість інформаційних систем різних відомств; ризик надмірного збору чутливих (біометричних, генетичних, комунікаційних) даних без належної знеособленості чи видалення зайвої інформації.

***Ключові слова**: цифровізація досудового розслідування, персональні дані, захист даних, GDPR, Директива 2016/680, право на приватність, цифрові докази, штучний інтелект, алгоритмічні упередження, privacy by design, КПК України, Конвенція № 108+, кібербезпека, права людини.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація кримінального провадження є безперечною мегатенденцією сучасності, що охоплює перехід на електронний документообіг, функціонування спеціалізованих інформаційних систем («електронний кабінет» слідчого, «іКейс» НАБУ, «Смерека» Нацполіції України), проведення дистанційних процесуальних дій у режимі відеоконференції, збирання цифрових доказів (дані мобільних пристроїв, метадані, геолокація, контент соціальних мереж, OSINT), а також застосування алгоритмів штучного інтелекту та аналізу великих масивів даних. Попри беззаперечні переваги – швидкість, ефективність, доступність доказів, – цифровізація відкриває принципово нові канали для збору, зберігання та обробки надзвичайно чутливих персональних даних. Сучасні смартфони та комп'ютери фактично перетворилися на архіви особистої інформації: з них можуть бути витягнуті «цифрові сліди» приватного життя особи – дзвінки, листування, фото, гео-

© К. Ізотенко, 2026

локація. Водночас в українському законодавстві досі відсутні чіткі механізми контролю за обробкою таких даних, а превентивні засоби або слабкі, або не застосовуються на практиці. Додаткові ризики створюють технічні вразливості (кібератаки, витоки даних, недостатнє шифрування), алгоритмічна непрозорість ШІ-систем та недостатня цифрова грамотність учасників кримінального провадження. Таким чином, виникає гостра суперечність між зростаючими можливостями цифрового слідства та необхідністю дотримання конституційних і міжнародно-правових гарантій захисту персональних даних, права на приватність, права на справедливий судовий розгляд і презумпції невинуватості.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика цифровізації кримінального провадження та захисту персональних даних у правоохоронній сфері активно досліджується як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. У монографії «Цифровізація кримінального провадження» (2024 р.) обґрунтовано, що трансформація досудового розслідування під впливом мегатренду цифровізації є правовою аксіомою, та проаналізовано ризики застосування штучного інтелекту у судовому процесі, зокрема загрозу дискримінації та порушення права на справедливий розгляд через алгоритмічну упередженість і непрозорість. Дослідниця Г. Авдєєва у праці «Цифрові докази у кримінальному провадженні» (2023 р.) висвітлила особливості збирання та процесуального закріплення цифрових слідів із дотриманням прав людини та вимог захисту персональних даних. Питання допустимого втручання у приватне життя в контексті кримінального процесу розглядалися Українською національною асоціацією адвокатів, при цьому було зафіксовано відсутність ефективних механізмів незалежного контролю за обробкою конфіденційної інформації в єдиних реєстрах. На міжнародному рівні ключовими орієнтирами слугують Регламент GDPR (ЄС) 2016/679, Директива (ЄС) 2016/680 для правоохоронних органів, модернізована Конвенція Ради Європи № 108+, а також практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо пропорційності втручання у приватне життя. Рада Європи у 2023 р. надала позитивну оцінку українському законопроєкту № 8153, що свідчить про поступове зближення вітчизняного законодавства з європейськими стандартами. Водночас у наукових джерелах констатується, що Україна суттєво відстає від ЄС у впровадженні принципів privacy by design, обов'язкових оцінок впливу на приватність та етичного регулювання алгоритмічних систем.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу процесу цифровізації досудового розслідування в Україні як неминучої мегатенденції сучасного кримінального процесу та виявлення ключових викликів, що виникають стосовно захисту персональних даних і фундаментальних прав людини в умовах широкого впровадження електронних технологій.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких завдань: дослідження міжнародно-правових стандартів захисту персональних даних у правоохоронній сфері (GDPR, Директива 2016/680, Конвенція № 108+, практика ЄСПЛ) та їх співвідношення з національним законодавством України; здійснення характеристики основних форм цифровізації досудового розслідування та пов'язаних із ними ризиків (технічних, алгоритмічних, організаційних); проведення аналізу наслідків цифрової трансформації для ключових прав і свобод людини – права на приватність, права на захист персональних даних, права на справедливий судовий розгляд, презумпції невинуватості та принципу рівності сторін; здійснення порівняльного аналізу вітчизняного та європейського підходів до регулювання обробки даних у кримінальному провадженні; а також формулювання практичних рекомендацій щодо забезпечення балансу між ефективністю розслідування та гарантіями прав людини в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Як справедливо зауважують фахівці, «трансформація досудового розслідування під впливом мегатренду цифровізації є доконаним фактом, правовою аксіомою, що не потребує доведення» [2]. Під цифровізацією розуміють різні аспекти: від переходу на електронний документообіг між слідчими органами, прокуратурою і судом – до широкого використання «електронних кабінетів», «цифрових свідків»

та дистанційних допитів (відеоконференцій) [2]. Наприклад, спеціальні системи (як-от «іКейс» НАБУ чи електронні кабінети слідства) об'єднують великий масив кримінальних даних та забезпечують швидкий обмін інформацією між відомствами. Масова цифровізація полегшує доступ до доказів (матеріали фото-, відеозйомки, дані мобільних телефонів, мережевий трафік, соціальні мережі тощо) і пришвидшує процедури. Проте водночас відкриваються нові канали для збору та зберігання надзвичайно чутливих даних. Так, сучасні смартфони та комп'ютери слугують «своєрідними архівами особистої інформації» – із них можуть бути витягнуті «цифрові сліди» приватного життя особи (дзвінки, листування, фото, геолокація) [1]. Потенційно така інформація може бути долучена до доказів лише «за умови її виявлення, вилучення, дослідження і процесуального закріплення із дотриманням прав людини та з урахуванням захисту персональних даних» [1]. Таким чином, питання балансу між ефективним розслідуванням і дотриманням конституційних або міжнародних гарантій стає особливо актуальним.

Цифровізація кримінального провадження регулюється низкою міжнародних актів, що визначають основні стандарти захисту персональних даних та приватності, як-от:

– Хартія основоположних прав ЄС (ст. 8): «Кожна людина має право на захист персональних даних щодо неї» [11]. При цьому GDPR розвиває ці принципи, встановлюючи, що дані мають оброблятися «справедливо для визначених цілей» та на легітимній підставі (зокрема, на підставі згоди) [11]. У ЄС створено спеціальну Директиву 2016/680 (Law Enforcement Directive) саме для обробки даних правоохоронними органами;

– Європейська конвенція з прав людини (ст. 8) – гарантує право на приватне життя та потребує обґрунтованості будь-якого втручання «законною метою» (наприклад, національною безпекою чи розслідуванням злочинів). ЄСПЛ багато разів розглядав суміжні випадки (наприклад, щодо доступу правоохоронців до пошти чи телефонних розмов);

– Конвенція Ради Європи №108+ про захист даних – сучасний стандарт, що синхронізує вимоги з GDPR (проєкт національного закону № 8153 враховує її положення [4]);

– Інші акти ООН/Ради Європи: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 17 про невтручання) та конвенції про запобігання тероризму також торкаються цифрових методів.

Таким чином, міжнародне право дедалі чіткіше проголошує персональні дані як складову приватного життя, що потребує захисту [10; 11]. При цьому визнається необхідність обмеження цих прав у межах повноважень слідчих за умови прозорості та пропорційності.

У нашій державі право на приватність і захист даних закріплено на рівні Конституції України, кодексів та законів:

– Стаття 32 Конституції України забороняє збір, зберігання чи розповсюдження конфіденційної інформації про особу без її згоди, «крім випадків, визначених законом» і лише «в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [3];

– Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 15) гарантує «невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя» учасників провадження. Без згоди особи забороняється збирати чи поширювати інформацію про її приватне життя, крім прямо передбачених КПК України випадків [4]. Отримана з дотриманням законних процедур інформація може використовуватися виключно в межах розслідування;

– Закон України «Про захист персональних даних» 2010 р. визначає правовий статус даних та права суб'єкта: у ст. 8 зазначається, що «особисті немайнові права на персональні дані… є невід'ємними і непорушними», а суб'єкт має право знати джерела збору даних, мету обробки, одержувати доступ, вимагати виправлення чи знищення недостовірних даних тощо [7]. Новий Закон № 2297-IX (2024 р.) оновлює це регулювання та наближає його до стандартів GDPR і Конвенції № 108+. Україна також взяла на себе зобов'язання імплементувати GDPR-подібні норми та вже отримала позитивну оцінку міжнародних експертів за законопроєкт № 8153 [8];

– щодо службових процесів: у КПК України передбачено спрощення процедур завдяки ІТ. Наприклад, ст. 232 КПК України дозволяє проводити допит чи впізнання у режимі відеоконференції (дистанційне досудове розслідування) у випадках хвороби особи, потреби безпеки, участі неповнолітніх свідків тощо [9]. Однак ці новації поставили додаткові завдання стосовно безпеки інформації, що передається.

У свою чергу, цифровізація кримінального провадження виявляється у різних формах, як-от:

– електронний документообіг. Впроваджуються системи «електронного кабінету» слідчого/прокурора, де усі матеріали справи доступні у цифровому форматі. Це пришвидшує обмін інформацією між органами, але вимагає надійного шифрування та захисту каналів зв'язку;

– дистанційні процесуальні дії. Національний законодавець відкрив можливість проводити допити, впізнання, засідання слідчих судів через відеозв'язок [9]. Це є особливо важливим за умов воєнного часу та епідемій, але створює питання аутентифікації учасників і безпеки зв'язку (щоб інформацію не була перехоплено);

– цифрові докази та OSINT. Судові експерти і слідчі активно використовують дані з відкритих джерел (Open Source Intelligence, OSINT), мобільних пристроїв, соціальних мереж, хмарних сховищ тощо. Мультимедійні докази (матеріали з камер відеоспостереження, дронів) і метадані (геолокація, журнал подій) стають центральними у розслідуванні. Водночас обсяг такого цифрового масиву зростає експоненційно. Як зазначає дослідниця Г. Авдєєва, сучасні девайси «зберігають цифрові сліди» різноманітної особистої інформації [1]. Включення подібних даних до доказів можливе лише з дотриманням прав людини і з урахуванням захисту персональних даних [1]. Практика засвідчує, що судді не завжди мають достатні знання для оцінки достовірності таких доказів, а слідство – для знеособлення зайвої інформації;

– аналітика великих даних та штучний інтелект (далі – ШІ). Офіційно Україна розробляє єдині інформаційно-аналітичні платформи (як-от «Смерека» для Нацполіції України, «іКейс» для НАБУ), які мають обробляти величезні масиви даних про злочини. Використання алгоритмів ШІ для аналізу доказів і прогнозування інцидентів набуває популярності. Поки що ШІ застосовують як допоміжний інструмент, однак експерти вже застерігають: алгоритми можуть «містити упередження» або працювати непрозоро, що «призводить до несправедливості» [2]. Незбалансовані моделі ризику потенційно матимуть дискримінаційний ефект (наприклад, фільтрація соціальних мереж за ознаками гендера, віку).

Цифрові інструменти підвищують ефективність слідства, але породжують низку загроз для конфіденційності та безпеки даних:

– відсутність чітких механізмів контролю. Експерти акцентують, що в українському законодавстві «досі відсутні чіткі механізми контролю за обробкою персональних даних, а превентивні засоби – слабкі або не застосовуються на практиці» [5]. Наприклад, залишається недостатньо врегульованим питання аудиту і верифікації доступу до єдиних реєстрів (пристроїв досудового провадження, банківських даних, даних мобільних операторів). Відсутність регламентованого моніторингу та незалежного контролю підвищує ризик зловживань (наприклад, нецільового використання даних або доступу сторонніх осіб);

– технічні ризики. Хмарне зберігання матеріалів справ (дані «електронних кейсів», відеозаписи допитів, біометричні маркери підозрюваних) робить системи привабливим об'єктом кібератак. Неузгодженість інформаційних систем різних відомств підсилює ймовірність витоку. Оскільки частина даних передається в режимі онлайн (відеодопити, віддалене сканування документів), витік може статися внаслідок технічних збоїв або неякісного шифрування;

– алгоритмічні упередження. Використання ШІ та методів аналізу великих масивів даних супроводжується невизначеністю оцінок ризику та упередженістю. У кримінальному

провадженні такі системи «можуть призвести до неправильного врахування або ігнорування індивідуальних обставин справи», ставлячи під загрозу принцип справедливого судового розгляду [2]. Крім того, широке збирання персональних даних (наприклад, генетичної чи біометричної інформації) потребує особливих гарантій, адже така інформація прирівнюється до «чутливої» за GDPR і потребує окремих підстав обробки;

– організаційні чинники. Низький рівень цифрової обізнаності деяких учасників процесу також становить проблему. Наприклад, слідчі або адвокати можуть невміло використовувати сервіси фіксації (віддалені записи допитів) без належного захисту даних. Частково це пов'язане з тим, що перелік обов'язкових процедур обробки персональних даних (посвідчення особи, консент, журнал доступу) не вписаний у процесуальне законодавство до кінця.

При цифровізації досудового розслідування особливо актуалізуються такі права і свободи:

– право на приватність та захист персональних даних. Конвенція ООН і Європейська конвенція з прав людини (далі – ЄКПЛ) закріплюють право не зазнавати невиправданого втручання у приватне життя. В Україні це право закріплено у Конституції України (ст. 32), КПК України (ст. 15) та Законі України «Про захист персональних даних». У ЄС Хартія прав людини (ст. 8) прямо гарантує кожній особі право на захист персональних даних [10]. Надмірне цифрове спостереження або необмежене збирання даних без адекватної підстави порушує ці принципи. Наприклад, автоматизоване перехоплення електронного спілкування чи аналіз великих мереж без достатнього обґрунтування може суперечити вимогам пропорційності та законності;

– право на справедливий судовий розгляд (ст. 6 ЄКПЛ). Якщо цифрові докази отримані з порушенням правил обробки даних (наприклад, незаконно вилучені або підроблені), це ставить під сумнів право на презумпцію невинуватості і рівність сторін. Використання алгоритмів для оцінки доказів може вплинути на об'єктивність рішення. Експерти попереджають, що застосування ШІ без належного контролю «несе ризики дискримінації та порушення права на справедливий судовий процес» [2]. Судовий контроль (підзвітність, можливість оскарження) є ключовим запобіжником проти таких ризиків;

– інші права і свободи. Цифровізація впливає і на право на свободу слова (наприклад, право адвоката на конфіденційне спілкування з клієнтом може обмежуватися при комп'ютерному аналізі кореспонденції), а також на презумпцію добросовісності дій органів (ст. 19 Конституції України). Важливо дотримуватися принципу рівності перед законом – автоматизація не повинна створювати непропорційних переваг чи обмежень для жодної зі сторін.

Як порівняти з Європейським Союзом, Україна лише починає впроваджувати комплексні стандарти захисту персональних даних у кримінальному процесі. В ЄС уже існують добре відпрацьовані інституції: незалежні органи контролю за дотриманням GDPR, чіткі санкції за порушення тощо. Український законодавець у 2024–2025 рр. активно працював над змінами: проєкт закону № 8153/2022 отримав високі оцінки, а новий Закон № 2297-IX адаптує механізми GDPR та Конвенції 108+ [8; 6]. Натомість на практиці в правоохоронців поки що бракує досвіду й технічної готовності впроваджувати privacy by design.

Для порівняння можна також зазначити, що у ЄС застосування ШІ у кримінальному провадженні жорстко регулюється етичними кодексами і підзвітністю. В Україні питання етики ІТ-процедур (обов'язкової сертифікації програм, аудиту алгоритмів) лише починають обговорюватися.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що цифровізація досудового розслідування є неминучим і перспективним процесом, який суттєво підвищує швидкість і ефективність правоохоронної діяльності. Водночас він породжує серйозні виклики для захисту персональних даних та прав людини. Використання електронного документо-

обігу, відеоконференцій, цифрових доказів та аналітики великих даних розширює можливості слідства, але водночас збільшує обсяг конфіденційної інформації, що обробляється. Без належного правового регулювання та технічних гарантій така інформація може стати вразливою до втручань і витоків.

Отже, необхідні подвійні зусилля: з одного боку, удосконалення законодавства (узгодження національних норм із GDPR/LED, чіткі процедури перевірки доступу та зберігання даних), а з іншого – впровадження технологій privacy by design і безпечних IT-рішень (шифрування, моніторинг, анонімізація біометрії). Наприклад, слідчі та суди мають бути чітко поінформовані про нові норми GDPR-подібних законів та повинні навчатися належно захищати персональні дані під час оперативно-розшукової діяльності.

Задля досягнення балансу між інтересами слідства та гарантіями прав людини необхідно:

– здійснювати регулярний аудит і моніторинг обробки даних правоохоронними органами;

– впроваджувати процедури оцінки впливу на приватність (Privacy Impact Assessment) перед запуском нових IT-систем;

– забезпечувати захищений доступ до інформаційних ресурсів (суворий контроль прав доступу, логування дій, внутрішні протоколи безпеки);

– на законодавчому рівні доповнити КПК України положеннями про захист даних під час виконання процесуальних дій (наприклад, щодо гарантій конфіденційності електронного спілкування з адвокатом, обов'язку видаляти зайві дані);

– підтримувати відкритий діалог із громадськістю, адвокатурою, профільними організаціями (омбудсменом, Єврокомісаром з питань даних тощо) для оперативного реагування на нові ризики.

Таким чином, цифровізація досудового розслідування в Україні повинна відбуватися за жорсткого дотримання норм захисту персональних даних та прав людини. Лише за умови досягнення такого балансу електронні новації принесуть максимальну користь системі правосуддя, не порушуючи фундаментальних свобод.

Список використаних джерел

1. Авдєєва Г. Цифрові докази у кримінальному провадженні. *Omul, Criminologia, Ştiinţa : conferinţa ştiinţifică internaţională* (Chişinău, 24 martie 2023). Chişinău, 2023. P. 370–374. URL : https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/370-374_5.pdf.

2. Дуфенюк О. М. Цифрова криміналістика у системі криміналістичних знань. *Цифровізація кримінального провадження: стан та перспективи : матеріали наук.-практ. круглого столу* (м. Харків, 19 вер. 2024 р.). Харків : Право, 2024. С. 78–82. URL : https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/12/Цифровізація-крим_провадження_монографія_2024.pdf#:~:text=Трансформація%20досудового%20розслідування%20під%20впливом,У%C2%A0науковій%20доктрині%20дедалі%20частіше%20предметом.

3. Конституція України від 28.06.1996. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

5. Персональні дані у кримінальному процесі: де межа допустимого втручання? *Національна асоціація адвокатів України*. URL : https://unba.org.ua/news/10490-personal-ni-dani-u-kriminalnomu-procesi-de-mezha-dopustimogo-vtruchannya.html#:~:text=Конфіденційна%20інформація%20потрапляє%20під%20загрозу,слабкі%20або%20не%20застосовуються%20на.

6. Правовий висновок на проєкт Закону України «Про захист персональних даних» (№ 8153 від 25 жовтня 2022 року). *Council of Europe.* URL : https://rm.coe.int/ua-opinion-on-the-draft-law-of-ukraine-on-personal-data-protection-/1680ad38bf#:~:text=9%203,статті%2C%20термін%20«біометричні%20дані»%20означає.

7. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.

8. Реформування системи захисту персональних даних: які основні кроки зроблені? *Омбудсман України.* URL : https://ombudsman.gov.ua/news_details/reformuvannya-sistemi-zahistu-personalnih-danih-yaki-osnovni-kroki-zrobleni#:~:text=Законопроєкт%20«Про%20захист%20персональних%20даних»,громадянським%20суспільством%20щодо%20положень%20законопроєкту.

9. Стаття 232. Проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування. *Протокол.* URL : https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protsesualniy_kodeks_ukraini_stattya_232/#:~:text=1,у%20випадках.

10. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. *Центр громадянських свобод.* URL : https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/#:~:text=Захист%20персональних%20даних.

11. Article 8 – Protection of personal data. *European Union Agency for Fundamental Rights.* URL : https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/8-protection-personal-data#:~:text=1,legitimate%20basis%20laid%20down%20by.

References

1. Avdieieva, H. (2023) Tsyfrovi dokazy u kryminalnomu provadzhenni [Digital evidence in criminal proceedings]. *Omul, Criminologia, Știința : conferința științifică internațională* (Chișinău, 24 martie 2023). Chișinău, pp. 370–374. Retrieved from: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/370-374_5.pdf. [in Ukr.].

2. Dufeniuk, O. M. (2024) Tsyfrova kryminalistyka u systemi kryminalistychnykh znan [Digital forensics in the system of forensic knowledge]. *Tsyfrovizatsiia kryminalnoho provadzhennia: stan ta perspektyvy : materialy nauk.-prakt. kruhloho stolu* (m. Kharkiv, 19 ver. 2024 r.). Kharkiv : Pravo, pp. 78–82. Retrieved from: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/12/Tsyfrovizatsiia-krym_provadzhennia_monohrafiia_2024.pdf#:~:text=Transformatsiia%20dosudovoho%20rozsliduvannia%20pid%20vplyvom,U%C2%A0naukovii%20doktryni%20dedali%20chastishe%20predmetom. [in Ukr.].

3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. [in Ukr.].

4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text. [in Ukr.].

5. Personalni dani u kryminalnomu protsesi: de mezha dopustymoho vtruchannia? [Personal data in the criminal process: where is the limit of permissible interference?] *Natsionalna asotsiatsiia advokativ Ukrainy.* Retrieved from: https://unba.org.ua/news/10490-personal-ni-dani-u-kriminal-nomu-procesi-de-mezha-dopustimogo-vtruchannya.html#:~:text=Konfidentsiina%20informatsiia%20potrapliaie%20pid%20zahrozu,slabki%20abo%20ne%20zastosovuiutsia%20na. [in Ukr.].

6. Pravovyi vysnovok na proiekt Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» (№ 8153 vid 25 zhovtnia 2022 roku) [Legal opinion on the draft Law of Ukraine "On the Protection of Personal Data" (No. 8153 of October 25, 2022)]. *Council of Europe.* Retrieved from: https://rm.coe.int/ua-opinion-on-the-draft-law-of-ukraine-on-personal-data-protection-/1680ad38bf#:~:text=9%203,statti%2C%20termin%20«biometrychni%20dani»%20oznachaie. [in Ukr.].

7. Pro zakhyst personalnykh danykh [On the protection of personal data] : Zakon Ukrainy vid 01.06.2010. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text. [in Ukr.].

8. Reformuvannia systemy zakhystu personalnykh danykh: yaki osnovni kroky zrobleni? [Reforming the personal data protection system: what main steps have been taken?] *Ombudsman Ukrainy.* Retrieved from: https://ombudsman.gov.ua/news_details/reformuvannya-sistemi-zahistu-personalnih-danih-yaki-osnovni-kroki-zrobleni#:~:text=Zakonoproiekt%20«Pro%20zakhyst%20personalnykh%20danykh»,hromadianskym%20suspilstvom%20shchodo%20polozhen%20zakonoproiektu. [in Ukr.].

9. Stattia 232. Provedennia dopytu, vpiznannia u rezhymi videokonferentsii pid chas dosudovoho rozsliduvannia [Article 232. Interrogation, identification by video conference during pre-trial investigation]. *Protokol.* Retrieved from: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protsesualniy_kodeks_ukraini_stattya_232/#:~:text=1,u%20vypadkakh. [in Ukr.].

10. Khartiia Yevropeiskoho Soiuzu pro osnovopolozhni prava [Charter of the European Union on fundamental rights]. *Tsentr hromadianskykh svobod.* Retrieved from: https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/#:~:text=Zakhyst%20personalnykh%20danykh. [in Ukr.].

11. Article 8 – Protection of personal data. *European Union Agency for Fundamental Rights.* Retrieved from: https://fra.europa.eu/en/eu-charter/article/8-protection-personal-data#:~:text=1,legitimate%20basis%20laid%20down%20by.

ABSTRACT

Kateryna Izotenko. Digitalization of pre-trial investigations: challenges for personal data protection and human rights

The article is devoted to a comprehensive analysis of the process of digitalization of pre-trial investigations in Ukraine as an inevitable megatrend in modern criminal proceedings and the identification of key challenges arising for the protection of personal data and fundamental human rights in the context of the widespread introduction of electronic technologies.

Digitalization is considered as a multifaceted phenomenon that encompasses: the transition to electronic document management between pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office, and the courts; the functioning of specialized information systems (the investigator's «electronic office,» NABU's «iCase,» the National Police of Ukraine's «Smereka,» etc.); the conduct of remote procedural actions (interrogations, identifications, investigative judge hearings via videoconference in accordance with Article 232 of the Criminal Procedure Code); collection and use of digital evidence (mobile device data, metadata, geolocation, social media content, OSINT); analysis of large data sets (Big Data) and application of artificial intelligence algorithms for forecasting, filtering, and evaluating evidence.

Particular attention is paid to international legal standards governing the processing of personal data in law enforcement.

The main risks and threats of digital transformation are highlighted: technical vulnerabilities; lack or weakness of independent control and audit mechanisms for access to confidential information in unified registries; algorithmic biases and opacity of AI systems; insufficient digital literacy of process participants and inconsistency of information systems of different agencies; risk of excessive collection of sensitive (biometric, genetic, communication) data without proper anonymization or deletion of unnecessary information.

The consequences for key human rights are analyzed separately: the right to respect for private and family life (Article 8 of the ECHR, Article 32 of the Constitution), the right to protection of personal data as an independent non-property right, the right to a fair trial (Article 6 of the ECHR), the presumption of innocence, equality of arms, confidentiality of communication with a lawyer, and freedom of expression.

In a comparative context, it is noted that Ukraine is in the process of actively harmonizing with European standards (positive assessments of draft law No. 8153, updating the Law on the Protection of Personal Data), but lags significantly behind the EU in implementing the principles of privacy by design, mandatory privacy impact assessments, ethical regulation of AI, and independent oversight of data processing by law enforcement agencies.

The conclusions contain a set of recommendations for achieving a balance between the effectiveness of investigations and the protection of rights.

Key words: *digitalization of pre-trial investigations, personal data, data protection, GDPR, Directive 2016/680, right to privacy, digital evidence, artificial intelligence, algorithmic bias, privacy by design, Criminal Procedure Code of Ukraine, Convention No. 108+, cybersecurity, human rights.*

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 349.2:331.106
DOI

Богдан КОНДРАТЕНКО
здобувач вищої освіти
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-9116-8357
b.kondratenko.moz@gmail.com

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАБІЛЬНОСТІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ, ПРОПОЗИЦІЇ ЗМІН ДО ЗАКОНОДАВСТВА

Досліджено особливості правового регулювання трудових та соціально-економічних прав людини в умовах дії воєнного стану в Україні. Зазначено, що воєнний стан зумовлює можливість тимчасового обмеження окремих прав і свобод, однак такі обмеження мають відповідати принципам законності, необхідності та пропорційності. Проаналізовано конституційні гарантії трудових і соціально-економічних прав, а також спеціальне законодавство, прийняте у зв'язку з упровадженням воєнного стану, зокрема Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Акцентовано на проблемних аспектах реалізації права на працю, відпочинок, оплату праці, соціальний захист, а також на ризиках зловживань із боку роботодавців у зв'язку з розширенням їхніх дискреційних повноважень. Окремо проаналізовано становище внутрішньо переміщених осіб та мобілізованих працівників у контексті забезпечення трудових гарантій.

Наголошено на необхідності вдосконалення законодавства з метою забезпечення балансу між інтересами держави, роботодавців і працівників, а також приведення національного правового регулювання у відповідність до міжнародних стандартів у сфері прав людини. Зокрема, обґрунтовано доцільність нормативного закріплення принципу пріоритетності збереження зайнятості працівника, встановлення обов'язку документального обґрунтування призупинення трудового договору та запровадження компенсаційних механізмів на період такого призупинення.

Запропоновані підходи можуть бути використані як підґрунтя для подальшої нормотворчої діяльності та вдосконалення правозастосовної практики у сфері трудового права в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *трудові права, соціально-економічні права, воєнний стан, обмеження прав, призупинення трудового договору, соціальні гарантії.*

Постановка проблеми. Правові проблеми, пов'язані з обмеженням трудових і соціально-економічних прав під час дії воєнного стану, посилюються наявністю законодавчих прогалин, розширенням дискреційних повноважень роботодавців та недостатньою визначеністю окремих правових категорій. За таких умов особливої актуальності набуває комплексний науковий аналіз меж допустимих обмежень прав людини та механізмів їх захисту.

Навіть за умов допустимої дерогації окремих прав держава не звільняється від обов'язку забезпечувати мінімальний рівень передбачуваності та соціальної захищеності працівника. Такий підхід дає змогу переосмислити чинне трудове законодавство воєнного періоду крізь призму принципів пропорційності, правової визначеності та справедливого балансу між публічними й приватними інтересами.

Наукова новизна представленого дослідження полягає у концептуалізації стабільності трудових відносин в умовах воєнного стану як складової частини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини, а не виключно як елемента економічної або управлінської політики.

© Б. Кондратенко, 2026

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання трудових і соціально-економічних прав людини традиційно перебували у центрі уваги вчених у галузях трудового права та конституційного права. Вагомий внесок у дослідження цих проблем зробили такі науковці, як В. Бурак, В. Жернаков, Н. Обушенко, П. Пилипенко, В. Прокопенко, О. Ситницька, Н. Хуторян, О. Ярошенко та ін. Водночас специфіка правового регулювання трудових та соціально-економічних прав саме в умовах воєнного стану в Україні залишається недостатньо дослідженою, що зумовлює необхідність подальших наукових розвідок у цій сфері.

У межах дослідження запропоновано авторський підхід до оцінки правових механізмів обмеження трудових прав у період воєнного стану, який ґрунтується на поєднанні конституційних гарантій, міжнародних стандартів прав людини та аналізу правозастосовної практики. Обґрунтовано, що такі інструменти, як призупинення дії трудового договору, розширення дискреційних повноважень роботодавця чи обмеження права на відпочинок, не можуть розглядатися як нейтральні або суто технічні правові конструкції – вони становлять форми втручання у право на працю та соціальну захищеність особи. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність установлення чітких процедурних та компенсаційних гарантій для працівників.

Метою статті є аналіз особливостей правового регулювання трудових та соціально-економічних прав людини в умовах воєнного стану в Україні, визначення порядку та меж їх обмеження, а також виявлення основних проблем реалізації зазначених прав і шляхів їх подолання. Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні стабільності трудових відносин в умовах воєнного стану як складової частини позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини, а також у формулюванні конкретних напрямів удосконалення Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» (далі – Закон України № 2136-IX) з урахуванням принципів пропорційності та правової визначеності.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану працівник перебуває у стані підвищеної соціально-економічної уразливості, що зумовлює необхідність застосування посиленого стандарту правового захисту, а не лише формальної дерогації прав.

Трудові та соціально-економічні права людини є складниками системи основоположних прав і свобод, гарантованих Конституцією України [4]. Відповідно до ст. 43 Конституції України, кожен має право на працю, яку він вільно вибирає або на яку вільно погоджується, а також на належні, безпечні й здорові умови праці та справедливу оплату. Соціально-економічні права, зокрема право на соціальний захист, охорону здоров'я, освіту та житло, закріплені у статтях 46–49, 53 Основного Закону України [4]. Загальні гарантії реалізації права на працю, а також механізми його захисту деталізуються у Кодексі законів про працю України [3].

В умовах воєнного стану порядок реалізації трудових і соціально-економічних прав зазнає істотних змін. Спеціальним нормативно-правовим актом у сфері трудових відносин став Закон України № 2136-IX, який суттєво трансформував механізми правового регулювання праці, зокрема щодо зміни істотних умов праці, режиму робочого часу, порядку надання відпусток та гарантій працівникам [6].

У науковій літературі підкреслюється гуманітарний вимір війни як явища, що безпосередньо впливає на стан забезпечення прав людини. Так, Н. Обушенко зазначає, що війна є не лише геополітичним або військовим феноменом, а й передусім глобальною загрозою правам людини, у центрі якої перебувають конкретна особа, її гідність і базові соціальні права. У зв'язку із цим держава має формувати спеціальні правові механізми захисту людини в умовах збройного конфлікту, які поєднують національний і міжнародно-правовий підходи [5].

Законом № 2136-IX розширено повноваження роботодавців щодо зміни умов праці, обмеження надання окремих видів відпусток, а також запроваджено інститут призупинення

дії трудового договору. Зокрема, роботодавцю надано право відмовляти у наданні щорічної основної відпустки працівникам, залученим до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури. Водночас критерії віднесення працівників до таких, що виконують критично важливі функції, залишаються недостатньо визначеними, що створює ризики зловживань і порушення права на відпочинок [6].

На окрему увагу заслуговує інститут призупинення дії трудового договору, що застосовується у разі об'єктивної неможливості виконання роботи внаслідок бойових дій. Формально призупинення не припиняє трудових правовідносин, однак фактично призводить до втрати працівником заробітної плати та окремих соціальних гарантій, що негативно впливає на рівень його соціальної захищеності та суперечить соціальній функції трудового права.

Суттєвими залишаються також проблеми реалізації трудових прав внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Після 24 лютого 2022 р. кількість ВПО в Україні сягала 4,9 млн осіб, що було зумовлене поширенням бойових дій на північні, центральні та південні регіони держави. За інформацією Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України, станом на 2024 р. кількість ВПО зменшилася до майже 3,7 млн осіб [1]. Водночас практика свідчить про наявність дискримінаційних підходів із боку роботодавців, пов'язаних із тимчасовим статусом ВПО, що ускладнює працевлаштування та інтеграцію на ринку праці останніх.

Не менш актуальним є питання забезпечення трудових гарантій мобілізованих працівників. Хоча законодавство зобов'язує роботодавців зберігати за ними місце роботи та посаду, на практиці такі гарантії нерідко порушуються через економічні труднощі суб'єктів господарювання або недостатній рівень державного контролю [3].

Важливим орієнтиром для оцінки допустимості обмежень трудових і соціально-економічних прав в умовах воєнного стану є міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини. Відповідно до ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, держава може відступати від окремих зобов'язань у разі надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, однак такі заходи повинні бути тимчасовими, суворо зумовленими вимогами ситуації та не мати дискримінаційний характер. Аналогічний підхід закріплений і в ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція).

Хоча трудові та соціально-економічні права безпосередньо не становлять предмет регулювання Конвенції, практика Європейського суду з прав людини свідчить про те, що втручання держави у сферу зайнятості та соціального забезпечення може розглядатися крізь призму ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (захист власності), а також ст. 8 Конвенції у випадках, коли трудові правовідносини істотно впливають на приватне життя особи. Суд послідовно наголошує, що навіть за умов надзвичайного стану держава не звільняється від обов'язку забезпечувати справедливий баланс між публічними інтересами та правами конкретної особи.

У контексті українського правового регулювання це означає, що механізми, передбачені Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», мають застосовуватися не формально, а з урахуванням реальних обставин конкретної ситуації, індивідуального становища працівника та наявності альтернативних, менш обтяжливих заходів. Зокрема, інститут призупинення дії трудового договору потребує доктринального переосмислення не лише як інструменту реагування на неможливість виконання роботи, а й як правового механізму, що має супроводжуватися адекватними соціальними гарантіями з боку держави.

Забезпечення стабільності трудових відносин у період воєнного стану доцільно розглядати не лише як економічну чи управлінську категорію, а й як складник позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини. Саме стабільність зайнятості, передбачуваність правового регулювання та мінімальний рівень соціального захисту дають змогу зберігати соціальну згуртованість, довіру до державних інституцій та стійкість суспільства в умовах тривалої кризи.

У цьому зв'язку перспективним напрямом удосконалення законодавства є запровадження диференційованого підходу до регулювання трудових відносин залежно від регіону, характеру загроз та фактичної можливості здійснення трудової діяльності. Такий підхід відповідав би як принципу справедливості, так і загальновизнаним міжнародним стандартам у сфері захисту трудових і соціально-економічних прав людини.

В умовах воєнного стану оптимальною можна визначити форму трудової діяльності, за якої робота виконується працівником поза приміщеннями роботодавця в будь-якому безпечному та комфортному місці за його вибором і з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Ця дефініція цілком відображає соціально-економічну сутність дистанційної чи надомної форм праці й ураховує суттєві особливості таких типів зайнятості [2].

Практика застосування законодавства про працю в умовах воєнного стану засвідчує, що формальне розширення повноважень роботодавців не завжди супроводжується належними механізмами захисту прав працівників. Це, своєю чергою, призводить до зниження рівня правової визначеності, послаблення соціальних гарантій та зростання конфліктності у сфері трудових правовідносин. Особливо уразливими у цьому контексті є працівники приватного сектору, де державний контроль за дотриманням трудового законодавства є обмеженим.

Однією з ключових практичних проблем є асиметрія правового становища сторін трудового договору в умовах воєнного стану. З одного боку, держава покладає на роботодавців функцію забезпечення безперервності виробничих процесів і функціонування критичної інфраструктури, а з іншого – надає їм широкі дискреційні повноваження щодо організації праці, робочого часу та відпочинку. Водночас працівник як економічно слабша сторона трудових правовідносин фактично позбавлений ефективних інструментів впливу на умови реалізації свого права на працю.

Практика призупинення дії трудового договору демонструє, що цей інститут нерідко використовується не лише у разі об'єктивної неможливості виконання роботи, а й як засіб оптимізації витрат роботодавця. За відсутності чітких критеріїв та обов'язку доведення неможливості організації праці призупинення договору може перетворюватися на приховану форму звільнення без гарантій, передбачених трудовим законодавством. Така ситуація суперечить не лише соціальній функції трудового права, а й загальним принципам справедливості та добросовісності у правовідносинах.

Окремої уваги потребує проблема забезпечення стабільності трудових відносин у контексті масового використання дистанційної та надомної праці. В умовах воєнного стану ці форми зайнятості набули не тимчасового, а системного характеру. Проте чинне законодавство не завжди враховує специфіку їх застосування у прифронтових регіонах, зонах активних бойових дій або в умовах нестабільного енергозабезпечення та зв'язку. Відсутність гнучких механізмів адаптації трудових обов'язків до таких умов створює ризики формального порушення трудової дисципліни з боку працівників та застосування до них санкцій.

Із метою підвищення рівня стабільності трудових відносин доцільним є нормативне закріплення принципу пріоритетності збереження зайнятості працівника в умовах воєнного стану. Такий принцип має виявлятися, зокрема, у зобов'язанні роботодавця перед застосуванням призупинення трудового договору або звільнення вживати заходів щодо переведення працівника на іншу форму зайнятості, зміни режиму роботи чи можливості дистанційного виконання трудових функцій, якщо це є об'єктивно можливим.

Ще одним важливим питанням є забезпечення ефективного державного контролю за дотриманням трудових прав. В умовах воєнного стану діяльність органів державного нагляду у сфері праці суттєво обмежена, що негативно впливає на рівень захисту працівників. У зв'язку із цим убачається доцільним запровадження спрощених цифрових механізмів фіксації та розгляду скарг на порушення трудового законодавства, а також спеціальних процедур реагування на системні порушення трудових прав у воєнний період.

Окремим напрямом удосконалення законодавства має стати посилення соціальних гарантій для працівників, які перебувають на прифронтових або тимчасово окупованих територіях. Для таких осіб доцільно передбачити особливий правовий режим реалізації трудових прав, який має включати спрощений доступ до соціальних виплат, можливість дистанційного підтвердження трудового стажу та альтернативні механізми працевлаштування за сприяння держави. За відсутності чітких процедурних гарантій інститут призупинення дії трудового договору фактично може виконувати функцію квазізвільнення без дотримання вимог трудового законодавства.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що забезпечення стабільності трудових відносин у період воєнного стану не може зводитися виключно до дерегуляції та розширення повноважень роботодавців. Навпаки, ефективна модель правового регулювання має ґрунтуватися на поєднанні гнучкості трудових відносин із чітко визначеними мінімальними стандартами захисту працівника. Саме такий підхід відповідає як конституційним засадам соціальної держави, так і міжнародним стандартам у сфері прав людини.

З урахуванням аналізу правозастосовної практики та доктринальних підходів сформулюємо систематизовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Отже, у процесі аналізу правозастосовної практики та чинного законодавства у сфері трудових відносин в умовах воєнного стану виявлено низку системних проблем, що негативно впливають на рівень стабільності зайнятості та реалізацію трудових прав працівників.

Однією з ключових проблем є відсутність у Законі України № 2136-IX чітких критеріїв визначення «критично важливих» працівників, яким може бути відмовлено у наданні щорічної відпустки. Невизначеність цієї правової категорії створює передумови для зловживань із боку роботодавців і фактичного обмеження права працівників на відпочинок. Законодавче закріплення вичерпного переліку посад або об'єктивних критеріїв віднесення працівників до критично важливих дало б змогу підвищити рівень правової визначеності та забезпечити відповідність таких обмежень принципу пропорційності.

Іншою проблемною нормою є можливість відмови у наданні будь-яких видів оплачуваних відпусток понад щорічну основну, що передбачена ст. 12 Закону України № 2136-IX. Такий підхід може призводити до фактичного позбавлення працівників соціальних гарантій, зокрема права на навчальні, соціальні та інші види відпусток, що мають велике значення для реалізації соціально-економічних прав людини. За цих умов доцільним є встановлення мінімального гарантованого переліку оплачуваних відпусток, які не можуть бути повністю скасовані навіть в умовах воєнного стану.

Суттєвого доопрацювання потребує інститут призупинення дії трудового договору, закріплений у ст. 13 Закону України № 2136-IX. Сьогодні його застосування не супроводжується реальними компенсаційними механізмами для працівника, що призводить до втрати доходу та соціального захисту на період призупинення договору. Відсутність державних або страхових механізмів компенсації заробітної плати суперечить соціальній функції трудового права та потребує законодавчого врегулювання.

Додатковим чинником зниження рівня правового захисту працівників є відсутність обов'язку роботодавця документально обґрунтовувати неможливість виконання роботи у разі призупинення трудового договору. Запровадження обов'язкового письмового обґрунтування причин такого призупинення та їх належної фіксації сприяло б підвищенню прозорості рішень роботодавця і створило б ефективніші умови для оскарження неправомірних дій у судовому порядку.

Окремої уваги потребує проблема забезпечення трудових прав внутрішньо переміщених осіб. Практика свідчить, що ВПО нерідко стикаються з дискримінацією під час працевлаштування та реалізації трудових гарантій через тимчасовий характер їхнього статусу. У зв'язку із цим доцільно передбачити спеціальні законодавчі гарантії для таких осіб,

а також стимули для роботодавців, які працевлаштовують ВПО, і посилити відповідальність за дискримінацію за ознакою статусу внутрішньо переміщеної особи.

Не менш актуальною залишається проблема недостатнього контролю за дотриманням трудових гарантій мобілізованих працівників. Попри формальне закріплення обов'язку збереження місця роботи та посади, на практиці такі гарантії не завжди виконуються. Це зумовлює необхідність посилення державного нагляду у сфері праці та запровадження дієвих санкцій за порушення прав мобілізованих осіб.

Проблемним є також суттєве розширення тривалості робочого часу без чітко визначених компенсаційних механізмів. Збільшення навантаження без адекватної оплати або додаткового часу відпочинку суперечить принципам охорони праці та може призводити до фізичного й психологічного виснаження працівників. У цьому контексті доцільним є законодавче закріплення додаткових гарантій оплати праці або відновлювального відпочинку.

Особливо уразливими залишаються працівники, які перебувають на прифронтових або тимчасово окупованих територіях. Відсутність спеціального механізму захисту їхніх трудових прав ускладнює підтвердження трудового стажу, доступ до соціальних виплат та альтернативних форм зайнятості. Необхідно запровадити спеціальні норми, спрямовані на спрощення доступу таких осіб до соціального захисту та державної підтримки в умовах воєнного стану.

Висновки. Отже, правове регулювання трудових та соціально-економічних прав людини в умовах воєнного стану характеризується посиленням ролі держави та розширенням повноважень роботодавців, що об'єктивно зумовлене потребами оборони та забезпечення життєдіяльності суспільства. Водночас існуючі механізми обмеження прав не завжди відповідають принципам пропорційності та правової визначеності, що створює ризики порушення основоположних прав людини.

Удосконалення законодавства у цій сфері має здійснюватися з урахуванням міжнародних стандартів прав людини, практики Європейського суду з прав людини та необхідності забезпечення балансу між інтересами держави, роботодавців і працівників. Це дасть змогу мінімізувати соціальні ризики, підвищити рівень правового захисту громадян і сприятиме формуванню стійкої моделі трудових відносин у період воєнного стану та після його припинення.

Список використаних джерел

1. Внутрішньо переміщені особи. *Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України.* URL : https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html.

2. Горностай О. Б., Машков К. Є., Товт Т. О. Особливості трудових відносин в умовах воєнного стану: нормативно-правове регулювання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2022. № 1. С. 125–131.

3. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text.

4. Конституція України від 28.06.1996. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

5. Обушенко Н. Феномен війни як глобальна загроза правам людини: міжнародно-правовий та український контекст. *ΛΌГОΣ.* 2025. August 1. P. 45–48. DOI: https://doi.org/10.36074/logos-01.08.2025.007.

6. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15 березня 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20.

References

1. Vnutrishno peremishcheni osoby [Internally displaced persons]. *Ministerstvo sotsialnoi polityky, simi ta yednosti Ukrainy.* Retrieved from: https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html. [in Ukr.].

2. Hornostai, O. B., Mashkov, K. Ye., Tovt, T. O. (2022) Osoblyvosti trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu: normatyvno-pravove rehuliuvannia [Peculiarities of labor relations in martial law: regulatory and legal regulation]. *Aktualni problemy vitchyznianoi yurysprudentsii.* № 1, pp. 125–131. [in Ukr.].

3. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [Labor Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10.12.1971. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text [in Ukr.].

4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр [in Ukr.].

5. Obushenko, N. (2025) Fenomen viiny yak hlobalna zahroza pravam liudyny: mizhnarodno-pravovyi ta ukrainskyi kontekst [The phenomenon of war as a global threat to human rights: international legal and Ukrainian context]. *ΛΟΓΟΣ.* August 1, pp. 45–48. DOI: https://doi.org/10.36074/logos-01.08.2025.007 [in Ukr.].

6. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu [On the organization of labor relations under martial law] : Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20 [in Ukr.].

ABSTRACT

Bohdan Kondratenko. Ensuring the stability of labor relations under martial law: practical aspects and proposals for legislative changes

This article analyzes the peculiarities of legal regulation of labor and socio-economic human rights under martial law in Ukraine. It is substantiated that the introduction of martial law objectively leads to the expansion of state and employer powers and to temporary restrictions on certain labor rights; however, such restrictions are permissible only if they comply with the principles of legality, necessity, proportionality, and legal certainty. The research is based on the analysis of the Constitution of Ukraine, the Labor Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Organization of Labor Relations under Martial Law», as well as international human rights standards and the case law of the European Court of Human Rights.

Special attention is paid to problematic issues of exercising the right to work, the right to rest, fair remuneration, and social protection in wartime conditions. The article reveals systemic risks associated with the expansion of employers' discretionary powers, including the lack of clear criteria for defining critically important employees, the extensive use of the suspension of employment contracts, and the absence of effective compensation mechanisms for employees during such suspension. The legal status of internally displaced persons and mobilized employees is analyzed separately, taking into account existing enforcement problems and gaps in state supervision.

The author substantiates that the stability of labor relations under martial law should be considered not merely as an economic or administrative objective, but as an element of the state's positive obligations in the field of human rights. On this basis, specific proposals for improving labor legislation are formulated, aimed at strengthening procedural guarantees for employees, introducing compensation mechanisms, prioritizing the preservation of employment, and ensuring a fair balance between public interests, employers' needs, and employees' rights. The results of the study may be used in law-making activities and in improving law enforcement practice in the field of labor law under martial law.

Key words: *labor rights, martial law, socio-economic rights, suspension of employment contract, stability of labor relations.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 23.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

УДК 349.6:504.3(477)(09)
DOI

Микола НОВАК
аспірант
(Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0009-7792-7967
fin_bezpeka@ukr.net

ГЕНЕЗИС ПРАВОЇ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ В УКРАЇНІ

Здійснено огляд генези нормативно-правового регулювання охорони атмосферного повітря в Україні та вказано на комплексність окресленої проблеми.

З'ясовано, що дослідники констатують проблемні питання правового регулювання охорони атмосферного повітря в Україні, а саме його фіскальний характер замість екологічного, прогалини в моніторингу та контролі охорони повітря та нерівномірність регулювання джерел забруднення. Виокремлено питання сучасних змін у підходах до регулювання правової охорони атмосферного повітря.

Сформульовано висновки щодо необхідності подальшої гармонізації національного законодавства з регулюванням країн ЄС та продовження створення комплексної сучасної системи правового захисту, що передбачає як законодавче забезпечення, так і конкретні заходи прикладного характеру, що враховують особливості реалій сучасного українського суспільства.

Зауважено на тому, що сучасні процеси вдосконалення правової охорони атмосферного повітря в нашій країні характеризуються певними особливостями, зумовленими трансформацією правової системи України в умовах європейської інтеграції та воєнного стану, що вимагає переосмислення історичного шляху та логіки розвитку законодавства у зазначеній сфері.

Ключові слова: *правова охорона атмосферного повітря, охорона довкілля, забруднення атмосферного повітря, інтегровані довкіллєві дозволи, державна регуляторна політика.*

Постановка проблеми. Атмосферне повітря – найважливіша умова існування всього живого на Землі. Його відсутність унеможливлює існування біосфери загалом і людини зокрема. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), на сьогодні забруднення повітря є критичною глобальною кризою охорони здоров'я, оскільки 99% населення світу дихає повітрям, вміст якого перевищує її рекомендації. Низька якість атмосферного повітря щорічно спричиняє майже 8 млн передчасних смертей, переважно від інсульту, серцевих захворювань та раку легенів, що робить цей показник повітря провідним чинником ризику смертності [12].

Правове забезпечення охорони атмосферного повітря відіграє ключову роль у збереженні здоров'я населення, підтриманні екологічної рівноваги та протидії глобальним кліматичним змінам. Завдяки правовому регулюванню держава встановлює правові межі для зменшення забруднення, регулювання викидів від промисловості та транспорту, а також забезпечує дотримання стандартів якості повітря для гарантування здорового середовища проживання. Відповідне законодавство формує інституційну основу для обмеження шкідливих викидів, упорядкування діяльності промислових підприємств і транспортного сектору, а також для запровадження обов'язкових нормативів якості повітряного середовища, дотримання яких є необхідною умовою безпечного існування людини.

Саме тому забезпечення належного правового захисту атмосферного повітря в Україні є органічною частиною як екологічно-правової доктрини, так і практичної природоохоронної

© М. Новак, 2026

діяльності держави. При цьому вивчення історичних витоків і закономірностей цього процесу створює підґрунтя для визначення його ключових віх та формування розуміння подальшого розвитку національного законодавства у сфері охорони атмосферного повітря.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі питання, пов'язані з правовою охороною атмосферного повітря, вивчала низка вітчизняних науковців, як-от: В. Адрейцев, Г. Балюк, А. Гетьман, І. Каракаш, В. Костицький, М. Краснова, Н. Малишева, В. Попов, А. Соколова, Ю. Шемшученко та ін. Проте окремі особливості генези правової охорони атмосферного повітря в Україні залишися невисвітленими.

Метою статті є дослідження основних закономірностей розвитку правової охорони атмосферного повітря в Україні.

Виклад основного матеріалу. Становлення національної системи правового регулювання у досліджуваній сфері відбувалося поступово під впливом трансформації діяльності органів державної влади та еволюції міжнародних екологічних стандартів. Зазначене регулювання є важливим для забезпечення національної безпеки та формування громадського добробуту.

Генеза правової охорони атмосферного повітря в Україні пройшла шлях від радянського регулювання до сучасної системи, заснованої на Законі України «Про охорону атмосферного повітря», та являє собою складний і суперечливий процес, позбавлений лінійної послідовності. Його сутність полягає у поступовій трансформації вихідних концептуальних засад: від притаманного радянській добі утилітарного підходу, за якого атмосферне повітря сприймалося як невичерпний і загальнодоступний ресурс, до утвердження сучасної екоцентричної моделі правового регулювання. У межах останньої чистота атмосферного повітря набуває значення обов'язкової передумови реалізації невід'ємного права кожної людини на безпечне довкілля, що передбачено ст. 50 Конституції України [4].

Перші спроби правового регулювання охорони атмосферного повітря на теренах України пов'язані з радянським законодавством. У 1970-х роках розпочалося системне формування природоохоронного законодавства, результатом якого стало прийняття Закону СРСР «Про охорону атмосферного повітря» від 25 червня 1980 р. [11], що заклав основи регулювання відносин у сфері охорони атмосферного повітря та встановив загальні вимоги до суб'єктів господарювання щодо запобігання його забрудненню. Це був перший системний акт, що запровадив нормативи гранично допустимих викидів.

У згаданий період в УРСР діяли відповідні підзаконні акти та санітарні норми, що регламентували допустимі рівні забруднення атмосфери. Попри наявність природоохоронного законодавства, промисловий розвиток того часу часто переважав над екологічними потребами. Крім того, законодавство містило суттєві недоліки: воно мало переважно декларативний характер, механізми його реалізації були недосконалими, а контроль за дотриманням вимог – формальним [5, с. 112]. При цьому пріоритет надавався виробничим інтересам, а не екологічній безпеці. Такий підхід призвів до суттєвого погіршення стану атмосферного повітря в індустріальних регіонах України.

Зі здобуттям незалежності Україна відкрила новий етап у розвитку національного екологічного законодавства та розпочала розбудову власної правової системи захисту атмосферного повітря. У цьому напрямі першим законом, у якому атмосферне повітря було визначено природним ресурсом загальнодержавного значення та об'єктом правової охорони, став Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8]. У ньому знайшли своє відображення окремі аспекти, що відбивали особливості охорони атмосферного повітря, та визначалися загальні принципи природоохоронної діяльності, зокрема: гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; екологізація матеріального виробництва тощо. Проте, як зазначають науковці [1, с. 87], цього виявилося недостатньо для повноцінного регулювання відповідних відносин.

Зазначене зумовило необхідність прийняття спеціального закону у сфері досліджуваних правовідносин. Таким актом виявився Закон України «Про охорону атмосферного повітря» [7], що заклав загальні засади дозвільної системи, моніторингу та відповідальності за забруднення атмосферного повітря. Він суттєво розширив і конкретизував механізми правової охорони атмосферного повітря. Зазначеним законом атмосферне повітря було визнане одним із основних життєво важливих елементів навколишнього природного середовища. Він визначив правові й організаційні основи та екологічні вимоги в галузі охорони атмосферного повітря та був орієнтований на підтримання та відтворення належного екологічного стану атмосфери, формування умов, сприятливих для повноцінної життєдіяльності людини, гарантування екологічної безпеки, а також мінімізацію негативного впливу забрудненого повітряного середовища на здоров'я населення і стан навколишнього природного середовища. Окремі положення зазначеного нормативно-правового акта передбачили запровадження системи стандартизації якісних характеристик атмосферного повітря шляхом визначення максимально допустимих показників вмісту шкідливих речовин у повітряному середовищі, встановили порядок видачі дозволів на викиди забруднюючих речовин, закріпили відповідальність за порушення законодавства про охорону атмосферного повітря, а також визначили джерела фінансування природоохоронних заходів.

На цьому етапі важливою складовою правової системи охорони атмосферного повітря стало прийняття Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [6], який встановлював санітарно-гігієнічні вимоги до якості атмосферного повітря у населених пунктах. У 2022 р. зазначений закон втратив чинність, але набув чинності інший – Закон України «Про систему громадського здоров'я» [9], в якому встановлено загальні медико-санітарні вимоги щодо безпечності для здоров'я і життя людини атмосферного повітря.

Наступний етап розвитку правового регулювання охорони атмосферного повітря зумовлений євроінтеграційним курсом, який обрала Україна. Європейська інтеграція вимагала гармонізації національного законодавства та побудови комплексної системи охорони довкілля. У результаті було запроваджене розгалужене правове регулювання сфери захисту атмосферного повітря. Можна стверджувати, що згадані процеси, наприклад підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода про асоціацію) [10], стали каталізатором реформ у досліджуваній сфері, зокрема, було зроблено такі кроки:

– впроваджено положення низки директив, зокрема: Директиви 2008/50/ЄС про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи; Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди;

– здійснено запровадження інтегрованих довкіллєвих дозволів для великих підприємств-забруднювачів;

– створено систему державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря за європейськими стандартами [2];

– розвинуто систему національного законодавства щодо охорони атмосферного повітря, зокрема, набули чинності закони України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення», «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» тощо.

Отже, беззаперечним є те, що вплив директив ЄС на правове регулювання атмосферного повітря в Україні став визначальним чинником реформування галузі після підписання Угоди про асоціацію. Основний вектор у побудові системи охорони атмосферного повітря змістився з так званого контролю на кінці труби, що полягав у фіксації факту викиду, до управління якістю повітря та запровадження превентивних заходів.

Правове регулювання охорони атмосферного повітря на сучасному етапі стикається з низкою системних проблем, зумовлених як недосконалістю національних законодавств, так і глобальними кліматичними змінами. Основні складнощі пов'язані з неефективністю

механізмів контролю, відсутністю стимулів для бізнесу та розривом між екологічними нормами й реальною практикою. Дослідники виокремлюють такі проблемні питання сучасного правового регулювання охорони повітря в Україні:

– наявний механізм регулювання у сфері охорони атмосферного повітря має переважно фіскальну, а не природоохоронну спрямованість. Центральним його елементом залишається екологічний податок, дієвість якого, однак, викликає обґрунтовані сумніви з кількох причин. По-перше, значна частина акумульованих коштів надходить до загального фонду державного бюджету та витрачається на цілі, не пов'язані з вирішенням екологічних проблем, що фактично нівелює природоохоронне призначення цього інструменту. По-друге, на місцевому рівні поширеною є практика використання надходжень від екологічного податку для фінансування комунальних потреб, які лише формально кваліфікуються як природоохоронні заходи. По-третє, чинна система позбавлена належних стимулюючих механізмів: замість заохочення підприємств до технологічної модернізації та скорочення шкідливих викидів вона орієнтована виключно на фіскальне покарання за викиди і не передбачає жодних дієвих податкових преференцій чи субсидій для суб'єктів господарювання, які впроваджують екологічно безпечні технології [13];

– прогалини в системі моніторингу та контролю – формування належної правової бази у досліджуваній сфері ускладнюється дефіцитом достовірної інформації, необхідної для обґрунтування регуляторних рішень, а також недостатньою суворістю санкцій за допущені порушення. Зокрема, чинні стандарти якості атмосферного повітря нерідко поступаються показникам, рекомендованим ВООЗ, і вкрай повільно переглядаються з урахуванням актуальних результатів наукових досліджень. Окремою проблемою є невідповідність розміру штрафних санкцій за перешкоджання проведенню інспекційних перевірок реальному масштабу порушень, що створює умови, за яких великі підприємства-забруднювачі можуть роками уникати належного контролю. Зазначене поглиблюється труднощами, пов'язаними з відшкодуванням екологічних збитків у судовому порядку: позови про компенсацію шкоди, завданої атмосферному повітрю, часто залишаються без задоволення внаслідок процесуальних недоліків та застосування методологічно застарілих підходів до обчислення розміру заподіяної шкоди;

– нерівномірність регулювання заходів охорони атмосферного повітря залежно від джерел забруднення – законодавство часто ігнорує окремі джерела забруднення, наприклад транспортний сектор, хоча транспорт генерує значну частку викидів, база його оподаткування та контроль за технічним станом авто залишаються недопрацьованими; регулювання якості повітря всередині приміщень – більшість законів регулюють лише атмосферне повітря відкритих просторів, натомість якість повітря в офісах та житлових будинках фактично є «сірою зоною» [3].

Висновки. Актуальність дослідження генези правової охорони атмосферного повітря в Україні зумовлена критичним станом повітряного басейну в промислових регіонах, необхідністю імплементації положень Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди та новими викликами, пов'язаними з екологічними збитками внаслідок збройної агресії рф. Сучасні процеси вдосконалення правової охорони атмосферного повітря в нашій країні характеризуються певними особливостями, зумовленими трансформацією правової системи України в умовах європейської інтеграції та воєнного стану, що вимагає переосмислення історичного шляху та логіки розвитку законодавства у зазначеній сфері.

Формування ефективної системи правової охорони атмосферного повітря наштовхується на цілу низку невирішених проблем. Передусім, попри неодноразове внесення змін до Закону України «Про охорону атмосферного повітря», його окремі положення досі відображають логіку адміністративно-командного управління, що суперечить засадам ринкової економіки та концепції «зеленого переходу», курс на який задекларовано в Україні. Іншою системною вадою є значний розрив між нормативними приписами та реальними можли-

востями їх виконання: задекларовані вимоги щодо моніторингу якості атмосферного повітря, впровадження автоматизованих систем контролю та інших інструментів регулювання залишаються значною мірою нереалізованими через технічну і фінансову неготовність як державних органів, так і суб'єктів господарювання. Нарешті, повномасштабне збройне вторгнення рф в Україну оголило принципову обмеженість традиційних правових механізмів охорони атмосферного повітря, які виявилися неспроможними адекватно реагувати на масштабне транскордонне забруднення атмосфери внаслідок вибухів та пожеж на промислових об'єктах. Сукупність зазначених чинників зумовлює нагальну потребу в переосмисленні та оновленні концептуальних засад правової охорони атмосферного повітря в Україні.

Список використаних джерел

1. Балюк Г. І. Екологічне право України. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 192 с.
2. Деякі питання здійснення державного моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря : постанова Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 827. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2019-%D0%BF#Text.
3. Застосування екологічних податків в Україні : аналіт. записка. Проєкт UA2008-01: Аналітична підтримка для управління державними фінансами на основі наявних даних. 2022. 49 с. *Центр економічної стратегії.* URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/zastosuvannya-ekologichnih-podatkiv.pdf.
4. Конституція України від 28.06.1996. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
5. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка. Київ : ІЗП і ПЗ, 2003. 772 с.
6. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text. (втратив чинність)
7. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text.
8. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text.
9. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06 вересня 2022 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text.
10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
11. Шемшученко Ю. С. Організаційно-правові проблеми екологічної безпеки України в умовах воєнного стану. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 9–12. DOI : https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.01.
12. Air pollution. *World Health Organization.* URL : https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_1.
13. Environmental tax in Ukraine: fiscal burden or tool. *EcoPolitic.* URL : https://ecopolitic.com.ua/en/news/environmental-tax-in-ukraine-fiscal-burden-or-tool/.

References

1. Baliuk, H. I. (2009) Ekolohichne pravo Ukrainy [Environmental Law of Ukraine]. Kyiv : Yurinkom Inter. 192 p. [in Ukr.].
2. Deiaki pytannia zdiisnennia derzhavnoho monitorynhu v haluzi okhorony atmosfernoho povitria [Some issues of state monitoring in the field of atmospheric air protection] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 serpnia 2019 r. № 827. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-2019-%D0%BF#Text. [in Ukr.].
3. Zastosuvannia ekolohichnykh podatkiv v Ukraini Application of environmental taxes in Ukraine] : analit. zapyska. Proiekt UA2008-01: Analitychna pidtrymka dlia upravlinnia derzhavnymy finansamy na osnovi naiavnykh danykh. 2022. 49 p. *Tsentr ekonomichnoi stratehii.* Retrieved from: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/zastosuvannya-ekologichnih-podatkiv.pdf. [in Ukr.].
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр. [in Ukr.].

5. Kostytskyi, V. V. (2003) Ekolohiia perekhidnoho periodu: pravo, derzhava, ekonomika [Ecology of the transition period: law, state, economy]. Kyiv : IZP i PZ. 772 p. [in Ukr.].

6. Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchia naselennia [On ensuring sanitary and epidemic welfare of the population]: Zakon Ukrainy vid 24 liutoho 1994 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text. (vtratyv chynnist) [in Ukr.].

7. Pro okhoronu atmosfernoho povitria [On protection of atmospheric air] : Zakon Ukrainy vid 16 zhovtnia 1992 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text. [in Ukr.].

8. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [On environmental protection] : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text. [in Ukr.].

9. Pro systemu hromadskoho zdorovia [On the Public Health System] : Zakon Ukrainy vid 06 veresnia 2022 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text. [in Ukr.].

10. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, of the other part] vid 27 chervnia 2014 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text. [in Ukr.].

11. Shemshuchenko, Yu. S. (2023) Orhanizatsiino-pravovi problemy ekolohichnoi bezpeky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Organizational and legal problems of environmental security of Ukraine under martial law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* № 2, pp. 9–12. DOI : https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.01. [in Ukr.].

12. Air pollution. *World Health Organization.* Retrieved from: https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_1.

13. Environmental tax in Ukraine: fiscal burden or tool. *EcoRolitic.* Retrieved from: https://ecopolitic.com.ua/en/news/environmental-tax-in-ukraine-fiscal-burden-or-tool/.

ABSTRACT

Mykola Novak. Genesis of legal protection of atmospheric air in Ukraine

The article examines the main patterns and stages of development of legal protection of atmospheric air in Ukraine. It is substantiated that the genesis of the relevant legal regulation is a complex and contradictory process of transformation of conceptual principles: from the utilitarian Soviet approach, in which atmospheric air was considered as an inexhaustible publicly available resource, to the establishment of a modern ecocentric model, within which the purity of the air environment is recognized as a necessary prerequisite for the implementation of the constitutional human right to a safe environment.

The key stages of the formation of legal protection of atmospheric air are analyzed: the Soviet period, the initial stage of national legislation after gaining independence and the European integration stage of reform. The role of the Law of Ukraine «On Protection of Atmospheric Air» as a basic regulatory legal act in the studied area is revealed, as well as the significance of the Association Agreement between Ukraine and the EU as a catalyst for systemic reforms that led to the transition from recording the fact of emission to air quality management and the introduction of preventive measures. Systemic problems of modern legal regulation of atmospheric air protection are identified and characterized, in particular: the predominantly fiscal nature of the economic regulatory mechanism, gaps in the monitoring and control system, uneven regulation depending on the sources of pollution, as well as the gap between declarative norms and real possibilities of their implementation. It is emphasized that the full-scale armed invasion of the russian federation into Ukraine exposed the fundamental limitations of traditional legal mechanisms for atmospheric air protection and led to an urgent need to rethink the conceptual foundations of the relevant legislation.

Conclusions are drawn regarding the need for further harmonization of national legislation with the regulation of the EU countries and the continuation of the creation of a comprehensive modern system of legal protection, which includes both legislative support and specific measures of an applied nature.

Key words: *legal protection of atmospheric air, environmental protection, atmospheric air pollution, integrated environmental permits, state regulatory policy.*

CC BY

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 00.00.00

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Амельченко Артем Сергійович – аспірант кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Андрухів Олег Ігорович – професор кафедри права імені академіка УАН о. Івана Луцького ЗВО «Університет Короля Данила» (м. Івано-Франківськ, Україна), доктор юридичних наук, професор

Антонів Майкл (Antoniv Michael) – валійський політик, правник, депутат Національної асамблеї Уельсу (Сполучене Королівство)

Бай Олександр Сергійович – адвокат (м. Київ, Україна)

Бараннік Роман В'ячеславович – в.о. завідувача кафедри, доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Богоніс Володимир Романович – аспірант кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Боднар Тетяна Валеріївна – професор кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Бордиченко-Стеблюк Ірина Віталіївна – здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Булат Євгенія Анатоліївна – провідний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, старший дослідник

Гальченко Вікторія Сергіївна – здобувач наукового ступеня доктора філософії кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

Ганжа Олександр Олександрович – доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук

Гориславський Кирило Олександрович – докторант Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Горобець Надія Сергіївна – старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету (м. Суми, Україна), доктор філософії в галузі права

Гребененко Ірина Олександрівна – здобувач 3-го освітньо-наукового рівня вищої освіти відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Данилюк Софія Михайлівна – викладач Галицького фахового коледжу імені В'ячеслава Чорновола, (м. Тернопіль, Україна)

Даценко Сергій Володимирович – перший заступник начальника Департаменту «Корпус оперативно-раптової дії» (у складі поліції особливого призначення) Національної поліції України

Дрок Ірина Сергіївна – завідувач науково-дослідної лабораторії превентивної діяльності та соціологічних досліджень Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Євлампієв Артем Сергійович – аспірант Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна)

Зеленський Євген Сергійович – старший викладач кафедри вогневої підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Золотухіна Лілія Олександрівна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Ізотенко Катерина Тарасівна – аспірант Університету економіки та права «КРОК» (м. Київ, Україна)

Ілин Любомир Михайлович – проректор із забезпечення якості освіти та цифрової трансформації, доцент кафедри архітектури та будівництва ЗВО «Університет Короля Данила (м. Івано-Франківськ, Україна), кандидат історичних наук, доцент

Ільїна Оксана Валеріївна – доцент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Казарян Елучка Гургенівна – старший викладач кафедри конституційного та адміністративного права і процесу Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна), доктор філософії в галузі права

Качинська Мар'яна (Kachynska Maryana) – доцент кафедри поліцеїстики та кримінології Нортумбрійського університету (Сполучене Королівство), доктор PhD

Киян Володимир Якович – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Кондратенко Богдан Вікторович – аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Кононець Віта Петрівна – т.в.о. начальника управління застосування спеціального озброєння та протидії літальним апаратам Департаменту поліції особливого призначення Національної поліції України «Об'єднана штурмова бригада «Лють», доктор юридичних наук, професор

Красій Марія Омелянівна – доцент кафедри публічного управління, адміністрування і національної безпеки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лазарева Дарія Володимирівна – радник Адвокатського об'єднання «ETERNIX» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Лук'янчиков Борис Євгенович – доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Магдаліна Ігор Валерійович – перший проректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат технічних наук, доцент

Малюк Ігор Сергійович – здобувач вищої освіти 4-го курсу факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

Миронюк Станіслава Анатоліївна – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Новак Микола Миколайович – аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

Павлюк Андрій Романович – здобувач вищої освіти 3-го курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Пархоменко Олег Сергійович – головний інспектор управління логістики та матеріально-технічного забезпечення Департаменту поліції особливого призначення Національної поліції України «Об'єднана штурмова бригада «Лють»

Пасічник Наталя Олексіївна – старший науковий співробітник секретаріату Вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна), доктор історичних наук, професор

Перлін Станіслав Ігорович – помічник Голови Національної поліції України (Департамент забезпечення діяльності Голови Національної поліції України, м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Пучко Ангеліна Володимирівна – молодший науковий співробітник (правознавство) Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Рєзнік Олег Миколайович – військовослужбовець, провідний науковий співробітник Навчально-наукового центру маркетингових досліджень НДЧ кафедри маркетингу Сумського державного університету (м. Суми, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Рєзнікова Вікторія Вікторівна – завідувач кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України

Ріжняк Ренат Ярославович – завідувач кафедри загальноправових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна), доктор історичних наук, професор

Рошканюк Вадим Михайлович – завідувач кафедри господарського права юридичного факультету Ужгородського національного університету (м. Ужгород, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Скоробогатько Данило Сергійович – здобувач вищої освіти 4-го курсу факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (м. Київ, Україна)

Смирнов Максим Іванович – доцент кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса, Україна, кандидат юридичних наук, доцент

Степанюк Руслан Леонтійович – професор кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Телефанко Бодан Миколайович – професор кафедри права Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького (м. Львів, Україна), кандидат юридичних наук, професор

Токунова Анастасія Володимирівна – старший науковий співробітник Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова НАН України» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Хайнацький Євген Сергійович – суддя Печерського районного суду міста Києва (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Хашев Вадим Георгійович – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Хитровський Дмитро Володимирович – старший викладач кафедри загальноправових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

Хлівна Марія Анатоліївна – здобувач вищої освіти 4-го курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Чернобук Валентина Віталіївна – старший викладач кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Щербина Валентин Степанович – професор кафедри економічного права та економічного судочинства Науково-навчального інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України

CONTENTS

PRESSING ISSUES OF NATIONAL SECURITY AND LAW ENFORCEMENT

Vita Kononets, Maryana Kachynska, Oleh Parkhomenko
Participation of the Special Purpose Police Department "United Assault Brigade of the National Police of Ukraine "Liut" in repelling the armed aggression of the russian federation and the implementation of its operational priorities under the legal regime of martial law 6

Yevhen Kurinnyi
Administrative responsibility as a component of counteracting disorganization of the National Police of Ukraine 15

Mariia Krasii
Law enforcement mechanism as a key element of Ukraine's foreign criminal and legal policy: from theory to the practice of international cooperation 22

Michael Antoniw, Stanislava Myroniuk, Iryna Drok
The activities of international volunteer organizations as a guarantee of Ukraine's national security 29

Serhii Datsenko
Experience of leading European countries in relation to criminal activities of special purpose police units 38

ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, AND CONSTITUTIONAL LAW

Bodnar Tetiana
State Protection of Orphans and Children Deprived of Parental Care 45
Oleh Andrukhiv. Transformation of the social contract and trust in the state in the context of human rights and government integrity 54

Natalia Pasichnyk, Renat Rizhniak, Dmytro Khytrovskyi
Balance between public interest and human rights in the professional activity of a lawyer: a constitutional and deontological approach 61

Kyrylo Horyslavskiy
Retrospective analysis of operational and combat activities during the Soviet-German war and in the post-war period 71

Liubomyr Ilyn
Historical Memory and the Principle of Legal Continuity in the Western European Legal Tradition 78

Oksana Ilyina, Anhelina Puchko
Analysis of national mechanisms for the protection of the rights of national minorities in Ukraine 87

Valentyna Chernobuk
Implementation of veterans policy: the experience of the USA 94

PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION OF CERTAIN AREAS OF PUBLIC RELATIONS

Viktoriia Reznikova, Valentyn Shcherbina
Judicial control as an element of the efficiency of economic proceedings (problems of legislative regulation) 101

Yevheniia Bulat
On the issue of the principle of justice as a fundamental principle of civil law 110

Liliia Zolotukhina
Optional terms of the employment contract as a mechanism for balancing the interests of the employee and the employer 117

Krystyna Rezvorovych, Andrii Pavliuk
Admissibility of screenshots, messenger messengers and emails as evidence in civil proceedings: a review of judicial practice 124

Oleh Rieznik, Nadiia Horobets
Permit-based procedural mechanisms for ensuring green competitiveness during the period of martial law: specific features of legal regulation 132

Dariia Lazareva
What you should know about fictitious bankruptcy: scientific and legislative selections 139

Ihor Mahdalina
Implementation of the educational function of the state by providing education in higher education institutions with specific training conditions 149

Anastasiia Tokunova, Vadym Roshkanyuk, Oleksandr Bai
Regarding access to remedies in investment cooperation between Ukraine and the EU in relation to business and human rights issues 158

Iryna Bordychenko-Stebliuk, Volodymyr Kyian
On certain issues of remuneration in Ukraine during the period of martial law 165
Sofiia Danyliuk. Legal problems of restoration and use of land under martial law in Ukraine 172

CRIMINAL-LEGAL ASPECTS TO PREVENT AND COMBAT OFFENCES

Bohdan Telefanko
On the problem of criminal liability for corruption criminal offences 178

Yevhen Khainatskyi
Criminal liability for malicious disobedience to the requirements of the administration of penal institutions: is decriminalization necessary? 184

Vadym Khashev
Some Aspects of the Criminological Characteristics of Animal Cruelty 190

CURRENT ISSUES OF PREVENTION AND COMBATTING OFFENCES: CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC ASPECTS

Oleksandr Hanzha
State of scientific development of problems of interaction between pre-judicial investigation bodies and operational units during the combat of obtaining unlawful benefits 198

Ruslan Stepaniuk, Stanislav Perlin
The System of Digital Forensics as a Section of Criminalistic Technique 206

Roman Barannik
Evaluative concepts in prosecutorial activity in pre-trial proceedings:
the limits of subjective judgment and judicial control 216

Eluchka Kazarian
Legal and ethical aspects of the use of artificial intelligence in drafting procedural documents 225

Ihor Maliuk, Danylo Skorobogatko, Borys Lukianchykov
Generative AI in crime scene reconstruction: opportunities and risks 233

Maksym Smyrnov
Integration of Ukraine into the global architecture of international justice: procedural aspects
of the transfer of persons to the International Criminal Court 240

PROFESSIONAL PROVISION ISSUES

Yevhen Zelensky, Mariia Khlivna
Certain aspects of fire training of future police officers in view of current conditions 250

TRIBUNE OF GRADUATE STUDENTS

Artem Amelchenko
Taking into account the signs of martial law when criminalizing certain socially dangerous acts:
current trends 255

Volodymyr Bohonis
Features of the exercise of powers by the National Police of Ukraine in the conditions
of martial law 262

Viktoriia Halchenko
International legal experience in the use of electronic evidence as a means of evidence
in criminal proceedings 270

Iryna Hrebenenko
Certain aspects of the administrative-legal characteristics of the subjects of administrative
offenses provided for in Article 210-1 of the Code of Ukraine on administrative offenses 276

Artem Yevlampiiev
Latest digital technologies in the system of special information operations 282

Kateryna Izotenko
Digitalization of pre-trial investigations: challenges for personal data protection
and human rights 290

Bohdan Kondratenko
Ensuring the stability of labor relations under martial law:
practical aspects and proposals for legislative changes 298

Mykola Novak
Genesis of legal protection of atmospheric air in Ukraine 305

Authors 311

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2026

№ 1 (140)

Українською та англійською мовами

Редактор *А. В. Самотуга*
Комп'ютерна верстка *М. С. Михальченко*

Підписано до друку 31.03.2026
Гарнітура Times. Формат 70x100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 24,65. Зам. № 0326/275
Наклад 50 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022